

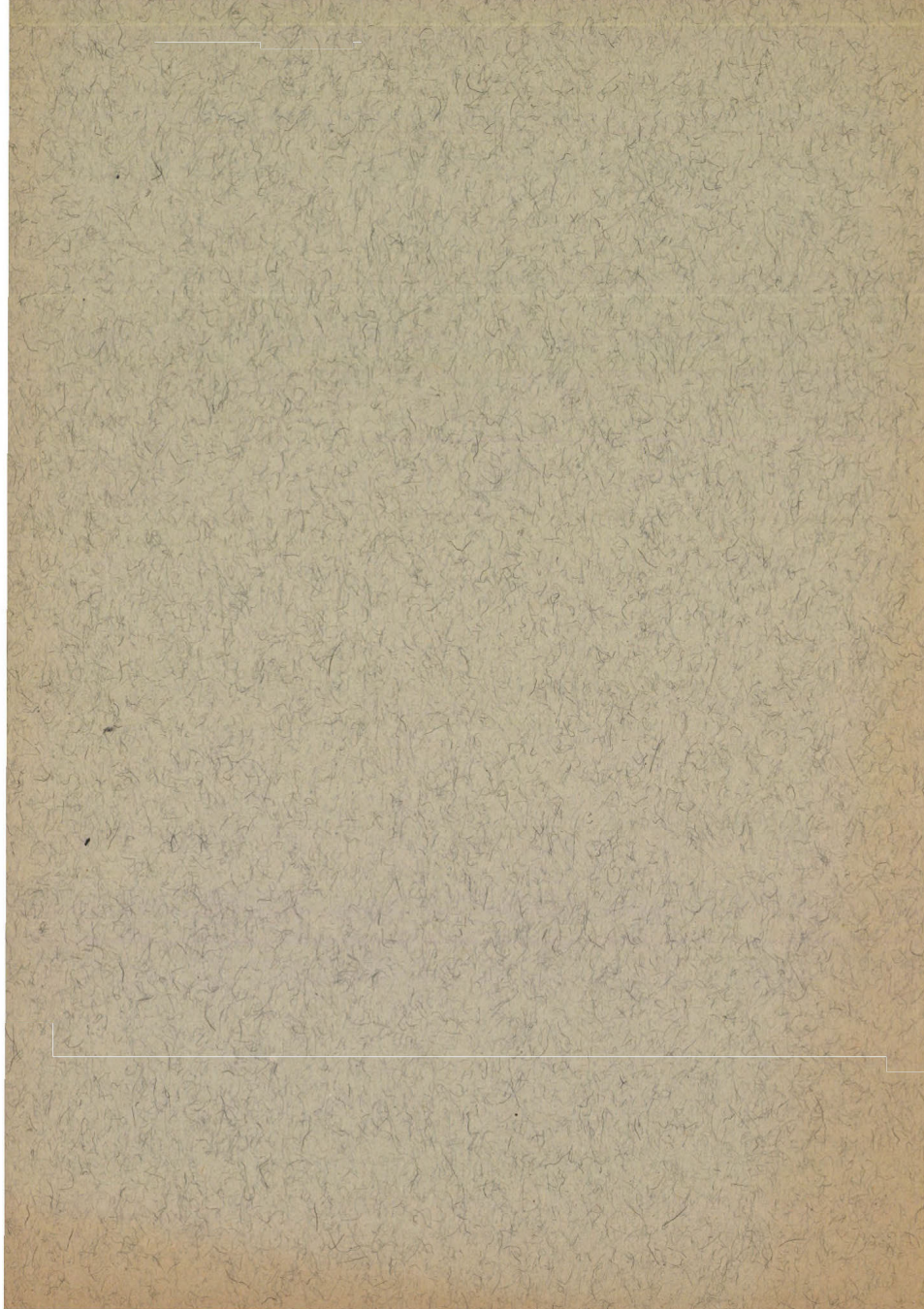
A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE

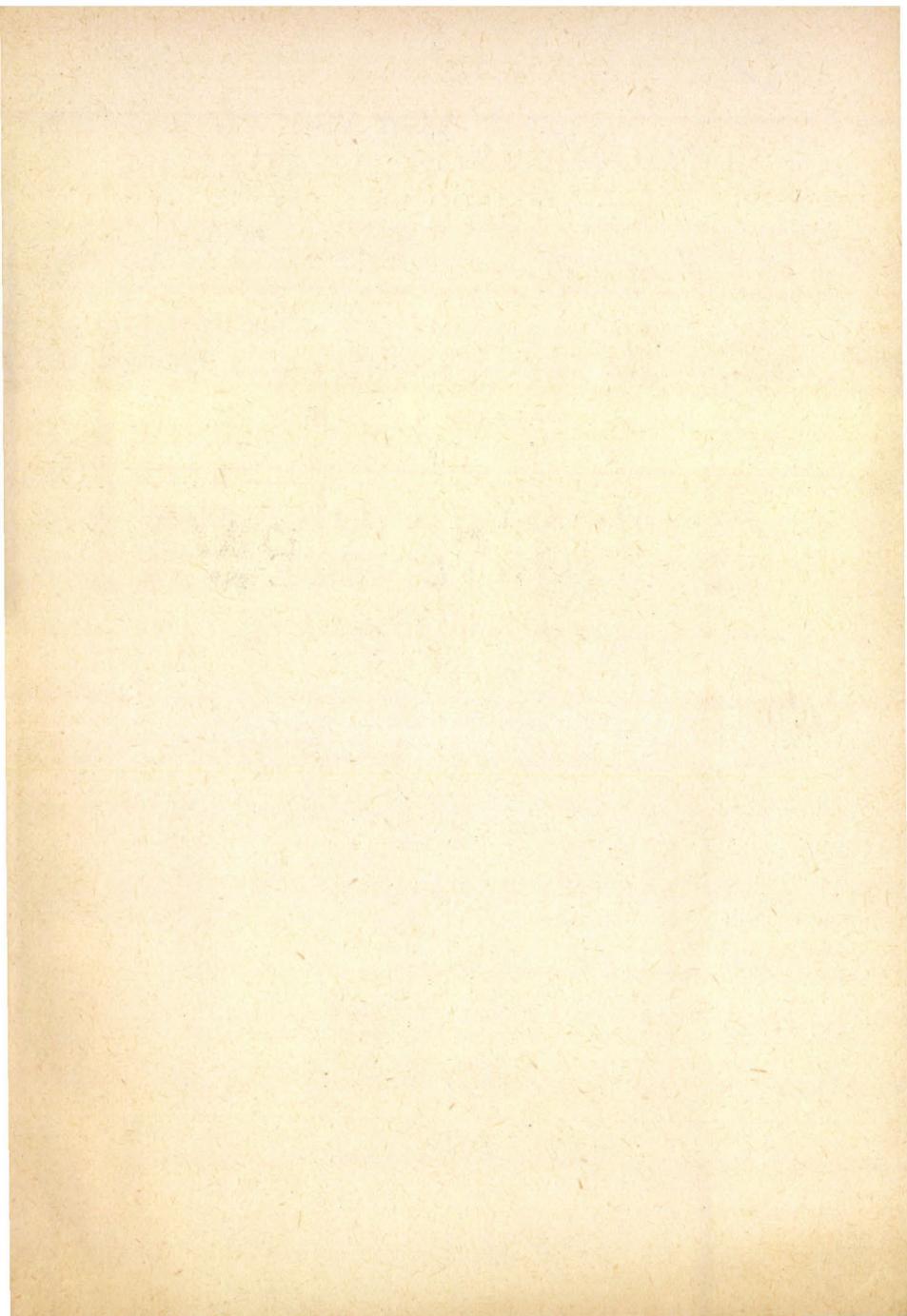
1867-től 1896-ig

ELSŐ KÖTET

ÍRTA:
GALAMB SÁNDOR

BUDAPEST
KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1937

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

GALAMB SÁNDOR

A MAGYAR DRÁMA
TÖRTÉNETE

1867-től 1896-ig

ELSŐ KÖTET

AZ 1937. ÉVI ILLETMÉNY

A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE

1867-től 1896-ig

ELSŐ KÖTET

ÍRTA:
GALAMB SÁNDOR

BUDAPEST
KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1937

BEVEZETÉS.

Régi megállapítása irodalomtörténetírásunknak, hogy a magyar költészet a fajfenntartás költészete. A magyarság a maga nemzeti létét évszázadokon keresztül szinte gyökerében érezte megtámadottnak, nagyon érthető tehát, hogy irodalma is ezt a főérzést tükrözi. Érthető, hogy ha a magyar nem akart a Keletről és Nyugatról ellene irányult támadások következtében elbukni, — állandó védelmi vagy ellentámadásszerű magatartást kellett magára kényszerítenie. Ez a magatartás mutatkozik meg mint uralkodó érzés, mint vezető elv költészetében is.

Ennek az érzésnek középponti mivolta okozza, hogy a magyar költészet sokkal inkább politikai ízű költészet, mint más nép irodalma. Ez a megállapítás azonban nem akar annyit jelenteni, hogy költészetünk a pártpolitika kicsinyesebb korlátai között rekedt meg, hanem azt, hogy a magyar közéletnek legvezetőbb eszméi, legkorszakosabb célkitűzései mutatkoznak meg benne. A magyar poézis — éppen mivel állandóan a nemzeti lét vagy nemlét kérdésein borong — nem intézhető el a „politisches Lied garstiges Lied“ lesújtó értékelésével. Olyan mélységekig és magasságokig — a fajféltes tragikus mélységéig s a nemzetül élni akarás heroikus magasságáig — jut el, ameddig nem tud hatolni egyetlen más európai nemzet hazafias költészete sem.

Mert ami más, szerencsésebb népek számára nem egyéb, mint pártpolitikai jelszó, vagy legfeljebb a faji egyesülés célkitűzése, — az minálunk a lenni vagy nem lenni magasztosan szomorú átérzése.

S éppen eme politikai beállítottság miatt esnek olyan könnyen egybe a magyar irodalom egyes időszakaszainak elhatároló vonalai a korszakalkotó történeti évszámokkal. Amikor új periódus kezdődik nemzeti életünkben, ott ennek megfelelően — ha nem is mindig évszámszerű pontossággal, de legalább tájszerű hozzávetéssel — rendesen új korszakot kell kezdenie a magyar irodalomtörténet kutatójának is.

Az 1867-es kiegyezés szabad lehetőséget nyitván a magyar nemzet fejlődésének, új korszakot kezd történetünkben. De új időszakaszt jelöl irodalomtörténetünkben is, nem ugyan pozitív, hanem negatív vonatkozásával. A nemzet írói nyomban megérik, hogy a magyarság faji, műveltségi, társadalmi, egyszóval nemzetül való élete nincsen immár gyökerében megtámadva, hogy a régi állapot tragikus problémája megszűnt, — érzik a nemzeti életnek kényelmes biztosítottságát, — látják, hogy ami eddig a létezés vagy az elpusztulás lehetősége volt, az pártpolitikai kérdéssé zsugorodott, — ezért hát feloldva gondolják magukat az alól a kötelesség alól, hogy működésükben a nemzeti élet gondjait s a politikai élet eszméit a régi hangsúllyal juttassák kifejezésre. Vagyis a kiegyezés által, s a kiegyezés után a magyar költészet megszűnik elsősorban nemzeti poézis lenni, s csak annyiban marad annak, amennyiben végeredményben minden nemzet költészete nemzeti poézis.

Éles tudatossággal ütközik össze az új és régi fel fogás Arany Jánosnak *Kosmopolita költészet* című köl-

teményében és Reviczky Gyulának erre válaszoló versében.

A magyar költészet tehát megszűnván a fajfenntartás irodalma lenni, teljes erejével veti bele magát a Nyugatról immár nem a nemzeti érzés szűrőjén — és sokszor átalakító szűrőjén — keresztül ideözönlő eszméknek és érzéseknek áradatába. Lírai költészetünk, amelyben Gyulai Pál a magyar nemzet történetének költői lecsapódását leghívebben látta megnyilvánulni, egyszerre a külföldön divatossá vált szemléleti formáknak, világnézeteknek válik kifejezőjévé, s elhagyja — legalább is modernebb szellemű művelőiben — a magyar lírának addig taposott útjait. Éppen így hangot és formát vált a regény is. Az előbbi évtizedek kedvelt műfaja, a csatás, hősi eposz pedig — a tengődés állapotába jut.

Természetesen megérzi a változást a dráma is.

A kiegyezés előtti magyar drámának legtermékenyebb és legnagyobb hatású művelője, *Szigligeti Ede* még él és működik ugyan, de már nem ő szab irányt az új törekvéseknek.

A nemzeti tárgyak és a fegyverzörgéses drámai mesék helyébe könnyedebb és idegenszerűbb témák lépnek. Szigligeti racionalizmusával szemben pedig életre pattan az *újromantikus mesejáték* a maga lírai hevületével és dekoratív pompájával. Különös paradoxona a magyar fejlődésnek, hogy azokban az években, amikor külföldön a realizmus a csatajelszó, minálunk a drámai irodalom — legalább is egypár évig — a romantika hangulatához fordul vissza. De ha vizsgáljuk, hogy ez az új magyar mozgalom mire következik ellenhatásul, akkor természetesnek kell találnunk a kiegyezés táján fellépő íróink romantikus célkitűzé-

sét. Szigligeti józan, néha szinte száraz drámaépítő művészetével szemben ez az iskola irracionálisabb és lazább formát kezd, amely a képzelet és érzelem szabadságának nagyobb érvényesülést enged, mint a mesetére engedett, akinek nagyon is mértékre imbolygott a beszéde rúdja. Szigligeti a nemzeti és politikai vonatkozású tárgyakat kedveli, nosza az újítók szívesen vándorolnak exotikusabb vidékre, a napsugaras Hellasba, vagy Spanyolország románctermelő tájékaira. Szigligeti lendületlen és józan dikeiója helyett szárnyasabb, mámorosabb, de egyúttal a színpad számára kissé komplikáltabb nyelvet teremtenek.

Igy születik meg az újromantikus mesejáték, és így kap új irányt a *történeti* komoly *dráma* is, amelyben most már nem annyira az állami és politikai vonatkozású mozzanatok viszik a vezérszólamot, hanem a szerelem, féltékenység és a velük kapcsolatos érzések. S ennek a tárgybeli változásnak megfelelően a történeti komoly drámának dialógusa is líraivá hevül.

De új törekvések mutatkoznak egyéb drámai műágakban is. A magyar társadalom a maga tükörképét és foglalkoztató eszméit eleddig színpadon inkább csak vígjátéki feldolgozásban láthatta, vagy pedig történelmi távlatba stilizálva szemlélhette. Komoly és egyúttal modern önmagával alig-alig találkozott. Az új, a kiegyezés utáni korszak azonban már buzgón keresi és végül meg is teremti a magyar *társadalmi drámát*, amelynek csak prehisztorikus próbálkozásairól számolhat be az 1867 előtti időszakot vizsgáló irodalomtörténetírás.

A magyar társadalom csak a kiegyezés után termel ki magából városi réteget. A vidéki köznemesi osztály ekkor özőnlík a fővárosba, a németajkú polgárság

ekkor kezd gyorsabb ütemben magyarosodni, a zsidóság ebben az időben kezd a pénzvilágban is, a társas érintkezésben is nagyobb szerepet játszani. Ezek a polgári gondolkodású rétegek szívesebben látják a maguk modern társadalmi valóját színpadon, mint a nehéz lépésű hősokeket és a rég letűnt korszakok viselt dolgait. Ez az új társadalmi alakulás a színházba magával hozza a realizmus iránt való érzékét, de egyúttal magával hozza kicsinyesebb polgári gondolkodását is. Nem szívesen lát a színpadon tragédiát, jobban kedveli a kibékítő megoldást, a drámai megalkuvást. Innen van, hogy a polgári drámáknak legnagyobb része ú. n. *középfajú dráma*.

Új formában jelenik meg a Szigligetitől megteremtett magyar *népszínmű* is. Ahogyan az ő keze alól ez a műfaj kikerült, a legellentétebb elemek vegyüléke volt. Tárgy szerint nem volt tisztán *népszínmű*, hanem a társadalom felsőbb rétegeit is felölelte. Formai tekintetben éppen ilyen vegyes valami volt. Előfordult benne ének, tánc, szóval stilizáló elem, de ezek mellett szóhoz jutott az ábrázolás realizmusa is. A stilizáltságnak és a valóságosságnek szétválasztását a ki egyezésre következő drámairodalom nem tudta végrehajtani, a tiszta népiességet azonban kiválasztotta az egyéb tárgybeli elemek közül, s valósággal önállósította az új népszínműben. (Tóth Ede és Csepreghy Ferenc.)

A magyar élet fejlődésének irányával mintha ellentmondó jelenség lenne, hogy ugyanakkor, amikor a hazai társadalom egyre városiasabbá kezd válni, akkor válik népszerűvé — ha csak pár évtizedre is — a népszínmű. Ez az ellentmondás azonban, ha két körülményt figyelembe veszünk — csak látszólagos. Nem szabad felejtenünk, hogy a főváros polgári lakossága jó részé-

ben vidékről felköltözött, s vidékies felfogását egy-két vonatkozásában még egyideig megtartó elemekből állott össze. S észre kell vennünk, hogy ez az új népiesség lényegében *műnépiesség*, megfésült és szalónképesseé fínomított parasztosság. Ezekben a népszínművekben a falu nem a maga szociális bajaival és nyers érzelmeivel jelenik meg, hanem olyannak van feltüntetve, aminőnek az úriosztály a népet látni szerette. Nem kell egyéb, minthogy e korból származó ú. n. népdalainkat akár szöveg, akár dallam tekintetében kissé alaposabban szemügyre vegyük, rögtön megtetszik, hogy népiességük mennyire mondva csinált.

Természetes, hogy a társadalmi drámához hasonlóan a kornak népszínművei sem szeretik a kiegyenlíthetetlenül tragikus összeütközéseket. De nemcsak a polgári színmű területén, hanem általában e korszak egész drámaírásában az igazi tragikumfelfogásra, az emberi életsorstól ihletett mélységes meghatottságra nagyon kevés példát látunk. Az egyetlen, akinek műveiből átérzett és némi eredetiséget mutató tragikumfelfogás sugárzik ki, *Rákosi Jenő*.

A mult századi esztetika és dramaturgia ezt a drámai megalkuvást, a kemény tragikus összeütközéseknek érzelmesbe való lágyítását, a kibékítő megoldások kedvelését, a komoly és víg elemek vegyítését, a külső érdekességű és sokszor csak véletlenszerű fordulatok sűrű alkalmazását, *melodráma*-nak nevezte, még akkor is, ha hiányzott a darabból a zenekíséret. Drámaírodalmunknak effajta felfogás felé való hajlását Gyulai Pál már a kiegyezést megelőző években észrevette.¹

¹ L. *Dramaturgiai dolgozatok*, Budapest, 1908. I. k. 523—538. l. — A francia melodráma első évtizedeiről l. Paul Ginisty: *Le Mélodrame*. Paris, év n., — a későbbiekéről v. ö.

Hálás talaja volt az új társadalom, s az új korszak-
lem a könnyű, bohókás *operett*nek is. Ez a nemzedék
már nélküli apáinak és nagyapáinak bizonyos tár-
gyakkal szemben való szemérmes tartózkodását, néha
szívesen, kegyeletlen is, természetes hát, hogy a maga
könnyedébb és sokszor léhább gondolkodásával szívesen
tapsol a gráciák eme neveletlen gyermekének.

Az operett fellendülésével egyazon érzelmi gyöké-
ren fakadó jelenség, hogy a magvasabb, az életnézeté-
ben komolyabb és nemesebb vígjáték is — legalább e
korszak vége felé — egyre jobban helyet ad a *bohó-
zat*nak.

Az új életérzések, az új eszmék, az új felfogás
drámai kifejezése számára természetesen új *formákat*
is kellett keresni. Mert a drámának a Sophokles óta
érvényes formai törvényein kívül megvannak a maga
időhöz kötött, illanóbb életű megnyilatkozási módjai is.
A kiegyezés előtti magyar dráma technikai szempont-
ból nézve Szigligeti Ede gyakorlatában jutott a legma-
gasabbra. Az előtte és körötte működött színműírók
lazán összerakó módjával szemben ő képviseli a drámai
ökonómiát, a szerkezet tiszteletét, az építeni tudást.

A kiegyezés tájékán fellépő drámaírói nemzedék
ezt a szigorúbb formát a maga újságkeresésében nem
egyszer ismét szétzilálja. Szigligeti iskoláján azonban
nem eredménytelenül ment keresztül a magyar színmű-
írás. A laza kötési mód csakhamar ismét nagyobb szo-
rosság felé törekszik, s a formának ismét nagyobb tisz-
telete kezd érvényesülni. Ebben az irányban kétségte-
lenül jelentős érdeme van *Csiky* Gergely működésének.

Fr. Sarcy: *Quarante ans de théâtre*, Paris, 1910., I. k. 165.
1. és VI. k. 168. 1. és Émile Faguet: *Notes sur le Théâtre
contemporain*, Paris, 1889., I. k. 50—56. 1.

Az új korszak természetesen új *dialogust* is akar teremteni. Az újromantika játékoságának és nyelvi szabadosságainak elvirágzása után egyre inkább be kellett férköznie — különösen a társadalmi drámába — a társalgó nyelv fesztelenebb mondatalkotásainak. A régi, a nehézkesebb, az inkább papirosízű nyelv helyét könnyedébb csevegőhang váltja fel. A mai színpadi nyelvhez viszonyítva persze még ez sem elég fürge mozgású, de a régivel szemben lényeges haladás.

Érdekes azonban, hogy bármennyire a beszélt nyelv valószínű fesztelenségére töreksenek is ezek az írók, egy tekintetben dialógusuk messze elmarad a többi európai dráma beszéltető módjától. A magyar színpadi szerző még ebben az újabb korszakban is túlon-túl sokat él a *monológ* és a színpadi *félre* eszközeivel. A monológgal szemben — akkor, amikor a drámai hősnek magával való vívódását fejezi ki, vagyis amikor akció-szerű benyomást tesz — semmi kifogást nem lehet ellenvetni. (A túlhajtott realizmus persze ekkor sem tűri.) De amikor az író számára ez a magánbeszéd pusztán kényelmi eszköz, amikor a szerző a helyett, hogy a személyek szándékáról dialógus formájában, jeleneteket alkotva értesítene, a szereplővel egyszerűen bejelenti az elhatározást, — akkor művészileg egyáltalában nem igazolható. Úgy hat ilyenkor a monológ, mint valami anyagszerűtlenül elgondolt márványszobron a nyitott formáknak kényszerű támasztórészekkel való megerősítése.

Még kellemetlenebbek a *félrék*; amikor párbeszéd közben az egyik személy a maga rejtett szándékát játéktársától nem hallhatóan, pusztán nekünk, a közönségének, félre mondja.

A monológoknak és félre-szónak a modern európai

dráma gyakorlatánál minálunk való nagyobb szerepét több körülmény indokolja.² Az egyik az, hogy a magyar dráma nagyon is sokáig járt a történeti színmű iskolájába, amely a maga szélesebb távlatba beállított szemléleténél fogva természetszerűleg stilizált volt, s mint ilyen a realizmus szempontjából valószerűtlen monológot a stílus nagyobb sérelme nélkül alkalmazhatta. Ehhez az eszközhöz azután a magyar színműíró és a magyar közönség is úgy hozzá szokott, hogy drámánk még a kiegyezés után évtizedek múlva is alkalmazza.

Másik ok — s ez különösen a *félre*-kre vonatkozik — a magyar drámaírói gyakorlatnak ama fejletlensége volt, hogy az író sokáig nem tanulta meg, miképen kell a szereplőknek rejtett szándékait úgy foglalni bele a dialógusba, hogy ez a leplezett gondolat vagy érzés a látszólag közönyös, vagy látszólag más tartalmú mondatokon is keresztül csillogjon, akárcsak valami transparensten a mögötte égő világosság.

De lehetett ok a magyar közönség színházi tapasztalatlansága is. Publikumunk ebben az időben sokkal fiatalabb színházjáró még, mint a nyugati országok megfelelő rétege, nehezebben fejlődik ki tehát közte és az író között azoknak a családi titkoknak bensősége, amelyeknek gyors felfogása a drámai mondanivaló teljes értéséhez és élvezéséhez okvetlenül szükséges. Ennek a közönségnek még sok mindent meg kellett — akár félreszólások által is — magyarázni, ami gyakorlottabb és régibb színházjáró publikum számára már könnyen, pusztá célzás, röpke hangsúly által is érthető volt. A drámai iskolázottságot épen ebben a kiegyezés után következő évtizedekben szerzi meg a magyar közönség,

² Ibsen Henrik az 1869-ben írott *Bund der Jugend* című darabjában már mind a kettőt el tudta kerülni.

úgyhogy a XX. század színműírói már alkalmazhatják a dialógus-vezetésnek kevésbé kényelmes, de művészebb formáit is.

Változást hoz az új drámaírás a külső felépítés, a színpadi *technika* tekintetében is. A régi magyar színművek sok színhelyváltozásainak helyére a legalább egyazon felvonáson belül kötelező helyegység lép. A régi színműírás ebben a tekintetben kevésbé szoros törvények megtartására érezte magát kötelezve. Szigligeti Ede *Szökött katonájának* három felvonásában még nem kevesebb, mint hétszer változik a színpad. Hogy miért tehette ezt Szigligeti, akinek pedig nem a Shakespeare-féle díszítetlen színpad állott rendelkezésére, — a magyar drámatörténet még nem igen vizsgálta. Pedig ha egy pillantást vetünk a régi magyar színpad díszletező módjára, a magyarázat igen egyszerű.

A mult század közepe táján szokásos színpadi díszlet nem volt csukott, még belsőtéri jelenet ábrázolása-kor sem. A színpadi szoba három fala közül csak a hátsó volt síklap, a két oldalfal kulisszákból volt összeállítva, amelyek a néző számára részút hátrafelé menő párhuzamosságukban mutatkoztak. Ajtó alig volt az oldalfalakon, hanem a szereplők az egyes kulisszák között léptek a színre. Épen így nem volt a szobának mennyezete sem, amelynek kieseréléséhez kell a legtöbb idő. De nem volt padlódíszítés sem, ahol a színpadi szőnyeg esetleg deszkapadozatot vagy parkettet mutat. A zárt színpad első határozott követelése a Berczik-féle vígjátékok színpadi utasításai között találhatók.³ A nyitott díszletek egyes részeit könnyű

³ A Nemzeti Színház az első zárt díszletet 1862. nov. közepén használta. (L. *Magyar Színművészeti Lexikon* IV. kötet, 461. o.) Persze évtizedek teltek el, amíg általánossá lett.

volt kicserélni s a változás aránylag könnyű szerrel és időt nem rabolva mehetett végbe. De amikor zárt díszlet kezd a nyitott helyébe lépni, a színtér változtatása már sokkal több időt vesz igénybe s egyazon felvonáson belül már nagyon kényelmetlen. Érti ezt Toldy István, aki *A jó hazafiak* című darabjának egyazon felvonáson belüli egyik változásakor ezt írja jegyzetbe: „A rendezőség felkéretik a színváltozást lehetőleg gyorsan eszközözní.“

Ehhez járult még, hogy a közönség a maga egyre erősbödő valóság iránti kívánságával egyre valószerűbb színteret kívánt a színpadon látni, s egyre aprólékosabb pontosságot követelt meg a színháztól. A régi magyar színpadon ezzel szemben bútor, kellék, miegymás csak épen annyi volt elhelyezve, amennyiről a szereplők részéről szó esett. Az új színpad már a helynek s a hely hangulatának mentül teljesebb illúzióját tűzte ki célul. Ne felejtjük, hogy ez a kor a meiningeni ízlésnek, a mentül szigorúbb és pontosabb színpadi valószerűsége törekvő rendezésnek kora. A meiningeniek többször jártak Budapesten, és elveik nagy hatást fejtek ki Paulay Ede rendezői gyakorlatára is.⁴

A kiegyezés utáni magyar drámának egyéb tartalmi, belső formai és technikai változásai bőven kifognak derülni az egyes műágaknak s az egyes alkotásoknak külön tárgyalásakor.

⁴ Hogy a meiningeni szellem miatt mennyire át kellett dolgozni s összevonogatni pl. a shakespeare-i darabokat a sok változás elkerülése végett, s hogy ez az átdolgozás sok tekintetben mennyire meghamisította az igazi Shakespeare-t, azt csak mellékesen említjük meg. L. Hevesi Sándor: *Az igazi Shakespeare*, Budapest, 1921.

A kiegyezéstől a millenniumig terjedő magyar színműirodalom fejlődése a behatóbb történeti szemlélet előtt élesen szembeszökve válik két rövidebb korszakra. A kettő között a határvonal az 1880-ik esztendő, még pedig annak mindjárt első hónapjai.

Az 1867-től 1880-ig tartó időszakasz a következő jelenségeket tünteti fel:

1. a régi történeti dráma hangot és felfogást vált;
2. egypár évig csillogó életet él az újromantikus színmű;
3. évtizedekre megszabott formát kap a népszínmű;
4. tudatos kísérletezés folyik a magyar társadalmi dráma megteremtéséért;
5. kezdi szárnyát bontogatni a magyar operett.

Az 1880-ik év meghozza Csiky Gergely *Proletárjai*-val az első igazi polgári drámát, és Rákosi Jenő *Titilla hadnagyá*-val a művészebb operettet. Ettől kezdve 1896-ig a következő jellegzetes tüneteket mutatja a magyar színműirodalom:

1. az újromantikus színmű hervadásnak indul;
2. uralkodó műfajjá a társadalmi dráma válik;
3. egy-két kivételt leszámítva, papirosízűvé lesz a történeti dráma;
4. a népszínmű, amelynek formája Tóth Ede és Csepreghy Ferenc nyomában szinte fikszirozódott, kezd megkövülni, s a műfaj felfrissítésére irányuló különböző törekvések meddők maradnak;
5. fellendül az operett, a vígjáték pedig bohózatba hajlik.

A millennium tájékán mind politikai, mind pedig irodalmi tekintetben egy újabb korszak kezdetét kell

meglátnunk. A kiegyezés emberöltőjének munkássága után új nemzedék lép a porondra, amely ugyan sok tekintetben apái nyomdokain halad, de ezeken az utakon olyan messzire megy, hogy csak egy távolabbi történeti távlatból lehet az új időszakot az előbbi töretlen folytatásnak tekinteni.

Ennek a korszaknak és a magyar drámairodalom körül kifejtett munkásságának megrajzolása azonban már nem tartozik a jelen munka feladatai közé.

ÚJ KORSZAK — ÚJ SZÍNHÁZAK.

A magyar színészet történetében a XIX. század utolsó négy évtizede a differenciálódás korszaka. Ebben az időben válnak ki a főváros egyetlen magyar színházából a különféle drámai műfajok, s lelnek új ott-hont: a Nemzeti Színházra hagyván feladatul a magasabb drámai műfajoknak, a tragédiának, a polgári drámának és a finomabb vígjátéknak művelését.

Hogy az ország első színházát hivatásának betöltésében akadályozza az egymástól legkülönbözőbb műfajoknak egyszerre való művelése, másfelől pedig, hogy az egyes drámai műágaknak a maguk teljes kifejlődése érdekében külön otthonokra van szükségük, azt az irodalom és a színházi élet vezető emberei egyként látták, de az elkülönülés sorrendjére vonatkozólag a vélemények eltértek egymástól. A magyar drámairodalom termékeny munkása s a Nemzeti Színháznak egy ideig vezető embere, Szigligeti Ede a legtermészetesebb s elméletileg a leglogikusabb sorrendet tekintette volna praktikus szempontból is a legcélravezetőbbnek. Szerinte elsősorban az operát kellene önállósítani s egyelőre a Nemzeti Színházban hagyni valamennyi beszélő drámai műfajt.¹

¹ L. kéziratos művét a Nemzeti Múzeum kéziratárában: *Bírálat Molnár Györgynek A színpad titkai c. munkájáról.* 1444. Quart. Hung. — Visszapillantva a tényleges történeti

A történeti fejlődés külön logikája azonban más sorrendet diktált Budapest színházi életének differenciálódása elé. Nem az operát különítette el először a többi műfajtól, hanem a népszínházt, operettet, a zenés, táncos látványosságot, szóval az alsóbb drámai műágakat. Ennek oka nyilvánvalóan hazafias szempont volt. A színházi vezetőemberek, az írók s a városi urak nagyrésze úgy érezte, hogy a még jórészen idegen ajkú főváros megmagyarosodását sokkal könnyebben lehet elősegíteni ezeknek a nagyobb közönségekreget érdeklő alsóbb műfajoknak fokozottabb művelésével, mint az arisztokratikusabb jellegű operával, amelynek élvezéséhez még hozzá nem is okvetlenül szükséges a színpadon használt nyelvnek ismerete.

Hogy a színházi köztudat mennyire összekapcsolta a *népszínházak* működését a magyarosodással, arra egy anekdótaszerű drámatörténeti adat élénk világosságot vet. 1872. augusztus 13-án, a Miklósy Gyula vezetése alatt működő Krisztinavárosi Színkör egy aktuális vonatkozású bohózatot játszott *Az utolsó német Pesten* cím alatt. Ebben a kis egyfelvonásosban a Pester Lloyd egy régi példányát úgy bámulják, mint valami kőkor-szarkbéli maradványt. Elolvasni nem tudják s csodálkozva találgatják, hogy mi is lehet az. Szóval Pesten már nem tudnak németül... Már? Mikor?... A színlap megmondja: Tíz évvel a népszínház megnyitása után.²

folyamatra, a Szigligetitől óhajtott egymásutánt tartotta volna Paulay Ede is a legjobbnak. L. *Drámairodalmunk a Nemzeti Színház megnyitása óta. (Kisf.-Társ. Évlapjai. Új folyam. XIX. k. 1885.)*

² *Vasárnapi Ujság*, 1872., 33. sz., *Ellenőr*, 1872. aug. 15. Ez egykorú bírálatok nem említik a kis darab szerzőjének ne-

Miklósy ezen a népszínházon természetesen azt a színházat értette, melyet pár hónapra ezután ő volt megnyitandó az István-téren, nem pedig azt, amelynek szervezési előmunkálatait Rákosi Jenő már elindította s amely 1875-ben nyílt meg. De nem is ez a lényeges itten, hanem az, hogy kitűnik belőle, mit vártak a hatvanas-hetvenes évek színházi körei a fővárosban működő népszínházaktól. Jó okkal és a jövő biztos megérzésével Budapest magyarosodásának gyorsítását várták.

De a népszínházi eszmének a nemzeti érzéssel való kapcsolatát még jobban mutatja ennek a gondolatnak első megvalósulása, amely jellemzően politikai eseményhez fűződik. A Bach-korszak nyomasztó évei után, az októberi diploma és a februári pátens keltette remények hatása alatt a magyar önérzet méltán ütközött meg azon, hogy Pest-Budának a színekörökkel együtt összesen négy német színháza van és csak egyetlenegy magyar, a Nemzeti.³ És a hazafias érzésnek ez a visszahatása éppen olyan teremtmény heveségű lett, mint a József császár korabeli elnyomásra következő reakció.

vét, de kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy *Csepreghy* Ferenc volt. *Összes művei* II. kötetében (1881) van egy hasonló című és tartalmú kis egyfelvonásos bohóság. Előfordul benne a Pester Lloyd-dal való tréfa is. Címe: *Az utolsó pesti német, vagy XXX. évvel a pesti népszínház megnyitása után*. A 4. jelenetben a korezmáros rámutat a pesti magyar népszínházra, s ezt mondja a külföldről hazakerült szabólegénynek: „...amióta azt bezsindelyezték, úgy elfogyott a német szó Pestről, hogy orvos-rendeletre sem kapni a patikába.”

³ Pesten is, Budán is két-két német színház volt. Az Erzsébet-téri (Új-téri), a Király-utca végén lévő *Thalia* nevű nyári színház, a Várszínház és a Krisztina-városi Színkör. L. Verő György: *A Népszínház Budapest színi életében*. Budapest, 1925. 59. l.

Amaz 1790-ben az első magyar színjátszó társaságot, a Kelemen László vállalkozását hozta létre, — emez pedig életet adott az első magyar népszínháznak. Érdemes ennek a megmozdulásnak történetével megismerkedni.

1861 tavaszán Molnár György színész Mailáth Györgytől, a Helytartótanács elnökétől engedélyt kapott, hogy a Krisztinavárosi Színkörben negyven magyar nyelvű előadást tarthasson. Ebben az arénában — amelyet még 1843-ban emeltek⁴ — akkor Alsdorf német színingazgató játszott, Molnárnak tehát a jövedelemben vele kellett osztoznia. Első előadásul a magyar társulat Szigligetinek a Nemzetiben is többször adott *Pünkösdi királynő* c. énekes vígjátékát játszotta el 1861 ápr. 2-án, majd egy-két népszínművet és vaudevillel kerített sorra. Sikereinek hatása alatt Budaváros protekciójával kért és kapott engedélyt Molnár egy Budán építendő új színházra.

Az engedély megérkezte után nyomban hozzáláttak a munkához. Volt a Lánchíd és az Alagút között, a mai Kereskedelemügyi Minisztérium helyén egy óeska magtár. A legrégebbi időben Buda várának alsó határfalát alkotta. Később épületté egészítettetvén ki, Mátyás király lóistállónak használta. A törökök Musztafa basa idejében őrtanyává alakították át, kiűzésük után pedig kincstári magtár lett belőle. Molnárék az ősi falakat löporral robbantották szét, az épület helyén bizonyos mértékig ennek részeit felhasználva, kezdték meg az építést. A munka hasonló hazafias lelkesedéssel folyt, mint hajdan a Nemzeti Színházé. Nyár elején urak,

⁴ Evva Lajos: *A budapesti színházak története. (Magyarország és a Nagyvilág 1876. évf. 119—121. l.)* — Országh Sándor: *Budai színházak és játékszín.* Budapest, 1895. 67—68. l.

úrnők, művészek, jogászok, kereskedők, kocsisok, hordárok a *Szózat* hangjai mellett fogtak munkába s rá pár hónapra, külsőleg még vakolatlanul, de belül teljesen készen már állott a *Budai Népszínház*. Homlokzatára Kisfaludy Sándornak a Balatonfüredi Színház számára költött jelszavát illesztették: *Hazafiság a nemzetiségnek!* Az új műintézetet Buda és Pest városának tanácsa egyenként évi 1000 forinttal segélyezte. A megnyitás nagy ünnepek között 1861. szept. 14-én ment végbe. Ez alkalommal színdarabot nem játszottak. Molnár tartott bevezető beszédet, azután elmondták Jókai Mór prologusát, majd dalok, táncok következtek, végül egy allegorikus apoteózis.⁵

De nemcsak a hivatalos világ és a közönség tekintett nagy várakozással a vállalat elé, hanem az irodalom vezető emberei is. Hogy a drámai alsóbb fajoknak külön otthonra van szükségük, azt Arany János írói köre is látta és a *Szépirodalmi Figyelő*-ben Salamon Ferenc, a *Koszorú*-ban pedig Gyulai Pál támogatták bírálataikkal és tanácsaikkal az új intézményt. Kivált Gyulai Pál jelöli ki nagy biztossággal a Népszínház feladatát: Ne akarjon a Nemzeti Színházzal versenyre kelni, hanem szorítkozzék az alsóbbfajú drámai művek előadására. Ezeknek megválasztásában azonban ízlés vezesse

⁵ A Budai Népszínház megalakulásának körülményeiről 1. Molnár György: *Világostól Világosig*. Arad, 1881. 293—329. — Fésüs György: *A budai magyar népszínház keletkezése*. Thalia zsebkönyv, 1862-re. — Kempelen Győző: *A budai népszínház ügye*. Népszínházi Évkönyv 1863-ra. I—XXVI. 1. — *Sürgöny* 1861. aug. 21., szept. 10., szept. 11. — Országgh Sándor: *Budai színházak és játékszín*. Budapest, 1895. 25. s. köv. 11. — Pataki József: *A magyar színészet története*. Budapest, 1922. 125—126. 1. — Verő György: *A Népszínház Budapest színi életében*, Budapest, 1925. 59—60. 1.

s gondot fordítson rá, hogy a daraboknak igazán magyar levegőjük legyen.⁶

A tanács nagyon elkelt, mert sajnos, Molnár nem mindig ezek szerint az elvek szerint dolgozott. Valóban fölkarolta az alsóbbfokú drámákat is, de többször átesapott a Nemzeti Színház területére, pedig két komoly drámai színház az ikerváros akkori magyar lakosságához viszonyítva, még sok volt. Nagy bajt okozott az is, hogy a vállalkozás a városi támogatás ellenére sem nyugodott szilárd anyagi alapokon s ezt a bajt még fokozta Molnár György költekező igazgatása. A darabokat legtöbbször igen is pazarul állította ki, úgy hogy egy-két nagy pénztári sikere sem tudta fedezni a kiadásokat. Ezenfelül tapintatlan modora sem szolgált az új intézménynek javára.⁷

Mindamellett Molnár Györgynek érdemei a magyar dráma- és színház történetében jelentékenyek. Az ő színházában született meg — mint később látni fogjuk — a magyar operett, ő fordított nálunk először

⁶ *Szépirodalmi Figyelő* cikkei közül: —m—: *A budai népszínház megnyitása*, 1860—61. 734—735. l. — Salamon Ferenc: *Népszínház Budán*. U. o. 828. s köv. 11. — Bírálótok Salamon Ferenctől: 1861—62. I. 12., 44., 60., 93. l. — —m—: *Népszínház Budán*. U. o. II. 317—319. l. — *Koszorú* cikkei közül: —i—r: 1864. I. 235—238. l. — Gy. P.: U o. II. 68—70. — Gyulai Pálnak 1908-ban összegyűjtve megjelent *Dramaturgiai Dolgozatai* közül a következők foglalkoznak Molnár vállalatával: *A Budai Népszínházról*. II. k. 117—125. l., *Budai Színház*. U. o. 340—351. l., *Színházi Szemle*. U. o. 352—358. l. — A Budai Népszínházról l. még a fentiekén kívül: Galamb Sándor: *A magyar operett első évtizedei*. (*Budapesti Szemle*, 1926. dec.) és u. attól: *Népszínházak és Népszínház*. (*Napkelet*, 1925. VIII. sz.)

⁷ A színház anyagi bajairól l. egy névtelennek cikkét: *Magyar színház Budán*. (*Budapesti Közlöny*, 1870. febr. 1.)

gondot a frissebb, modernebb szellemű rendezésre, az együttes játékra,⁸ az ő színházában talált otthonra a fiatal irodalomnak egy-két vezető egyénisége, ő támasztott először veszedelmes versenyt a fővárosi német színházaknak, végül pedig az ő működése dobta fel nagy erővel a népszínházi eszmét.⁹

A Budai Népszínház működésének külső körülményeihez adatokul említsük meg, hogy a társulat nyaranként az Alagút túlsó oldalán, a Krisztinavárosi Színkörben játszott s hogy a vállalkozásnak két korszaka volt. Az első 1861 szept. 14-től 1864 okt. 31-ig tartott,¹⁰ akkor pár évre anyagi okok miatt szünetelt, — a második időszak 1867 június 13-tól 1870-ig terjedt.¹¹

⁸ „Dicséernem kell az élénk, sebes és összevágó előadást, mely a magyar színészetben nem mindennapi jelenség“ — mondja Gyulai Pál egy 1864-iki bírálatában. (*Dramaturgiai dolgozatok*, Budapest, 1908. II. k. 120. l.)

⁹ Az sem utolsó érdeme, hogy kitűnő társulatot tudott szervezni. Színházánál működtek — több-kevesebb ideig: Molnárné Kocsisovszky Borecsa, Krecsányi Sarolta, Blaha Lujza, Jászai Mari (ez utóbbiak mint kezdők), Szentgyörgyi István, Solymossy Elek, Kassai Vidor, Vizvári Gyula, Várhidy Sándor, s maga a színésznek is jelentékeny igazgató. A társulat tagjainak pár soros jellemzése: Krecsányi Ignác: *Molnár György színtársulata Budán. (Régi dolgok — régi színészettről* c. kötetben. Temesvár, 1914.) V. ö. még: Pataki József: *A magyar színészet története*. 126. l. — Molnárról, mint színészről, kitűnő képet rajzol Verő György: i. m. 65—66. l. — Molnár utolsó éveiből merítette az impressziót Herczeg Ferenc is az *Egy leány története*-beli színészalakhoz.

¹⁰ L. Molnár id. művét és *Sürgöny* 1864. okt. 31. számát.

¹¹ A második megnyitás pontos dátumát Molnár a maga emlékiratában nem említi. Világos azonban az egykorú lapokból, melyek közül *A Hon* 1867. június 13. számából álljon itt a köv. hirdetés: „*Népszínház*. Csütörtökön, 1867. jún. 13-án három évi kényszerült szünetelés után adatik: *Szent István*,

1871-ben az épületet lebontották s helyére az Észak-keleti Vasúttársaság házát építették.¹²

A népszínházi eszme azonban nem aludt el. Nem is volt szabad elaludnia, ha a magyar színészet valóban komolyan akart versenyezni a főváros német színészetével. Mert a német színházi körök ugyancsak felfigyeltek a magyar Thalia erőfeszítésére. A Budai Népszínház igen komoly versenytárs volt számukra. Amint a magyar vállalkozás gyöngülni kezdett, azonnal összehozta magát a pesti német színjátszás s a rozszant Erzsébet-téri (akkor Új-téri) színház helyett megfelelőbb épületet emelt magának a Gyapjú- (ma Báthory-) utcában. Az új műintézet 1869 dec. 21-én kezdte meg működését Hirsch igazgató vezetése alatt.¹³

A Budai Népszínház példája először a R a d i Gerő színiigazgatót ösztönözte hasonló kísérletre. Alighogy Molnár György vállalata megbukott, ugyanarra a célra — vagyis a drámai alsóbb fajok művelésére — Buda városától bizonyos támogatással kéri és kapja meg Aradi a Várszínházat. Az ősi szabad királyi város ekkor egyúttal egy igen dícséretreméltó határozatot is hozott. Kimondotta, hogy a Várszínházat és a Krisztinavárosi Színkört ezentúl csak magyar társulatnak adja bérbe.¹⁴

első magyar király. Eredeti történeti tragoedia 5 felvonásban. Dobsától. Záradékol: *A nemzeti ébredés hajnala.* Allegorikus látvány Molnártól. A népszínházban az őszi idényig csupán 3 előadás lesz, azután folytatólagos másodnaponként a budai nyári színpadon tartatnak a színjelölések.

¹² Molnár György: i. m. 443—444. l. — *Reform*, 1870., márc. 5., márc. 6., ápr. 10., 1871. jan. 14., júl. 9.

¹³ *Színészeti Lexikon.* Budapest, 1930. I. k. 301. l.

¹⁴ Országh Sándor: i. m. 74. l.

Aradi Gerő 1870 húsvét hétfőjén — az akkori számítású színházi év elején — kezdte meg előadásait a Várszínházban. A nyári hónapokban a Krisztinavárosi Színkörben játszott. Sajnos: anyagi okok miatt csak rövid ideig tartott működése. Még ez évnek decemberében megszűntek az előadások.¹⁵

A Várszínház Buda városának határozata értelmében nem került vissza német kézre. Aradi Gerő bukása után a Nemzeti Színház vette igénybe és közben megnövekedett személyzetét foglalkoztatta itten. A Nemzeti társulatának első előadása a Várszínház színpadán 1871 május 7-én ment végbe. *Tündérlak Magyarhonban* került színre Blaha Lujzával és Tamássy Józseffel.¹⁶

Aradit egy évvel megelőzve működött rövid ideig a városligeti fabódében K ö m i v e s Imre társulata. Kőmives a Király-utcai német Thalia arénának akart versenyt támasztani. Valami jelentékeny színvonalat semmi tekintetben sem képviselt ez a vállalkozás, de érdeme, hogy a magyar szót a Városliget környékén is színpadra vitte s hogy az ő társulatában tűnt fel a nagy népszínműénekes, Tamássy József.¹⁷

¹⁵ *Reform*, 1870. márc. 24., ápr. 3., ápr. 14., dec. 2.

¹⁶ Pataki József: 132. l. — Nem lehet feladatunk a Várszínház történetét még csak vázolni sem. Pusztán a későbbiek megértésére a következő adatokat közöljük az olvasóval: 1884-ben Feleki Miklós társulata játszott itten. 1885—1886-ban a Nemzeti és a Népszínház tartottak benne felváltva előadásokat, 1886: ösztől pedig — nem minden megszakítás nélkül az Opera és a Nemzeti. V. ö. Viharos: *Az én fővárosom*. 1891. 110—111. l., — Szász Károly: *Várszínházi Emlékek*. Budapest, 1921. (*Magyar Könyvtár*. 955—957. l.) — Verő György: i. m. 201. l.

¹⁷ Verő György: i. m. 70. l. Kőmives Imréről l. *Magyar Színművészeti Lexikon*-ban a megfelelő címszót. III. k. 35—36. l.

Az 1871-ik esztendőben újabb népszínházi kísérlet nem történik Budapesten. Egyedül *L a t a b á r* Endre, kassai színigazgató¹⁸ — aki társulatával a Krisztinavárosi Színkörben játszik 1871 márc. 27-től szept. 18-ig — tölti ki ezt a meddő esztendőt. Műsora legnagyobb-részt népszínművekből és operettekből állott.¹⁹

Sokkal jelentékenyebb, bár végeredményben szintén megbukott kísérlet volt *Miklósy* Gyula pécsi színigazgató népszínházi vállalkozása. Ez a Miklósy már egyszer megfordult társulatával a fővárosban. Mikor Molnár csillaga végleg elhomályosult, 1870 márciusában körülbelül egy hónapig ő próbált szerencsét az utolsó napjait élő Budai Népszínházban, de nem tudta magát fenntartani.²⁰ Most azonban látva a népszínházi eszmének a közhangulatban való megerősödését, újra s valamivel nagyobb szerencsével próbálkozott a fővárosban.

1872 májusától nyár végéig a Krisztinavárosi Színkörben működött, majd ez év szeptemberében átköltözött a Hermina-téri Fürst-színházba.²¹ Ezt a kis színházat német vállalkozója 1870-ben építette egy épület udvarára valami régi orfeum helyébe.²² Most körülbelül egy hónapig Miklósyék játszottak benne,²³ mind-

¹⁸ L. róla a *Magyar Színművészeti Lexikon*-ban közölt cikket III. k. 94. l.

¹⁹ *Reform*, 1871. márc. 27., szept. 11. és 19.

²⁰ *Reform*, 1870. jan. 14., márc. 5., márc. 6., ápr. 10.

²¹ *Reform*, 1872. márc. 22., márc. 30., május 17. — Hermina-térnek abban az időben azt a területet nevezték, amelyen ma az Operaház áll. (L. az egykorú várostérképeket.)

²² L. Evva Lajos: id. cikkét.

²³ L. *Magyar Színművészeti Lexikon*ban a Fürst-színház címszót.

addig, amíg új, állandóbb otthonuk el nem készült. Az István-téri Carré-cirkusz helyére építettek nagy hamar-sággal egy kis színházat.²⁴ A belső berendezés a Város-ligetben rövid ideig működött német gyermekszínház deszkáiból telt ki.²⁵ Az épület október végére lett készen.

Az ünnepélyes megnyitás 1872 okt. 30-án ment végbe. Ez alkalommal egyfelvonásos darabokból álló egyveleget játszottak — Balázs Sándor *Pesti vízveze-tékét* és Bogyó Alajos *Leánykérés* című „dal-bokrétáját“, — majd Laborfalvy Róza vendégfellép-tével előadták *A szigetvári vértanúk* első felvonását. Az előadáshoz a prológust Erődi Béla, a későbbi tan-kerületi főigazgató írta, ki a vállalkozással szoros kap-csolatban álló színházi lapot is szerkesztette.²⁶

Az új népszínház (rendesen *István-téri-* v. pedig *Miklós-színház*-nak nevezgették) nem volt hosszú életű. Voltaképpen csak pár hónapig ment jól, azután a ten-gődés szomorú ideje következett. Maga Miklós 1873 decemberének végéig játszott benne, azután majdnem hat hónapig zárva volt, majd rövid időre Bokodi Antal székesfehérvári igazgató, végül S o l y m o s i Elek, a Népszínház későbbi kedvelt színésze vette át.²⁷

²⁴ Nem a mai István-térről van szó, hanem a most Klauzál-térnek nevezett helyről.

²⁵ *Reform*, 1872. júl. 23., szept. 12., — *Vasárnapi Ujság*, 1872. 37. sz. és Evva id. cikke.

²⁶ A megnyitásról l. *Színpad*, 1872. szept. (1) 23., *Reform*, 1872. okt. 30., *Fővárosi Lapok*, 1872. nov. 1. *Vasárnapi Ujság*, 1872. 41. és 42. sz., *Magyar Színművészeti Lexikon*: Miklós-színház címszó. — Nekem tett szóbeli közlése szerint Erődi Béla darabokat is fordított a vállalkozásnak.

²⁷ Bokodi igazgatásának idejéből két érdekes híriünk van a színházról. *Figyelő* 1874. okt. 18. száma azt mondja, hogy a „lovarda“ tözsomszédsága miatt, mely folyton zsúfolva volt,

Életre lendíteni azonban egyiküknek sem sikerült. 1874 dec. 3-án volt benne az utolsó előadás.²⁸

Pedig e vállalkozás működését eleinte mind a kritika, mind pedig a közönség jóakarató figyelemmel kísérte. Talán csak Rákosi Jenő lapja, a *Reform* volt kivétel, amely ellenszenvét nem titkolta Miklósyval szemben, akiben a megnyílandó Népszínháznak előzetes versenytársát látta. Olyan előkelő színvonalú folyóirat azonban, mint aminő Beöthy Zsolt *Athenaeum*-ja volt, majdnem állandó rovatban foglalkozott vele. Bukásának okait is ez a lap foglalta össze a következőkben: 1. Miklósy színháza nem magyar színház volt, hanem egy lefordított bécsi;²⁹ 2. az épület nem megfelelő: igen kicsiny, pedig egy népszínháznak tágasnak kell lennie; 3. Miklósy túlságosan népes társulatot szerződttetett s fizetni nem bírta; 4. az előadások gyöngék voltak.³⁰ Ezekhez az okokhoz még hozzátehetjük a lovarda közelségét — amiről már szó volt — s azt a körülményt, hogy a színházat nehezen lehetett fűteni, úgyhogy fennállásának második őszén már egymást érik a panaszok a dermesztő hideg miatt.³¹

a színház nem tudott közönségre szert tenni. A *Vasárnapi Ujság* szerint (1874., 39. sz.) a Renz-lovarda nagy konkurenciát okoz Bokodinak.

²⁸ L. *Reform*, 1873. júl. 23., júl. 31., 1874. jan. 1., jún. 13., szept. 19., okt. 21., dec. 4. — A színházban több neves színésziünk szerepelt: Bényeiné Harmath Emma, Kassai Vidor, Solymosi Elek, Vizvári Gyula. L. Pataki József: i. m. 133. l. — A színház működéséről l. Verő György: i. m. 70—71. l. és Galamb Sándor: id. cikkei.

²⁹ Azért majd meglátjuk, bemutatott egy-két magyar vígjátékot.

³⁰ *Athenaeum*, 1873. III. 1991—1994. hasáb.

³¹ *Reform*, 1873. okt. számai.

Mindezek a szétszórt és végeredményben bukással végződött népszínházi törekvések azután egy fényes működésű és az egész magyar színház- és drámatörténetben nagyjelentőségű vállalatba torkoltak, a Budapesti *Népszínház* létesítésébe.

Molnár György még játszott Budán, amikor 1869-ben a pesti Népszínház bizottsága megalakult.³² Ettől kezdve az új színház felállítása érdekében céltudatos munka folyt. Különösen a Rákosi Jenő szellemi vezetése alatt álló ú. n. Kávéforrás írói társaságban lelt az eszme lelkes hívekre. A Kávéforrásban találkozó csoport képviselte akkoriban a fiatal irodalmat. Olyan kiváló emberek jártak oda, mint Toldy István, Dóczy Lajos, Berczik Árpád, Kaas Ivor és Ágai Adolf.³³ Az újságok közül különösen a Rákosi Jenő szerkesztésében megjelenő *Reform* tudta a közönség szélesebb rétegének érdeklődését az ügy iránt megnyerni, úgyhogy sokan önként adakoztak, vagy legalább is gyűjtöttek számára. Az előkészítési munkálatokban Rákosi Jenőnek legnagyobb hatású segítőtársa Steiger Gyula ügyvéd volt. A telket az új alakulás részére a főváros adományozta, s az építkezésre is jelentékeny összeget áldozott. Ennek fejében természetesen a tulajdonjog is az övé lett, s a felügyeletet is ő gyakorolta. Az épület Fellner és Helmer műépítők tervei szerint készült. A falak már 1874 szept. 27-én készen állottak, de a megnyitás csak egy év múlva történt. A vállalat első igazgatója Rákosi Jenő lett. Sikerült neki kitűnő társulatot szerveznie, s a Nemzeti Színháztól szerződésileg megkapnia a népszínművek előadási jogát. A társulat tag-

³² *Pesti Napló*, 1869. júl. 6.

³³ Rákosi Jenő: *Emlékezések*. Budapest, év nélkül. I. k. 142. s. köv. lapok, és II. k. 41. l.

jai között olyan nevek szerepeltek, mint Blaha Lujza, Tamássy József, Hegyi Aranka, Csatai Zsófia, Pálmay Ilka, Kassai Vidor, Németh József, Vidor Pál, Soly-mosy Elek és mint rendező, Molnár György.³⁴

Az 1875 okt. 15-én végbement ünnepélyes megnyitáson a király és a trónörökös is megjelent. A műsort az ilyenkor szokásos egyveleg-darabok töltötték ki, köztük Berezik Árpád kedves operettje, *A király csókja*, és a Vidra Sipka álnév alá rejtőző Rákosi Jenőnek szerencsétlenül megválasztott tárgyú bohózata, *Jeremiás siralmi*. Ez a vaskos humorú darab, amely még az akkoriban gyakran járványként fellépő kolerával sem átalált figurázni — annyira felháborította a királyt, hogy tüntetőleg otthagytá az előadást.³⁵

A Népszínház tehát rossz ómen alatt kezdte meg pályafutását, de annál öröndetesebb eredményességgel folytatta. Hogy mit tett a magyar színműirodalom előmozdítására, az a következő fejezetekből bőven ki fog derülni. Itt csak annyi legyen megemlítve, hogy abban a korban, melyet munkánkban vizsgálunk, két igazgatója volt: 1881-ig Rákosi Jenő s 1897-ig Evva Lajos.

A népszínházi törekvések tehát diadalt arattak. A Nemzeti Színházból kivonult a népszínmű és az operett, hogy új otthonra lelvén, zavartalanul és más műfajokat nem zavarva, folytassák pályafutásukat.³⁶

³⁴ A Népszínház megalakulásának körülményeiről l. Verő György: i. m. 67 s. kv. lapok, — Rákosi Jenő: i. m. II. k. 40. s. köv. lapok, — Pataki József: i. m. 140—141. l.

³⁵ Az előadásról a korabeli napilapok részletes beszámolóján kívül l. Verő György: i. m. 84—86. l. és Rákosi Jenő: i. m. II. k. 53. és köv. lapok.

³⁶ Hogy a különböző drámai műfajoknak egyazon műinté-

De a különválás folyamata nem állhatott meg a könnyű drámai műfajok kiválásával. Épen így távoznia kellett a Nemzeti Színházból az operának is.

Hogy a dalmű mennyire akadályozta fejlődésében a beszélő drámát, ebben a tekintetben elég rámutatni azokra a meg-megújuló panaszokra, amelyek a magyar műbírálatot Vörösmarty kora óta állandóan foglalkoztatták. A differenciálódásra ezen a téren jelentékeny, bár a gyakorlatban ki nem elégítő lépés történt akkor, amikor Orczy Bódog igazgató bukása után, 1873-ban a felügyeleti hatóság, a belügyminisztérium a Nemzeti Színház vezetésében elkülönítette az operát a beszélő drámai műfajoktól, amazt Erkel Ferencere, emezt Szigligeti Edére bízván.³⁷

A végleges megoldás 1884-ben következett el, amikor az opera teljesen kivált a Nemzeti Színházból, fényes otthonhoz jutván azon a Hermina-téren, ahol valaha Fürsték, majd Miklósyék játszottak.

Érdekes, hogy az operának a Nemzeti Színházból való elszakadása egy új népszínházi kísérletet is életre hívott. Amikor ugyanis az operatársulat külön szervezkedett, a Nemzeti nem merte egyedül vállalni a várszínházi előadások tartását, s egy darabig lemondott a budai működésről. Így aztán indokoltta lett a Vár-

zetben való együttélése milyen hátráltató hatással volt nemcsak a magyar drámairodalom fejlődésére, hanem a Nemzeti Színház számára kötelező játéktílus kialakulására is, azt Paulay Ede érdekes példákkal illusztrálja köv. értekezésében: *Drámairodalmunk a Nemzeti Színház megnyitása óta. (Kisfaludy-Társ. Évtapjai. Új folyam. XIX. k. 1883.)*

³⁷ Pukánszky Kádár Jolán cikke a *Színházi Lexikon* (Bp., 1930.) II. k. 605. l. és Pataki József: i. m. 135. l.

színház bérbeadása. A bérletet a Nemzeti Színház egyik jeles tagja, Feleki Miklós nyerte meg.³⁸

Feleki az 1884 okt. 4-én megnyílt Várszínházból és a vele együtt kibérelt Krisztinavárosi Színkörből határozottan népszínházat akart csinálni. Törekvését azonban nem jutalmazta siker, pedig egy olyan vonzó művészi erő is segítségére sietett, mint Blaha Lujza, aki otthagyván a Népszínházat, Budára szerződött. (A későbbi nevesebb színészek közül még itt játszott Szirmai Imre és Réthey Lajos.) Nagy baj volt, hogy Feleki nem tudott műsort teremteni. Csak régen lejátszott operettek és népszínművek állottak rendelkezésére. A pesti Népszínház igazgatója, Evva Lajos ugyanis csak azokat a darabokat engedte át neki, amelyeket annak idején Rákosi Jenő kapott a Nemzettől, azokról azonban érthető okokból nem mondott le, amelyek előadási jogát a Népszínház azóta szerezte meg.³⁹ Feleki hamarjában nem tudott vonzó új darabokat kapni, s csak egyetlen igazán nagy sikere volt: Deréky Antalnak és Konti Józsefnek *Eleven ördög* c. operettje.

Az új vállalat igazgatója úgy próbált magán segíteni, hogy a forgalomból kieső budai részokről legalább a hét egyes napjain a pesti oldalra ment s ott játszott. Megegyezett a Gyapjú-utcai német színház igazgatójával, Lesser Szaniszlóval, hogy hetenként négy estére

³⁸ *Színpad*, 1884. márc. 4., — Országh Sándor i. m. 81. s. köv. 11., — Pataki József: i. m. 153—154. l., — Galamb Sándornak a fejezetben i. cikkei. A vállalkozás tervének egyik indító oka az is volt, hogy Feleki az 1885-ik évben megnyíló kiállítás idegenforgalmára számított.

³⁹ *Budapesti Hírlap*, 1884. okt. 23., dec. 14., dec. 24. sz. (A legutóbbi számban: *A zörgő haraszt* c. cikk. R. J.-től.)

átengedi színpadát a magyar társulatnak.⁴⁰ De a vállalkozás így sem bizonyult életrevalónak, úgyhogy 1885 augusztus elején kénytelen volt kísérletét megszüntetni.⁴¹

Felekeinek ebből a nem sikerült próbálkozásából azonban kiderült annyi, hogy immáron halálos sebet kapott a magyar főváros német színészete, amely ime örül, ha színházát megoszthatja egy magyar társulattal. A pesti németnyelvű színjátszás már egyébként sem állott azon a művészi színvonalon, amelyen pár évtizeddel azelőtt. A főváros gyorsütemű magyarosodása mellett csak elsőrangú művészi teljesítménnyel tudta volna magát — ha egyáltalában így is tudta volna! — fenntartani.

Ebben a magyarosodási folyamatban rendkívül nagy részük van a népszínházaknak. A könnyű Múzsaszélesebben népszerű termékei a közönség nagy tömegét csalogatták a színházba, a magyar nótá pedig — kivált ha Blaháné énekelte — szárnyra kelt, hódított, magyarosított. Amikor a pesti Népszínház megnyílt, a főváros utcáinak neve még két nyelven, magyarul és németül volt az utcakereszteződéseknél felírva,⁴² „a por, bűz, német szó, piszok“ még bizony csavarta a magyar orrot és fület, s íme tíz esztendő alatt — ha a Pester Lloyd pél-

⁴⁰ *Színpad*, 1885. ápr. 5., 12., máj. 3. — *Vasárnapi Ujság*, 1885. 17., 19., 26. sz. — Vajda János: *A gyapju utcai német színházban*. (*Vasárnapi Ujság*, 1885., 22. sz.)

⁴¹ Feleki vállalkozásáról l. még: *Színpad*, 1884. márc. 9., okt. 15., nov. 16., 1885. aug. 9., — *Vasárnapi Ujság*, 1885. aug. 31. — *Pesti Hirlap*, 1885. júl. 25., — *Budapesti Hirlap*, 1885. aug. 23., — Verő György: *A Népszínház Budapest színi életében*. 214., 215. és 217. l. — Pataki József: *A magyar színészet története*, 153.—154. l.

⁴² Verő György: i. m. 78. l.

dányai még nem is hatottak prehisztórikus leletekként, de már a magyarosodás annyira haladt, hogy a német színészet a haldoklás stádiumába került.

A végső óra 1889 dec. 20-án ütött, amikor a tengődő német színészen az elemek könyörültek meg, elhamvasztván a Gyapjú-utcai színházat. Érdekes találkozása az egy célra törő véletleneknek, hogy ugyanabban az esztendőben — igaz, nem az év végén, hanem előbb — vált magyarrá a *Városligeti Német Színkör* is: Föld Zsigmond magyar előadásokat kezdett benne tartani. A német ajkú színjátszást itt is a közönség részvétlensége buktatta meg.⁴³

Az 1889-ik esztendő után már nem is volt állandó német színtársulat Budapesten. Az orfeumok még sokáig megtúrték a német szót, vendégtársulatok is rendeztek hébe-hóba német előadássorozatot, de az állandó német színjátszás a magyar fővárosban megszűnt.

Kelemen Lászlóék lelkes csapata épen 99 esztendővel ezelőtt dobta oda a kesztyűt a magyarországi német színészetnek. Majdnem száz esztendő kellett tehát, hogy a magyar Thalia a saját fővárosában legyőzze német vetélytársát.

A német színészet feltámasztására irányuló kísérletek azonban nem szűntek meg. Évekig folyt a próbálkozás, hogy poraiból megélesszék.⁴⁴ Ez a törekvés nem sikerült, de mégis nevezetes a magyar színészet történetében, mert végső gyökerében ebből a szándékból fakadt a *Vígszínház* alapítása.

Alig félévvel a Gyapjú-utcai színház leégése után felvetődik egy vegyes nyelvű, egy magyar-német szín-

⁴³ V. ö. *Vasárnapi Ujság*, 1889. 25. sz.

⁴⁴ L. ugyane fejezetben alább!

ház alapításának terve. Fekete József hírlapíró és Silberstein Ötvös Adolf, a Pester Lloyd színi kritikusa konzorciumot létesítettek, amely az elpusztult német színház helyébe egy vegyes nyelvű színházat akart létesíteni. Ez az új intézmény a terv szerint első sorban a vígjátékot és bohózatot volna hivatva művelni, s 150 magyar nyelvű előadás mellett évenként ugyanannyi német nyelvűt tartana. Az épületet óriási méretnak tervezték. 2000 ülőhely lett volna benne, a szárnyépületben hangversenyerem, kávéház, étkezőhelyiség, — szóval az egész afféle színházzal vegyes mulatóhelynek volt elgondolva.⁴⁵

Az egykorú híradásokból kiderül, hogy az épület helye a Széchenyi-tér lett volna, vagyis a mai Szabadság-tér déli része. A főváros tanácsa pénz-segély helyett 500 □-ölnyi területet engedett volna át a vállalatnak. A vállalkozók tervét azonban akképpen akarta módosítani, hogy ne 150 magyar, hanem 200 magyar előadás legyen benne évenként.⁴⁶

Ez a színházalapítási terv azonban nem valósult meg. Csak a fölvetett eszme fejlődött tovább. Az ügyet Keglevich István gróf vette kezébe, s *Magyar Vig Színház Egylet* néven részvénytársaságot hozott össze, melynek vezetőtagjai között olyan nevek is szere-

⁴⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1890. 36. és 44. sz. — *Új magyar színház*. (Magyar Szemle, 1890. aug. 31.) — *Pesti Hirlap*, 1890. aug. 9., szept. 2., okt. 11.

⁴⁶ Sz.: *A negyedik színházról*. Fővárosi Lapok, 1890. okt. 22.), —i.: *A negyedik színház* (Magyar Szemle, 1892. nov. 2.). — *Pesti Hirlap*, 1890. okt. 17., okt. 21., okt. 25., okt. 27., nov. 25. — V. ö. még: II. Kelemen László: *Magyar, vagy német színház?* Bp., 1891. E röpirat bírálata: —i.-től a *Buda-pesti Szemle* 1891. évf.-nak 318—320. lapjain. (II. Kelemen László = Váli Béla, —i. = Gyulai Pál.)

peltek, mint Andrásy Tivadar gróf, Károlyi Tibor gróf, Széll Kálmán és Lánczy Leó. Az agilis Keglevich cikkekben is kifejtette egy új állandó — a fővárosban akkor negyedik — színház alapításának szükséges voltát.⁴⁷ Azt mondja, hogy egy új műfaj, a bohózat virágzott fel: Ennek számára külön otthon kell. Hasonló értelemben szólalt fel Paulay Ede, a Nemzeti Színház nagynevű igazgatója. Szerinte a modern francia bohózat s a hatása alatt keletkező magyar bohózat nincs igazi helyén a Nemzeti Színházban.⁴⁸

Az új vállalkozás a törvényhozást is foglalkoztatta. A részvénytársaság tudniillik az államtól 200.000 forintot kamatmentes kölcsönt kért. A belügyminiszter, aki alá annak idején a színügyek tartoztak, megadandónak vélte a segítyt, s ebben az irányban javaslatot terjesztett a Ház elé. A lapok egy része és az ellenzék heves ostromot zúdított a kölcsön ellen. Főképpen azt kifogásolták, hogy az új színházban idegen előadások is folynának, amelyeknek évenkénti számát egyébként a vezetőség most már mindössze 50-ben maximálta. (Ennyi volt ugyanis a Népszínháznak is engedélyezve.)

Az 1894 novemberében és decemberében lefolyt képviselőházi vita során többek közt felszólaltak: Hieronim Károly belügyminiszter, Jókai Mór, Berzeviczy Albert, Bartók Lajos, Polónyi Géza, Hegedüs Sándor. A vita legderűsebb mozzanata az volt, amikor a javaslatot védő Jókai Mór szavaira — aki rámutatott a bohózat nagyobbarányú fejlődésére — Thaly Kálmán

⁴⁷ Keglevich István: *A magyar vígszínház*. (Pesti Hirlap, 1891. ápr. 27. —) U. az: *A vígszínház*. (Pesti Hirlap, 1892. dec. 18.)

⁴⁸ L. Jelentését a Garay-féle vígjátékpályázatról. (*Pesti Napló*, 1893. jan. 1.)

ezt kiáltotta közbe: A bohózat nem való magyar embernek!⁴⁹ A képviselőház a javaslatot végül is 123 szavazattal 98 ellenében első olvasásban elfogadta.

Ennél a fordultnál szólt az ügybe a *Budapesti Hírlap* vezércikkírója — alkalmasint maga Rákosi Jenő — két vezércikkkel. Közös címük: *A szomorú színház*.⁵⁰ Az író nincs ellene a kamatmentes kölesönnök, de tessék ezzel teljesen magyarnyelvű vállalkozást segíteni. Az idegennyelvű előadásoknak évi 50-ben és havi 10-ben való maximálása nem megnyugtató, mert ez az 50 előadás bizonyosan mind a téli, legjobb öt hónapban folynék le, s éppen ezeknek az estéknek foglalná el két-harmadát.

A javaslat elleni hangulatkeltés nem volt eredménytelen. Az ellenzék összefogott és a december 3-i ülésen, a harmadik olvasáskor puccsszerűen leszavazta a javaslatot. Az ellene szavazók ismét 98-an voltak, azok közül azonban, akik mellette foglaltak állást ezúttal csak 96-an tartózkodtak a Házban. Rákosi Jenő lapja természetesen megint vezércikkben foglalkozott az eseményekkel, de mos már *Víg színház* cím alatt.

Ilyen előzmények után fogott hozzá a részvénytársaság az építkezéshez. Az épület helyének megválasztása sem ment símán. Először a Széchenyi-térről volt szó, azután a Király-utcai ú. n. Valero-telekről, majd az Erzsébet-körútról, végül is a Lipót-körút mellett döntöttek. Pedig a városnak ez a része akkor még jóformán külvárosnak számított éppenúgy, mint annak idején a Nemzeti Színház, s később a Népszínház helye.

⁴⁹ L. az egykorú napilapok számait 1894. november végéről és december elejéről és *Pesti Hírlap* 1894. dec. 1. vezércikkét: *A vígszínházi vita*.

⁵⁰ *Budapesti Hírlap*, 1894. nov. 30. és dec. 1.

A Vígszínház mögött is viskók, pocsolyák éktelenkedtek, s a környéken a fővárosi *kulturát* csak a *Neue Welt*-hez címzett meglehetősen kétes hírű mulatóhely képviselte. Ennek az Új világnak tőszomszédságában épült az új színház, melynek megnyitása — 1896 május 1. — összeesett a millenniumi ünnepségek kezdetével. A vállalkozás intendánsa Keglevich István lett, igazgatója Ditrói Mór.⁵¹

A Vígszínház megnyitásának napjával lezáródik vizsgáldásunk korszaka. Az új színház működése és a magyar drámairodalomra tett hatásának megrajzolása már nem a mi feladatunk. Megalakulásának körülményeivel azonban foglalkoznunk kellett, mert létesítésének egyik mozgató oka, a bohózatnak vígjátékirodalmunkban való nagyobb térfoglalása, még a jelen munka vizsgáldási körébe esik.

Feljegyzésre méltó, hogy a kilencevenes évek elején még egyszer s utoljára felvetődött egy teljesen német nyelvű színház létesítésének gondolata is. Lesser Szaniszló, az utolsó budapesti német színigazgató folya-

⁵¹ *A Vígszínház sorsa.* (*Vasárnapi Ujság*, 1894. 49. sz., és 1895. 14. sz.), — Ditrói Mór: *Komédiások*. Bp., év nélkül, — Schöpflin Aladár: *Vígszínház.* (*Színházi Lexikon.*) Budapest, II. k., 1080. l. — Galamb Sándor: *A megtapsolt taps.* (*Magyar-ság*, 1936. máj. 6.), — A színház alapításának körülményeire vonatkozólag l. a *Pesti Hírlap* köv. számain: 1891. márc. 5., aug. 1., aug. 4., aug. 6., aug. 19., szept. 15., szept. 16., okt. 1., okt. 21., nov. 11., — 1892. okt. 15., nov. 23., dec. 18., dec. 19., — 1893. jan. 8., nov. 28., dec. 6., dec. 19., — 1894. jan. 26., szept. 25., okt. 9., okt. 19., nov. 16., nov. 21., nov. 27., dec. 2., — 1895. jan. 1., márc. 9., ápr. 2., ápr. 24., máj. 20., jún. 26., nov. 10., — 1896. márc. 19., — *Zene és Színművészeti Lapok*. 1894. jan. 15.

modványt adott be a fővároshoz a leégett német színház felépíthetése ügyében. A fővárosi törvényhatósági bizottság az 1891 jún. 24-i közgyűlésen tárgyalta az ügyet, s az engedélyt csekély szótöbbséggel Lesser Szaniszlónak — megadta.

A terv azonban az engedély megadása ellenére sem kerülhetett megvalósulásra.⁵² Ha a nemzeti közvélemény még egy vegyes nyelvű színházat sem volt hajlandó megtűrni, hogy engedte volna meg egy teljesen német nyelvű színház felállítását?

A főváros színi életének a felsorolt műintézeteken kívül is voltak egyes kisebb jelentőségű tényezői.

A 60—70-es években a *Beleznai-kert*ben és a *Komló* mulatóhelyen szereplő daltársulatok néha színdarabot is játszottak.⁵³

Csak a nyári évadban működő színházak közül több szó esett már a *Krisztinavárosi Színkör*ről. Ennek a színháznak, mint látni fogjuk, volt némi szerepe a magyar drámairodalom fejlődésében. Még pedig nemcsak Molnár György éveiben, hanem későbbben is, kivált, amikor 1888-tól kezdve hosszú éveken keresztül K r e c s á n y i Ignác vidéki színigazgató társulata játszott itt nyaranként.⁵⁴

Éppenígy a könnyebb drámai műfajok kultiválása terén volt valamelyes jelentősége az 1889-ik esztendő-

⁵² Hoffmann Sándor i. cikke a *Magyar Szemle* 1891. évf.-ban, — *Pesti Hírlap*, 1891. márc. 2., jún. 27., 1892. ápr. 6., — *Vasárnapi Ujság*, 1891. 31. sz. — Ezekén kívül valamennyi e korbéli napilap, s II. Kelemen László id. röpirata és —i. id. cikke a *Budapesti Szemlé*ben.

⁵³ *Magyar Színművészeti Lexikon*-ban a megfelelő címszavakat.

⁵⁴ Krecsányi Ignác: *Régi dolgok régi színészekről*. Temesvár, 1914.

ben magyarrá vált *Városligeti Színkör*nek is. Ellenben éppen semmi befolyása nem volt színműirodalmunkra az *Óbudai Színkör*nek, amely 1893 és 1896 között működött nyaranként, s melyet egy-két évig a nemes szándékú R a k o d e z a y Pál vezetett.⁵⁵

Természetszerűleg a magyar drámairodalom fejlődésére tett hatásában minden más fővárosi színház felett állott a *Nemzeti Színház*. A következő fejezetekből bőven ki fog derülni állandó és közvetlen kapcsolata a magyar színműírással. Itt csak mint a későbbi adatoknak keretül álljanak a következők:

1862-től 1869-ig a kitűnő R a d n ó t f á y Sámuel mint intendáns vezette az ország első színházának ügyeit. 1871-ben O r e z y Bódog lett az igazgató, aki nem volt tehetségtelen ember, de elsősorban az operára fordított gondot.⁵⁶ Túlköltekezése miatt 1873. márc. 15-én kénytelen volt lemondását beadni.

1873-ban S z i g l i g e t i Ede lett ideiglenes, majd 1875-től végleges igazgatója a színház beszélő drámai részének. Szigligeti Ede P o d m a n i e z k y Frigyes intendánssal karöltve sokat tett az újabb magyar drámaírói törekvések támogatása körül. Erre az időre esik a népszínmű és operett kiválása a Nemzetiből.

Szigligeti Ede 1878-ban bekövetkezett halála után ügykörét P a u l a y Ede veszi át, majd az Operaház-

⁵⁵ Az óbudai színkörre l. a köv. híradásokat: *Pesti Hírlap*, 1893. máj. 16., máj. 24., júl. 2., júl. 10., — 1894. máj. 30., — 1895. jún. 2., júl. 3., aug. 1., aug. 2., — *Budapesti Hírlap*, 1896. ápr. 2., ápr. 3., ápr. 30., máj. 6.

⁵⁶ Kemény Zsigmond *Zord időjét* is feldolgozta operának. L. Galamb Sándor: *A Zord idő mint operalibretto*. (*Budapesti Szemle*, 1928. nov.)

nak 1884-ben történt megnyitása után az egész színház igazgatását. Nagy érdeme a magyar drámairodalom fejlesztésében, hogy az ő támogatása által vált lehetővé a magyar társadalmi színmű felvirágzása. 1894-ben történt halála után Festetics Andor gróf igazgatása alatt bizonyos hanyatlás következett be a Nemzetiben. Ez a hanyatlás azonban inkább a millennium utáni esztendőekben éreztette hatását erősebben.⁵⁷

A vidéki magyar színházaknak jelentősége a magyar drámairodalom fejlesztése körül messze elmarad a fővárosi színházak mögött. A következő fejezetekben mindamellett többször fog szó esni róluk, mert nem tagadható, hogy bizonyos drámairodalmi célkitűzésekről, formai törekvésekről, egyes drámaírói egyéniségek működéséről teljesebb képet kapunk, ha a nagyobb vidéki városok színielőadásait is tekintetbe vesszük.⁵⁸

A nagyobb magyar vidéki városok színházaira való utaláson kívül még két — persze inkább csak kuriózum-számba-menő — vidéki színjátszó kísérletről, a *tatai grófi színházról* és a *pusztaszenttornyai paraszt-színházról* kell megemlékeznünk.

A tatai várszínházat Esterházy Miklós József gróf a versenyfuttatások kedvéért helyezte működésbe,

⁵⁷ L. Pataki József: i. m. — Pukánszky Kádár Jolán és Kéký Lajos: *Nemzeti Színház*. Színészeti Lexikon, II. k. — Galamb Sándor: *Emlékbeszéd Paulay Edéről*. (Az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia Értesítője az 1935/36. tanévről.)

⁵⁸ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897.* — Pataki József: i. m. III. rész. *Vidéki színházak*. 163—220. l. — *Színészeti Lexikon és Magyar Színműv. Lexikon* megfelelő cikkei. — Az egyes vidéki színházakról szóló művekre esetről-esetre fogunk hivatkozni.

hogy vendégeinek mentül változatosabb szórakozásokról gondoskodjék. A színház a nyolevtanas évek végétől a kilencevenes évek közepéig működött. A műsorban nagyobbrészt egyfelvonásos dalművek, vagy vígjátékok szerepeltek, még pedig vegyesen magyar és német nyelvű apróságok. A színháznak ez a kétnyelvűsége felizgatta a magyar közvéleményt, s hírlapi és parlamenti csata indult meg ellene. Pedig a hazafias magyar közönségnek igazán nem volt oka félni attól az Esterházytól, aki *Az ember tragédiája* német színpadon való előadásának díszleteire 40.000 forintot adományozott.⁵⁹

Justh Zsigmond szenttornyai parasztszínházat ennek a korán meghalt, parasztkedvelő magyar regényírónak a magyar nép iránt érzett meleg szeretete hívta életre. A nagyúr a maga békési parasztjaival népszínműveken kívül Plautust, Molièret és Shakespeare-t is játszatott. Egy-két népdráma-félét maga is írt számukra. A kísérlet nem volt hosszú életű. Az előadások az 1890 és 1894 közötti évekre estek.⁶⁰

Messze vezetne célunktól, ha a magyar műkedvelés fejlődését is vázolni akarnók. A magyar színészet tör-

⁵⁹ Esterházy színházával a magyar napilapok a következő években és hónapokban foglalkoztak: 1888. május, — 1889. szept., okt., dec., — 1890. aug., szept., — 1891. márc., jún., szept., nov., — 1892. jan., ápr., — 1893. szept., — 1894. szept., dec., — 1895. ápr., jún., nov. — L. Tatai színészet: *Magyar Színműv. Lexikon*, IV., k. — Esterházyról a halála alkalmából megjelent nekrológok közül I. *Budapesti Hírlap*, 1897. máj 8., *Pester Lloyd*, 1897. máj. 8. — V. ö. Németh Antal: *Az ember tragédiája színpadon*. IV. fejezet. Budapest, 1933.

⁶⁰ Justh Zsigmond: *A szent-tornyai Népszínház műsorából*. Magyar Szalon, XX. kötet, — Galamb Sándor: *Justh Zsigmond parasztszínháza*. (Az idevonatkozó irodalom összeállításával.) *A Színpad*, 1936. 3.—4. sz.

ténetírójának majdan ezt is feladata lesz vizsgálni. Itt még csak a Sz a b ó k y Adolf piarista atyától meghonosított *katolikus legényegyletek* műkedvelő játékaire kell rámutatnunk, mint amelyeknek ösztönző hatása alatt lépett a magyar drámaírás munkásai közé olyan kiváló tehetség, mint *Csepreghy Ferenc*.⁶¹

Ezek voltak azok a színtársulatok, színházak és vállalatok, amelyek színpadán a magyar drámairodalomnak a kiegyezéstől a millenniumig terjedő története lejátszódott. Bizonyos, hogy jelentőségben rendkívüli különbség van közöttük, de az is bizonyos, hogy nem lehet felemelő érzés nélkül szemlélni azt az iparkodást, amelyet a főváros és a vidék, azután a főváros egyes részei: Buda és Pest, a város belső és külső területe, végül pedig gróf, paraszt és iparos a magyar színjátszás és vele együtt a magyar drámairodalom fejlesztése érdekében kifejtettek.

⁶¹ Csepreghy János: *Az én néhai jó Ferenc bátyámról. (Csepreghy Ferenc összes művei.* Budapest, 1881. V. k.) — V. ö. jelen kötet hetedik fejezetét.

A TÖRTÉNETI DRÁMA.

I.

Drámirodalmunkban valamennyi műfaj között a történeti drámának van legmélyebb gyökerű hagyománya. A magyar színiköltészet kezdettől fogva igen gazdag a történelmi tárgyak feldolgozásában. Magyarázza ezt nemzeti életünknek erősen politikai iránya. A régi magyar közönség szerette a történelmünkön végighúzódnó jellegzetes kérdéseket színpadon látni, s szívesen fogadta azt is, ha a jelennek kisebbszerű politikai küzdelmeit a drámaköltő a történeti távlat keretébe állította bele. Az elnyomatás nehéz esztendeiben meg éppen menekülnie kellett az írónak a múltba, mert bizonyos eszméket a jelen alakjaival, a jelen nyelvével nem mondhatott el a jelennek.

Ebből a mélygyökerű hagyományból magyarázható, hogy a magyar történeti dráma a kiegyezéssel megváltozott viszonyok között is olyan, aránylag szívós életet él, valamint innen az is, hogy a drámai műfajok között a történelmi színdarab az, amely a legcesekélyebb zökkenéssel megy át az új korszakba. Nem mintha itt is nem történt volna átalakulás, de ez a változás símább lefolyású volt, mint a többi drámai műágé.

S ha a magyar fejlődés vizsgálata közben kipil-

lantunk az általános európai fejlődés felé, arra az érdekes megfigyelésre jutunk, hogy a legtöbb nemzet költészete a történelmi drámát ebben a korban már avult formának tartja, s csak ritkán fordul hozzá. A modern Európa legnagyobb drámaírói ezekben az évtizedekben csak egy-egy ünnepi alkalomkor, vagy egy-egy — a modernebb életformák útján ki nem fejezhető — mondanivaló közlése kedvéért nyúlnak a történelemhez vagy a mondához.

Még aránylag a legtöbb történelmi dráma Németországban keletkezik, de a fejlődésnek ezek sem jelentékeny termékei, szerzőik sem a legjelentősebb nevű írók. Az is jellemző, hogy ennek a forradalmi mozgalmak elülése után keletkező epigon jambusdrámának nem annyira a nagyközönség a pártfogója, mint inkább a német udvarok, otthonaik pedig az udvari színházak.¹

A történelmi dráma e korban még legelőbb életet a bécsi Burgszínházban él, ahol a színház udvari mi-voltán kívül létezését az is indokolja, hogy egy nagy színésznő tehetsége érvényesül benne. Ez a kiváló színészegyéniség Charlotte Wolter, akinek személyére szabták történelmi drámáik hősnőszerepeit Weilen, Wilbrandt, Mosenthal és Nissel.² Nem lehetetlen, hogy a sajátos magyar okokon kívül a közeli Bécsben má-

¹ *Das Deutsche Drama* I. In Verbindung mit J. Bab, Albert Ludwig, Friedrich Michael, Max J. Wolff und Rudolf Wolkan herausgg. von Robert P. Arnold. (München, 1925.) Jellemző, hogy a történelmi drámát Arnold a *Verfall* c. fejezetben tárgyalja. (634—650. l.)

² Nagel-Zeidler-Castle *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte* c. munkája (Wien, 1926. III. Bd. 139—151.) *Das Wolterdrama* c. fejezetben tárgyalja ezt a drámai irányt.

sodvirágzásra kapó történeti színmű is ösztönző hatással volt históriai színműirodalmunk fejlődésére.

A magyar történeti dráma a legnagyobb lökést Szigligeti Ede működésétől kapta. Ő előtte — egy-két nagyszerű próbálkozást leszámítva (Katona József, Teleki László) — a magyar történeti színműirodalom két jellegzetes sajátosságot mutat. Egyik a színdarab felépítésében mutatkozik. A dráma menete inkább epikus, mintsem igazán drámai. Nem véletlen, hogy annyiszor veszik mintául (pl. Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály) Shakespeare királydrámáit, ezeket a színpadra jelenetezett krónikaszerű történeteket. A régibb magyar históriai darabokkal szemben Szigligeti történeti színműveiben Shakespeare *többi* darabjainak mintájára igazi drámai menetet, állandó színpadi feszültséget és szorosan összpontosított eseménysort látunk. De szembefordul Szigligeti a régi magyar történelmi dráma végletes és szertelenül romantikus motívumaival is. Mai szemmel nézve igaz, sok romantikus indítékot és fordulatot találunk az ő műveiben is, de előzőinek (Vörösmarty, Hugó Károly, Obernyik, Czakó, Garay, Eötvös) motívumaihoz képest a romantika itt mégis szelídítettebb formában jelenik meg. Valami megfésült és megjózanított regényesség az övé. Felhasználja a romanticizmus kellékeit, de a romantikusok szertelen hevülete nélkül. S ez természetesen némiképen hibája is Szigligetinek. Drámái gyakran nagyon is józanak, nagyon is mértékbe szorítottak. A lendület, az igazi költői meghatottság hiányzik belőlük. Okosan átgondolt, a színpad törvényeit hidegen szem előtt tartó alkotások ezek.

Ez a józanság legfeltűnőbben Szigligeti emelkedet-

tebb darabjainak nyelvén, mutatkozik. Párbeszédük színpadilag jól használható, a színészi beszéd számára hajlékony, de tartózkodóan korrekt, s forró hevület, költőiesség alig lüktet benne.

Amilyen megfontolt Szigligeti a drámák szerkesztésében és nyelvében, éppen olyan tartózkodó a lélekábrázolás tekintetében is. Lélektani hibán ritkán lehet rajtakapni, alakjainak lelkét körvonalakban biztosan és legtöbbször híven rajzolja meg, de merészebb indulatábrázolást, az emberi léleknek örvénylőbb és sötétebb mélységeibe való lepillantást hiába keresünk műveiben. Sőt nem egyszer sablonokkal elégszik meg. Éppenígy a korfestés tekintetében is megmarad az ábrázolt időszak puszta körvonalazásánál. Olyanféle szélesebb, a kor elevenébe merészen markoló környezet-festést, mint aminőt Teleki próbált a *Kegyenc*-ben, nem igen találunk Szigligeti műveiben.

Történeti darabjai — megfelelően a régi magyar közönség ízlésének — főképpen politikai tartalmúak. Szerelem, féltékenység, bosszú, szóval a magánélet vonatkozásai természetesen bennük is nagy szerepet játszanak, de rendesen valami állami jelentőségű, vagy politikai vonatkozású cselekmény keretében. A szerelem vagy egyéb magántermészetű érdekek legfeljebb egyenrangúak az állami jelentőségű motívumokkal, de szinte sohasem nőnek föléjük. Az állami élet vonatkozásai, vagy a politikai mozgalmak, mint puszta környezeti egy lelki történésnek, egy szerelmi vagy féltékenységi eseménysornak, a legeslegritkábban fordulnak elő Szigligeti darabjaiban.

Szigligetit, a magyar színpadnak majdnem korlátlan urát, íme ezekkel a sajátságokkal találja az új magyar irodalom.

Történeti drámái közül a legkülönbnek tartott termék keletkezése a kiegyezés utáni magyar irodalom első esztendejére esik.³ A *trónkereső*-t a Magy. Tud. Akadémia a csak abszolút becsű munkának kijáró Karácsonyi-díjjal jutalmazta 1868-ban, s még ugyanaz év novemberének 13-ik napján a Nemzeti Színház is bemutatta.⁴

A *trónkereső* hőse Borics, Kálmán király neje-nek, Predszlavának házasságtörés útján született fia. Már Petőfi Sándor is írt róla színdarabot (*Tigris és hiéna*), Tompa Mihály meg egy drámai párbeszédet. Szigligeti hőse nem tudja, hogy bűnös úton született ivadék, mert kolostorba vonult anyja nem fedi fel előtte származásának titkát. Borics, mint Halics fejedelme, boldogan él nejével, Judittal, a lengyel fejedelem leányával. Egyszer meglátogatja anyját a zárdában. Itt felkeresik egyes elégedetlen magyar főurak, elmondják neki az aradi gyásnapot, s kéri, hogy foglalja el a trónt, amely jog szerint az övé. Borics enged a kérésnek, s lengyel segítséggel beront Magyarországra. A döntő csata előtt azonban megjelenik előtte a nádor, s a lengyel urak előtt megmutatja neki azt az okiratot, amely törvénytelen származásáról szól, s ame-

³ Szigligetinek *Szerencsés c.* történeti színműve az 1867-ik évben, de a koronázás előtt kerülván színre, azt nem tárgyalom. 1867 jún. 8-nak dátumát általában véve visszafelé csak akkor lépem át, ha valami különösebb indok teszi szükségessé. — A *szent Korona c.* alkalmi egyfelvonásos látványos darabját, mint nem jelentékeny művét, csak éppen megemlítem.

⁴ Legpontosabb kiadása Bayer Józseftől: *Szigligeti Ede színművei. (Magyar Remekírók)* Budapest, 1902. — A Gyulai Pál tollából származó pályabírálatot, mely a darabot „önbecsileg is érdemes műnek“ minősíti, l. *Akadémiai Értesítő*: 1868. évf.

lyet azok is aláírtak, akik most az országba behívták. Erre a lengyelek otthagyják a trónkövetelőt. Borics azonban nem hisz az okiratnak. Csatát áll, csatát veszít, s menekül anyjához, a lengyel kolostorba. Predszlava e közben — halálát közeledni érezvén — lelkiismeretfurdalástól gyötörve, meggyónja bűnét egy szerzetesnek. Menyének, Juditnak pedig egy lepecsételt levelet ad át, hogy kézbesítse majd fiának. Az asszony sejti, hogy mit tartalmaz az irat, s a Predszlava halála után érkező Boricsnak nem mutatja meg. Sőt ellenkezőleg, azt mondja férjének, hogy anyja rágalomnak minősítette a bűnös származás vádját. Borics erre a kúnokkal szövetségbe keresi a trónhoz való jogát. A harcias kún fejedelmi leány, Rózsa, szerelmes a trónkeresőbe. A féltékeny Judit hűtlennek hiszi férjét, s bosszújában átadja neki Predszlava írását. Borics előtt világossá válik, hogy jogalap nélkül küzdött. Elhatározza, hogy nem vezeti a kúnokat Magyarországra, mire a fölingerelt szövetségesek leszúrnák.

Gyulai Pál kitűnőnek tartotta a mű tragikái alapját. A hőst, aki „hitte, hogy joga van“, jól elgondolt tragédia-központnak érezte. Védte Szigligetit a korabeli hírlapok ama vádja ellen is, mely szerint Schiller *Demetrius*-a azért jobban elgondolt szomorújáték, mert az orosz trónkövetelő akkor sem lép vissza, amikor megtudja, hogy nem törvényes ivadék.⁵

Elismeri azonban Gyulai is, hogy a darabban „van némi mesterkedés“, hogy „a cselekvény inkább kombinálva van jól, mint megalkotva“, hogy Szigligeti hőseiben „nincs elég kedélygazdagság és valódi pátosz“,

⁵ L. *Pesti Napló*, 1868. nov. 14. (Az esti kiadás tárcája.) — Gyulai Pál: *Szigligeti és újabb színművei*. (Dramaturgiai dolgozatok, Budapest, 1908. II. kötet.)

és hogy Rózsa, a szentimentális amazon egészen elhibázott jellemalkotás.

A *trónkereső* valóban meglepi a mai olvasót is a maga zökkenéstelen menetével, a külső hatások biztos kiszámíttóságával, technikai símaságával, de ugyanakkor hidegen is hagyja. A jól elgondolt tragédia a hős életfordulatai során külsőségessé válik, s a tragikus végzetet jóformán csak egy lepecsételt levél képviseli. A darab derekán a tragikai küzdelem egyébként is Borics lelkéből átvetődik Juditba, s minden azon fordul most már meg, hogy az asszony átadja-e férjének az okiratot, vagy pedig tovább rejtegeti. Predszlava lelki vergődése, Borics háborgása különben egy-két mozzanatban jól van elgondolva, s keresztülvive is, Judit azonban a féltékeny asszonynak nem is típusa, hanem merő sablónja. Rózsa pedig, a harcias és mégis olvadozóan szerelmes kúnleány, erősen romantikus rekvizitum, a romantikának hite és ihlete nélkül.

A darab nyelve korrekt, logikusan világos, de igazi hevületben szűkölködik. Rákosi Jenő említi, hogy amikor a pályamű egyik bírálója, Tóth Kálmán — igaz, elsősorban lírai költő — az első sorokat elolvasta, félretette a darabot, mert az volt a véleménye, hogy ilyen nyelven nem lehet tragédiát írni.⁶

A *trónkereső* és Schiller *Demetrius* c. dráma-töredéke és vázlata között könnyű meglátni a hasonlóságokat és különbségeket. Borics is, Demetrius is abban a meggyőződésben indítanak harcot a koronáért, hogy

⁶ L. Rákosi kitűnő analizisét a darabról a Beöthy-féle *Képes Magyar Irodalomtörténet* II. kötetében a *Szigligeti és társai* c. fejezetben. — V. ö. még Péterfi Jenő: *Történeti drámáinkról*. (Összegyűjtött munkái. III. k. Bp. 1903.)

joguk van hozzá. Demetrius azonban akkor is folytatja a küzdelmet, amikor megtudja a valóságot. Ezen a gyakran emlegetett párhuzamon kívül azonban úgy érezzük, hogy a zárdába vonult Predszlava alakjára és az egész kolostori hangulatra némi hatással volt Schiller Marfájának, Demetrius vélt anyjának klastromi élete.

Természetesen bizonyos Shakespeare-reminiszcenciák sem hiányoznak *A trónkereső*-ből. A Boricsot meggyilkoló kúnok a Coriolanust széttépő volszkokra emlékeztetnek. A bűnbánó Predszlava pedig aligha mondaná e szavakat:

Hajh, nincs bocsánat! Ajkam mond imát,
De a hazugság szárnyát elköti,
Nem szállhat égbe! (I. felv. 2. jel.)

ha nem csengettek volna a szerző fülében az imádkozni nem tudó Claudius híres szavai *Hamlet* harmadik felvonásából.⁷

⁷ Pusztán eszmétörténeti tekintetben tartjuk érdemesnek idézni Rózsa szavait:

Nálunk a szívhez csak szív ad jogot.
Akik csalódtak, megszűntek szeretni,
Egymást utálják, vagy meggyűlölék,
Felbonthatatlan eskü nem köti.
De meg se csalják egymást hűtlenül;
Nyiltan kimondják, amit érzenek,
S elválva békén, egymást nem gyötrik...

Judit:

Hűség, erény így nincs is köztetek?

Rózsa:

Ne hidd; a válás ritka, mert szabad.
De a valódi hűség gyakoribb.

(I. felv. 3. jel.)

Ezek a XII. század gondolkozásából nagyon kirívó szavak nyilván a szerző korához voltak intézve.

A trónkereső évtizedeken át volt a Nemzeti Színház műsordarabja. Érdekes, hogy közvetlenül Szigligeti halála után a bécsi Burg-színház igazgatója, Dingelstedt is színre akarta hozni. Lefordíttatta, de amikor a fordításból közvetlenül megismerte, lemondott a tervről.⁸

Az új idők szelét megérezvén Szigligeti, *A trónkereső* után a történeti dráma terén egy olyan formával próbálkozott, amely szinte egyedül áll egész drámaírói munkásságában. Megkísérelte, hogy a történelmi kort csak aláfestésnek, csak atmoszférának használja fel, s a lelki történésre vesse a hangsúlyt. Ez irányú próbálkozásának eredménye — sajnos, nem sikerült eredménye — *Török János*.⁹ Bemutatta a Nemzeti Színház 1871. jan. 20-án.

A darab főalakja Török János, Török Bálint fia. Felesége — Balassa Menyhért húga — kényszerből ment hozzá. Az asszony azonban később megszerette férjét. Sógornőjét, Menyhért feleségét is rábeszéli, hogy ne szökjék meg véletlenül előkerült régi szerelmével, Petővel. A két férj közben tudomást szerez, hogy mialatt ők harcban jártak, idegen férfi fordult meg a várban. Török a maga feleségét gyanúsítja, s parancsot ad a kivégzésére. Pető megakadályozza a parancs végrehajtását, s Balassa Menyhértet párban megöli. Török megőrül, Borbála híven mellette marad.

Ebben a darabban erején felül mert Szigligeti. A

⁸ L. Dingelstedt és Jókai Mór levelezését a köv. műben: *Aus der Briefmappe eines Burgtheaterdirektors*. Wien, 1925. Ismertetve S. L.-től (*Szigligeti und das Burgtheater*) a *Pester Lloyd* 1925 márc. 29. sz.-ban.

⁹ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárának* I. füzeteként.

féltekenység szenvedélyét akarta ábrázolni, de tárgyát lélektanilag elhítenni és elmélyíteni nem bírta, (a józan Törökről alaptalan gyanakvást nehéz elhinni) pedig a cselekmény — megfosztva az állami és politikai események szövevényétől — csak így tudott volna érdeket kelteni. Az is baj, hogy Török János féltekenységéből eredő tragédiája egyre kihívja az összehasonlítást Shakespeare *Othello*-jával, s az összehasonlítás természetesen nem Szigligeti javára üt ki. Még legjobb alakja a drámának Balassa Menyhért, akinek zord és erőszakos lényében sikerülten jellemezte az író azt az egész korszakot, amelyben a mese lejátszódik.¹⁰

A darab színpadon sem keltett hatást, pedig ha sikerül Szigligetinek a maga elé tűzött feladatot megoldani — polgári drámát alkotni történeti háttérfestéssel — új fejlődést indíthatott volna meg a magyar történelmi drámaírás terén.¹¹

¹⁰ V. ö. Gyulai véleményét a darabról. *Szigligeti és újabb színművei*. (I. m.)

¹¹ A darabbal kapcsolatban egy érdekes — a magyar színészet történetében páratlanul álló — esetet érdemes megemlíteni. A *Reform* 1871. márc. 13-i száma írja a következőket: „L... vidéki társulata *Török János*-t üres ház előtt adta. Erre csinált a darabról egy paródiát *Törkö Jancsi* cím alatt. A paródia csak annyiban állott, hogy Törkö Jancsi frakkba öltözött, nagy veres orrot ragasztott, s a többiek is másképp öltöztek, a szöveget azonban szóról-szóra úgy mondták, mint Szigligeti megírta. E paródia háromszor töltötte meg a színházat.“ Ugyane lap márc. 17. számából kiderül, hogy az eset Latabár igazgatása alatt, Kassán történt. (L. Szigligeti nyílt levelét Latabár Endréhez M. N. Múzeum. Vegyes dolgozatok, 1446. Qu. Hung. és Vértessy Miklós: *A magyar dráma 1867—71*. Bp., 1932.) Szóval a frakkos *Hamlet*-ek és a szmokingos *Faust*-ok divatját egy félszázaddal megelőzte magyar földön a frakkos *Török János*!

Szigligeti a *Struensee*-vel — századik darabjával — ismét visszatér a régi történeti drámák stílusához. Az állami élet és a szerelem, a közügy és a magánügy ismét az adagolás ama mértéke szerint keverednek benne, mint előbbi darabjaiban.

A tárgyat már többen is feldolgozták a színpad számára. A nagy dán orvos-államférfi sorsa, aki népét a XVIII. század felvilágosodott eszméi szerint akarta boldogítani, s akit a királynéhoz való titkos szerelme buktatott meg, érthetően több drámaíró fantáziáját vonzotta. A német írók közül Beer — Meyerbeer zeneszerző testvére — és Laube dolgozták fel, a francia színdarabok közül pedig e téma körül forog Scribe *Bertrand és Raton*-ja. Szigligeti műve leginkább Beer hatását mutatja, a nélkül persze, hogy feldolgozását utáztatnak lehetne minősíteni. A magyar darab főhibája, hogy a történetfilozófiai és lélektani elmélyítésre szinte kínálkozó tárgyat a szerző kiesínyes események szövésére játssza át, s hogy a mozgó szenvedélyek és érzések határozatlanok és bágyadtak benne. Kellemetlen sajátság az is, hogy a nagy politikai reformokat vezéreikkbe való modorban hirdeti az író.

Műsorteremtő szerzőjének jubiláris darabját a Nemzeti Színház méltóképpen ünnepelte meg. 1872 december 27-én díszelőadás keretében folyt le a bemutató. A drámát Meyerbeernek az a nyitánya vezette be, amelyet öccse darabjához készített.¹²

Éppenígy nem hozott lényegesen újat a *Valéria*

¹² Megjelent, mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 24. füzeté. A darabról I. Gyulai Pál véleményét: *Szigligeti és újabb színművei*. (I. m.) Érdemes megemlíteni, hogy alkalmassal Szigligeti műve adta az ösztönzést Gyalokay Mózesnek pár év múlva megjelent *Struensee* c. regényéhez. (Budapest, 1877.)

sem, mely a Teleki-díjjal kitüntetve 1873 december 17-én került a Nemzeti Színház színpadára.¹³

Meséje elég bonyodalmas. II. Justinianus császár megszereti Artémius nejét, Valériát. Szerelmet is vall neki, de elutasításban részesül. A darab eseljátékosa, egy Bardanes nevű kalandor, egyszerre két vasat melegít: a császárt további udvarlásra biztatja, a győzedelmes csatából hazatérő férjben pedig felkelti a féltékenységet. Azután elhiteti az uralkodóval, hogy a gyanakvó Artémius bosszút forral és lázadást készít ellene. A császár elfogatja a hadvezért, mire Valéria zárdába menekszik. Justinianus most parancsot ad a férj megmérgezésére, de a végrehajtással megbízott ember száanalomból megszökteti Artémiust. Valériához azonban csak a halálhír jut el, mire az elkeseredett asszony bosszút fogad. Mivel Bardanes is szerelmes belé, viszontszerelmet színelve, szövetkezik vele a császár ellen. A fogságból menekült Artémius kihallgatja a jelenetet, s nejének színeskedését igaz érzésnek vélve, bosszút esküszik a hűtlen asszony ellen. Bardanes lázadása sikerül: Justinianust ledönti trónjáról és megöli. Mikor azonban Valériát magáévá akarja tenni, az asszony őt szúrja le, maga pedig mérget iszik. A lázadók élére került s a győztes Artémius csak most tudja meg, hogy felesége ártatlan volt. Valéria meghal, férje császár lesz.

A Bizáncban játszó ötfelvonásos tragédia mutat valamit Teleki László *Kegyencének* hatásából. Itt is a bosszúnak a bosszúállóra való visszapattanása a tragikai alapgondolat. Artémius éppen olyan vadsággal áll bosszút, mint Petronius Maximus. A bosszúeszkö-

¹³ Megjelent, mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 24. füzeté. — V. ö. *Akadémiai Értesítő*: 1873. évf.

zök természetesen mások, de a szenvedély kietlenségére tekintetében Szigligeti hőse nyilván Petroniushoz járt iskolába. A sülyedő erkölcsű Bizánc is nagyjában olyan színekkel rajzolódik elénk, akárcsak a *Kegyenc*-ben a pusztulásnak indult Róma. Persze Telekinek sem lélekábrázoló merészségét, sem korfestő részletességét nem éri utól Szigligeti.

A külső hatásközökben bővelkedő darab nagyon szövevényes szerkezetű. Hiányzik belőle a cselekmény szálainak összpontosítása. Azonkívül a tragédia fenségéhez semmiképpen sem méltó kicsinyes mozzanatok (hallgatózás, félreértés stb.) is akadnak benne. Sőt az egésznek mozgatója a véletlen. Ha a fogságból menekült Artémus előbb találkozna nejevel, mielőtt még ennek jelenetét Bardanes-szel kihallgatja, nem fejlődne tragédia, vagy ha igen, egészen másfajta.

IV. Béla szintén a Teleki-díjjal jutalmazva került a Nemzeti Színház színpadára, 1877 január 20-án.¹⁴ Ennek a darabnak olyan jelességei is vannak, amelyek az irodalomtörténet nagyobb figyelmét érdemelnék meg.

A tragédia bonyodalma IV. Bélának és fiának, a későbbi V. István királynak, viszályából fejlődik ki. Ezzel az állami érdekű történnel párhuzamosan halad két magánjellegű cselekményszál: az egyik Béla feleségének gyűlölete menye, Erzsébet iránt, a másik pedig a kisebb királyfinak, Bélának házassága Ottokár unokahúgával, Kunigundával. Mindkettő érdekes fordulatokra ad alkalmat a szerzőnek. S ha kissé modernebb szemmel tudta volna nézni a

¹⁴ Megjelent, mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 95. fülete. — V. ö. *Akadémiai Értesítő*, 1870. évf.

esaládi élet problémáit Szigligeti, bizonyosan nagyon elmélyíthette volna Kunigundának lelki túlságát, aki más férfi iránt való szerelemmel a szívében csak kényszerítve ment Bélához. Erzsébetnek és anyósának rajzában egy-két igazán megkapó jelenetre talált alkalmat az író. Rendkívül érdekes és nagyon igaz, amikor a két asszony felteszi magában, hogy ki fog békülni egymással s találkozásuk vége az, hogy még jobban összevesznek. Könnyekig megható, amikor a darab folyamán egy vakhír következtében azt hiszik, hogy István a csatában elesett. A közös fájdalom őszintén kibékíti őket. Ezekből a jelenetekből látszik, hogy Szigligeti mennyire vérbeli drámaíró volt s hogy melegség sem hiányzott belőle, — de a puszta technika s a maga alkotta konvenció ritkán engedte szóhoz jutni.

Általában egyik leghatásosabban felépített darabja ez Szigligetinek, úgyhogy némi átdolgozással ma is megtalálhatná útját a közönség érdeklődéséhez. Kár azonban, hogy a sok főszereplő kissé szétszórja az érdeklődést s még nagyobb kár, hogy Szigligeti prózai nyelve itt is egész keménységében zakatol. Annál kirívóbb aztán egy-egy lendületesebb sor, amelyeken érezni, hogy nem Szigligeti lelkétől lelkeztek, hanem Shakespeare nyelv-zsenijének hatása alatt kerültek tollára. Például, amikor Ottokár így szól környezetéhez:

Fel hát barátim! szóljon a zene!
A nap lenyugvók: mi ébren leszünk,
S víg lakomával, tánc közt várjuk el,
Míg barna hálóköntösét ledobva,
A hajnal bíborában újra jön...

(I. felv. 1. jel.)

Perényiné csak töredékesen és csak Szigligeti halála után, 1878 április 20-án került a Nemzeti Színház színpadára, amikor a szerző síremléke és szobra javára a színház műsoros estét rendezett. A két részből s mindkét részben több felvonásból álló mű ama nagyon ritka alkotásai közé tartozott Szigligetinek, amelyek epikus jellegűek. Ebben az esetben azonban ez az epikusság teljesen érthető, hiszen a tárgyat a szerző előbb költői elbeszélésnek dolgozta fel s csak azután öntötte drámai formába. A verses elbeszéléssel megnyerte a Nádasdy-pályázat bírójának dícséretét 1868-ban.¹⁵

A darab cselekménye a Mohácsra következő években játszik. Perényi Péter kancellár Szapolyai ellenében magyar király akar lenni. A szultán elfogatja, és csak úgy hajlandó szabadon engedni, ha Ferenc nevű fiát túsúl adja. A fiú a török udvarban mohamedán lesz, és Feriz néven bégi méltóságra emelkedik. Egyszer halála vakhíre jut el szüleihez, mire Perényi szabadnak érezvén magát, Ferdinándhoz pártol. Erre a szultán Feriz béget elküldi hozzá, hogy a magyar korona ígéretével Perényit visszatérítse a török oldalra. Fiát Perényiné gyermekkori játékainak megmutatásával hitéhez és nemzetéhez visszahódítja. A Ferizzel küldött két követ erre az elpártoltat meg akarja ölni, de az apa levágja őket.

Főhibája a műnek, hogy az író a költői elbeszélésnek valamennyi mozzanatát bele akarta zsúfolni, s ennek következtében egyfelől a lélektani indokolásokra kellő ideje nem maradt, másfelől pedig drámája for-

¹⁵ *Perényiné*. Költői elbeszélés 12 énekben. (Pest, 1868. Szerző neve nélkül.) — A színdarab, mint a *Nemzeti Színház Könyvtárának* 106. füzeté jelent meg.

dulatokkal túlterhelte vált. Legjobban sikerült jelenet, amikor Perényinének oda kell adni fiát túsul férjéért. Színpadra csak az első rész kerülhetett. A benne előforduló török vonatkozású mozzanatok miatt (mohácsi vész utáni idők, hódoltság, mohamedánellenes kifakadások stb.) a hetvenes évek végén minálunk fellángolt török-barátság idején nem lett volna tanácsos az egészet színrehozni.¹⁶

Szigligeti történeti darabjai között teljesen külön stílust képvisel *Az üldözött honvéd*. Ezt a négyfelvonásos darabot a Nemzeti Színház 1867 október 25-én mutatta be, nyomban a kiegyezés után, amikor a politikai fellélegzés egy időre divatba hozta a szabadságharc emlékét, amelyet az elnyomatás idejében nem lehetett színpadon felidézni.¹⁷

Rövidre fogott meséje a következő: Irént Kereszti gróf a szabadságharc alatt megmentette a megbecstelenítés székelyétől és nagynénje oltalma alá helyezte. De egyúttal bele is szeretett s a forradalom lezajlása után feleségül akarja venni. A leány egy Bánfai nevű honvédhadnagyba szerelmes s Keresztihez csak a hála érzelve fűzi. Bánfairól azt hiszik, hogy a forradalomban elesett, ám a gróf fondorlelkületű titkársa, Szendei felfedezi, s azt a hírt hozza, hogy az őrnagy él s egy urasági vadász házában rejtőzködik, kinek leányát feleségül vette. Ez a házasságkötés azonban nem történt meg. A hírt csak azért terjeszti a vadász és leánya, hogy az álnév alá rejtőzködő üldözött honvédtisztnek személyazonossága így még nehezebben legyen megállapítható.

¹⁶ V. ö.: *A Hon*, 1878. ápr. 23.

¹⁷ A darab nyomtatásban nem jelent meg. Kézírtos sugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

Irén azonban azt véli, hogy jegyese hűtlen lett hozzá, s ezért beleegyezik a Keresztivel való házasságába. Bánfainak e közben az üldöző rendőrség elől menekülnie kell s menekülés közben Kereszti palotájába kerül, éppen amikor Irén a gróffal mennyegzőjét üli. Bánfai és Irén között nagy kimagyarázkodási jelenet fejlődik ki. Bánfai Keresztit párbajra hívja, melyet egy erdei tisztáson készülnek megvívni. Szendei a rendőrséget Bánfai nyomára vezeti, akit gyűlöl, mert a forradalom idején az ő bűnös üzelmeiről lerántotta a leplet. Kereszti közben belátja, hogy Irén nem őt szereti, hanem Bánfait, azért úgy oldja meg a csomót, hogy amikor a rendőrök el akarják fogni Bánfait, a kezében levő pisztollyal lelövi az álnok Szendeit, aztán pedig magát vallván a keresett honvédtisztnek, szabad teret enged a szerelmesek egyesülésének.

Ebből a rövid vázlatból kiderül a darab szervi hibája. A szerző két cselekményt ragasztott egybe: Irén féltékenységet Bánfai iránt és a két férfi harcát a nőért. Ez a kettő egyáltalában nem feltételezi egymást s az egyik elem bátran meglehetne a másik nélkül. Hatásos fordulatok nélkül persze nem szűkölködik a darab, de ezt a hatást nagyon is olcsó eszközökkel éri el a szerző: üldözés, sötét eselszövény, a szerelmes férfi megérkezése éppen akkor, amikor kedvese másnak esküszik hűséget, megakadályozott párbaj, gyilkosság stb., vágató iramban kergetik egymást.

A darab — talán azért, mert közönségsikere volt — felbosszantotta a fiatal irodalmat, amely úgysis érvényesülésének gátját látta az állandóan műsoron lévő Szigligetiben. Berezik Árpád Zugligeti álnév alatt sebtében paródiát írt róla, amely a fiatalok szín-

házában, a Budai Népszínházban pár héttel a nemzeti színházi bemutató után, 1867 november 12-én került színre *Az üldözött cserepár* címen.¹⁸

A paródia elég ügyesen gúnyolja ki Szigligeti külsőséges fordulatait és a romantika régiségtárából hit nélkül köleszöngött indítékait. Találón tapint reá egyik alakjával, a hazafias zsidónak színpadjainkon ekkor — éppen Szigligetitől népszerűsített divatjára, amely azután annyira kötelezővé vált, hogy a közelmúltból merített nemzeti tárgyú darabot el sem lehetett képzelni nemeslelkű és szörnyen magyar zsidó nélkül.¹⁹

Bennünket azonban ezeknél a tartalmi sajátságoknál jobban érdekel az, hogy Szigligetinek e műve — bár történeti tárgyú s bár a romantika fogásaival bőven él — hangjával, alakjainak közléről nézettségével, párbeszédeinek hétköznapi valóságosságával s a korabeli francia drámaírók nyomán elgondolt középponti helyzetű *nagyjelenet* felépítésével — a társadalmi drámák stílusához kerül közel, úgyhogy csak tárgyánál fogva sorozható a történelmi drámák csoportjába.

A régi stílusból az új modorba átnyúló történeti drámai forma a Jókai Móré. Megegyezik Szigligetivel annyiban, hogy az ő darabjai sem krónikás felépítésűek, hanem — s ez elég különös egy par excel-

¹⁸ Megjelent *Berczik Árpád színművei*-nek Kéky Lajostól sajtó alá rendezett kiadásában. Bp., 1912. I. kötet.

¹⁹ A darab színlapján Spiczig „emancipálatlan, roppant nemeslelkű zsidónak“ van minősítve. A 3. jel.-ben meg azt mondja magáról: „Mi, színpadi zsidók most mind igen nemeslelkűek vagyunk. Pesten, a Nemzeti Színházban esupa nemeslelkű zsidó játszik.“

lence epikus író részéről — erősebben drámai formára törekszenek. A politikai és állami jelentőségű események felvonultatásában is rokonvonást mutat Szigligetivel. Minden másban azonban ellentétei egymásnak. Szigligeti józan világosságával, technikai kiszámítottságával szemben Jókai a képzelet embere. Az indokolás, a szertelen fordulatok halmaza, az alakok túlzott rajza, — mind-mind a romantika késői, de őszinte tanítványának mutatják. Dikeiója is teljesen ellentéte Szigligeti nyelvének. Érzik rajta valami Vörösmarty hatásából, de míg a *Csongor* költőjének nyelve minden ékesség és zeneiség mellett is magvas és tárgyyszerű, addig Jókai dikciója dekoratív és markatszerűen pompázó. Ugyanakkor azonban különbözik az újromantikusok (Rákosi, Dóczy stb.) stílusától is: hiányzik belőle a játékosság, a könnyedebb cicoma.

Abban a korszakban, amely jelen vizsgálatunk tárgya, három történeti dráma került Jókaitól színpadra.

Legnagyobb igényekkel *Milton* lépett fel, amelyet írója már kezdettől fogva arra szánt, hogy külföldi színpadon folytassa idehaza megkezdett pályafutását. A meiningeni színtársulat vendégszereplésekor Jókai megismerkedett a társulat egyik tagjával, Weilenbeck-kel, akinek szeme erősen gyöngült s kétségtelen volt, hogy meg fog vakulni. Jókait megkapta ez a szerencsétlen színészsors s elhatározta, hogy ír egy olyan darabot, amelyet vak létére is játszhat majd. Erre a célra legalkalmasabbnak *Milton* története látsozott.²⁰

²⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1876. 15. sz. — V. ö. Mikszáth Kálman: *Jókai Mór élete és kora*. II. k. 145. l.

Megírta hát darabját, amelyet a Nemzeti Színház bukásnak is beillő közepes hatással 1876 április 3-án mutatott be.

A dráma hőse Milton a forradalom híve, de egy nemesen értelmezett szabadságé, a túlzókkal elégedetlen. Mégis amikor látja a királypártiak fanatizmusát, ő is aláírja Károly király halálos ítéletét. Közben II. Károly lesz Anglia királya. Milton már teljesen megvakult, diktálja nagy művét. A túlzó esőcselék feldúlja házát. Hívei úgy akarják megmenteni, hogy halottnak hirdetik s üres koporsót szándékoznak helyette eltemetni. Milton megtudja szándékukat s esalódva a népben, a koporsóba temeti valamennyi forradalmi művének kéziratát s mindazokat az aktákat, amelyek a forradalom idejéből származnak. Kiderül azonban, hogy Milton életben van. Elfogják s a király vallatni kezdi a kéziratok holléte felől. Milton megtagad minden választ. A király nem bántja. Közben új mozzanat érezteti hatását. Morton királypárti és Lambert kerekfejű lovag szeretik Milton leányát Borát; ez elutasítja Mortont, Lambertet szereti és apja mellett marad. Erre Morton elesábítja Milton kacér második feleségét. Majd Milton politikai tekinetben bűösnek vallja, az elesábított asszonyt pedig varázslással vádolja. A király feltámasztja az istenítéletek szokását s a két lovag Milton becsületének ügyében megvív. Morton elesik, de mikor Milton meghallja felesége zokogását a kiszenvedett kedves miatt, úgy felizgul, hogy meghal ő is.

A hideg fogadtatást valóban megérdemelte a mű. Szertelen és nyugtalan motívumhalmozás, minden lélektani valóságértséget lábbal tapodó fordulatai, teljesen valóságértelen korfestése és egy egészen idejétmúlt ro-

mantika jellemzik a darabot. Egy-két ragyogó jelenet és a nyelv pompája az egésznek elhibázottságát nem tudja enyhíteni.

Hogy Jókai a különösködésben meddig merészel menni, azt egy egészen jelentéktelennek látszó dialógusbeli fordulat világítja meg. A II. felvonás végén a darab két szereplője ekképen búcsúzik egymástól:

Lambert: Isten veled, Flye.

Flye:

„Jó isten“ veled.

Nem a jambus kedvéért mondtam így,

Hanem mert nálunk annyiféle isten

Van már, hogy azt se tudj' az ember,

Melyikhez forduljon a sok közül.

Érdekes megemlíteni, hogy a darab külföldön mégis színre került. 1894 december 13-án London egy magánszínházában előkelő meghívott közönség előtt mutatták be. Az angol fordítást Felbermann Lajos készítette.²¹

Teljesen vadromantika szólal meg Jókainak *Szép Mikhál* c. darabjában, mely a Nemzeti Színház 1877 március 9-i bemutatóján tökéletesen elbukott. Csak a szerző nagy népszerűsége mentette meg a drámát attól, hogy ki nem nevelték.

A színmű tárgya a XVII. században játszik. Hősnője a késmárki professzor szomorú sorsú leánya, aki hóhérhoz megy feleségül. A darab az azonos című regénynek színpadi feldolgozása, azzal a különbséggel, hogy a regény tragikus vége helyett a színmű cselekménye szerencsésre fordul. A regény meséjének és fordulatainak szertelensége a színpadi élesebb vilá-

²¹ *Budapesti Hirlap*, 1894. dec. 22. és *Pesti Hirlap*, 1894. dec. 22.

gosságban még erősebben kiütközött. A kietlen estén csak egy-két jóízű zsáneralak és epizódjelenet láttára lélekzett fel a közönség.²²

Annál kedvesebb és üdőbb alkotás Jókainak egy alkalmi történeti darabja, a *Hős Pálffy*, melyet a szerző szerényen nem is drámának nevez, hanem csak így jelöl meg: drámai jelenetek 3 képben. A darabot a királyi pár ezüst lakodalmára írta Jókai s a Nemzeti Színház Doppler *Erzsébet* c. operájával egy estén, 1879 április 24-én mutatta be.²³

A kis színmű előadva alig egy óra alatt perdül le, úgyhogy ez legrövidebb a Jókai-darabok közül. Mintha itt is érvényesülne Gyulai Pálnak a népszerű íróval szemben való az a megállapítása, hogy rövidebb lélekzetű művei azért jobbak, mint a hosszabak, mert a szűkebb keretben nincs ideje tárgyát elrontani.

Az egész kis darab nem egyéb, mint színpompás képek sorozata Mária Terézia korából. Pálffy Antal, ezredes-kapitány a hétéves háború kezdetén a táborban párbajt vív tábornokával s lelövi ellenfelét. A viadal oka szerelmi ügy volt. A vitéz magyar tiszt Amália hercegnőnek udvarolt, de végül is nem őt vette el feleségül, hanem Klára grófnőt. Ezért a hercegnő bátyja, a tábornok, párbajra hívta Pálffyt. Az ezredes-kapitányt halálra ítélik, majd kegyelmet kap, de azzal a feltétellel, hogy nem találkozhat többet feleségével, csak a harenak élhet. Pálffy csatába indul hát s győzedelmesen tér vissza. A darab pedig a „Vitam et sanguinem“ jelenetével zárul.

²² L. az egykorú napilapok számait.

²³ Mind a három tárgyalt Jókai-darab a *Nemzeti Kiadás*-ban jelent meg, a *Színművek* II. kötetében.

A felépítés ügyes, a megírás kedves. Fordulatokkal a darab nincs megterhelve s nem szertelen, nem túlzóan romantikus. Kis igényű alkotás, de ez az igénytelenség sok bájjal párosul. Nyelve ennek is nagyon szép. Egy pár sor — amely ugyan nem drámai, inkább lírai — hadd álljon itt Klára szavaiból:

Lásd bennem nincsen ilyen hősi vér,
Ha réten végigmegyek, amikor
Kasza után a dült rend ott marad,
Minden virágot úgy megsiratnék,
Ami töröl levágva ott hever. —
Pedig ez csak virág. — Ha őszi estén
Az erdőt járom s hull a sárga lomb,
Úgy elbusít. Pedig az csak levél. —
Ha ismerős fecském, darum tovább száll,
Utána sóhajtok, és bú fog el,
Pedig ez csak madár és visszajön még.
S ha elgondolom, hogy a mezőn kaszált rend
Ember lehet, kinek fáj a halál,
Hulló levél, özvegy nő gyermeke,
S szivemnek kedvese, ki elrepül,
S tán vissza sem jó új tavasznyitáskor:
Akkor, ha mindezt végiggondolom,
Nem kellene énnekem a dicsőség
A világ minden koronájáért.

A kiegyezés utáni időszak Szigligetin és Jókain kívül más neveket is mutat még fel a hagyományos történeti dráma terén. Ezek közé tartozik Szász Károly is, akinek *Fráter György*-e a Teleki-pályázat 100 aranyával ékesen próbálta megnyerni a közönség tetszését. 1869 november 12-i nemzeti színházi bemutatója azonban hatástalan maradt.²⁴

²⁴ L. az egykorú lapokat. — A mű nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratot sugópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában. V. ö. *Akadémiai Értesítő*, 1869. évf.

A darab sok tekintetben még a Szigligeti előtti történeti drámák formájára emlékeztet. Inkább epikus felépítésű, mintsem drámai. A jelenetek és felvonások ninesenek színpadi hatásra kihegyezve, hanem elbeszélő kényelmességgel haladnak előre. A korszak is, amelyet ez az öt felvonás felölel, rendkívül hosszú. Beléjük van zsúfolva Magyarország egész története 1540-től 1551-ig. Színpadilag még leghatásosabb a III. felvonás, amikor a kis János Zsigmondot bemutatják a szultánnak, aki aztán elfoglalja Budát. Verselése korrekt: a szokott ötös és hatodfeles jambusok. Nyelve a hagyományos történeti dráma-stílus.

Nagyjában a régi nyomokon jár Szigeti József *Toldi Miklósa* is, melyet a szerző a Kisfaludy-Társaság-beli székfoglalójára írt. A Nemzeti Színház 1871 október 13-án mutatta be.²⁵

A háromfelvonásos színmű nyomról-nyomra követi Arany trilógiájának első részét. Fontosabb eltérés benne egyedül az, hogy Toldi a cseh bajnoktól megölt egyik vitéz menyasszonyába, Margitba bele-szeret s győzelme után megkéri a kezét. A leány azonban bánatában kolostorba vonul, mire Miklós megesküszik, hogy nőt többé szeretni nem fog s csak a harenak szenteli életét.

Az elbeszélő költemény meséjét tagadhatatlan színpadi ügyességgel vonta össze s tette drámaivá az író. Az első felvonás Toldiék nagyfalusi kertjében, a második a pesti temetőben, a harmadik a királyi palotában és a bajvívó helyen történik. Érdekes, hogy a szerző Arany művének majdnem minden fordulatát

²⁵ Megjelent a *Kisfaludy-Társaság Évkönyve*-ben. (Új folyam, V. kötet. 1869—70.)

vagy színrehozza, vagy elmondhatja. Hogy mennyire követi Aranyt, azt nemcsak a pozitívumok mutatják, hanem a negatívumok is. A második felvonás temetőjében Toldi elalszik s álmoképekben elvonulni látja egész jövőendő sorsát. Mivel azonban a *Toldi szerelme* ekkor még nem volt készen, az álmodó Miklós feltűnően keveset lát férfi korából.

Verses-nyelve jóízű, magyaros s a mellett eléggé emelkedett is, ami előnyösen különbözteti meg a Szigligeti darabok prózai stílusától. — Érdeemes megemlíteni, hogy a II. felvonás kezdő jelenetére — Bagó és Ferke sírásók fanyar humorára — nyilván *Hamlet* sírásói voltak hatással.

A darab nem lép fel nagy igényekkel, de szerzőjének magyarossága és színpadismerete — amely különösen a jó szerepek írásában mutatkozik — itt is érvényre jut. Hogy nagyobb közönség-sikere nem volt, annak oka talán abban keresendő, hogy a téma feldolgozása annak a publikumnak, amely Arany *Toldiját* jól ismerte, nem nyújtott különösebben újat.²⁶

Csiky Gergely, aki pedig a magyar drámairodalomnak új ösvényeket törő munkásai közé tartozik, hetvenes évekbeli történeti drámáiban még nem hozott új megoldásokat.

Jánus-a megnyerve az Akadémia Teleki-díjának

²⁶ Összesen 4 előadást ért meg a Nemzeti Színház színpadán. L. Bayer József: *Szigeti József drámái*. 1914., 312. l. V. ö. Hoffmann István: *Szigeti József*. Budapest, 1934. — A darabot a Krisztinavárosi Színkör 1886. jún. 6-án felújította, s így hirdette: „Eredeti történeti színmű dalokkal, néma képletekkel.“ L. *Budapesti Hírlap*, 1886. jún. 29.

100 aranyát, a Nemzeti Színházban 1877 október 15-én került bemutatásra.²⁷

Az ötfelvonásos verses tragédiának hőse Jánus, Bélavár ura, Vatha fia. Derék hazafi. Bár lelkesen kitart a pogány hit mellett, nem akar lázadást szítani Béla király ellen. Várába vonul vissza s nem vesz részt a közügyekben. A király nagyrabecsüli őt s szeretné tétlenségéből kimozdítani. A pogány magyarság is akcióra akarja bírni, de persze más célból, mint az uralkodó. A eselszövény vezetői Rásdi jósnő és Karvaly. Céljuk eszközéül Jánus leányának szerelmét használják fel, melyet ez Boleszló lengyel, keresztény lovag iránt érez. Elősegítik, hogy a lovag megszöktesse s megkereszteltesse Arát. Ezzel csakugyan lázadó lépésre bírják Jánust, aki azonban a fölkelés közepett belátja tévedését s öngyilkosságot követ el.

A darab meséjének ez csak vázlata, mert a bonyodalom sokkal több kanyargót vet. Az egésznek elgondolásában van valami használható tragikai terv, a hős azonban kelleténél szenvedélytelenebb s voltaképpen csak eszköz Rásdi és Karvaly kezében. Az alakok általában inkább csak általános tulajdonságok képviselői, mintsem életszerű jellemek. Különbön sem olyanok, mint aminőnek ama nyersebb korszellem alapján képzeljük őket. A darab nyelve nem tud minden ízében drámai lenni, elég gyakran téved szóno kiasságba.²⁸

Csiky darabjában a régi történeti drámák mintájára a politikum a fődolog, a szerelem — bár egyik

²⁷ Megjelent mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 157. füzeté. — V. ö.: *Akadémiai Értesítő*, 1877. évf.

²⁸ Szellemesen ír a darabról Péterfy Jenő. *Összegyűjtött munkái*. (Bp., 1903.) III. k. 348—355. l.

mozgatója az eseményeknek — nem válik uralkodóvá, hanem szerényen meghúzódik az államügyek mellett.

Valamivel újabb modort mutat *A mágusz* c. egyfelvonásos tragédiája, melyet a Nemzeti Színház 1878 január 11-én mutatott be.²⁹ A kis darab Néró császár idejéből meríti tárgyát. Közeppontjában Simon mágusz áll, aki, hogy nagy céljainak eredményt biztosítson, pontifex maximus akar lenni. Ezért csodatételre van szüksége. A császárnak éppen meghalt a kedvese, Phoebe. A mágusz az utcáról felragad egy a halott leányhoz hasonló nőt, Helénát, s azt hirdeti, hogy Phoebét feltámasztotta. Ámde közben beleszeret a leányba, s az is belé, s mikor Néró megérkezik, hogy átvegye tőle a feltámasztott kedvest, a leány, nehogy a császáré legyen, mérget iszik, a mágusz pedig megöli magát.

Csiky itt nyilván nagyobbat merészelt, mint amire képes volt. Két embernek tragédiáját rövid egyfelvonásba beleszorítani, olyan feladat, ami csak a legnagyobbaknak sikerülhet. Csikynek csak egy tragédiavázlat megírása sikerült, amely éppen elsietettségénél fogva nem hat sem meggyőzően, sem megindítóan.

Újat hozni a történeti dráma terén legelőször az az írói csoport vállalkozott, amelyet kávéházi találkozó helyükről *Kávéforrás-társaságnak* nevez az irodalomtörténet. Ez a Rákosi Jenő köré sorakozó írói kör nem annyira a Nemzeti Színházat tartotta a maga érvényesülési helyének, mint inkább Molnár György Budai Népszínházát.

²⁹ Megjelent Temesvárott, 1878.

Ezzel az új irodalommal Molnár természetszerűleg csak vállalkozásának első korszaka után ismerkedett meg, de a Budai Népszínház 1864 és 1867 közötti kényszerű szünetelése alatt Győrött már iparkodott megszólaltatni. A győri Városi Színházban mutatta be 1866 dec. 17-én Berezik Árpádtól a *Kanut dániai gróf* című darabot.³⁰

Ez a négyfelvonásos szomorújáték — bár meséje történeti időben játszik — a historiai életet a családi és egyéni történethez már inkább csak keretül használja. Frysenberg Kanut, dán hadvezérnek felesége, Lenora, olasz származású. Nagyra becsüli férjét, de mivel a kemény katonából hiányzik a melegebb érzelem, hajlik Claudio olasz nemes csábító szavaira. Nem esalja meg urát, csak megcsókolja a lovagot. A férj tetten kapja őket, de hogy ősi tekintélyű családjá hírnevének botránnyal ne ártson, nem áll boszút. Közben az asszony kiábrándul a léha lovagból, férje azonban nem tud neki megbocsátani. Egyszer csak az udvarló betör a házba, az asszonnyal erőszakoskodik, a férj leszúrja. Azután a hadvezért lelki betegség szállja meg: szemrehányást tesz magának, hogy háza gyalázatát neje részéről elviselte szó nélkül. Felesége látva, hogy milyen bajnak lett okozója, tört merít magába, mire a király és az udvar szemeláttára Kanut is öngyilkos lesz.

Látnivaló, hogy mennyi romantikus fordulat sorakozik ebben a — bizony elég gyöngye — darabban. De az új stílus is már érdekesen mutatkozik meg benne. Az államügyek helyett a szerelem és a féltékenység

³⁰ Molnár György: *Világostól Világosig*. Arad, 1881. 423. l. — A darab megjelent a Kéky-féle Berezik-kiadás I. kötetében.

a cselekmény főmozgatói. Igen jellemző az új felfogásra, hogy Lenorának mi a panasza minden tekintetben kiváló férje ellen:

Elment. Bölcs szóval ajkán távozott.
Mit minden bölcseséged énnékem?
Búcsúztál volna csak egy pillantással.

(II. f. 2. jel.)

Mennyire új ez! Mennyire modern a gyöngéd érzelmesség követelése a hősi nagyság és a fölényes értelmesség helyett! Persze Berezik darabjában ez a motívum még összekuszálódik más indítékokkal, úgy-hogy nem jut elég tiszta csengéssel érvényre, de már megszólalt, már itt van a magyar színpadon!

A darabban itt-ott shakespeare-i hangok ismerszenek fel, de mintha *Bánk bán* hatása is látszanék. Claudio mintha Biberach és Ottó összeolvasztása lenne.³¹

Természetes, hogy Molnár György az új felé törekvő írói csoport szellemi vezetőjét, Rákosi Jenőt is bemutatja színpadán. A magyar drámairodalomnak ez a nagy kísérletezője, a történeti színmű terén is megpróbálja tehetségét, de ebben a műfajban csak a nyolcvanas-kilencvenes években jut el tehetsége

³¹ Ezt említi Berezik Árpád disszertációja is *Berezik Árpád*-ról. (Budapest, 1933.) Ugyanitt érdekes magyarázata annak, hogy az író miért választotta háttérnek éppen a dán történelem egy bizonytalan korát. Ok a schleswig—holsteini háború, amely a magyarokban dán szimpátiákat ébresztett fel. A darabnak az értekezés szerint Győrön kívül más vidéki városokban is zajos sikere volt. — Bereziknek a Budai Népszínházban 1867. jún. 16-án játszott *Szent Korona* c. alkalmi egyfelvonásosát csak éppen megemlítjük. (L. *Pesti Napló*, jún. 18.)

csúcsára. Még a kiegyezés előtt keletkezett V. *Lászlója* (1866)³² csak nyelvében mutatja az újítót, egyébként a darab csak úgy hemzseg a Shakespeare- és Katona-reminiscentiáktól.

A szent korona varázsa a Budai Népszínháznak a koronázási ünnepségére készült darab.³³ Imre király és Endre herceg küzdelmét mutatja be a koronáért. A történet szálai nincsenek ugyan szervesen összeolvasztva, de az egyes magyar politikai típusok, Bánk, Petur, Lipóc, Kulin és több más főúr alakjában jól vannak beállítva. Párbeszédei és dikciója az újromantikus színes nyelvet teljes virágzásában mutatják. Tudatában annak, hogy a darab népszínház számára készül, a szerző nem mellőzte a hatáskeresés külső eszközeit sem. Ének, zene, tánc fordulnak elő benne, s Imre királyt arra az elhatározására, hogy egy szál pálcával menjen át az ellenség táborába, tarka-barka álomjelenés inti: tündérkirálynő, meg tündérek jelennek meg neki, s zengik a magyar korona misztikus dicsőségét.³⁴ Érdeemes megemlíteni, hogy Lipóc és felesége élénken emlékeztetnek Shakespeare IV. *Henrikjének* Percy-házaspárjára. Gertrudis is Katona József „királyos asszonya“, de Endrével való egyik jelenetében a nagyravágyó, férfias lélekből kitör az újromantika lírája:

³² Megjelent *Rákosi Jenő színművei*-nek gyűjteményes kiadásában. 1902.

³³ *Rákosi Jenő színművei*. 1902.

³⁴ Gyulai elég méltánylással szól a darabról, de erről a motívumról megemlíti, hogy kár volt a *Szentivánéji álom* vígmanói helyett nem a szent korona angyalait szerepeltetni. *Színházi Szemle (Dramaturgiai dolgozatok)*. Budapest, 1908. II. kötet 356—358. 1.)

Ha volnál pásztor, s én pásztor-leány,
 Ott szép hazám tövén, a havasok
 Csúcsán, hol virulat s enyészet,
 A jég és a tenyészet fog kezét, hol a
 Hórózsa is reszketve bólogat
 És integet a völgyben kékellő
 Kis ibolyának; hol a zerge-hím
 Kövér füvön húzik és égő szomját
 Havat harapva oltja; — ha volnék
 Én pásztorlány ott és te pásztorom —
 Óh, Endre, — ah szeretsz-e még? —
 Ha volnál koronás király, hiszen
 Beszélhetek, nem hallja senki sem,
 Nem látja senki, hogy Meráni Gertrud
 Endrével szemben nő...

(II. felv. 1. szín.)

Rákosi Jenőnek még két komoly történeti színműve termett azokban az években, melyeket jelen kötet felölel.

A *Rege a fattyú gyerekekről* című darab némi figyelmet keltett az 1867-i Karácsonyi-pályázaton. A Gyulai Pál tollából származó bíráló jelentés³⁵ tehetséges íróra valló munkának mondja. Értékeli a párbeszédnek költőiségét és élénkségét, de megállapítja, hogy az egész inkább mozaikmű benyomását kelti, hogy felépítésében kevés a biztosság, ellenben annál több a Shakespeare-reminiscentia. Hőse Hyperbus, némileg III. Richardra emlékeztet. Hogy Clotho királynő férje lehessen, megöli nejét. Aztán ezt is elpusztítja, hogy egy másik királyleányt vehessen el.

A darab nyomtatásban nem jelent meg. A szerző

³⁵ *Akadémiai Értesítő*, 1868. évf.

azonban az első felvonást a Kisfaludy-Társaság 1869 november 24-i ülésén felolvasta.³⁶

Ugyancsak a Kisfaludy-Társaság egyik ülésén (1878 febr. 5.) ismerteti meg a nyilvánossággal Rákosi a *Szép Ilonka* c. drámai idill egyik részletét.³⁷ A kis darab Vörösmarty költői elbeszélésének színpadra alkalmazása. Kedves alkotás. Prózával vegyes verses nyelve rákosiasan poétikus.

Később színpadra is került. A pesti Népszínház 1881 május 22-én mutatta be abból az alkalomból, hogy Rudolf trónörökös és Stefánia násztűtjuk során a magyar fővárosban időztek. Újra műsorra került a Népszínház színpadán 1890 júl. 31-én Mária Valéria főhercegnő ischli esküvője alkalmából.³⁸

A Kávéforrás-társaság harmadik tagja, Dóczy (akkor még Dux) Lajos is megjelenik történeti drámával a Budai Népszínház színpadán. Darabjának címe: *Az utolsó próféta vagy Jeruzsálem pusztulása*. Bemutatója 1868 márc. 6-án volt.³⁹

A drámának semmi köze sincsen Katona József hasonló című darabjához. Dóczy művében Rebbi Meir áll a cselekmény középpontjában. Ezt az embert a felesége megeseálja, és elszökik tőle Ben Simsonhoz, akinek a rabbi nagy összeggel tartozik, s mivel fizetni nem tud, szolgájává kell lennie. Ennek a házában megszökött

³⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1869., 48. sz. — D. J. (Dömötör János?) említi még a darabot a *Vasárnapi Ujság* 1875., 41. számában megjelent *Rákosi Jenő* c. cikkben.

³⁷ A töredék megjelent a *Kisfaludy-Társaság Évtapjai új folyamának* V. kötetében. (104—116. l.)

³⁸ L. az egykori lapok beszámolót.

³⁹ Nyomtatásban nem jelent meg, de a Nemzeti Múzeum kézíratai közt meg van a súgókönyve. (1895. Quart. Hung.)

feleségével találkozik. Mindez Jeruzsálem ostroma alatt történik. Az események további során a rabbi parancsára megölik az asszonyt, ő maga pedig a szent város romjai között esik el.

Látnivaló, hogy a szerző számára egy érdekes családi bonyodalom volt a főmotívum, amelyhez jó háttérrel szolgáltatott Jeruzsálem ostroma és eleste.⁴⁰ Fordulatainak zavarossága, jellemábrázolásának logikátlansága és a műbírálattól való szigorú fogadtatása ellenére is a darab több magyar színpad műsorára felkerült.⁴¹

A közönséget nyilván a régi stílus történeti drámákkal szemben mutatkozó újszerűség érdekelte. Ez az újszerűség fordulatainak rendkívüli kiélezettségében, rikító színeiben, a régi darabok szerkezeti szabályaival való merész szakításban,⁴² valamint nyelv-

⁴⁰ Forrása Josephus Flavius munkája volt. Romhányi Gyula (*Dóczi Lajos drámái*, 1934. Irod. tört. füzetek, 52. sz.) kimutatja, hogy miket vett darabjába Flaviusból Dóczi.

⁴¹ Vidéken elég gyakran adták. A *Színpad* említi, hogy 1873. jan. 14-én Miskolcon játszották. (1873. jan. 20. sz.) — Molnár György többször játszotta vidéki vándorlása alatt, így Győrött 1873-ban (*Színpad*, 1876 jan. 20.) és Kolozvárrott 1879-ben (l. Szász Károly: *Molnár György Kolozvárrott. Bud. Szemle*, 1930. dec.) — A darab pályázott az 1867/68-i Karácsonyi jutalomért. Gyula az *Akad. Értesítő* 1868. évfolyamában megjelent jelentésében a szerzőt tehetségesnek tartja, a művet azonban zavarosnak. („Senki a bírálók közül nem tudta igazában megérteni, hogy tulajdonképp mit akar“ a szerző.) — V. ö. *A Hon* 1868. márc. 8. sz.-ban y. y. bírálatát a darabról a bemutatóval kapcsolatban.

⁴² Shakespeare-i reminiscenciákról és Sturm und Drang hatásokról beszél György József: *Dóczi Lajos*. Bp., 1932.

nek szokatlan merészségében — persze itt-ott nyelvtani szabálytalanságaiban is — nyilvánult meg.⁴³

Nem tartozott a Kávéforrás köréhez, de bizonyos mértékben az új irodalmi irányok képviselője volt Jósika Kálmán báró, akit irodalomtörténetírásunk olyan igazságtalan hallgatással mellőz.

*Rákóczi Júlia*ja 1867 nov. 7-én a szerző neve nélkül került a Budai Népszínházban bemutatóra.⁴⁴ Az egykorú bírálatok sajnálják, hogy a szerző a titokzatoság ködébe rejtőzött, mert darabja nem érdektelen. A mesét kissé regényszerűnek érezték, fordulatairól azonban azt mondják, hogy hatásosak. Nyelvében is bizonyos drámai erőt találtak. Főszereplői Rákóczi Júlia, Kollonics és Aspremont voltak. A cselekmény Aspremont és Júlia szerelme és házassága körül forog. Nem érdektelen, hogy a később erősen katolikus irányú Jósika itt még — talán Szigligeti *II. Rákóczi Ferenc fogsága* c. darabjának hatása alatt — Kollonicsot és a jezsuitákat ellenszenvesen rajzolja.⁴⁵ Érdemes megemlíteni, hogy egy egészen jelentéktelen kis szerepben itt keltett először feltűnést Jászai Mari.⁴⁶

⁴³ Nyelvi merészségét még évtizedek múlva is emlegették. L. Sigmund Singer: *Das ungarische Nationaltheater. (Neue Freie Presse, 1892. okt. 1.)* A Nemzeti Színház bécsi vendégszereplése alkalmával.

⁴⁴ Benkő Kámán *Magyar Színvilága* (Bp., 1873. 105. l.) Jósikát említi szerzőként.

⁴⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1867. 41. sz. — *Pesti Napló*, 1867. nov. 9. — Sógópéldánya a Nemzeti Múzeum kéziratgyűjteményében. (2016. Quart. Hung.) Egy színházi embertől eredő bejegyzés szerint a darab 1862-ben — tehát a Népszínház első korszakában — adatott be és fogadtatott el.

⁴⁶ Lehel István: *Jászai Mari utolsó szerepe*. Bp., 1930. 187. l.

Következő darabjának címe: *Kátay Mihály, Boes-kay fejedelem korlátnok*. Ezt is a Budai Népszínház mutatta be, 1868 január végén. Itt megjelenik már a színlapon a szerző neve, de társszerző — Thaly Elek — társaságában.⁴⁷

A szomorújáték hőse, Kátay kancellár, nagyra-vágyó ember. Maga akar fejedelem lenni. Hogy Boes-kay bizalmát megnyerje, még feleségét is hajlandó lenne a szerelmes természetű fejedelemnek átengedni. Azután a portában kelt bizalmatlanságot ura ellen, majd Bornemisza Katával szövetkezik, aki Boeskay-nak kiszemelt mátkája, de aki iránt a fejedelem egy ideig elhidegül. Mikor azonban újra feléje hajlik, Kata ellensége lesz Kátaynak. A „korlátnok“ látván, hogy a játékot elvesztette, elkeseredett dühében megmérgezi Boeskayt, mire Kata az urakkal megöleti Kátayt.

Bármennyire is át meg átszótták meséjüket a társszerzők politikával, érzik, hogy nem az államügyek felől volt mondanivalójuk. Egy féktelenül törtető és nagyravágyó ember lelkét akarták ábrázolni. Indítékaik azonban nem meggyőzőek. Izgalmas jelenetek mindenáron való keresése jellemzi a művet. Nyelve is feszes, a monológok és félrék használata ügyetlen: igen sok fontos fordulatot közölnek bennük a szerzők.

Már nem Molnár György színházában — ez 1870-ben végkép megbukott —, hanem a Krisztina-városi Színkörben Bokodi Antal igazgatása alatt 1874 június 22-én került színre Jósikától *Báthory Gábor utolsó szerelme* c. történeti dráma. Az előbbinél jóval

⁴⁷ *Pesti Napló*, 1868. febr. 1. E bírálát szerint az előbbi darabot is Thalyval együtt írta Jósika. Ez azonban a kéziratból ítélve, nem valószínű. — *Kátay* kéziratos sugópéldánya a Nemzeti Múzeumban: 2017. Quart. Hung.

sikerültebben felépített darab tartalma a következő: Báthory Gábor szemet vet Szilassy, gazdag székely nemes leányára. Szilassy a fejedelem ellen összeküzdött, de most elkapja a nagyravágyás szenvedélye, és elutasítja magától politikai társait. A fejedelem azonban elrabolja a leányt, Ilonát, és Nagyváradra viszi. Erőszakoskodása már-már célt ér, amikor az apa és Géczy András — Ilona jegyese — rátörnek és megölik a zsarnokot.

A tárgy hálás, de a lélektani indítékok kapcsolata a cselekménnyel itt-ott laza. Párbeszédei elég könnyen perdülnek, jelenetei hatásosak.⁴⁸ Szerelem és magánügy ebben is fontosabb, mint a politika. Legérdekesebb alakja Kamuthy Farkasné. Előbb a fejedelem szeretője, majd mikor kegyvesztett lesz, sértett nőisége fellázad, és összejátszik a békétlenekkel.

Mindezek a történeti színművek Jósika Kálmánt némiképen az újabb irodalmi irányok képviselőjének tüntetik fel. Annál különösebb, hogy a Nemzeti Színházban színrekerült *Márenyája* a régi fegyverzörgéses darabok stílusához való visszatérést mutatja.⁴⁹ A színmű négy évvel hamarabb jelent meg nyomtatásban, mint ahogy a Nemzeti Színház elő merte adni. A mese t. i. az egyik lengyel szabadságharc idején játszódván, meg kellett a színháznak várnia, míg a nálunk akkortájt erős lobot vető oroszellenes hangulat elül. Így csak 1879 szept. 26-án kerülhetett színre.

⁴⁸ *Reform*, 1874. jún. 24. V. ö. *Vasárnapi Ujság*, 1874. 26. sz. — Beöthy Zsolt a *Színműírók és színészek* c. kötetében megjelent egyik bírálatában visszapillant erre a darabra is, s megállapítja, hogy sikere volt. (119. l.) — Kéziratos példánya a Nemzeti Múzeumban: 2015., Quart. Hung.

⁴⁹ Megjelent Budapesten 1873-ban.

A drámában egy lengyel család pusztulását látjuk a harcok és egy, a családdal rokon herceg árulása következtében. Értéke nem sok, és Beöthy Zsoltnak, aki némi rokonszenvvvel említi *Báthory Gábort*, igaza van, amikor erről a darabról megállapítja, hogy „emlékeztet a vitézi játékok drámai vas-korára”.⁵⁰ Egy jelentékeny formai újdonságát azonban mégis megemlíthette volna. A *Márenyá* szerzőjéből t. i. e darabjának minden régiessége mellett is kiütközik a modern franciák hatása. Tudatosan törekszik az ú. n. *nagy-jelenet* (*grande scène*, v. *scène à faire*) felépítésére, amelyet — akárcsak a modern franciák — pontosan az utolsó előtti felvonás végére helyez el.

Az újabb történeti drámai irány természetesen nem került el a Nemzeti Színházat sem. Bárminő primitív technikájú, sőt helyel-közzel naívan régies is Eger váry (Potemkin) Ödönnek 1868 márc. 22-én bemutatott *Thurzó Jánosa*, mégis tárgyával és mondanivalójával új felfogásra mutat.⁵¹ Ezt a Mátyás korában játszó darabot nem a történeti drámák csatás és politikai levegője lengi át, hanem annak hangoztatása esendül ki belőle, hogy az önfeláldozó tudományos és technikai munka legalább is olyan értékű, mint a harci erények. Az eléggé epikus menetű cselekménynek hőse Thurzó János, előkelő felvidéki ifjú, akit igen bánt, hogy a magyarok nem ismerik az „aranyelválasztás” titkát, s a nyersarany feldolgozásáért valóságos adófizetői Velencének. Elhatározza,

⁵⁰ *Színművelők és színészek*. Bp., 1882.

⁵¹ Nyomtatásban nem jelent meg. Sógópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában. L. róla *A Hon* 1868. márc. 25. és *Hazánk*, 1868. márc. 24-i számait.

hogy a lagunák büszke városában belopózik az arany-olvasztó palotába, s élete kockáztatásával is kilesi a titkot. Velencében aztán beleszeret Dorato igazgatónak nevelt leányába, Feliciába, akit a nevelőapa akar feleségül venni, s akit Argentato ellenőr is szeret. Thurzó a technikai titkot úgy lesi ki, hogy bolondnak tetteteti magát, s bejut a műhelyekbe is. Azonban Argentato felfedezi, börtönbe vetik, s halál vár reá. De Felicia megmenti, aki szintén megszerette a magyar ifjút. Közben Doratonak és Argentatonak Selmeere kell utazniuk a nyersarany átvételére, s Feliciát is magukkal viszik. A kiszabadult Thurzó János is idejő, s itt szüleinek otthonában és Mátyás király megjelenésével aztán minden jóra fordul. A fiatalok egymáséi lesznek, s Thurzót a király tette jutalmául a birodalom bányagrófjává nevezi ki. Dorato öngyilkos lesz.

Nyilván az újtítokhoz akart csatlakozni P. S z a t h m á r y Károly is a *Lukánusz*-szal, melyet a Nemzeti Színház 1870. febr. 4-én mutatott be. A darab érdekes lélektani rajzzal próbálkozik. Lukánusz, a költő gyűlöli Nérót mint anyja gyilkosát és mint Róma zsarnokát. Bosszút fogad a császár ellen, s célja érdekében a hatalmas úr kegyeibe akarja magát hízelegni. Néró azonban átlát a szitán, s most megkezdődik ketten között a színlelés harca. Néró arra törekszik, hogy kirobbantsa Lukánusz haragját, Lukánusz pedig, hogy a bosszú kedvező pillanatáig rejtegesse. Ezért eltűri a legnagyobb sérelmeket. A császár megöli Lukánusz két keresztény nővérét, majd elcsábítja szerelmesét. Mindezt a szerencsétlen elviseli, de amikor Néró költői versenyt rendeztet a színházban, s kifütyülteti Lukánusz szerzeményeit, ezt már nem bírja el a hiúságában megbántott költő, s az egész közönség füle

hallatára kifakad a zsarnok ellen, mire a császár vérpadra küldi. Közben betör Galba serege, s Néro kardjába dül.

Ezt a tagadhatatlanul érdekesen elgondolt, s a magyar irodalomban eddig szokatlan lelki fejleményt Szathmáry Károlynak nem volt elég ereje méltóképen megrajzolni. A fordulatok sokszor igen logikátlanok, s Lukánusz jelleme az érthetetlenségig kusza. Azonfelül voltaképen egyetlen indíték sincesen benne kidolgozva, minden csak épen vázolva van. Jól állapította meg Gyulai Pál az 1869-i Teleki-pályázatról írott jelentésében, hogy a darab gyorsasága nem fejlődés, hanem csak sietség. Abban azonban nines igaza a bírálónak, hogy Lukánusz nem folyik be Néro bukásába, hiszen a darab elején ő küldi egyik barátját Galba fellázítására.⁵²

A történeti drámaírás terén némiképen új utakra próbált lépni Horváth Miklós báró is. A Nemzeti Színházban 1873. febr. 28-án bemutatott *Régi urak* c. darabjában⁵³ a XVIII. század végére helyez egy családi történetet s ábrázolni próbálja a kort, a nélkül, hogy valami históriailag feljegyzett eseményt tenne a cselekmény középpontjába. Ezáltal — valamint párbeszédeinek mindennapiságával — nyilván a társadalmi darabok stílusát akarja történeti színműben alkalmazni. Ez a kísérlet éppenúgy nem találkozott sem a közönség tetszésével, sem a magyar műbíráló elismerésével, mint következő műve sem, amelyet *Egy királynő szerelme* címen Farkas Alberttel együtt írt.

⁵² *Akadémiai Értesítő*, 1869. évf. — A darab megjelent nyomtatásban: Pest, 1869.

⁵³ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárának* 43. füzeteként.

A darab társszerzői — elég különös módon — egy-közös álnév, Virág Benő neve alatt jelentek meg a nyilvánosság előtt. A bemutató 1876. május 24-én volt a Nemzeti Színházban.⁵⁴

A dráma hősnője, Krisztina svéd királynő, szerelmes egy Liard nevű francia lovagba. Ennek azonban már van felesége. A bonyodalomnak az a vége, hogy a francia lovagot, aki szerelme ellenére is megsértette a királynét, a svéd törvényszék halálra ítéli. Klára, a féltékeny asszony megőrül, Krisztina pedig összetörtségében lemond a trónról.

Ez a mű — amelyen Laube *Essex grófjának* némi hatása érzik — szintén nem a hagyományos történeti dráma-stílust mutatja. Itt is észrevehető a társadalmi drámák modora, különösen a párbeszédnek prózaibb és realizistikusabb voltán s a negyedik felvonás zárójelenetének a franciák grande scène-jét utánzó felépítésén. A sok hosszú monológ és a bőséges „félrék“ azonban egészen a régi iskolára mutatnak. Megemlítésreméltó az a technikai fogása, hogy egy országos jelentőségű eseménysort mindössze hét szereplővel próbál lepergetni.

Ugyanezen a nyomon jár a másik arisztokrata drámaíró, Zichy Géza gróf is, akitől *A szerelem harca* c. darabot a Nemzeti Színház 1876. március 10-én mutatta be.⁵⁵

A mese 1730 körül Franciaországban játszik. Du Brevault herceg fia, Armand, szerelmes Jeanne Fleury színésznőbe. Bár atyja kitagadja, feleségül

⁵⁴ Megjelent, mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 98. füzet.

⁵⁵ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárában*: 102. füzet.

veszi és szegénységben él vele. Armand rokona, Champsigny grófnő is szerelmes a fiatal férjbe s el akarja pusztítani vetélytársnőjét. Amikor Jeanne megtudja, hogy apósa beteg, apácaruhában ápolónőnek szegődik mellé. A herceg titkára, Róbert, fanatikus forradalmi érzésű ember, meg akarja mérgezni a herceget. Jeanne megakadályozza, mire a herceg megbékül fiának rangján aluli házasságával. Champsigny grófnő látva, hogy minden törekvése reménytelen, öngyilkossá lesz.

A darab meséje kusza és tele van olesóan rémes fordulatokkal. Technikája a szerző minden újító szándéka ellenére is kezdetleges maradt. (Öles monológok, sok *félre*.) Prózában van írva, de egyes helyeken az író négyes és hármas (rímes!) jambus sorokat használ, amelyek úgy hatnak, mintha a szereplők a lendületesebb helyeken egyszer csak valami költeménybetétet szavalnának.

A harmadik felvonás színházban történik, a díszletek fonákját látni s hallani a színpadon történeteket. Botrány tör ki, amelyben Jeanne mellett Armand is résztvesz, s közvetlenül ezértátkozza ki fiát az öreg Brevault. Ez az egész esemény kissé kacskaringósan van a mesébe illesztve, a kiátkozást sokkal közelebb fekvő eszközökkel is lehetett volna indokolni. A darabra tárgyilag nyilvánvaló befolyással volt Scribe és Legouvé *Adrienne Lecouvreur*-je, valamint Schillertől a *Kabale und Liebe*.

Közönségre tett hatásáról érdemes megjegyezni, hogy megoldása — természetesen a szerző szándéka ellenére — komikus benyomást idézett elő.⁵⁶

⁵⁶ *Nemzeti Hírlap*, 1876. márc. 11.

A kiváló népszínműíró és az újromantikus mesejátéki stílus követője, Csepreghy Ferenc is írt a hetvenes években két történeti tragédiát. Mindkettő azonban csak a szerző halála után s csak vidéken kerül-vén színre — sajnos — nem igen lehettek hatással drámairodalmunk fejlődésére. *Saul királyt* 1885. okt. 17-én, *Akbár szultánt* pedig 1886. febr. 13-án mutatta be a kolozsvári színház, mindkettőt E. Kovács Gyula színész-rendezőnek minden magyar drámai értéket a színpad számára megmenteni akaró nemes kegyeletéből.⁵⁷

Mind a két mű erősen jellemző a lírai hevületű, az újromantika nyilvánvaló hatását mutató stílusra. Magasztos tárgyukkal — egyikben Saul és Dávid küzdelme a mese középpontja, a másikban a Védák szent titkának elárulásáról van szó — éles ellentétbe kerül a túltengő líraiság, s a szerelemnek uralkodó indítékká való emelkedése. Amabban Dávid szerelmes Saul egyik leányába, emitt pedig szerelme érdekében a főbrahmin leánya ellopja atyjától a szent könyveket.⁵⁸ Mindkettőnek dikciója tarkán

⁵⁷ *L. Vasárnapi Ujság*, 1885. 45. sz., — *Színpad*, 1885. okt. 25. — *Magyar Polgár*, 1886. febr. 17. — Megjelentek a Rákosi Jenőtől *Csepreghy Ferenc összes művei* címen 1881-ben kiadott ötkötetes gyűjteményben. III. és IV. kötet.

⁵⁸ Meséjük röviden: *Saul király*-ban a körül forog a bonyodalom, hogy a zsidó király győzelem esetére Dávidnak ígéri leányát. De ígéretét nem tartja meg, sőt Dávidot meg akarja öletni. Az ifjúnak felesége a király másik leánya lesz, aki a Saultól elindított rettenetességek miatt megőrül. A darab Saul bukásával végződik. — *Akbár szultán*-ban a főbrahmin leányának, Naudanának szerelme Feriz iránt a cselekmény középpontja. A leányba a szultán is beleszeret és féltékenységből elfogatja Ferizt. Naudana, hogy megmentse szerelmesét,

színes. Hadd álljon itt belőlük egy-egy példa, amely nemcsak a költői nyelvre, hanem a tárgybeli felfogásra is jellemző.

Dávid így szaval a III. felvonás 3. jelenetében:

Király valék én, százszor boldogabb
A pásztormezben, mint bármely király.
Egy kis mező volt csak enyém, de az
Virággal volt tele; azonfelül
Enyém a mérhetetlen képzelet
Tündérvilága! Országrengető
Csatáidnak hírért csak mint gyerek-
Mesét hallottam emlegetni.
A harc dicse nem vonzott engemet,
Mert embertársam kedvesebb nekem,
Ha ellen is, semhogy megölni vágyjam.
Két szem hozott ki engem édenemből!
E két szemért elhagytam véreim,
El nyájamat, el a kedves mezőt,
S megváltam érte itt e szörnyeteggel,
Mely emberarcú gúnyoló az isten
Választott nemzetét! ... s e két szemet
Te tőlem eltakartad!

Íme a későbbi hatalmas zsidó király, mint lírai amoroso!

Akbár szultán meg éppen maga figyelmezteti a közönséget, hogy ő a népeket leigázó kényúr, meny-nyire az újromantikusokhoz járt iskolába:

Itt állok Akbár, milliók ura!
És várom jöttét szép türelmesen
Egy gyermekszűznek. Milliók szeme
Függ szempillámon és intésire

kiszolgáltatja a szent könyveket az uralkodónak, akinek szük-sége van reájuk. Mikor ezt a főbrahmin megtudja, leszúrja leányát.

Kél, nyugszik, jő, vagy távozik előttem
 Minden, ami körömben él, mozog,
 Akbár a férfiú leszáll a trónról,
 Eljár a kúthoz, mint egy közlovag.

(II. felv. 3. jel.)

Saul király a laza meseszövé, *Akbár szultán* pedig a vázlatos kidolgozás ellenére is, annyira ép-kézláb színpadi munkák, annyira hatásos fordulatok akadnak bennük, hogy meg lehet érteni E. Kovács Gyulát, amikor színrehozatalukkal kísérletezett.

A lírai stílusnak egyik legkövetkezetesebb, már sokszor túlzásba hajló képviselője, *Várad* i Antal, akitől ebben az időszakban három színdarab látott színpadot: *Iskarióth*, *Mózes* és *Tamóra*.

Iskarióth Kaas Ivor *Ítélet napjával* együtt izadt pályát 1876-ban a csak abszolút becsű drámai műveknek kijáró Karácsonyi-jutalomért. Az ötös bíráló bizottság négy tagja (Arany László, Szász Károly, Tóth Kálmán és Zichy Antal) csak a dícséretre szavazott vele szemben. Az ötödik bíráló, Szigligeti Ede nem tudott a határozatba belenyugodni, s a nyilvánosság előtt vitába bocsátkozott Arany László jelentésével.⁵⁹ Íme, mennyire alaptalannak bizonyul az akkori fiatal irodalomnak ama vádja, hogy Szigligeti útjába állott az újak érvényesülésének!

A blankversekben írt ötfelvonásos bibliai tragédia *Iskarióthot* úgy mutatja be, mint aki népének a római iga alól való felszabadítását várja a Messiás-

⁵⁹ Külön álláspontja megjelent mint az *Iskarióth* bevezetése. II. kiadás, Bp., 1881. — Az Akadémia bírálatát l. *Akadémiai Értesítő*, 1876. évf.

tól. A Mester azonban, akinek országa nem e világból való, tartózkodik minden fegyveres fellépéstől, mire Judás, csalódva benne, bevádolja a nagy tanács előtt. Árulásra azonban csak akkor vetemedik, amikor szerelmese, Magdolna elfordul tőle s a Mesterhez szegődik, — aki egyébként a maga testi valóságában nem jelenik meg a színpadon. Iskarióthot Magdolnának ez a fordulata féltékenységgel tölti el. Krisztus kereszthalála, a feltámadás ténye és az apostoloknak az árulóra dörgött átká összetörik Judást, és öngyilkosságba kergetik.

A darabnak koncepció tekintetében az a főhibája, hogy nem elégszik meg Iskarióth cselekedeteinek egyetlen indokból való magyarázatával, árulását nem pusztán politikai csalódottságból fejleszti, hanem belekeveri a szerelmi féltékenységet is. A két motívum azonban nemhogy erősítené egymást, hanem inkább gyöngíti. A drámai formák külön matematikája van: itten az *egy* gyakran több, mint a *kettő*: zavaró hatású, hogyha az írónak nincs bizalma *egyetlen* erőteljes főmotívumhoz, hanem megszerzi még egyet.

Az is visszásan hat, hogy Iskarióthot a szerző, mint a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavainak hirdetőjét mutatja be, s így ezernyolcszáz éves anachronizmussal a francia forradalom tanítványává avatja. Általában a kereszténységet nagyon is a modern korok ideológiája szerint rajzolja az író.

Legbántóbb azonban, hogy a szent történetnek fenségébe szerelmi indokot kever, sőt — milyen ízléstelen ez! — Krisztussal kapcsolatban féltékenységet is. Ez a kegyeletlenség azonban logikus következménye az új költői felfogásnak, amely indítéknak mindenhova beviszi a szerelmet.

Egyébként a darab nem hatástalan. Sok jó szerep van benne, a felvonások drámai csattanókban robbannak ki, az egészen hév és lendület árad el, úgy hogy — az 1876-os Nemzeti színházi bemutató után — többször való felújítása teljesen érthető.

Dikcióját kitűnően jellemzi Arany László: „Nyelve szabatos, bár költői fénye hiányzik; dikciója emelkedett, bár kissé egyhangú; pátosza bár elragadó fokozatig emelkedni nem bír, sehol sem esik se köznapiságba, sem bombasztokba.”⁶⁰

Várad Antalnak másik bibliai tárgyú darabja a következő címet viseli: *Mózes, a Jehova követe*. A darab nem jelent meg nyomtatásban,⁶¹ sűgőkönyvét sem ismerjük, de tudjuk, hogy az 1877-i Karácsonyi-pályázaton némi figyelmet keltett, s a jelentés kiemelte nyelvének áradozását és jelzőhalmozását.⁶² A kolozsvári színház színrehozta 1878. jan. 26-án, s a debreceni színház is készült előadni.⁶³

Az egykorú híradások és bírálatok szerint *Mózes* messze elmarad *Iskarióth* mögött. Mózes szerelme a fáraó leánya iránt, s habozása szerelme és küldetése között, amely küzdelemben már majdnem hűtelen lesz küldetéséhez: ez éppen olyan kegyeletlen vonás lehetett benne, mint a Judásról szóló darabban a féltékenység. De egyúttal éppen olyan jellemző is ama időszak drámai felfogására. Az egyes alakok

⁶⁰ Idézve Szigligeti polémiájában.

⁶¹ Csupán a kolozsvári *Kelet* c. lap közölt belőle egy részletet: 1878. jan. 26. sz.

⁶² *Akadémiai Értesítő*. 1877. évf.

⁶³ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és a színház története*, (Kolozsvár, 1897., 485. l.) — V. ö. *Erd. Prot. Közl.*, 1878. 1. sz. — *Debrecen* című napilap, 1877. nov. 15.

jelleme elmosódott lehetett. Ezzel szemben a kolozsvári előadást rengeteg sok külsőség tehetné érdekessé: hajnal, görögtűz, harsonaszó, karének, díszfelvonulások, muzsikával aláfestett jelenetek.⁶⁴

Váradi Antalnak *Tamóra* c. darabját, más fejezetben tárgyaljuk.

Fel kell még sorolni több olyan történeti színművet, melyek egy és más tekintetben kiegészítik e korszak magyar drámaírásának képét.

Hiador (Jámbor) Pál két színművel szerepel ebben a sorban. Molnár György Budai Népszínháza 1867. nov. 3-án hozta színre fényes kiállítással az ókori Nagy Sándor-ról szóló tragédiáját. A darabot a belső kapcsolatok lazasága miatt színpadi képek sorozatának lehet inkább nevezni, semmint igazi drámának.⁶⁵ — Hiador másik történeti drámája, *Camoens*, hiába próbált fővárosi színpadra kerülni. Szabadkán játszották 1875. márciusában.⁶⁶ Az ötfelvonásos verses tragédia egyfelől Camoensnek és a portugál királynőnek ideális szerelme, másfelől pedig Emico, Portugália helytartójának a nagy költő ellen megindított ármánya körül forog. Zavaros és színpadismeretet nélkülöző darab. Említésreméltó belőle a pacifista irányzat,

⁶⁴ *Kelet*, 1878. jan. 29.

⁶⁵ Megjelent *Hiador (Jámbor) Pál művei* közt. Szabadka (1880—1883). A mű 1865-ben keletkezett. Ugyanabban a gyűjteményben van egy dráma makodónia *Fülöp*-ről is. Ez alkalmasint még előbb íródott. Ugyanígy nem lehet biztosan megállapítani, hogy a gyűjteménybe foglalt *Nagy Lajos özvegye* c. darab mikorról való.

⁶⁶ *Nemzeti Hírlap*, 1875. márc. 22. Megjelent *Egy költő* c. alatt a már említett Hiador-gyűjteményében.

amely mellett a papköltő épen olyan hévvel tör lándzsát, mint később tárgyalandó *A párhaj* c. színművében a párviadal szokása ellen.

Tárgyánál fogva érdemel említést Lukácsy Sándornak Jókai regényéből dolgozott *Egy magyar nábob*ja. Az aradi színház mutatta be 1868-ban.⁶⁷ A fővárosi közönséggel Miklósy színháza ismertette meg 1873 áprilisában.⁶⁸ Az egyik budapesti beszámoló szerint „juxthalmaz“ lett a regényből. Szentirmai alakja ellentétben áll a regény célzatával. A szellem sem az, ami Jókai munkájáé, noha az átdolgozó egész párbeszédekett vett át az eredetiből.⁶⁹

A kolozsvári színtársulat mutatta be Haray Viktortól a következő című darabot: *Makó György, a székekelyek vezére*. Meséje a XVI. században játszódik Altorján. Színrekerült 1875 júl. 25-én. Nem számottevő munka.⁷⁰

Történeti színművekkel lép a közönség elé a magyar színműírás szorgalmas munkása, a kitűnő színész, Gabányi Árpád is. Kassán, 1875 nov. 27-én mutatták be *A vampyr szerelme* c. 4 felvonásos francia tárgyú darabját. Csak annyit tudunk róla, hogy Robespierre, Tallien és Tallienné szerepeltek benne. A kassai lapok tehetséget látnak a szerzőben, de a dícsé-

⁶⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1868., 39. sz.

⁶⁸ Nyomtatásban nem jelent meg.

⁶⁹ *A Hon*, 1873. ápr. 22. (Jókai lapja!)

⁷⁰ *Kélet*, 1875. júl. 25., — *Magyar Polgár*, 1875. júl. 25. és 28., — Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színlészet és a színház története*, 1892., 482. l. — Sógópéldánya a *Nemzeti Múzeum kézirattárában*: 1756. Quart. Hung. A sógó bejegyzése szerint Székelyudvarhelyt is játszották.

ret után az egyik beszámoló hozzáteszi: „Nem jó mindjárt az első kísérlettel a nyilvánosság elé lépni.“⁷¹

Gabányi Árpád műve a Kolozsvárott 1879 ápr. 10-én bemutatott *Corneille szerelme* c. kétfelvonásos dráma is. A darab hőse nem a nagy, klasszikus drámaíró, hanem bizonyos Loujon Péter, akinek *Corneille szerelme* c. darabját méltatlanul mellőzik a bírálók, valahogy azonban mégis színrekerül, s az agg író épen akkor hal meg, amikor műve a bemutatón sikert arat. Gabányi darabjában Talma, a nagy színész is szerepelt. Az egykorú bírálatok megállapítják a szerző színpadismeretét és verselésének könnyedségét.⁷²

Ugyancsak a kolozsvári színház deszkáin került a közönség elé a jeles novellaírónak, V é r t e s i Arnoldnak *Az áruló* c. színműve, 1877 márc. 29-én. A korabeli napilapokból tudjuk, hogy meséje az 1867-i lengyel szabadságharcban játszik. Ribinczky Leó gróf, ezredes, a felkelők lelkes embere. Beleszeret azonban özv. Godumur orosz grófnéba, aki elesábítja a lengyel ügy mellől. Áruló lesz. A felkelőket az oroszok körülfogják. Megjelenik köztük Ribinczky, és kétségbeesetten bevallja, hogy elárulta őket. A lengyelek csak úgy bocsátanak meg neki, ha az oroszok ellen velük együtt fegyvert fog. Megteszi, s az oroszok lelövik. A szélesen, epikus körülményességgel előadott történetnek egy csomó nélkülözhető alakja is csak még vontatottabbá tette menetét. A harmadik felvonás azonban úgy látszik, igen hatásos volt. Az egykorú bírálatok kieme-

⁷¹ *Kassa és Vidéke*, 1875. dec. 7. L. még: *Abaúj-Kassai Közlöny*, 1875. dec. 2. — A darab nyomtatásban nem jelent meg.

⁷² *Kelet*, 1879. ápr. 13., — *Magyar Polgár*, 1879. ápr. 10. és 13. — Nyomtatásban nem jelent meg.

lik Vértésinek írói értékeit, de a darabot csak mint első színpadi kísérletet tartják figyelemreméltónak.⁷³

Kolozsvár vezette színpadra Horovitz Lipótot, a szorgalmas katolikus papdrámaíró is. II. Endre és fia, Béla viszályáról szóló *Két magyar királya* 1879 okt. 1-én került bemutatásra. A sovány meséjű, nem nagyon érdekes bonyodalmú darabnak csak szabályos és gyakorlottságra mutató verselése érdemel említést.⁷⁴

Horovitz másik darabja, *Sophonisbe*, Váradi Mózes-ével együtt pályázott eredménytelenül a Karácsonyi-jutalomra.⁷⁵

Első előadása Kolozsvárott volt 1880. jan. 17-én.⁷⁶ A karthagói tárgyú darabnak Sophonisbe, Asdrubal leánya a főalakja. A kifogástalanul, de hidegséggel verselt műnek főhibája az indokolás hiányossága. Mindamellettszínrekerült Kolozsváron kívül több helyütt is. Így Budán, a Krisztinavárosi Színkörben,⁷⁷ Aradon, Szegeden, Kassán és Szabadkán.⁷⁸

Pusztán a teljességre törekvés okából sorolunk fel még egy-két, ebben a korban keletkezett történeti drámát.

⁷³ L. *Kelet*, 1877. ápr. 1. és *Magyar Polgár*, 1877. ápr. 1. Nyomtatásban nem jelent meg.

⁷⁴ Nem jelent meg nyomtatásban. Részletek belőle: *Kelet*, 1879. szept. 30. és *Magyar Polgár*, 1879. szept. 28. — Az előadásról: *Kelet*, 1879. okt. 2. — Horovitzról l. Molnár György: *Világostól Világosig*. 556—559. l.

⁷⁵ *Akadémiai Értesítő*, 1877. évf. — Megjelent: Budapest, 1896.

⁷⁶ *Magyar Polgár*, 1880. jan. 21. — Szász Károly: *Molnár György Kolozsvárt*. (Budapesti Szemle, 1930. dec.)

⁷⁷ 1882. aug. 29. L. *Budapesti Hírlap*, 1882. aug. 30.

⁷⁸ Szinnyei: *Magyar írók*. — Molnár György és Szinnyei még több történeti darabját említik Horovitznak, de keletkezésük évszáma nem állapítható meg.

S z i n o v á c z Gyula *Bajor Ottóját* Molnár György Budai Népszínháza mutatta be 1867 nov. 23-án,⁷⁹ *Egy király kedvese* c. XIV. Lajosról szóló darabját pedig Bokodi Antal színtársulata 1874 febr. 12-én Székesfehérvárott.⁸⁰ — D á l n o k y (Gaál) Gyula *Honfoglalás* c. drámájának (1875), valamint B e n e d e k Lajos *Catiliná-jának* címét a Magyar Színművészeti Lexikon^{80/a} tartotta fenn.

Csak nyomdafestéket láttak, de színpadot nem, a következő darabok:

Ü r m é n y i Lajos II. *Rákóczi György-e*,⁸¹ Molnár Gyula *Bánffy Dénes-e*,⁸² L á n g Lajosnak *Ildá-j*a,⁸³ T o r k o s Lászlónak töredékben maradt *Julián, a hitehagyott* c. tragédia-kísérlete,^{83/a} s végül R o z v á n y Györgynek *Alleluja* c. hazafias darabja,⁸⁴ melynek tárgya az 1848-i jobbágyfelszabadítás.

⁷⁹ *Pesti Napló*, 1867. nov. 27. és Molnár György i. m. 432. l.

⁸⁰ *Színpad*, 1874. febr. 1., *Székesfehérvári Figyelő*, 1874. febr. 18., 25., 28., márc. 4., — *Székesfehérvár*, 1874. febr. 15.

^{80/a} Szerkesztette Schöpflin Aladár. 4 kötet.

⁸¹ Kolozsvár, 1871. A fejedelem lengyelországi hadjáratairól és bukásáról szól. Blank-versek.

⁸² Szabadka, 1875. L. *Magyar Színművészeti Lexikon*. Szinnyei szerint kéziratban.

⁸³ Budapest, 1875. Spanyol tárgyú tragédia pár szereplővel. V. ö. *Vasárnapi Ujság*, 1875., 47. sz.

^{83/a} Mutatvány jelent meg belőle a *Reform*, 1871. aug. 6. számában.

⁸⁴ Korrajz a magyar haza életéből. B.-Gyula, 1876.

II.

A történeti drámák nagy stílusával némi rokonságban vannak az ú. n. *drámai költemények*. Ezek a mondai, legendás, vagy mitológiai tárgyú, nem színpadra elgondolt, párbeszédes művek rendesen filozófiai vonatkozásúak. Mintájuk Byron, Madách és főként Goethe, de sokszor kapnak ihletet Dantétól is. A filozófiai vonatkozásokban aránylag nem gazdag magyar irodalomnak kevés a drámai költeménye. Ebben a korszakban — még pedig különösképen egyazon esztendőben — három ilyenfajta munka jelenik meg. Értékben persze egyik sem közelíti meg Madách művét.

Köztük legtöbb figyelemre méltó a Kávéforrás egyik tagjának, K a a s Ivor bárónak *Ítélet napja* c. munkája. A mű Váradi Antal *Iskarióth*-jával együtt pályázott az 1876-i Karácsonyi-díjra és a bírálat részéről sok gáncsban, de némi figyelemben is volt része.⁸⁵

A költemény bevezetésében az író elmondja, hogy a XIX. század gondolati válságának — a hit és filozófiai tagadás harcának — akar költői kifejezést adni. „A modern humanizmus lázadása a hit és vallás s mindazon fogalmak ellen, melyek a kereszténységből származtak, vagy vele karöltve fejlődtek; ez drámám tárgya. E modern bölcséleti elmélet érzelgős pessimizmusa s hamis és felette laza erkölestana adták az anyagot. Személyesítve van ezen irány a darab hőisében, Béliálban, kiben egy új ördög alakot iparkodtam teremteni. A többi szereplők jellemzésébe is belevittem az

⁸⁵ *Akadémiai Értesítő*, 1876. — A mű nyomtatásban megjelent: *Ítélet napja*. Szomorújjáték 3 felvonásban, egy közjátékkal. Budapest, 1876.

allegóriát, s hogy Dantéból vettem a mese tárgyát s a személyeket s a színjáték módját — szellemekkel játszatván földi dolgokat — ez, bár az eredetiség rovására, az irány kedvéért és azért történt, mert Dantéból az allegóriához kész s könnyen érthető alakokat vehettem. Így Dante maga a keresztény idealizmus, Beatrice a szűz tisztaság, Francesca a természetes aszszony képviselője. Antal barátban, a jó, együgyű papban az ügyét védelmezni nem tudó egyház gyámoltalanságát próbáltam lemásolni. Istent magát tartózkodtam a színjátékba keverni s helyette Mihály arkangyal szerepel. ... Béliál következtelensége szándékos, ki midőn beleszeret Beatricebe, bár elveiben és terveiben a nihilizmusig megy, egyszerre pozitív lesz magára a szerelmére vonatkozólag. Ez így van mindig a negációval, magára azt nem alkalmazza senki... Kivételt tesznek a pessimisták.“

Mindenesetre jó, hogy a szerző az olvasónak a bevezetésben útmutatást adott, mert művét magyarázat nélkül meg nem értené senki. Még így is alig! Egy-egy fordulaton, s mozzanaton sokat kell az embernek a fejét törni, amíg úgy-ahogy sejteni kezdi, mit akart vele az író mondani. Az egésznek teljes értelme s a részek között való kapcsolat még így is, minden magyarázat ellenére, homályban marad.

A cselekmény azzal kezdődik, hogy Mihály arkangyal életre trombitálja a halottakat. S most — az utolsó ítélet napján — újra kezdődik Dante híres szerelmi párjának, Francesca da Rimininek és Paolonak története. A férj a túlvilágon is üldözi nejét, és rá akarja erőltetni szerelmét, Paolo ellen pedig ott is ármányt forral. Segítséget nyújt neki Béliál, aki azonban közben kiesik sátán-szerepéből, és beleszeret

Dante eszményi asszonyába, Beatricebe. Beatrice Danteval együtt gyakran átsétál a színen, de a mese folyásában nem igen vesz részt. Végre Béliál összeesketi szeretőjével Francescát, ő maga pedig erőszakkal el akarja ragadni Dante ideálját. De megjelenik Mihály arkangyal, az ördögöt pokolra taszítja, s a mű nagy hosszannával véget ér.

Az egésznek tartalmához mérten zavaros a külső forma is. A leggyakrabban visszatérő versmérték a népszerű drámai jambus, de sűrűn előfordulnak más-más formák is. Találkozunk — *Faust* példájára — a tördelt, rövidebb, hosszabb sorok vegyületével, találkozunk a két Walpurgisnacht mintájára készült közjátékban az alkajosi strófával, de találkozunk — egészen meghökkentő alkalmazásban — magyaros versmértékekkel is. Beatrice egyszer Himfy-versszakban beszél, másszor meg Francesca ropogtat magyar népdali ütemeket, a Paolo és Francesca nászára összesereglett lakodalmas nép pedig az utolsó ítélet napján úgy énekel, mint népszínműveinknek bokorugró szoknyába és bő gatyába öltözött parasztjai:

Piros rózsa friss hajnalra kinyílott,
Barna kislány ablakába virított,
Leszakasztom esthajnalra rózsámat,
Csókolgassa lángos pirra orcámat.

Tengelice fészket rakott magának,
Barna legény terítsd le a subádat,
Súgd fülembe akárhányszor, hogy szeretsz,
Hogy magadnak más szeretőt nem keressz. Stb.

Csodálni való és csak az irodalmi fegyverbarátságból eredő elfogultsággal magyarázható, hogy Rákosi

Jenő olyan méltányoló szavakkal emlékszik meg erről a zavaros műről. Azt mondja, hogy „ha mint dráma nem is állja meg a sarat, mint filozófiai költemény méltán sorakozik akár a hazai, akár a külföldi irodalom hasonló alkotásai közé. Itthon annak idején nem sok port vert fel, ami nem sokat jelent. Habent sua fata libelli. De kell majd jönni időnek és embernek, amikor kiássák kora sok lim-lomja alól ezt az érdekes, költői és mély gondolkozású művet“.⁸⁶

Valamivel világosabb munka Koroda Pálé: *A túlvilág komédiája*.⁸⁷ Ez a kis mű azonban csak párbeszédese formájával tartozik a színműirodalomba, s csak filozófikus szellemével a drámai költemények közé. A színhely sehol sincsen megjelölve, de nyilvánvaló, hogy a túlvilágon történik. Több szakaszból áll. Igen keserű hang vonul rajta végig. Az Úristen ítélkező hatalmát lázadó szellemben mutatja be az író. A kárhozottak között vannak: Salamon zsidó király, Beethoven, Árpád, a honalapító, a Tudós, a Nihilista, a hazáért elesett Hős, — az üdvözültek között Ádám, az első ember, Kegyes Lajos, Szent Imre, Don Quijote stb. Egy modern költőt Isten a pokol tornácába küld, ahol ez találkozik Dante és Homeros szellemével, akik szintén oda vannak ítélve.

Nyelvi tekintetben külön, mint Kaas Ivor munkája. Különböző hosszúságú, hol rímes, hol rímtelen, eléggé hangzatos verselésű sorok váltakoznak benne. Egyébként ez sem átgondolt mű, s hogy nem válik zavarosabbá, annak alkalmasint rövidsége az oka.

A legfuresább, már tiszta kuriózsuszámba menő

⁸⁶ *Emlékezések*. Budapest, év nélkül. (II. kötet 31. l.)

⁸⁷ Budapest, 1876.

drámai költemény Hollósy Istvántól *Csaba tragédiája*.⁸⁸

A négyszázegynéhány lapra elnyújtott munka a magyar költészet legszertelenebb alkotásai közé tartozik. A cselekmény azzal indul meg, hogy Ármány és a Pokol felesküsznek Attila fia, Csaba megrontására. Jelenetek a pokolban és az égben. Csabának politikai okokból el kellene vennie Honoriát, de ő elleneszegül a tervnek, mert Ilonát szereti. Ez a leány ugyan meghalt már, de szerelmesének álmában megjeleNIK, s a hún királyfi elhatározza, hogy utána tör az az égbe. Apja ezért megátkozza, Csaba azonban megindul vándorútján. Ilona emlékétől egyidőre egy szép tündérleány eltéríti. Attila közben meghal, s megkezdődik a húnok élet-halálharca. Csaba részt vesz benne, de amikor a vesztett csata után sem akarja elvenni Honoriát — pedig ezzel a házassággal a húnokat megmentené — saját népe öli meg. Ármány most hatalmába keríti Csaba lelkét, ám Hadúr Ilona könyörgésére elűzi a rossz szellemet, s magához emeli az égbe a hún királyfi lelkét.

Első pillanatra észrevehető a művön Goethe drámai költeményének hatása. Mintha csak valami turániba oltott *Faustot* akart volna írni a szerző. De érzik rajta kissé Vörösmarty befolyása is: itt-ott a *Csongor és Tündéé*, néhol meg a *Tündérvölgyé*. Hogy volta-képen mit akart darabjával a költő kifejezni, miféle gondolatot vagy érzéskomplexumot, az teljesen rejtély marad az olvasó előtt. Indítékai zürzavarosak, logikátlanok, előadási módja szószátyár. Verselésének művészi elve is teljesen érthetetlen, mintha a metrumot

⁸⁸ Drámai költemény. Budapest, 1876. Szerző neve nélkül, Szinnyi Magyar írók-ja Hollósy művének vallja.

kiküszöbölő hangsúlyra alapított verselési módot kereste volna a költő.

Maga a szerző azonban nagy önérzettel tekintett munkájára. Ezt mutatja az 1877-ben elindított *A jövő költészetének reformjai* c. füzet-ciklusa, melyből szerencsére csak két szám jelent meg. Ebben a két füzetben alaposan nekimegy Arany Jánosnak, Jókai Mórnak, Kossuth Lajosnak, Deák Ferencnek és Goethének — Goethének, akit utánzott! —, ellenben dícséri Madách Imrét, Kemény Zsigmondot, Gyulai Pált és Vörösmarty Mihályt. Az első füzet címlapján azt mondja, hogy el kell dobni a jambus mankóját, (innen hát a furesza verselés!) s meg kell szólaltatni a magyar nyelv ritmusát. Ugyanott reklámot csap a *Csaba tragédiájának*, többek között nem átválván ilyeneket mondani róla: „A világirodalom legmerészebb alkotása. Aminek még csak lehetőségére sem mertek gondolni soha a legnagyobb lángelmék, azt én, az egyszerű, nem tapsolt, figyelemre is alig méltatott magyar ember megteremtém, a világ íróinak... bámészkodására és hazámtól előre kilátásba helyezett Columbus-láncok jutalmára biztosan számítván.“

III.

A történeti vígjáték műfaja jóval kisebb termésű, mint a históriai komoly dráma. Ennek oka a műfaj és a történelem viszonyának természetében fekszik. A história az időbeli távolság által inkább a fenség irányában nagyítja a tárgyakat, semmint a komikum irányában kisebbsítené. A legtöbb esetben visszás hatású a történelem hőseit, nagy államférfiait vígjátéki helyzetben elképzelni. Az újabb irodalom ugyan meg-

engedi, sőt kedveli a história nagyjainak ironikus beállítását (Shaw), de a magyar felfogás — különösen a mult században — még nem volt minden tekintetben kedvező az effajta bemutatásnak. Nemzetünk történelmén különben is bizonyos mélabús alaphang vonul végig, amit nehéz vígjátéki derűre áthangolni.

A mult század magyar felfogására igen jellemző, amit Gyulai Pál Tóth Kálmán *A király házasodik* c. vígjátékának bemutatójakor írt. „Őszintén megvallva, mi nem vagyunk éppen lelkesült barátjai a történelmi vígjátéknak, noha tudjuk élvezni, mint bárki más. A vígjáték éppenúgy kedveli a jelenkort, mint a tragédia a multat. A mohos századok már magukban némi főséget kölcsönöznek a tragédiának, a költő inkább nagyíthatja a körvonalakat s a nagy szenvedélyek rajza hatásosabbá válik, ha a monda vagy történelem ismert és nagy tényeit veszi tárgyául. A jelenkor ellenkezőleg a vígjátéknak kedvez; a közelség élesebben tünteti föl az emberek bohóságait, a korviszonyok, társadalmi állapotok, divatos szenvedélyek a legjobb anyagot szolgáltatják annak, aki az embereket törpeségök, balgaságaik és nevetséges tévedéseik rajzával kívánja gyönyörködtetni. Mindez nem azt teszi, hogy nem lehet tragédiát írni a jelenből és vígjátékot a multból. Csak a nehézségekre kívántunk mutatni, melyek a legnagyobb költő erejét is paralizálhatják.”⁸⁹

Ezért olyan aránylag kis szaporaságú műfaj minálunk a történelmi vígjáték. Kisfaludy Károly ugyan megpróbálkozott vele, s az ő nyomán Szigligeti Edének, Tóth Kálmánnak és követőinek sikerült is históriánk egy-egy napfényesebb mozzanatában hálás víg-

⁸⁹ *Dramaturgiai dolgozatok.* (Budapest, 1908. I. k. 550—551. l.)

játéki anyagot találni, általában azonban drámairodalmunknak ez a legcsekélyebb termésű válfaja.⁹⁰

Abban a korban, amelyet most vizsgálunk, a magyar történeti vígjátékok száma mindössze tíz. Az újromantikusoknak történeti korba elhelyezett vígjátékait (pl. Dóczy *Csókját*) ki kell rekesztenünk ebből a sorból, mert az effajta művek a históriát csak épen ürügynek használják. Modern korba nem helyezhetvén mesés szövetű és játékosan regényes cselekményeiket, valahonnan a történeti korok közül mégis kellett egy időpontot választaniuk, amikor a bonyodalom leperdüljön, — választották hát találomra Spanyolország vagy Göröghon történetének valamelyik századát, de épenúgy választhattak volna egyéb országot és egyéb korzakot is. Ezeknek az újromantikus mesejátékoknak korrajza még képzeltebb, mint a lírai hangú komoly történeti drámáké, amelyekből egy nagyobb históriai időszaknak legalább egy-két stilizáltan sűrített vonása mégis kiütözik.

A kiegyezés után az első magyar történeti vígjátékot Molnár György Budai Népszínháza mutatta be 1867. szept. 29-én. A mű címe *Egy lengyel követ Budán*. Szerzője É j s z a k i Károly.⁹¹ A darabot a Nemzeti Színház is műsorába iktatta 1874. szept. 25-én.⁹²

Tartalma röviden a következő: Gara Miklós nádor és a magyar főurak Hedvig királynőt nem adják ki a lengyeleknek, hanem Budán őrzik, mert így akarják a magyar befolyást Lengyelországra megtartani. A len-

⁹⁰ Kozma Magdolna: *A magyar történeti vígjáték*. Bp., 1931. — Péntek Irma: *A történeti vígjáték a magyar irodalomban* Karcag, 1931.

⁹¹ Molnár György: *Világostól Világosig*. 431. l.

⁹² Nyomtatásban nem jelent meg. Súlypéldánya a Nemzeti színház könyvtárában.

gyeiek követséget követség után menesztenek királynőjükért, de hiába. Végül is bosszúságukban egy ujdonsült kurtanemest küldenek a magyarokhoz, eltökélve, hogyha ez is hiába jár, más királyt választanak. Az új követ, Wawelski, épen nem követi pompával állít be a magyar udvarba. Mi több: egy ütött-kopott tót fegyvernököt szed fel magának valahol kíséretül. A magyar urak mindenféle furfanggal akadályozzák meg, hogy a lovag Erzsébet, Mária és Hedvig színe elé jusson. Egyszer leitatják, máskor meg áloomitalt adnak neki, s így a fogadásra kitűzött időről untalan lekésik. A végső bonyodalom onnan kerekedik, hogy van a környéken egy kacér koresmárosné, aki igen hasonlít Erzsébet anyakirálynéhoz. Ezt felöltöztetik a királyné ruhájába és a követ ennek mondja el küldetése tárgyát. Ám a tréfa megfordul, s Wawelski az igazi Erzsébettel is találkozik, akit most koresmárosnénak nézve, igen fesztelen hangon kezd el vele diskurálni. Erzsébet rájön a turpisságra, kiderül előtte Gara fortélyja, s a kopott lengyel lovagnak kiadja Hedviget.

A darab meglehetősen lompos szövésű. Humora alantas, sőt sok helyütt sületlen. Nyelve nyers. Legnagyobb része a darabnak prózában van írva, csak itt-ott váltják fel a kötetlen beszédet rímtelen jambusok. Ezek azonban alig különböznek a prózától. Egyetlen színpadi érdekessége, hogy az író utasítása szerint Erzsébet anyakirálynőt és Böske koresmárosnét ugyanannak a színésznőnek kellett játszania.⁹³

⁹³ A *Vasárnapi Ujság* bírálója (1874., 40. sz.) azt mondja, hogyha volna a fővárosnak egy számbajöhető második színháza (értsd: népszínháza), itt kerülhetne inkább színre s nem a Nemzetiben. (A Miklósy-színház akkor már haldoklott, ezért nem volt számbajöhető.)

A legkülönbözőbb műfajokban dolgozó Szigligeti Edének ebben az időben két történeti vígjátéka került színre. Az egyiket az Akadémia Teleki-díjával ékesen a Nemzeti Színház *A bajusz* címmel 1868. okt. 4-én mutatta be.⁹⁴

Témaválasztása a darabnak elsőrangú. Nem olyan korból meríti tárgyát, amely valami nemzeti tragédiával kapcsolatos, hanem a rokokó idejéből, amelynek hangulata vígjátéki feldolgozásra igen alkalmas. A bonyodalom a magyar arisztokrácia elnémetesedésének idején, a XVIII. századi Bécsben perdül le. Koltai alispán német nőt vett feleségül, Adelájd Thurmdreisplitz bárónőt. Az asszonyka egy darabig jól érzi magát Magyarországon, de azután unatkozik és rábírja férjét, hogy költözzenek Bécsbe. Ideérkezik Thusnelda is, Adelájd unokanénje Párizsból, ahol nagyvilági életet élt, eladósodott, s most Koltai pénzéből szeretné magát talpraállítani. Ennek fejében szívesen emelné a társadalmi érintkezés területén rokonait, bemutatná az udvarnál stb. Ehhez azonban az kellene, hogy Koltai vesse le magyar ruháját s öltözzék bécsi mód szerint. A szerelmes fiatal férj hajlandó is erre, de mikor bajuszát kellene levágnia, megmakacsodik. Közben féltékenysége is felébred Hugolini Hugó gróf iránt, aki feleségének nagyon csapja a szelet. Az ügyesen szőtt bonyodalom kanyargóit nem mondjuk el. Elég az hozzá, hogy Koltai magyar, s egyúttal úr is marad a házában, Thusneldát pedig az ellenintriكا Hugolini gróffal boronálja össze.

⁹⁴ Nyomtatásban nem jelent meg. Súlykönyve a Nemzeti Színház könyvtárában. — A pályabírálatot l. *Akadémiai Értesítő*, 1868. évf.

Jól elgondolt s nagyjában jól is keresztül vitt vígjáték, csak kissé hideg eszközökkel van megalkotva. Érdekes és művészi tapintatra valló újítás a magyar történeti komédia terén, hogy nem históriai nagyságokat, nem valóban élt és nagyobb szerepet játszott személyeket vonultat fel, hanem inkább csak a korhangulatot, s egypár jellemző vonást merít a történelemből. Meséjét teljesen az író leleménye szövi, s alakjainak is csak a szerző képzelete adott életet.

Nyelve hol vers, hol próza. Az urak jambusokat ropogtatnak, a eselések a demokratikus prózát használják.⁹⁵

Nem érdektelen megemlíteni, hogy ez a vígjáték adott ötletet Verő Györgynek *A bajusz* c. operetthez, melyet a Magyar Színház 1903. febr. 6-án mutatott be, a bécsi Carl Theater pedig 1905. jan. 20-án vett fel műsorába.

Szigligetinek másik, e korban írt történeti vígjátéka, *Az udvari bolond*. A Nemzeti Színház 1871 ápr. 21-én mutatta be.⁹⁶

Gyulai Pál megdicsérte a darab leleményét, de kifogásolta, hogy nagyon is bohózatos, a jellemrajzot pedig csekély becsűnek minősítette.⁹⁷

Hozzátehetjük még e kifogásokhoz, hogy a darab uralkodó motívuma, az t. i., hogy egy magyar király — igaz, hogy csak Vencel! — válik benne bohózatosan nevetségessé, közel jár a történelmi kegyeletlen-

⁹⁵ V. ö. Hiador: *Drámai tanulmányok*. XVII. füzet. Bp., 1882., 150—157. l. — Gyulai Pál kissé keményen ítél a darabról: *Szigligeti és újabb színművei*. (I. m.)

⁹⁶ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárának* 17. füzeteként.

⁹⁷ *Szigligeti és újabb színművei*. I. m.

séghez. A cselekmény azzal indul meg, hogy Vencel királyhoz, aki léha és csélesap legény, III. Endre özvegye, Ágnes, szívesen adná feleségül mostoha leányát, Erzsébetet, mert a gyenge fejedelmen keresztül ő maga szeretne uralkodni. Erzsébet ebben a tervben nem lenne akadály, mert nem uralomra termett, hanem kolostorba vágyó, templomos lélek. Vencel örül a frigynek, ez megerősítené tekintélyét a magyar urak előtt, de közben egy szép udvarhölgy, Jusztin után veti magát, akibe viszont Brebér Pető lovag is szerelmes. A király a kiöregedett udvari bolond helyett Petőt teszi meg bohócává, aki hogy Justin közelében lehessen, vállalja is az új hivatalt. De egyúttal megindul az ő cseljátéka is, melynek folytán sikerül a királyt rászednie, s ez még udvari bolond-ruhát is ölt magára — magyar király, mint pojáca! — csakhogy léha szerelmi kalandja célt érjen. Végül is azonban felsül, mert Pető összeesküszik — épen a megindított intrika következtében — Jusztinnal, Vencel meg Erzsébettől kosarat kap, az ország urai elfordulnak tőle, az öreg Vencel pedig, aki kézfogóra jött Magyarországra, bosszúsan viszi haza fiát Prágába.

A darab a történeti vígjátékok elvi nehézségeit nemhogy kikerülné, enyhítené, hanem még inkább fokozza. Egy bohózatos mese, amely mögött ott borong az Árpádház kihaltának elégiája, s ott komorkodik egy megtört leányszívnek klastromba vonulása, — a legélesebb hangulati elemeket próbálja vakmerően — és persze teljesen sikertelenül — egyesíteni.

Nyelve is száraz, verselése muzsikátlan. Általában az egész meglehetősen költőiség nélküli, s a fordulatokban nyilatkozó lelemény ellenére is ér-

dektelen alkotás. Alakjai közül Deodat Rákosi Jenő *Aesopus*ának Trundusiájára emlékeztet.

A vígjátékot később operett-librettónak gyúrta át Vidor Pál. Erkel Elek zenéjével *A kassai diák* címen a Népszínház 1890 novemberében mutatta be. De a tárgy a maga minden bohózatosságával sem volt elég hajlékony ahhoz, hogy jó operett válhatott volna belőle.⁹⁸

Nem jelent meg nyomtatásban, sűgőkönyve is elkallódott K a z á r Emil *A két kulacos* c. ötfelvonásos vígjátékának, melyet Molnár György Budai Népszínháza 1869. jan. 2-án mutatott be, s amelynek — úgy látszik — volt valamelyes közönségikere.

Cselekménye a kuruc-labanc időben játszik Kassán. Uzdi árvagyám hol az egyik félhez pártol, hol a másikhoz, a szerint, amint a haretéri kocka fordul. Végül is kelepeébe esik, de a Kassára bevonuló Rákóczi Ferenc kegyelmet ad neki. Ez a mese egyik szála. A másik az Uzdi-leánynak, Katókának szerelme körül sodródik. A kétkulacos apa leányát is a szerint akarja majd kuruchoz, majd labanchoz adni, amint a hasznosság javallja. Végül is Katóka összekerül szerelmesével, Áron kollégiumi professzorral.

A *Vasárnap*i *Ujságnak* β jel alá rejtőzködő bírálója azt mondja, hogy a darab nyereség irodalmunkra, mert az író a kort nemcsak külsőleg ábrázolja, hanem szellemét is meg tudja eleveníteni.⁹⁹ Molnár György meg ezeket írja a műről: „... oly roppant effektussal

⁹⁸ *Vasárnap*i *Ujság*, 1890., 41. sz.

⁹⁹ 1869., 2. sz. — Gulyás Pál úr figyelmeztetett rá, hogy β = Beöthy Zsolt. (L. *Vasárnap*i *Ujság*, 1879. 258. 1.)

adatott, hogy a szerzőt nyílt jelenetekben is számtalanszor kitapsolták. Igazi jeles karakter vígjátékíró veszett el ... Kazárban. *Két kulacsos* vígjátékának vannak gyöngé oldalai, kivált a mű utolsó felvonásában a kibonyolítás, de aki először is ilyen hatással lép föl és olyan kitűnő jellemzéssel, élénk dialógizálással, érdekfeszítő helyzetekkel, találó vonásokkal s valódi drámai erővel írja meg első színpadi művét, annak költői világából még sok és jobbnál jobb mű kerülhetne ki”.¹⁰⁰

Az újromantikus irány vezérének, Rákosi Jenőnek két történeti vígjátéka keletkezett ebben az időszakban. Az első, a *Színre színt*, 1872 márc. 1-én került bemutatásra a Nemzeti Színházban. Mivel nem nagyon tetszett, az író nyomban némi változtatásokat végzett rajta, s eme javított formájában jutott újra színpadra, március 8-án.¹⁰¹

A vígjátéknak három főszereplője van: Mátyás király, Bánfi Miklós pozsonyi várkapitány és Margit, a ságáni herceg leánya, Bánfinak fiatal felesége. Bánfit a királyhoz baráti évek hosszú sora fűzi. Ismeri Mátyásnak a szép nők iránt való hajlandóságát, féltve rejtegeti hát előtte feleségét. Egy darabig még azt is titkolja, hogy megházasodott. Barátjának bizalmatlansága miatt Mátyás megneheztel, s elhatározza, hogy azért is hozzáfér a rejtegetett asszonyká-

¹⁰⁰ Molnár György: *Világostól Világosig*. 433. l. — A darabot Ványi Ferenc *Magyar irodalmi lexikona* „verses” vígjátéknak nevezi.

¹⁰¹ *Vasárnapi Ujság*, 1872., 10. és 11. sz. — Megjelent Rákosi Jenő *színművei* között. — Eredménytelenül pályázott a Karácsonyi-díjra: *Akadémiai Értesítő*, 1870. évf.

hoz, és — hogy barátját megleckéztesse — udvarolni is fog neki. Bánfi bizalmatlanságát egyébként a feleség is rossz néven veszi, ő is megréfálja hát urát, s színleg elfogadja Mátyás udvarlását. A bonyodalom során Bánfi csakugyan még féltékenyebb lesz, a király pedig Margittól kissé megpörkölődik. Az asszony az egyetlen, aki nem veszi el józan esztét, hanem mindkét férfit alaposan megforgatva, végül is jóra fordítja a dolgokat.

Ez a vígjáték is, mint Rákosinak legtöbb színpadi műve, bizonyos magasabb problémát és mélyebb lélekrajzot is tartalmaz. A három főszemély lelki állapotának rajzában sok finomság van, a mesét azonban az író nem tudta eléggé érdekessé tenni. Megoldása is nagyon a szerző önkényétől függőnek látszik. Az a benyomásunk, hogy történhetnék éppen ellenkezőleg is. Nyelve a szokott Rákosi-dikció. Shakespeare-re emlékeztető színesség, képekben való gazdagság a jellemző vonása, de egyúttal gyakran bizonyos körmönfontosság is.

Rákosinak jellemző sorselgondolása is kiütözik a darabból. Íme, hogy elmélkedik Mátyás a véletlennek nagy szerepéről:

Minden sikernek titka csak te vagy,
Te böles véletlen, sors, szerencse vagy
Akárhogy hívnak, s a nagyság igaz
Mértéke nem is a siker lehet,
Hanem csupán a küzdelem.

(III. felv. 1. szín.)

A tárgy egyébként a magyar színjátszéirodalomnak visszatérő témája. Három formáját ismerjük. K o-

vá c s Pálnak a *Nem szabad a királlyal tréfálni*,¹⁰² Szász Károlynak az *Erős szer hat c. vígjátékát* és Rákosi Jenő e darabját. De még az osztrák irodalomban is talált feldolgozóra ez az anekdóta. Franz Nisselnek *Ein Nachtlager Corvins* (1881.) c. verses vígjátéka is Alsó-lindvai Bánfi Miklós féltékenységét figurázza ki.¹⁰³

Színpadilag érdekesebb, költői tekintetben értéke-sebb Rákosi másik történeti vígjátéka, *A krakói bárá-tok*, mely a Nemzeti Színház színpadára először 1873 ápr. 28-án került.¹⁰⁴

Az ötfelvonásos vígjáték meséje Hedvig lengyel királynőnek — Lajos királyunk leányának — és Jagelló litván fejedelemnek szerelme körül forog. Jagelló álruhában kikémlelni megy Krakkót, amikor éppen Hedvig királynő tartja bevonulását. Meglátják egymást, s azonnal emésztően egymásba szeretnek. Most Jagelló — magát a litván fejedelem követének vallva — megkéri Jagelló számára Hedvig kezét. A királynő — nem akarva másé lenni, mint akit szeret — kitérő

¹⁰² Először a Nemzeti Színházban 1864. okt. 14., azután Győrött *Királyi tréfa* címen 1872. jan. 27. (L. Győri Közlöny, 1872. febr. 1., *Szabad Polgár*, 1872. febr. 1. és *Színpad*, 1872. márc. 11.) Tartalmát l. Péntek Irma: *A történeti vígjáték a magyar irodalomban*. Karcag, 1931., 26. l. — V. ö. Koltai Virgil: *Kovács Pál*. (Győr, 1889.)

¹⁰³ Nissel alkalmasint Mednyánszky Alajos művéből (*Erzählungen, Sagen u. Legenden aus Ungarns Vorzeit*. Pesth, 1829.) ismerkedett meg a tárggyal. A darabot — úgy látszik — a mi Nemzeti Színházunk is akarta játszani, mert a színház sűgőkönyvei között a darabnak Martos Ferencről származó fordítására akadtam. Címe: *Mátyás király Pozsonyban*. A fordítás 1901-ben készült.

¹⁰⁴ Megjelent Rákosi Jenő színművei között. Ez a darab is eredménytelenül futott a Karácsonyi-díjért. *Akadémiai Értesítő*, 1872.

választ ad, de egyúttal másik két kérőjét, Vilmos osztrák herceget és Szemovics mazovi herceget kikoszorazza. A bonyodalom abból szövődik, hogy Hedvig és Jagelló az egész darabon keresztül kergetik, megtalálják, majd újra elvesztik egymást. Hedvig csak a vígjáték végén tudja meg, hogy akit szeret, az nem Jagelló követe, hanem maga Jagelló. Az ötödik felvonásban — amikor a szereplők egy nagy része barátáruhában jelenik meg a litván táborban — (innen a cím!) — minden tisztázódik, s a darab főszereplői, s velük együtt egy másik pár, Hedvig udvarhölgye és Jagelló fegyvernöke is egymáséi lesznek.

Lehetetlen röviden ismertetni azt a sok fordulatot, amin a darab szövevényes meséje keresztülmegy. A lélekrajz finom, az alapul szolgáló gondolat a legmélyebben vígjátéki, a díkeió pedig — nem számítva egy-két erőltetett képet — ragyogó. A felépítésnek érdekes különössége, hogy a bonyolítás nem a darab közepe táján, vagy az utolsó előtti felvonásban jut tetőpontra, hanem a legutolsóban. Ez Rákosi drámaírói módszeréből logikusan következik. Ő maga így mondja el drámaépítő sajátságát: „Az első, ami kialakult bennem, a katasztrófa, úgy, hogy úgy látszik, mintha én a drámát, nem úgy, mint a házat szokás, alulról építettem volna fölfelé, hanem megfordítva, a tetőtől lefelé. De ez csak látszat. Mert minden drámának a tartalma, a lényege s a fundamentuma a katasztrófája.”¹⁰⁵

Ennél is érdekesebb az a sajátság, hogy Rákosi végzetelgondolása ebben a darabban még erősebb ha-

¹⁰⁵ *Emlékezések*. III. k. 52. l. — V. ö. Schöpplin Aladár: *Rákosi Jenő mint drámaíró. (Rákosi Jenő és élete c. kötetben. 1930.)*

tározottsággal jut érvényre, mint eddigi műveiben. Ez a sorsfelfogás sokkal jobban hasonlít a görög drámának a végzetszerűségre alapított filozófiájához, mint Shakespeare életnézetéhez, amelynek tengelyében az egyéni elhatározások jelentősége és érvényesülése áll. Rákosi Jenő csak inkább külsőségekben követte a nagy angol drámaíró. Ilyenfajta Shakespeare-nyomok itt is fellelhetők. A férfiruhába öltözött nők, párhuzamos szerelmi történet (Jagelló: Hedvig — Korigall: Klára), úrnő és kísérőjének elhatározó vállalkozása (*A velencei kalmár* Portiája és Nerissája), a vígjátéki bonyodalom, amely már-már tragikusra válik, valamint egy-egy nyelvi fordulat — erősen Shakespeare-re vallanak.¹⁰⁶ Ugyanakkor azonban a sorsról alkotott véleménye merőben ellentétes vele. Ez a felfogás komoly tárgyú darabjaiból még nyilvánvalóbbá válik, vígjátékai közül itt érvényesül legtisztábban.¹⁰⁷ Milyen sorstól ihletett mélységből fakad Hedvig sóhaja, amikor — Isten tudja, hányadszor — ismét úgy fordulnak az események, hogy szerelmese és ő elvesztették egymást!

Miért külön járású csillagok
Vagyunk mi ketten! Pályánktól kitérve
Találkozunk, s íme elpusztulunk.

¹⁰⁶ Íme mennyire — s nem éppen előnyösen — shakespeare-i például ez a mondat:

Ha az, mit tennem kellene,
E pillanatban tó gyanánt terülne
Elöttem el — gondolkozás nélkül
Rohannék a habokba. (IV. felv.)

¹⁰⁷ V. ö. Galamb Sándor: *Rákosi Jenő. (Irodalomtörténet, 1921.)*

Pár sorral alább:

Oh uram, én szívesen

Maradnék nálad, lennék a tied,
Akárhogy álmodat virrasztanám;
Lesném mint apród kedvtelésedet;
Vinném mint fegyverhordó fegyvered;
Elhajtanám arcodról a legyet;
Hoznék melegben hűsítő italt;
Vagy mondanék, ha bús vagy, röpke dalt; —
Hű szolgád, hű cseléd, hű fiad —
Mert szép vitéz vagy s tetszel énnekem.
De mászt jelölt a sors, nekem s neked.
Nincs csak felejtenem s felejtene.

Jagelló:

Te rút dalt énekelsz, szép kis madár!
Ki áll felettiünk oly hatalmasan,
Hogy tiltsa élnünk a szerint, amint
Kedvünk kívánja?... (V. felv.)

Ha szabad a poétikába egy új megjelölést bevezetni, akkor *A krakói barátok*-at „végzetvígjáték“-nak lehetne minősíteni.

S z á s z Károlynak *Erős szer hat* c. történeti vígjátéka, amely ugyanazt a témát dolgozta fel, mint Rákosi *Színre színt*-je, megíratása után csak tizenhárom esztendővel látott színpadot. A darab 1866-ban együtt pályázott a Teleki-jutalomra Rákosi Jenő *Shylock ma* (későbbi címe: *Régi dal régi gyűlölségről*) c. darabjával és Szigligeti *Kedv és hivatás*-ával. A díjat Szigligeti nyerte meg.

Szász Károly vígjátéka nyomtatásban nem jelent meg, sűgópéldányát sem ismerjük, de tartalmát Gyulai Pál pályabírói jelentése elmondja.¹⁰⁸ Bánfi híré

¹⁰⁸ *Akadémiai Értesítő*, 1867.

vevén Mátyás király látogatásának, elküldi hazulról nejét, s helyette rokonát, Szerénát adja ki feleségül. A király rájön a csalásra, s elhatározza, hogy kigyógyítja Bánfit féltékenységből. A jelentés szerint a darab verselés tekintetében társainál különb, terve egyszerű és átlátszó, de a szerzőből hiányzik a komikai ér.

A vígjáték némi sikerrel került színre 1879. okt. 21-én Kolozsvárott. Címe azonban ekkor már *Mátyás király* volt.¹⁰⁹

Nem érdektelen a története V a r g a János aradi ügyvéd *A véletlen* c. egyfelvonásos történelmi vígjátékának. Bemutatója 1873. febr. 8-án volt Aradon.¹¹⁰ A kis mű Barili olasz író novellájának színpadra alkalmazása. Meséje Genuában történik, Mazzini korában.

Az aradi közönségnek nem nyerte meg tetszését a vígjáték. Szerzője a budapesti közönség ítéletéhez fellebbezett. Benyújtotta vígjátékát a Nemzeti Színházhoz, amely valóban színre is hozta 1874. nov. 11-én. Itt azonban az olasz miliő helyett magyar szerepel, s Mazzini kora helyett a magyar elnyomatás évei. Hiday Kálmán nevű ügyvéd a darab egyik főszereplője. Egy özvegy jelenik meg nála az esti órákban. A rendőrök üldözik, mint a magyar emigráció titkos megbízottját, noha a megbízott nem ő, hanem egyik barát-nője. Az asszony véletlenül éppen Hiday szobájába menekült, s ott a nyomába lépő rendőrök előtt Hiday

¹⁰⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1879., 44. sz., — Szász Károly: *Molnár György Kolozsvárott*. (*Budapesti Szemle*, 1930. dec.) — *Kelet*, 1879. okt. 23-i száma igen méltánylóan szól a bemutatóról.

¹¹⁰ *Alföld*, 1873. febr. 12.

nejének adja ki magát. Az ügyvéd először meg van lepve, de védelmet nyújt neki, az üldözők előtt elismeri nejének, aztán beleszeret, és nőül kéri.

A teljesség kedvéért legyen megemlítve két olyan történeti vígjáték, amely csak nyomtatásban jelent meg, de színpadra alkalmasint nem került.

Hiador (Jámbor) Pálnak *A koszorú* c. 3 felvonásos prózában írt vígjátéka a régi francia színészvilágba vezet. Contat kisasszony ármányt sző a nagy Talma ellen, mert szerelmét nem viszonozza. Feleségeit — az elváltat és a mostanit — ellene lázítja, majd egy koszorúba rejtett gúnyverssel akar rajta bosszút állani. Tervével azonban felsül.

A mesterkéltszövésszerű darabnak egyetlen említésre méltó sajátossága eléggé eleven dialógusa.¹¹¹

Irmei Ferencnek az 1878-as Teleki-díjra eredménytelenül pályázott *Az aranypróba* c. 4 felvonásos darabja sem látott színpadot.¹¹² Meséje Spalatóban játszik 1357-ben, Nagy Lajos seregeinek ostroma alatt. Gregorio polgármester alaptalan féltékenységtől ösztönözve, próbára téteti feleségét Amatát, egyik barátjával, Manfréddal. Az asszony hű marad, de feleség és udvarló egymásba szeretnek. A fő történet mellett fut Szentgyörgyi Gábor magyar követ szerelmének epizódja, Amata húga, Bianca iránt, akit megszőktet és feleségül vesz.

A szerző „színműnek“ nevezi a teljesen vígjátéki témájú darabot. A meseszövésszerű ügyetlen, nehézkes.

¹¹¹ Megjelent *Hiador (Jámbor) Pál munkái* között. 2. füzet. Szabadka, 1880. — V. ö. Karlovsky Endre bírálata a *Koszorú* 1880. évf.-ban (570—574. l.)

¹¹² Megjelent a *Magyar Könyvesház*-ban (64—65. sz.) Budapest, 1879. — V. ö. *Akadémiai Értesítő*, 1879.

Nyelve avult próza. Egyetlen érdekessége, hogy az író határozottan jellemfestésre törekszik.

Írójának személye miatt még meg kell emlékeznünk egy kéziratban maradt töredékes históriai vígjátékról, Csepreghy Ferencnek a Rákosi-család birtokában lévő *Szerelem a harcban* c. munkájáról. Az öt felvonásra tervezett darabnak csak két első felvonása készült el, a harmadikból csak az első jelenet. Csepreghy „a Mátyás királyról szóló vígjátékkal magasabb célt akart szolgálni.”¹¹³

....Íme, tizenhárom esztendő termése a történeti vígjáték területén! Bizony csak szerény hajtás a komoly históriai dráma dús lombja mellett.

¹¹³ Perényi József: *Csepreghy Ferenc. (Szt. István-Akadémia Értesítője, 1918.)*

AZ ÚJROMANTIKUS SZÍNMEŰ.

A kiegyezés tájékán drámairodalmunkban feltűnő újromantikus iskolát úgy lehet tekinteni, mint ellenhatást a magyar színpadon akkortájt uralkodó Szigligeti-iránnyal szemben. A mester drámaírói modorának legjellegzetesebb sajátosságai a nagy színpadismeget, a hatások pontos kiszámítása, száraz józanság és nyelvi költőietlenség voltak. A képzelet szárnyalása és legtöbbször az érzelem melegsége is hiányoztak alkotásaiból, s bennük inkább az értelem számító képessége, a drámaépítő ügyes keze látszott. Szigligetihez leghasonlítóbb jelenség az ötvenes-hatvanas években — csak természetesen a mesternek mesteri készsége nélkül — Kövér Lajos. Velük szemben a fantázia csapongóbb szabadságát, az érzelem korlátlanabb érvényesülési jogát, s a dikciónak mámoros színpazarlását hozza az újromantikus iskola. Mintha csak Rákosi Jenő dadogó Aesopusának *Nyelvet, Apolló, nyelvet!* — felkiáltásában a magyar drámának egész akkori dialógsívsága jajdulna fel.

De nemcsak a korlátlanabb és költőibb képzeletnek követelménye pattantja életre ezt az új drámai szellemet. Hiszen egyedül a nagyobb lendület, a tarkábban pompázó nyelv ihletéért visszanyúlhatott volna színpadi költészetünk Vörösmarty irányához is, vagy lehetett volna egyszerűen a kortárs Jókainak,

mint drámaírónak követője. Az új iskola azonban nemcsak a képzeletnek és a költői nyelvnek újjászülése akart lenni. Éppen úgy újat akart hozni az öt megelőző drámával szemben téma és felfogás tekintetében is. Az előző évek magyar színműirodalma főképpen a nemzeti tárgyakat kedvelte, s egyéb mondanivalóját is erősen nemzeti érzésű és hangulatú környezetbe illesztette bele. Ehhez illően természetesen nyelve is bizonyos szónokiasságot lehel. Az új iskola e tekintetben is ellenhatást képvisel. A kiegyezés táján élő nemzedék nem látja már a magyarságot létezése gyökerében fenyegetettnak, érzi már a nemzeti életnek kényelmes biztosítottságát, s nem tartja már legszentebb kötelességnek — mint az előbbi emberöltők tartották — a nemzeti létfenntartás szolgálatába sietni. Ami azelőtt a magyarság számára lét-nem-lét kérdése volt, az most pusztán pártpolitikai kérdéssé szűkült. Az irodalom s természetesen a drámairodalom is most már korlátlanul belevetheti magát az európai eszmék áradatába, vagy pedig fordulhat játékosabb témák felé. A költőibb lendületű vígjáték tehát megengedheti magának azt a fényűzést, hogy a nemzeti tárgyakat elhanyagolja, vagy csak mint érdekes, mint témájához éppen jól találó *couleur locale*-t pusztán aláfestésnek alkalmazza. Szívesebben repül Hellas fénydús ege alá, szívesebben csapong a latin népek daltelt mezőin, s a nehéz lépésű, fringiás hősök helyett nagyobb kedvvel rajzol hetyke hidalgókat, vagy szerelmesen sóhajtozó trubadúrokat. A régi magyar dráma páncéltermében így fészkelnek Mars sisakjába Venus galambjai, s így váltja fel a régi tárogató hangot „a fuvolának kéjelgő szava.”

Egyszóval az újromanticizmus nem pusztán a

józan és száraz színszerűség elleni reakciónak, hanem egyúttal a zordabb veretű nemzeti felfogásra következő ellenhatásnak is tekinthető.¹

Ezt az újromantikus irányt irodalomtörténetírásunk jó ideig speciális magyar jelenségnek tekintette. Ezzel a hagyományos felfogással ellentétben Szekfű Gyula *Három nemzedéke* viszont teljesen idegen hatás alatt keletkezettnek, és bécsi közvetítéssel behozott irodalmi cikkeknek tartja. (229 l.)

Mindkét felfogás egyoldalú. A magyar újromanticizmusnak az európai romantika másodvirágzásában csakugyan megvannak a maga mintái, vagy legalább is találhatóak olyan külföldi jelenségek, amelyek valamelyes ösztönző hatással lehettek a magyar újromantikus vígjátéokra. Így Mussetnek a maguk iratási idejében színpadra nem került darabjait Mme Allan Despréaux színésznő a negyvenes évek végén észreveszi s nagy sikerrel játssza el. Augier pedig, aki később a realista társadalmi drámának lett nagyhatású művelője, a negyvenes években még romantikus ízű verses darabokkal kísérletezik.² Az osztrák drámairodalom ú. n. spanyol iskolája is, a Calderon és a többi spanyo-

¹ Galamb Sándor: *Rákosi Jenő*. Irodalomtörténet., 1921.

² Érdekesen jellemzi ezt a korszakot Fr. Sarcy éppen Augier *Cigue*-jének 1891-iki felújításakor: „La pièce a aujourd'hui un air suranné; mais elle plaisait, au contraire, en ce temps-là, par un air de nouveauté singulière. C'était l'ère du néo-grec qui commençait au théâtre, et dont la peinture devait faire un si grand abus. On était enchanté de voir couchés à demi sur des lits, dans un triclinium, et couronnés de roses, Clinias, Pâris et Cléon, tandis que la belle Hippolyte s'avavançait modestement, enveloppée de longs voiles et conduite par un intendant. Il semblait que l'on nageât en pleine antiquité hellénique.“ *Quarante ans de Théâtre*, V, kötet, 4. l. (1901).

lok hatását éreztető Grillparzer, Halm és Raimund mindenesetre lehettek hatással a magyar újromantikusokra,³ bár ezek az osztrák írók inkább az előbbi magyar romanticizmust befolyásolták. Valami, a magyar újregényességhez némileg hasonló jelenséget mutatnak az osztrák romantikus drámának késői munkásai: Adolf Wilbrandt, Konrad Mosing, Wilhelm Warteneck, Murad Effendi, Martin Greif és Franz Keim.⁴

A magyar újromantika tehát nincsen korabeli külföldi mintáknak vagy rokon tüneteknek híjával, de teljesen utánzásnak, önállóan behozatali cikknek minősíteni tévedés. A magyar újromantikus irány minden hasonló külföldi irodalmi mozgalomnál inkább műveli a *vígjátékot*, s ebben is inkább kalandozik a *mesehang* felé, mint a külföldi romantikának másodvirágzása, s főképpen sokkal inkább mutatja Shakespeare komédiáinak hatását. Egyébként ennek a modornak a kiegyezés táján feltűnő divatját, amint láttuk, a nálunk bekövetkezett nagy politikai változás épen eléggé indokolja, semhogy mindenestül idegen hatás alatt keletkezett jelenségnek volna jogunk tartani.

Az új irányt a magyar műbíráló egy-két súlyos egyénisége nem fogadta kedvezően. Beöthy Zsolt szerint „ez az iskola, mely költőibb színt igyekezett adni drámáinknak, hajlamaival a mesés és hihetetlen iránt, szellemes mesterkéeltségeivel és jellemrajzbeli hanyag-ságaival szembeszállt a tekintélyesebb műbíráló elvei-

³ V. ö. R. Lothar: *Das deutsche Drama der Gegenwart*. Leipzig, 1905., 262. l. és H. Bahr: *Burgtheater*, Wien, 1910., 2. l.

⁴ V. ö. Nagl-Zeidler-Castle: *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*. III. kötet, 687. és köv. l.

vel s hivatkozott a közönség tetszésére“. ⁵ Majd más helyen ugyanő megállapítja, hogy az új irány „kevesebbet törődött a biztos okadatolással és következetes jellemrajzzal, sőt elhanyagolta azokat; helyettük erejét inkább egyes jelenetek hatásos megalkotására fordította, melyeket nem ritkán meglepő költői színnel tudott bevonni“. ⁶ Gyulai Pálnak sem volt kedvére az új irány, s Szigligeti Edéről tartott akadémiai emlékbeszédében a romantikus írókra célozva állapítja meg, hogy káros „kozopolita szellem“ szállotta meg őket, amikor „ittthon költött meséiknek idegen országot keresnek“.

Az újromantikus irány előfutárjának kell tekinteni Éjszaki Károlyt, akinek *A cydoni alma* c. darabja 1855-ben jelent meg nyomtatásban, de színpadra csak jóval később jutott. Molnár György a Budai Népszínházban 1867. szept. 29-én mutatta be. Az előadásnak sikere volt, úgyhogy a példán felbuzdulva, a következő évben a Nemzeti Színház is műsorára tűzte, itt azonban teljesen megbukott. Az egykorú lapok némi kárörömmel említik meg, hogy Éjszaki darabját a Nemzeti Színház annak idején vizsautasította, s csak most — hogy a Népszínháznak sikere volt vele — sietett ő is előadni, de megbukott vele. Ennek okát abban látják, hogy Molnár rendezése művésibb volt, mint az ország első színházé.⁷

⁵ *Színművről és színészek.* 53. l.

⁶ *Színházi esték.* 191. l.

⁷ *A Hon,* 1868. ápr. 21., *Pesti Napló,* 1868. épr. 22., *Vasárnapi Ujság,* 1868. 17. sz. — A dologról Molnár György ezeket írja: „*A Cydoni alma* vígjátékot a Nemzeti Színház is úgy megirigyelte a Népszínházról, hogy rögtön átvette és nagy pom-

A vígjáték cselekménye Görögországban játszik, s Eros, a szerelem istene indítja meg benne a bonyolalmat. Egy könnyelmű ifjút, aki eddig csak kalandoknak élt, beleszerettet egy büszke, szép leányba. A leány azonban megveti a fiatalembert, mert erkösetelennek tartja. Másik akadály a egyesülésüknek, hogy az apa a leányt Diana papnőjének szánta. A szerelmes ifjú azonban nem tágit: fellép az olympiai játékon, legyűri versenytársait, s a babérkoszorút a szeretett leány kezétől kapja meg, ki most már szintén szerelemre lobban iránta. Miután az apának a fogadalom miatti aggodalmait is sikerült eloszlatni, a fiatalok egymáséi lesznek.

A tárgy valóban alkalmas költői feldolgozásra. Éjszakinak azonban csak leleménye költői, a kivitelben messze mögötte marad magyar drámaírói kortársainak mesterségtudásától. Mesevezetése vánszorgóan nehézkes, nyelve erőltetett és gyakran nyers. Az egész darab olyan benyomást tesz, mintha drámaírodalmunk vaskorában keletkezett volna. Irodalomtörténetírásunk csak nagy jóakarattal tekintheti ezt a művet az újromantikus mesejáték előzőjének, melynek egyéb jelenségeitől hiányain kívül még az is megkülönbözteti, hogy itt az író *valószérű* Görögországot akart rajzolni, holott az igazi újromantikusok szándékosan szakítanak a történetileg hív miliő- vagy korrajzolás-

pával kiállítva szóról-szóra, kihagyások nélkül adta elő. Ebben a formájában nem tetszett, mindenki a Népszínház scenírozását szerette meg s bár itt egyszerűen, minden kiállítási pompa nélkül adatván, a Népszínház *Cydoni almáját* nézte azután is a közönség, mikor a Nemzeti Színházban megbukva, háromszornál többször nem adatott.“ *Világostól Világosig*. Arad, 1881., 431—432 l.

sal, és darabjaiknak színhely-megjelölését sohasem tekintik fikciónál egyébnek.⁸

Az újromantikus vígjáték igazi megalapítója Rákosi Jenő, akinek a Nemzeti Színházban 1866-ban bemutatott *Aesopus*-ától kezdve lehet erről az irányról komolyan beszélni.

A darab sokkal ismertebb irodalomtörténetírásunk előtt, semhogy tartalmával bővebben kellene foglalkoznunk. Itt csak annyi legyen megemlítve, hogy meséje két szálból fonódik. Egyik Samos fejedelmének ama parancsa, hogy az ország valamennyi nőtlen férfianak rövid határidő alatt meg kell nősülnie. A másik pedig magának Aesopusnak, a dadogó rab-szolgának története, akinek a szerelem megadja az ékes beszéd tehetségét, s aki szellemének fölényével végül is mindenkit párjához segít, önmagának pedig megnyeri szerelmese, Erola kezét.

Ez a két szála az eseményeknek művészi ügyességgel van egymásba fonva. A darabnak az akkori közönségre és irodalomra tett hatását azonban nem annyira ez az erénye magyarázza, mint inkább az egésznek szokatlan hangja, s újíto bátorsága, amely azonban nem az új utakat keresőknek nehézkességét mutatja, hanem könnyedséggel, színpadismerettel, a hatásoknak biztos kiszámításával lép elénk. A földrajzi és korbeli meghatározottság ellenére is irreálisan ható mesemilő, a képzeletnek csapongó és játékos szélsőye, a nyelvnek Shakespeare dikciójából merítő lírai hevülete és képgazdasága — mind-mind csupa

⁸ *A Cydoni almának* ezt a lényeges különbözését az igazi újromantikus vígjátéktól Szerb Antal is említi *A magyar újromantikus dráma* c. tanulmányában. Budapest, 1927., 8. l.

vadonatúj jelenségeknek tűntek fel vígjátékirodalmunkban.

Az egyes alakokon és jelenetekben mutatkozó Shakespeare-hatás semmiesetre sem érintette bántóan azt a közönséget, és azt az irodalmi közvéleményt, amely csak pár esztendővel azelőtt — 1864-ben — üdvözölte örömmel és látta a magyar költészet gazdagodásának a teljes Shakespeare-fordítás megindulását. Ez a közhangulat inkább örült a reminiszcenciáknak, s szívesen fedezte fel a korhely Castusban Falstaff halvány mását, Diodorban pedig a *IV. Henrik király*-beli Riki herecggel való rokonságot.

Amit öregségében Rákosi Jenő arra nézve mondtott, hogy *Aesopus* volt számára az a varázssvessző, amely kiűzte a homályból a ragyogó napvilágba,⁹ az némi mérsékléssel a magyar vígjátékra is elmondható. Ennek is *Aesopus* volt az a varázssvessző, amely utat nyitott a szeszélyes képzelet ragyogó mesevilága felé.

Íme egy kis ízelítő a darab pátoszából!

Aesopus (Erotához): Ah!

Üdvözlég, szent Olymp lakója! Óh
Karon ragadlak, mert félek, hogy elszállsz,
Félek, lehelletem elárul és
Szárnyul pártolva hozzád, (mert mi nem
Keresné bűvös társaságodat?)
Ellebbensz rajt, miként jövel. Oh hagyd,
Hagyd fognom kezedet, hagyd látnom areod,
Honnan Aurora mosolyát lopá;
Hagyd részegülni szemedén szemem;
Engedd magasztalva szépségedet
Nyelvenr szépséged szolgálja legyen.
Előttem térden esküszöm: e hang,
Mely ajkamon először zengzetes,

⁹ *Emlékezesek*, III. k. 65. 1.

Megjelenésed által oldatván
 Fel a bűbáj, mely kötve tartá eddig,
 Fajuljon ismét csonka ékteleenné,
 Nevedet is hebegve mondja ki,
 Ijesszen Istent, embert tölem el,
 Ha gyáván egykor meghazudtolná
 A szót, mit féltve ejt ki most: „szeretlek!“

A darab hatása nem maradt magyar földön. 1872. okt. 17-én Prágában is hatással mutatták be Brabek Ferenc fordításában.¹⁰

Aesopus azonban inkább csak elindulás a romantikus csapásokon, a megérkezés, a diadal *A szerelem iskolája*.^{10/a}

Ezt a költői vígjátékot, amelynek egy-két kvalitását a Karácsonyi-díj bírálói is kiemelték, bár a díjat nem adták ki neki,^{10/b} — a Nemzeti Színház 1874. november 13-án mutatta be, s azóta is újra meg újra műsorára tűzte.

Alapgondolatának fogamzását a szerző, Vajda János egy verskötetének lapozgatására vezeti vissza: „Egy versre bukkanok, amely egy kegyetlen szívű hercegnőről szólt, akit hiába ostromoltak a szerelmes lovagok. Végre a daloló apród találta meg a hölgy szívéhez a kulcsot“.¹¹

A darab Sylvániában történik, amelynek trónját Arnuez a régi király elűzésével szerezte meg. Van egy leánya, Stella, akit különös gondolkozású, asszonyuralmat létesíteni akaró nők nevelnek, tudományked-

¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1872., 42. sz.

^{10/a} Mindkét darab többször megjelent nyomtatásban.

^{10/b} *L. Akadémiai Értesítő*, 1873.

¹¹ *Emlékezősk.* III. k., 50. l.

velőnek, férfigyűlölőnek. Főasszonyuk, Didó büszkén mondja:

Stella a mienk,
Akik neveltük őt. A hatalom
Megostromolhatatlan nőkre száll,
S holnaptól kezdve új rend, új szokás,
Új törvény ül a trónra: a mienk!

Stella csakugyan hű tanítvány. Egyik hölgyét, Mencit, száműzi, mert Orlandoval szerelmi légyotton kapták. Férjhez nem akar menni, pedig apja is kívánja s a kérőknek egész serege ostromolja. De „sötét spanyol szem, francia mosoly, olasz sohajtás, szittya szenvedély és német ábránd“ mind hiába. Holnap is három kérő fog szívéhez szólani. Egyikük az elűzött király fia, Kordiál, akinek lángoló tekintete máris nagy hatást tett a szerelemtagadó leányra. De megkeményíti magát s elutasítja a kérőket ismét. Kettő közülük esendesen lemond, de Kordiál nem hagyja magát. Tüzes szavakkal próbálja a királykisasszonyt meggyőzni a szerelem mindenható voltáról, s mikor ez nem sikerül, ott a trónus lépcsőjén mellbe szúrja magát. Sebesülten elviszik, Arnuez pedig felindulva a természetellen leányon, odadobja Stellát egy szegény szénégetőnek, Igazán Vendelnek. Így kerül a fényes királykisasszony egyszerű emberek közé, akiknek jósága és nemessége mély hatást tesz rá. Itt találkozik a sebesült Kordiállal is, akit tisztjei hazafelé kísérnek. Van alkalma látni, hogy hová jutatta szívtelenségével ezt a derék lovagot. Most már az ő szerelme is teljes erejével lángra gyúl, s amikor Orlando, hogy bosszút álljon Stellán, el akarja fogatni a száműzött király fiát, Kordiált, Stella kétségbe-

esetten rohan utána, hogy visszatartsa és — felébred. Az ötödik felvonás ugyanúgy kezdődik mint a második. A kérők sorakoznak a trón körül, de a felébredt Stella most már nem utasítja el Kordiólt, hanem boldogan lesz az övé, így aztán az új és a régi királyi család egyesül Sylvania trónján.

Ebben a mesejátékban Rákosi Jenő meseteremtő képzelete, ötletessége és költői ereje egész telijében mutatkozik. Igaz, hogy az alakok lélektani fejlődése inkább az író logikája szerint megy, semmint a szenvedélyek külön törvényei szerint, s ennyiben a mesejáték bizonyos ellentétbe kerül önmagával, de az író ügyességét semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy a darab közvetlen hatása alatt a néző ezt nem veszi észre, csak a hatás lehiggadása után eszmél rá, hogy amit látott, a mese fantasztikus külsőségei alatt mennyi írói logikát rejtett magában.

A színhely tekintetében Rákosi itt a legkövetkezetesebben levonja ennek az írói iskolának amaz elvét, hogy a helyszín a földrajzi megnevezés ellenére is csak képzelt valami. Nohát *A szerelem iskolája* történészhelyének neve is költött földrajzi fogalom: Sylvania. Az idegen nevű szereplők közé is bájos szeszéllyel kever a szerző magyar népies motívumokat is. Így Igazán Vendel alakját, s egy Tompa verset: *Fújjad, fújjad én kedvesem...*

A darabnak mondanivalója az volna, hogy a hideg értelemmel szemben a forró érzelemnek kell győznie. Az az ötlet, hogy rideg értelem képviselőjeképpen a darab kezdetén épen leányalakot állít a költő oda, nem annyira kiesztelt, nem annyira példa nélkül való, mint első pillanatra látszik. A kiegyezésre következő évek társadalmi és politikai vígjátékainak

állandóan visszatérő alakja a nagyravágyó, a férfi célok felé törtető asszony. (A sok közül csak egy példára való hivatkozás álljon itt: Tóth Kálmánnak *Nők az alkotmányban* c. vígjátékára.) Rákosi Jenő csak meseköntösben, egy stilizált világba helyezve és a mesejáték szabadsága szerint csak megnagyítva és túlozva mutatja be ugyanazt, amit drámaíró kortársai valószerű társadalmi viszonyok között valószerűbb külsőségek keretében annyszor próbáltak rajzolni.

A mesének sokkal inkább következetlensége az a furesaság, hogy Igazán Vendeltől, aki pedig a természetességet képviseli a darabban, szerelmük miatt félnek leányai.

Dikeiójának ragyogása a magyar drámairodalomban mindjárt Vörösmarty és Jókai drámáinak nyelve után rangsorol. Milyen színes dialektikája van például Kordíál kérő szavainak:

Nem a tudás bennünk az isteni,
A korlátolt tudás, mely itt vagy ott
S minduntalan érzékink s agyvelőnk
Tökélytelenségébe ütközik.
Lényünkben isteni az érzelem,
A mindenség, az Isten része, sőt
Amely végetlen, amely határtalan
Mindkettő egy maga
Nem trónod kérem én, nem fényedet,
Nem gazdagságodat, országotat,
Nem híredet, se nem hatalmadat —
Mind ennél többet: édes magadat,
Büvös lányságodat; csak azt, mivel
Se nem szegényebb, se nem gazdagabb
A legfelejtettebb alattvalód.
Ígérnem érte nincs más, s nem lehet,
Mint férfú kezem. Urad leszek,

Erőd, szerelmed, mindened leszek;
 Amit te érsz nekem, azt felleled
 Magadnak bennem. Hódító cserében
 Saját igaz értékéhez jut így
 Mindenikünk, mert annyit érsz csupán,
 Amennyi édes kedvét más lelé
 Kedvedben.

Stella: Ismerem; a régi dal,
 Az önzés zengi más-más változatban;
 Új a szöveg, a dallam mindig az.

Kordial: Add néki bár e rút nevet: a lénye
 Csak az marad. Ha önzés, olyan önzés,
 Mely tárgyaért magát emészti el,
 Máglyára lép, kardjába dől; ám mondjad,
 Azért teszi, mert jól esik neki:
 Azért a kinya kín, halála is
 Halál marad, ahonnan visszatérés
 Új élvezetre nincsen.

(II. felv.)

Kár, hogy Shakespeare-nek néha erőltetett hatása
 alatt nyelvében nem egyszer kényszeredett képekre
 és eikornyáságokra akadunk. Milyen körmönfont te-
 szem Stellának ez a mondása:

Ajkamon patak
 Indult meg kérdésekből; vess neki
 Feleletteddel gátat, meg nem áll
 Különben.

(IV. felv.)

Azonban nemcsak nyelvével, hanem némely for-
 dulatával is a nagy angol költőre utal a darab. Így
 például a kérők visszautasított kettejének, Lótusznak
 és Boromeónak alakjában és dikciójában *A velencei*
kalmár Marokkói és Aragóniai heregére ismerünk.
 Császár Elemér a királyleány sorsának ama fordula-
 tában, mikor vidéki szegény emberek közé vetődik, s

ezeknek életét kénytelen élni, a *Téli rege* és a *Cymbeline* hatását érzí.¹²

A shakespeare-i befolyáson kívül azonban még egyéb külföldi írókilletése is érzik a darabon. A házasságtól vonakodó s végül a szerelemtől mégis legyőzött leány alakjában lehetetlen észre nem venni Moreto *Donna Dianájának* alapötletét. Az álom-élmények életelhatározást megváltoztató motívuma pedig Grillparzernek *Der Traum ein Leben* c. fantasztikus darabjára mutat, ahol Rustánnak tervét épenúgy megfordítja egy álomképsorozat, akárcsak itten Stelláét. A léleknek az álom és élet közti lebegése, a kettőt szinte összebonyolító zavara pedig Calderon *Élet álmának* és Grillparzer *Álom életének* együttes hatását érezteti. Arnuez olyan világosan fogalmazza meg ezt a lélektani furcsaságot, mintha most tette volna le kezéből a nagy spanyol drámaíró:

A léleknek csodás háborgására
Mutat az ilyen álom, mely ekkép
Zaklatja fel idegzet-rendszerünket:
Hogy álom és való találkozik
Titokzatos mesgyéken: az álom élet
Ilyenkor és imetten is álmodunk még. (V. felv.)

A darab végső szavaiban Stella nem kevésbé tudatosan állapítja meg:

Álom volt az életem —
S álom, vala, ami életre keltett. (V. felv.)

Az álomnak színpadi alkalmazása tekintetében

¹² *Shakespeare és a magyar költészet*. Olesó Könyvtár: 1837—1842. füzet. (170—171. l.) Ugyanott *A maltrancos hölgy* befolyására is rámutat.

Rákosi technikai megoldása valósággal mesteri. A három kérő jelenete kétszer indul meg a darabban — teljesen azonos színen, teljesen azonos helyzetben. Először a második felvonás elején, másodszor meg az ötödik felvonás elején, s a közönség csak Stellának az utolsó felvonásban történő színpadra rohanásakor értesül arról, hogy a közbeeső rész csak álomképek sorozata volt. E tekintetben Rákosi felülmúlta mesterét, Grillparzert is, akinek darabjában az álom és az ébrenlét egymásba kapcsolása lélektanilag nagyon finom, de a Rustán elalvásakor megjelenő allegorikus alakok és a közbetoldott némajáték nagyon is kézzelfoghatóan magyarázzák meg a nézőnek, hogy most álom fog következni. Annyira világosan, hogy szinte meglepő Laubénak az a megjegyzése, hogy a bécsi közönség csak az utolsó felvonás derekán eszmélt az álomnak álomvoltára. Hogy mennyit gyorsult az európai színházi közönség felfogóképessége, azt a hetvenes évek Rákosi-darabjának és a harmincas évek Grillparzer-darabjának technikai egybevetése kitűnően mutatja.¹³

Nagy népszerűsége jutott Dóczy Lajos *Csókja*, melyet a Nemzeti Színház 1874. jan. 14-én mutatott be.

A darab keletkezését Rákosi Jenő következőképpen mondja el: amikor ő (t. i. Rákosi) kísérletképen fordította Shakespeare *Loves labours lost* c. vígjátékát, barátjának, Dóczinak „eszébe jutott, hogy nem volna rossz a témát tovább szőni. A vígjáték tárgya egy kis fejedelmi udvar, mely összeesküszik a hölgyek ellen s hadat üzen a szerelemnek. Dóczy ötlete volt egy

¹³ Galamb Sándor: *Rákosi Jenő*, Irodalomtörténet, 1921.

kis fejedelem, aki parancsban adja ki a szerelem dolgában való erkölcsös életet s ebből folyik a bonyodalom, melynek teteje, amikor a fejedelem fiatal és bájos felesége csattant el egy tilos esőket egy bujdosó vándor arcán”.¹⁴ Ebben a kis visszaemlékezésben adva van az az eléggé ismert darabnak rövid meséje, s csak annyit kell hozzátennünk, hogy a fiatal uralgó is felsül, amennyiben ő is megpörkölődik egy parasztleány — Maritta — iránt való érdeklődésében. A mese színhelye Navarra, de a mesejátékok elvéhez híven, nincs benne semmi vonás a történeti vagy földrajzi Navarrából.

A darab művészi érték tekintetében mögötte marad Rákosi Jenő újromantikus vígjátékainak. Úgy viszonylik hozzájuk, mint a tanítványok szoktak viszonylani mestereikhez. Meséje csináltabb és kiagyaltabb, a motívumok erőszakoltabbak, lélekábrázolása bizonytalanabb mint Rákosi e nemű darabjaié, drámaisága pedig gyakran epikumba szélesedik. Nyelve költőiségre törekszik, de sokszor inkább erőltetett. Rákosi nyelve is el-eltéved ebbe a hibába, de nála ilyenkor is érzik, hogy cikornyássága egy mélyen átélt stílusihlet következménye, míg Dóczyé eltanultságnak hat. Ami a külső formát illeti, Dóczy többször a rímet is erőlködve találja meg, kifejezései pedig gyakran nélkülözik a szabatossgát.¹⁵ Például:

Adolár: Oh Angela, hazám!

Te általad csupán hazám Navarra,

S hazámban is te vagy csak otthonom.

(I. felv., 1. szín.)

¹⁴ *Emlékezések*, II. k., 22. l.

¹⁵ A nyelv és verselés hibáira Gyulai Pál is rámutatott már: *Színházi szemle*. Budapesti Szemle, 1875.

Adolár: . . . a király megesküvék, . . .

Hogy nőm lesz a megszegyenült leány,
Vagy soha többé vissza nem jövésre,
Halálítélet sujtván nevemet,
Kerülni tartozom egész Navarrát . . . (u. o.)

Adolár: . . . aki nézve, elmélkedve ítél,

Gyakran csalódik! ingatag neki
Az ép fa, mert szellőtől hajlik lombja,
S vet hosszú életet velőtlen fűznek,
Pedig csak kérge látszik, s ledöntené
A tíz ujjával. (II. felv.)

Angela: Jóságidat úgy bízta rá a felség,

Hogy nászajándok légyenek nekem. (II. felv.)

A darabnak dikeió tekintetében leglendületesebb helye, amely méltán lett népszerű szavalmány-darab, Maritta körülírása a csókról.

Ami az egyes motívumokat illeti, a *Felsült szerelmeseken* kívül érzik még némileg Shakespeare másik darabjának, a *Szeget szeggelnek* hatása is a népe próbatétele céljából színleg elutazó fejedelem elhatározásán. Szerb Antal Grillparzer *Die Jüdin von Toledo*jának és általában Heine befolyását is érzi a darabon.¹⁶ De kétségtelenül erősen hatott rá egy osztrák írónak, Schauffertnek pályanyertes *Schach dem König* c. történeti vígjátéka is. Ennek hőse I. Jakab angol király, aki a pipázásnak éppen olyan esküdt ellensége, mint a *Csók* hőse a tilos csóknak, s akit a pipázásba éppen úgy egy fiatal leány ugrat bele, akárcsak Dóczy fejedelmét a csókba Maritta.

Schauffert vígjátékát több vidéki színpadunk után a Nemzeti Színház éppen Dóczy Lajos fordításá-

¹⁶ *A magyar újromantikus dráma.* Bp., 1927.

ban 1874-ben mutatta be.¹⁷ Hatása még esztendők múlva is jelentkezik a magyar színműirodalomban. Sziklay János operettlibrettót írt belőle *A pipacsosz király* címen. A zenét hozzá Kőszeghy Géza szerezte. A Krisztinavárosi Színkörben Krecsányi társulata mutatta be 1888. aug. 31-én.¹⁸

Dóczi Lajos *Csókja* a bécsi Burg-színház színpadán 1877. febr. 27-én került bemutatóra, még pedig jelentékeny sikerrel. Egészen 1902-ig tartotta műsorán a bécsi udvari színház, mikor is 59-edszer játszották.¹⁹ Népszerűségére jellemző adat, hogy egy bécsi külvárosi színház a paródiáját is előadta *Das Busserl* cím alatt.²⁰ Dóczi darabjával a berlini színházak is kísérleteztek, még pedig nem is egyszer.²¹

Nem érdektelen megemlíteni, hogy Dóczi Lajost az osztrák irodalomtörténet is a magáénak tekinti. Hans Sittenberger pl. ezeket írja róla: „Er ist zwar Magyar von Geburt, aber sein Beruf hält ihn schon seit Jahren in Wien fest; die Mehrzahl seiner Werke hat er selbst ins Deutsche übertragen, und es wurde ihm in der Tat die Ehre zuteil, für einen deutschen Autor zu gelten.“ Jellemző azonban, hogy darabjait tárgyalva éppen úgy talál kifogásolható fordulatokat

¹⁷ Megjelent *Sakk a királynak* címen a *Nemzeti Színház könyvtárában* 27. füzet.

¹⁸ L. *Vasárnapi Ujság*, 1888., 37. sz. — *Budapesti Hirlap*, 1888. aug. 31. — *Pesti Hirlap*, 1888. szept. 1. Vidéken is sok helyütt játszották. L. bővebben róla jelen munka II. kötetét.

¹⁹ György József: *Dóczi Lajos*. Bp., 1932., 19. l.

²⁰ Fürst Ilona: *Dóczi Lajos mint német író*. Bp., 1932., 35. l.

²¹ 1877. júliusában (l. *Nemzeti Hirlap*, 1877. júl. 29. és 1891. februárjában (l. *Pesti Hirlap*, 1891. febr. 5.).

Dóczi német stílusában, mint ahogy a magyar fül is bántónak találja egy-egy mondatát.²²

Az újromantikus mesejátékok közé tartozik Csepreghy Ferenc *Vízözön* c. ötfelvonásos „víg színműve“ is. Kora meghatározott bibliai-kor, de éppen annyira mese-bibliai időszak ez, mint a többi újromantikus vígjáték színhelye is csak képzelt. A Népszínház 1876. márc. 21-én mutatta be.²³

A bonyodalmas és sokágú mesének központjában Noé és családjának története áll. A szereplők rengeteg sok emberi gyöngeséggel vannak megrakva. Tiltott szerelem és a borélvezet szédíti meg őket. A bárkakészítő Noé megittasodik, gyermekei és unokái léhán szerelmeskednek, a bárkában tivornya tombol. A földre küldött Gábor angyalnak kellene igazságot tennie, ámde ő is ludas. A Mámor szőlejében ő is megkóstolta a bort, megszedült tőle és az éneklő Szív-hercegnőnek odaadta égi csillagát. Mikor a csillagot visszakapja, örömeiben megbocsát az embereknek. A darab főgondolatát, amely a kemény, szigorú erkölcs ellen irányul, a Mámor tündére mondja ki:

Belátod-e már Gábor, mit tesz az,
Viselni ezt a gyarló sár-ruhát?
Belátod, hogy a sártömeg között
A tiszta jószándék is vétkezik?
A büszke szív mi sokszor elmulaszt

²² Hans Sittenberger: *Das dramatische Schaffen in Österreich*. München, 1898., 166. s. kv. 11. — V. ö. Nagl—Zeidler—Castle: *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte*, III. 676. és Fürst Ilona idézett értekezését.

²³ Megjelent Csepreghy Ferenc összes művei-nek Rákosi Jenőtől sajtó alá rendezett kiadásában. Bp., 1881. IV. kötet.

Tíz hasznos dolgot, hogy netán a tíz
 Között egy bünt is elkövetne majd;
 És sokszor tíz virágot eltipor,
 Hogy el-kitéppjen egy hitvány gyomot.
 Egy kis folt meg ne lássék szép mezén:
 Bemártja inkább szennyel az egészet.
 Tudom, mi bántja mostan szívedet:
 A dal, hogy elkapott szégyenled. — Ám
 Ha istenkéznek rajtunk van nyoma:
 A dal lehet az és a szerelem!
 Ha kertet, újat ültetsz, tiltod-e
 Virágainak a virágozást?
 Mert meglehet, hogy majd a sok közül
 Egyik vagy másik éppen félre nő!
 Hagyj küzdeniük tehát e sártömeggel,
 Mely itt az Isten képére tapad:
 A szeretet a föld porát lebontja,
 Istenhez száll, a sár az lent marad. (V. felv.)

A magyar vígjátékirodalomnak egyik legkülönösebb terméke ez. Az újromantika nemes hajtása, de van benne valami az operett léhaságából is. Költőisége, nyelvének színessége, szárnyalása, verselésének könnyed volta Rákosi Jenő hatását mutatják, de mese-szövése sokszor a bohózatosba téved, s frivolsága néha Offenbachot juttatja eszünkbe. Ám Csepreghy még Offenbachnál is tiszteletlenebb, mert a nagy francia operettszerző csak a pogány isteneket rángatta le olimpuszi fenségükből, Csepreghy azonban a biblia alakjait.

Csepreghy nagy színpadismerete itt is előnyösen mutatkozik meg. Népszínháznak írván, látványosságokkal dolgozik. A darab legvégén például „esendes zene hallatszik, miután a bárkából kivonultak, a bárka tovább úszik, s az áldozat-oltár lesz láthatóvá, felette a szivárvánnyal. Noé meggyújtja az áldozatot, népei s

a tündérek csoportokban állnak körül. Gábor angyal az oltár mögül felemelkedik — a zene tart — a kárpit lassan legördül.“ A darab elég szép sikert ért el. Még szerző életében 26 előadásig vitte.²⁴

Nem lehet mellőzni az újromantikus mesejáték történeti áttekintéséből ifj. Ábrányi Kornélnak két vígjátékát. Egyik sem került ugyan színpadra, sőt az egyik nyomtatásban sem jelent meg, mindamellett stílustörekvésük érdekessége és írójuk jelentékenysége miatt észre kell venni őket.

Az elsőt, *A rövidlátókat* a Teleki-díj pályabírái megdícsérték.²⁵ Az ötfelvonásos vígjáték erősen mutatja Rákosi Jenő hatását. Meséje Burgundiában játszódik, meghatározatlan időben. A bonyodalmat több szerelmi történet, meg egy összeesküvés szolgáltatja, melybe Richárd trónörökösét csak azért kényszeríti bele a fejedelem, hogy hűségét kipróbálja.

Meglehetősen kusza és motívumról motívumra nyugtalanul ugráló történet. Valószerűtlen korfestés, shakespeare-rákosis nyelv, próza és vers váltakozása a többi jellemző vonása e munkának. Egyetlenegyben tér el a Rákosi-típustól: nem cserélgeti annyiszor a színhelyet, az időegységre pedig még jobban ügyel: az egész történet egyetlenegy nap alatt perdül le.

Az újromantika hajtása, de a molière-i komédia rügyével van beoltva a *Doctor Percival* c. vígjáték, mely az 1876-i Teleki-pályázaton feltűnést keltett.²⁶

²⁴ L. Rákosi Jenő összeállítását *Csepreghy összes műveinek* V. kötetében.

²⁵ Megjelent Pesten 1872-ben.

²⁶ *Akadémiai Értesítő*, 1876. Nyomtatásban nem jelent meg.

A rímes-verses vígjáték XIV. Lajos korában játszik Párizsban. Egy öreg orvos, Percival, igen őrzi fiatal nejét, Melisande-t, ki csak elkeseredésében és atyja akaratából ment hozzá. Főúri vőlegénye, Tankréd gróf ugyanis cserben hagyta. A nő annyira nem szereti férjét, hogy mindezideig nem is lett övé, hanem „leányasszony“ maradt. Az egész cselekmény a körül forog, hogy Tankréd, aki megbánta, hogy elhagyta Melisande-ot, hogyan jut be az orvos házába és hogy szökteti meg az öreg férj minden óvatossága ellenére is az asszonykát. A darab azzal végződik, hogy — a házasság nem consummáltatván — a törvény elválasztja Percivaltól a nőt, aki aztán kedvese felesége lesz.

A bírálat szerint a darab erősen magán viseli Beaumarchais *Szevillai borbélyának* és Molière *Nők iskolájának* hatását. Molière egyéb darabjaira emlékeztet a parókás doktorok szerepeltetése is. Szigorúan megtartott hármasság és kitűnő verselés jellemzik még a darabot. A regényes mesejátékok ismert sajátossága még, hogy bár pontosan meghatározott korba helyezi komédiája tárgyát a szerző, a kort festő vonásokat szándékosan kerüli, sőt — milyen tipikusan romantikus vonás ez! — valósággal hajszolja az anachronizmusokat. Darwin ősmajmáról és a Nibelung-énekről csevegnek benne. Ami a későbbi komolyabb Ábrányira mutat, az, hogy ennek a darabnak is a házasság bonyodalmi és nehézségei felől van mondanivalója.

Csiky Gergelynek *A jóslat* c. vígjátéka megnyerte a M. Tud. Akadémia 1875-ik Teleki díját, de csak szégyenparagrafussal és olyan szigorú bírálat kíséretében, hogy miatta hirlapi vita támadt. A

bírálok Pulszky Ferenc, Szász Károly, Tóth Kálmán, Beresényi Béla és Feleki Miklós voltak. Tóth Kálmán a darab javára kisebbségi véleményt adott be. Szigligeti Ede, a Nemzeti Színház igazgatója még abban az évben színre vitte a darabot. Az előadást az a hír előzte meg, hogy a vígjáték burkolt formában a papi nőtlenség ellen feszít lándzsát. Ez a hír, kapcsolatban azzal, hogy a szerző katolikus pap, bizonyos pikantiériát kölesőnzött a bemutatónak. Hozzá még a sajtó is erősen támadta az Akadémiát, Tóth Kálmán pedig — bár a szavazáskor más véleményen volt — lovagiasan védte, s nyilatkozott Szász Károly is. Ilyen előzmények után nem csoda, ha a darab a Nemzeti Színház 1875. okt. 11-i bemutatóján nagy sikert aratott, s rövid idő alatt 22-szer került színre. Meglehetősen nagy szám ez, ha meggondoljuk, hogy abban az időben a Nemzeti Színháznak kellett betöltenie az Operaház hivatását is.²⁷

Ez a vígjáték is a Mese-Görögországban játszik. Hősnője Olympia, egy jóda papnője, akinek bizonyos időközben el kell vegyülnie a világi emberek közé, hogy papnőtársainak férjet keressen. Az ő ajkát azonban nem szabad férfi csókjának érnie, mert akkor — egy ősi jóslat szerint — a templom összedől. A darab folyamán természetesen beteljesedik a jóslat. Olympia szerelmes lesz egy fiatalemberbe, Heliosba, megcsókolja, s elmenekül vele — a házasságba. Az intrikát a főpap szolgáltatja, aki szintén szerelmes a papnőbe és fél-

²⁷ A vita történetét l. Janovics Jenő: *Csiky Gergely élete és művei*. Kolozsvár, 1900., 172. s köv. 11. — V. ö. még: Gyulai Pál: *Színházi szemle (Budapesti Szemle, 1875.)* és *Fővárosi Lapok*, 1875., 235. sz. — A darab nyomtatásban többször megjelent.

tékenyen őrzi, hogy ha már az övé nem lehet, másé se lehessen.

A vígjáték magán viseli *Aesopus* hatását, melynek nem egy indítéka vándorolt ide át, persze némi képpen változtatott alkalmazásban. A két hetérában, s az előlük menekülő udvarlókban könnyű felismerni Sardanapala leányainak és azok széptevőinek másait. Harpya meg Trundusiának, a segédpap pedig Castusnak felel meg.²⁸

De nemesak egyes motívumok, hanem az egésznek gondolata, felépítése, dikiója is egytestvérnek mutatja a darabot az újromantikus mesejáték egyéb termékeivel. Rákosi Jenőnek eleven alkotásaival azonban nem versenyezhet. Sokkal hidegebb és kiszámítottabb. Alakjai bábok az író kezében, a szándékolt komikus hatás pedig sokszor sehogyan sem tud a „vígjáték”-ból kifejlődni. Nyelve is kimért, s a költőiség képzetét az olvasóban jóformán csak a kifogástalanul csengő verselés, s az egyébként elég mindennapi szódíszítés kelti. Lendület nem forr az íróban, inkább csak erőlteti a lendületet.

Ami a darabnak irányát illeti, ma — több évtized távolságából ítélve — nem lehet csodálkozni, hogy egyesek a papi nőtlenség ellen olvastak ki belőle mondanivalót. Íme egy-két sor:

Olympia:

Mindennek szabad szeretni:

Madárnak fészken, tövén a virágnak,
Csillagnak égen, földön embereknek,
Csak énnekem, csak nékem nem szabad,
Mert engem Isten választott arául,
Mert én vagyok Apollo Pythiája! (III. felv.)

²⁸ V. ö. Szerb Antal: *A magyar újromantikus dráma*. 12. l.

A darabot Helios a győzelmes szerelem dicsóításával végzi:

A nap mosolygva kél derűs egen,
Áldását hintve rád, szent szerelem!
Te mindenneknek őstörvénye vagy,
Megdől, mi ellened van, bármi nagy.
Veszendő minden, nincs itt végtelen:
Örök te vagy csak, égi szerelem!

Nem érdektelen, hogy a darab operetté parodizálva osztrák színpadon is megfordult. Schnitzer írta a librettót, ifj. Helmesberger a zenét hozzá. Girardival a főszerepben került bemutatóra 1889. nov. 30-án a bécsi Theater an der Wien-ben s nagy sikert aratott.²⁹

Ugyancsak az újromantikus nyomokból indul el, de egy újabb stílus felé való törekvést mutat Csiky Gergelynek *Az ellenállhatatlan* c. háromfelvonásos vígjátéka, melyet az Akadémia az abszolút becsű drámai műveknek kijáró s csak ritkán kiadott Karácsonyi-jutalomban részesített, 1878-ban. A darabot a Nemzeti Színház 1878. okt. 11-én mutatta be, mérsékelt sikerrel.³⁰

Meséje röviden a következő: Florinda, Asturia heregnője — persze Mese-Asturiáé — Diego gyám-sága alatt áll, kit az ország rendelt föléje. Florinda azt hiszi, hogy a már nem fiatal férfi magához akarja feleségnek kényszeríteni, holott Diego éppen Roland lovaggal akarja összeházasítani, akit Florinda szeret. Hogy gyámja elől meneküljön, a szép leány

²⁹ Janovics Jenő: *Csiky Gergely élete és művei*. I. k., 185. l.

³⁰ Nyomtatásban megjelent: Budapest, 1878. — V. ö. *Akadémiai Értesítő*, 1878.

szerelmi postást keres Rolandhoz, s ezt megtalálja Rodrigóban, a szépségére végtelenül büszke és öntelt lovagban. Rodrigo azt hiszi, hogy Florinda ő belé szerelmes, és minden felsülés, s a dolgok igazi állásának kiderülése után, is csökönyösen megmarad hitében.

A vígjáték szerkezete és komikai alapja kitűnő. Mulatságos jelenetek is bőven akadnak benne. Az egész mű egy finomabb vígjátéki tónus és a jellemkomikumra alapított elgondolás szándékát mutatja, úgyhogy az Akadémia koszorúja teljes mértékben érthető.³¹ De érthető egyúttal az is, hogy a darab közönségsikert nem aratott. Akkor került színre, amikor a voltaképeni romantikus vígjáték már letűnőben volt s a publikum már kezdte megkívnani az új francia drámai iskola csattanós helyzetait és izgatóbb meseszövegét. Ezzel a követelménnyel pedig ez az előkelő stílusú vígjáték nem tudott megbirkózni.³²

Tegyük hozzá még, hogy az író kelleténél tovább ment a színpadi külső hatásesszközök egyszerűsítésében s a klasszikus szabályok megtartását kelleténél inkább tűzte ki célul magának. Így alkotása kissé kimért lett. Egyet azonban okvetlenül ki kell emelni a darab technikai jelességeiből: ez az egész magyar drámairodalom legösszeszorítottabb cselekményű színműve. Az egész három felvonás meséje reggeltől délig tart.³³

³¹ A darab Péterfy Jenőnek is tetszett: „Csiky Gergely vígjátéka oly szabályosan írt, hogy majdnem kedvünk volna rajta a műfaj kellékeit kimutatni.“ *Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai.* (Magyar irod. ritkaságok, 19. füzet. Szerk. Vajthó László.)

³² Így magyarázza sikertelenségét Janovics Jenő, i. m. 219. l. — Legújabban a Rádió is játszotta.

³³ Az egykorú ismertetések közül ezt a sajátságát a *Fővárosi Lapok* cikke különösen kiemeli. 1878. okt. 12.

Csiky fejlődésének szempontjából a darab körülbelül azt a fokot képviseli, amelyet a társadalmi vígjátékok közt tárgyalandó *A bizalmatlan* c. műve. Mind a kettő a franciás modor felé való közeledést mutatja, de egyelőre nem a modern franciák, hanem Molière stílusa felé. A jellem ferdeségeire alapított komikum, a felépítés szabályossága, az időben való összeszorítottság mind a francia komédia halhatatlan mesterére mutatnak. Újromantikus azonban benne a dikció hangja s az a körülmény, hogy sem a színhely, sem a történet korszaka tekintetében nem törekszik realitásra.

Ami a tárgyat illeti, Janovics Moretonak *El lindo Diego*jával hozza kapcsolatba, mely darab ismét Don Guillem de Castro *El Narciso en su opinion* c. vígjátékára mutat vissza.³⁴ Abban a motívumban pedig, hogy a zordon nagybácsi ugyanazt akarja, mint a hercegnő, aki erről mit sem tudva, gyámjának akarata ellen küzd, Szerb Antal Musset *A quoi rêvent les jeunes filles* c. darabjának hatását véli felfedezni.³⁵ Azt hisszük, hogy nem kell okvetetlenül Mussetre következtetni: a vígjátékirodalomnak igen szokásos indítéka, hogy valaki ugyanaz elöl fut, akit neki szántak.

Mindenestül az újromantikus iskola terméke Beksics Gusztávnak *Nem látott férfit* c. háromfelvonásos verses vígjátéka. A kolozsvári színház mutatta be 1876. márc. 9-én.³⁶

³⁴ Janovics Jenő: *Csiky Gergely élete és művei*. 210—211. l. V. ö. Gyulai Pál bírálatát: *Dramaturgiai dolgozatok*. II. r. Bp., 1908. és Beöthy Zsolt: *Színművészek és színészek*. 72—80. l.

³⁵ Szerb Antal: *A magyar újromantikus dráma*. 13. l.

³⁶ Nyomtatásban nem jelent meg. Súlykönyvét sem ismerem.

A darab eselekménye Navarrában játszik, a frank királytól ostromlott egyik várban. A vígjátéki bonyolalom elindítója Donna Sol, Aragonia királynője. Férfigyűlölő, akáresak Moreto Donna Dianája, vagy Rákosi Jenő Stellája. Udvarába férfi be nem teheti lábát, kivéve a gyóntató barátot. A férfiak kirekesztésére egyébként még más oka is van. Gyermekleány nővérének, Estrellának egy darabig nem tanácsos férfit látnia, mert ha atyjuk végrendelete szerint, ez a kisebbik leány 18 éves koráig nem megy férjhez, akkor Navarra koronája is Donna Solé. Felborítja azonban a tervet a frank király, aki álruhában behatol az ostromlott várba. Természetesen Estrella, Navarra hercegnője, meglátja, megszereti s egymáséi lesznek.

Az egykorú bírálatok a vígjáték nyelvét gondosnak, költőinek mondják, meséjét jól bonyolítotttnak.³⁷

A romantikus vígjátékirodalomnak ebben a korszakban utolsó terméke Bartók Lajostól *A legszebb* c. háromfelvonásos színdarab, melyet a Nemzeti Színház 1879. dec. 21-én mutatott be.³⁸

A színhely Mese-Görögország. Mytilene archona meg akarja házasítani a fiát (V. ö. *Aesopus!*). Ebből a célból feltámasztja az egykor divatos szépségversenyek szokását. Akit legszebbnek nyilvánítanak, az lesz a menyee. Három vén görögöt nevez ki bírának, de titoktartást követel tőlük. Az egyik, Menander azonban rögtön elárulja az érdekes megbízatást feleségének, Zenóbiának. Ennek révén megtudja az egész város, mire

³⁷ L. *Magyar Polgár*, 1876. márc. 9. és márc. 11., — *Kelet*, 1876. márc. 11., azonkívül v. ö. *Nemzeti Hírlap*, 1876. márc. 5. és márc. 14.

³⁸ Megjelent Budapesten 1880-ban.

aztán minden leány még akarja a bírákat vesztegetni. Különösen Oxylos van erős esábításoknak kitéve. A vén imposztor a kapott kincset kertjében egy bagoly-szoborba rejti el. Gazdasszonya, Dokia azonban észreveszi és ellopja a kincset, azon való bosszújától indítva, hogy a három bíró Corinnát, egy büszke szépséget készül a legszebbnek nyilvánítani. Közben az archon megtudja, hogy a bírákat megvesztegették, elesapja őket s helyettük három ifjút nevez ki. Köztük van Arion is, aki egy barbár leányba, Melittába szerelmes. Ez a fiatal bíró azonban fél, hogy majd szerelmese nyeri el a pálmát s akkor nem lehet az övé. Ezért lemond hivataláról, mire nagy zűrzavar támad. A bonyodalmat végül is az archon fiának levele oldja meg, tudatva atyját, hogy már eljegyzett magának valakit.

Beöthy Zsolt a darabot elég elismerő bírálatban részesítette. Kiemelte, hogy — bár ebben is akadnak anachronismuskok — mégis többet nyújt az antik világ szelleméből, mint általában az újromantikus vígjátékok. Nyelve sem keresett s nincsen tömve eufuizmusokkal.³⁹

Beöthy megállapítása nagyon talál, csak abban nincs igaza, hogy a nagyobbfokú történeti valószerűség a többi romantikus vígjátékkal való összehasonlításban *A legszebb* javára billenti a mérleget. Bartók nyilván azért vesz igénybe holmi archeológiai adatokat, mert ezekkel a pozitívumokkal képzeletének hiányát akarta pótolni. Ezek a történetileg hű mozzanatok azonban éles ellentétben vannak az egész darab főindítékainak valószerűtlenségével. Bartók újromantikus vígjátékot akart írni az újromantika játékosságának és fantasztikumának következetessége nélkül.

³⁹ *Színműről és színészek.*

De egyéb baj is akad. A mese nem tud igazán lekötöni bennünket s Gyulai méltán róttta fel a darab hibájául, hogy kevés komikai érdeket ébreszt.⁴⁰ A színpadi hatás ellen dolgozik a szerkezetnek aránytalansága is. Az expozíció két egész felvonásra nyúlik s a voltaképpen bonyodalom és megoldás a III. felvonásra zsúfolódik össze.

Aesopus hatását már érintettük, de a fiát mindenáron megnősíteni akaró fejedelmen kívül még a mellékalakok egyrésze, kivált a hetérák szerepeltetése is arrafelé mutatnak. A bagoly-motívumban pedig már Beöthy is felismerte Plautus *Aululáriá*jának hatását.

Bartók Lajosnak *A legszebb*jével zárul a romantikus vígjátéknak első és duzzadóbb életű korszaka. A történeti valóság félreismerése volna azonban, ha az újromantikát pusztán a mesevígjátékokra szorítanánk. Ezekben a tarka-barka alkotásokban megnyilatkozó költői szándékok és sajtáságok más drámai műfajokban éreztetik létezésüket. A nyelv lendülete és pazarló színessége, a fiktív korábrázolás, a képzelet kóborlóbb csapongása s a drámába betörő líraiság — csupa olyan jellegzetességek, amelyek a korabeli magyar történeti vígjátékokban és komoly históriai színművekben is gyakran és erőteljesen mutatkoznak meg. Az újromantika hangversenye irodalmunkban sokkal változatosabb zengésű, polifónabb, semhogy kimerülne a mesevígjáték fuvolahangjával, bár kétségtelen, hogy a vezetőszólamot ő szolgáltatja.

A lírai hang és a regényes fantázia annyira behatol a komoly történeti szomorújátékba is, hogy kö-

⁴⁰ Bartók: *A legszebb* és Csiky: *Proletárok*. (Dramaturgiai dolgozatok, II. k., 1908.)

zülük legalább kettőt — mint a legjellegzetesebbeket — nem a történelmi drámáról szóló fejezetben, hanem itt, az újromantikus színművek között kell tárgyalnunk.

Az irodalomtörténeti vizsgálódás számára gyakran a túlzások is igen érdekesek, mert sokszor egy-egy stílusiránynak éppen ezek a nyilvánulásai mutatják nagyító üvegen keresztül valamely irodalmi divat jellegzetes sajátosságait. Ilyen túlzás V á r a d i Antalnak *Tamórája* is, mely a Teleki-díj koszorújával a Nemzeti Színházban 1879. febr. 12-én kerül bemutatóra.⁴¹

Meséjét hadd mondjuk el kissé részletesebben, mert belőle láthatjuk, hogy az új stílus hogyan merészel teljesen fiktív korábrázolással „történelmi” drámát írni.

Tamóra (vajjon mikor uralkodott ilyen nevű királynő?) Tirus királynője legyőzte a theozugokat (miféle nép ez?). Akiket serege a haretéren nem ölt meg, azokat rabszolgaként fogságba hurcolta. Dágon, a theozug király (uralkodott ilyen nevű fejedelem?) súlyosan sebesülve maradt a csatatéren, de egy hű embere megmentette, s amikor felgyógyult, Tamóra országába hozta. Dágon egy ligetben találkozik a királynővel, s nem tudva egymás kilétét, szenvedélyesen egymásba szeretnek. Ebbe a cselekménybe belejátszik egy másik mozzanat is: Dágon holtnak hiszi feleségét, de a darab folyamán kiderül, hogy Palmea él (milyen következetlen fonetikája van a neveknek!) s épúgy rabszolgasorban sínylődik, mint az egész megmaradt theozug nép. Közben Dágon felláztatja a theozugokat Tamóra ellen, de amikor megtudja, hogy szerelmese

⁴¹ Megjelent mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 121. füzeté Keményen bírálta Beöthy Zsolt a *Színműírók és színészek* o. kötetben.

az, akit zendülő népe fenyeget, védelmére kel a királynőnek. Tétovázása közben elfogják. Tamóra látván, hogy a lázadás vezére a forrón szeretett férfi, most már hajlandó volna a leigázott ellenséges népet felszabadítani, ha Dágon feleségül veszi őt s együtt uralkodnak a két nemzet fölött. A fogoly király azonban megtudván, hogy neje él, visszautasítja az ajánlatot. A szenvedélyes tirusi királynő erre máglyára akarja vetni Palmeát. Dágon közbelép, megmenti feleségét és leszúrja Tamórát. Az újra feltámadt theozugok betörnek a palotába s Dágont árulónak véelve megölik királyukat. Csak ezután derül ki, hogy éppen Dágon volt az, aki végzett Tamórával. A darab a theozugok felszabadulásával és Palmea siralmával végződik.

A mű legnagyobb hibája az a stílusellentét, hogy egy ilyen véres tragédia, ahol a játék nemzetek életére-halálára megy, teljesen lírába fullad. A költő hiába akarja Atridest és Kadmost zengeni, lantja húrjai mind csak Eróst felelik. Az egész darabon az újromantikus mesejáték színei villódzanak, de tragikussá sötétülve. Cselekménye menetén a valószínűtlenségeket valósággal halmozza az író, nem törődve sem a lélektani igazsággal, sem a fordulatok logikájával, sem pedig a színpadi felépítés ökonómiájával. Csak a lírai részekhez akar eljutni, mindegy, hogy miképpen!

Fülledt, drámaiatlan nyelvéből hadd álljon itt egy jellemző mutatvány. Dágon így beszéli el Lyreusnak Tamórával való első találkozását:

A fáradtság, a szomj, s a bűvös éj
Egy pálmaerdő hűs mélyébe vonzott.
Illatlehelve nyílt ezer virág,
Az éji lepke dongva repkedett —
Játszván a tovasikló holdsugárral,

Mely mint ezüst tör verte át az éj
 Sötét keblét a pálmafák alatt.
 Csevegve csergett egy kis tiszta ér
 Az áloék sötétzöld, hűs tövében;
 Tündérlovas gyanánt a holdvilág
 Egyik hullámról másra szökve át
 Bűvös sugárral tündökölt elém . . .
 S hogy a kis ér futását hűn követve
 Áttörtem illatos bozótja közt —
 Im csergő tükre tóvá szélesült —
 Vendégül híva minden csillagot,
 Amely a néma égen tündökölt.
 A tó körül virágok ezre állt,
 S szirmát a víztükörbe hullatá.
 Partján miként a forrás istennője —
 Csodás szép nő alakja tűnt elém.
 Fehér keblét kerülte a sugár,
 Mert az megszégyenítné szűz havát.
 Sötét hajának lengő fodrain
 A holdvilág megittasult sugára
 Ezüst folyondárkép siklott alá!
 Az erdők mélyén halk danát zsonogtak
 Talán az éjnek istennői, tán
 A szóra nyílt virágok ajkai . . .
 Kábultan a gyönyör miatt, a daltól,
 A bájtól, illatártól, csillagoktól,
 Felérohantam, átöleltem őt . . . (I. felv. 3. jel.)

Péterfy Jenő megoldasta, hogy a harmadik felvonás közepéig — nem számítva a fehérruhás jácintokat és a gyöngyvajkú amarantot — huszonnégyszer fordul elő ez a szó: virág. Szellemesen jegyzi meg, hogy Váradi egészen lírai „bon enfant“ és hogy semmi sines benne „a pszicholog keménységéből és plasztikájából“. ⁴²

Váradi *Tamór*ája minden drámaiatlansága elle-

⁴² Péterfy Jenő *Dramaturgiai dolgozatai*. (Magyar irodalmi ritkaságok, 2. Szerk. Vajthó László.)

nére is jó másfélévtized mulva feltámadt a színpadon, de nem mint tragédia, hanem mint operaszöveg. Elbert Imre zenéjével bemutatta a M. Kir. Operaház 1895. okt. 5-én. Az egésznek líraisága valóban alkalmasabb is dalműszövegnek, mint beszélő színészek játékaül.

Ízig-vérig újromantikus dráma Kemény Endre bárónak, ennek az irodalomtörténetírásunktól elhanyagolt, nem közönséges tehetségű erdélyi írónak *A tenger fia*i c. színműve. Kolozsvárott került bemutatásra 1878. márc. 2-án.⁴³

Ennek a drámának is teljesen önkényes a korrajza, némi nyomok azonban arra mutatnak, hogy az író a XVII. századra gondolt. Angria kalózkirály az egyik főszereplő, aki korlátlan ura a tengernek, és rettegésben tartja valamennyi vízihatalom hajóját. Most is egy angol hajót ejtett fogságba, melyen egy gazdag és tekintélyes lordnak Jenny nevű leánya utazott. Angria fia beleszeret a szép teremtsbe, de csak mint szabad nőt akarja elvenni, akit nem köt semmi kényszer. E végből összeköttetésbe lép az apával, James lorddal, s felajánlja neki rubintkövét, amellyel kifizetheti a magas váltságdíjat. A lord meghatva fogadja Dávid ajánlatát, de a házasságra vonatkozólag nem tesz ígéretet, s bízik, hogy leánya nem választja a kalóz fiát élettársul. Az angolok szövetséget ajánlanak a kalóznak, ez azonban pusztán csapda, hogy végre ártalmatlanná tegyék őket. Angria örömmel fogadja az egyeséget, s megígéri, hogy angol hajónak nem lesz többé bántódása. Szövetségeseitől még váltságdíjat sem fogad el Jennyért. A leány örömmel nyújtja kezét nemes-

⁴³ Nyomtatásban: Kolozsvár, 1878.

lelkű szerelmesének, mire atyja megátkozza. Közben sikerül az angolok csele. Leverik a kalózokat, Jenny férfiruhában küzd férje mellett, és apja kezétől esik el. A lord megtörve borul gyermeke holttestére, Dávid pedig agyonlövi magát.

Nem volna nehéz a darab képtelenségeit kimutatni, melyek között első helyen áll az a lélektani furcsaság, hogy a zord kalózvezér fia ilyen gyöngéd, áldozatos lelkű lovag. De az írónak nem is a valóság volt a fontos, hanem csak az, hogy rapszódikus lírai hevületének kifejezést adjon. A nyelv is az újromantikus iskola hatását mutatja, s ennek az iránynak történetében ez az egész alkotás nem elhanyagolható jelenség.⁴⁴

⁴⁴ V. ö. Hegedüs István bírálatát a *Magyar Polgár* 1878. márc. 5. számában.

A TÁRSADALMI DRÁMA.

I.

Az 1878-i drámapályázaton ismét Csiky Gergely nyerte el az Akadémia jutalmát. A *Jóslat*nak 1875-i, a *Jánus*nak 1877-i Teleki-díja után most *Az ellenállhatatlan* c. vígjáték a pénzben is, dicsőségben is értékesebb Karácsonyi-jutalmat hozta meg neki. Az író egyik barátja nyomban nagy örömmel vitte meg a hírt Podmaniczky Frigyes bárónak, a Nemzeti Színház intendánsának. Mikor a báró megtudta, hogy a koszorúzott vígjáték verses mű, és hogy spanyol földön játszik, kedvetlenül így szólt:

— Szép, szép, de Csikynek másfajta darabot kell írnia. Nekünk társadalmi darabra van szükségünk. Ha Csiky átlépne e térre, az ő tehetsége új életet teremthetne a színháznál. Rá fogom beszélni, hogy írjon társadalmi drámát.

A jó barát elmondta ezt a nyilatkozatot Csikynek, mire ez fanyarul válaszolt:

— Van is magyar társadalom! Újra csak sablónokat, ismert figurákat hozni színpadra, ehhez semmi kedvem! Nem hiszem, hogy én valaha társadalmi darabot írjak!¹

¹ Sümegi Kálmán: *A proletárok szerzőjéről*. (Fővárosi Lapok, 1885., ápr. 16. és 17.)

Milyen különös! Ezt az író mondta, akinek két esztendő mulva színrekerült *Proletárok* c. színműve adott döntő lökést a magyar társadalmi drámának.

Honnan ez a nagy ellentmondás? Vajjon csakugyan annyira nem volt-e még a mult század hetvenes éveinek végén jellegzetes és drámai feldolgozásra alkalmas magyar társadalmi élet? Vagy pedig csak Csiky nem látta ekkor még világosan a maga hivatását és a magyar drámairodalomnak pótlásra váró hézagát? Avagy csak valami szeszélyes, pillanatnyi elborulás adta ajkára a pesszimista szavakat? Vagy pedig — ami a legfeltűnőbb volna — 1878-ban még nem volt drámaíró tollára méltó magyar társadalom s röpke két év alatt meg már olyan életteljes lendületet kapott, hogy az érdekes és eredeti modellek egész sorát szolgáltatatta az írónak?

Csupa olyan kérdés, melyre a felelet csak társadalmi, irodalmi és színházi viszonyainknak alaposabb szemügyre vételével adható meg.

Ami a társadalmi dráma terén a magyar irodalomban 1867-ig kísérlet történt, azt legfeljebb mint tiszteletreméltó praehistoricumot lehet értékelni. A negyvenes éveknek e nemű próbálkozásai — nem szólva a még régibb tapogatódzásokról — a romantika rekvizitumaitól hemzsegnek. Czakó Zsigmond, Obernyik Károly, Hugó Károly, Kovács Pál effajta darabjai éppen úgy nem igazi társadalmi és nem igazán magyar levegőjű drámák, mint ahogy az ötvenes években Kövér Lajos kísérletei sem azok. Ennek az ügyestollú és korához képest jelentékeny színpadismerettel rendelkező írónak csak három darabja jöhet e műfaj tekintetében számításba: *A szép marquisé* (1854), *Celestina* (1856)

és a *Gazdagság és szegénység* (1857).² Romantika és realista ábrázolás még erősen kiegyensúlyozatlanul keverednek bennük, alakjaik mesterkéltek, környezetrajzuk kényszeredett. Jellemző, hogy amelyik köztük a legkülönb, *A szép marquisné*, az is Balzacnak *La duchesse de Langeais* c. novellája után készült.³

Szigligeti Edének 1865-ben bemutatott és többször újra elővett *A fény árnyai* c. ötfelvonásos darabja a maga korában elég hatásos dráma volt, de meséje és alakjai ennek is erőszakoltak, a magyar színek nagyon is halványak benne, s a darab vezető személye, Charlotte, francia nő. A műnek verses formája pedig a társadalmi színdarabok reálisabb ábrázolást kívánó egész valójával ellentétben van. A verses formának erre a műágra annyira feszélyező hatása és stílustalansága Szász Károlynak a Nemzeti Színházban 1866-ban bemutatott *Flórájában* még azzal fokozódott, hogy a szerző a verses dikciót rímekkel tarkázta.⁴

Ezek a kiegyezés előtt feltűnt kísérletek a később jövőknek legfeljebb útját egyengették, de a magyar társadalmi dráma további fejlődésének alig adtak akár formai, akár tartalmi ihletet. Ez a műfaj magyar földön lényegében úgy alakult, mintha ezek az előzmények fel sem tűntek volna.

De a kiegyezésre közvetlenül következő években

² Kövér Lajos *színművei*. 1860—61. I.—IV. k.

³ V. ö. Prém Loránd: *Kövé Lajos élete és drámaírói pályája*. Budapest, 1915., 57. l.

⁴ Érdemes megemlíteni, hogy a darab *A lelenc* címen a kolozsvári színháznak 1865-i pályázatán 50 arany díjat nyert. Megjelent a Kisfaludy-Társaság kiadásában 1867-ben, Szász Károly: *Két színmű*: I. *Heródes*, II. *A lelenc*.

sem indult meg e drámai formának gyorsabb ütemű fejlődése. Eme lassú kibontakozás főoka abban rejlik, hogy a társadalomnak az a rétege, amely a modern értelmű polgári drámának sugalló osztálya és egyben közönsége — a városi polgári elem — nálunk még csak a megalakulás, az összeverődés éveit élte. A szabadságharc előtt ez irányban már megmozdult fejlődés a világosi katasztrófa után visszahanyatlott, s az a réteg, amelyből magyar szellemű és egyúttal modern városi polgárság alakulhatott volna, vidékre vonult, s újra a régi középnemesség falusi életét élte. Az az elem tehát, amely a maga bonyolultabb életviszonyaival a társadalmi drámának ösztönzést és modelleket adhatott volna, minálunk csak a kiegyezéssel megváltozott politikai viszonyok és a nekilendült gazdasági élet következtében kezd számottevő lenni.⁵

E nélkül a városi elem nélkül pedig nincsen társadalmi dráma. A vidéki földesúri életet élő osztályok lehettek ösztönző anyaga és hálás közönsége a nemzeti élet nagy kérdéseit történeti formában megjelentető hősi daraboknak, szolgáltathattak színpadi ábrázolásra érdemes mintaképeket a kedves, muskátlis, pipázó és kvaterkázó vígjáték egyszerűbb vágású alakjaihoz és patriarchálisabb meséihez — de a társadalmi színmű ama formájának, amely Nyugaton a negyvenes években kezd fellendülni, semmiképpen sem lehettek életre sugallói. Ez a drámai műág teljesen össze van forrva a városi polgársággal, melynek életviszonyai — legalább is a külső vonatkozásokban — sokkal bonyolultabbak, mint a vidéki nemesi rendé.

⁵ Ennek a nagy átalakulásnak egy-egy mozzanatára jól világít rá Toldy István az *Öt év története, 1867—1872* c. munkájában. (Pesten 1872-ben a szerző neve nélkül jelent meg.)

S az új társadalmi osztály éppen ezeket a bonyolultabb viszonyokat akarja színpadon látni. S eme viszonyokat egyúttal új drámai formákban akarja a deszkákon szemlélni. Ámde míg egyfelől ennek a műágnak életre ébresztésével gazdagodást idéz elő az irodalomban, addig másfelől azt is bátran meg lehet állapítani, hogy műérzéke nem mindig tisztultabb, mint a régi közönségé volt. A polgári rendnek kiesinyesebb gondolkodása és érzésvilága ritkán tud felszárnyalni a tragédia magasságába, s bár szeret összeütközéseket a színpadon látni, de csak megnyugtató, kibékítő megoldással, hogy színház utáni vacsorájának hangulatába ne vegyüljön étvágy- és kedélyrontó izgalom. Innen van, hogy a társadalmi színművek túlnyomó része ú. n. *középfajú dráma*, melyekről Beöthy Zsolt elmésen állapította meg, hogy „a hibáknak, a félúton maradó bűnöknek költeményei.”⁶

Ez a közönség az irodalmi alkotásoktól az ábrázolásnak bizonyos kiesinyesebb realizmusát kívánja meg. Nem szereti, ha érzéseit és gondolatait történelemmé stilizálják, nem szereti a pátosznak mélyebbre hasító és magasabbra esapó hullámfodrait, szívesebben látja a színpadon a maga megszokott környezetét, a polgári személyeket, a polgári otthont, szóval a modern környezetet. Kívánja, hogy a dráma személyei azokat az aktuális kérdéseket fejteggessék, vagy azokból a napi problémákból bonyolítsanak mesét, amelyek őt a szalonokban, kávéházban, a kaszinóban, börzén, parlamentben vagy a hírlapok hasábjain is foglalkoztatják. A maga közvetlen világát akarja a színpadon is látni, s íróitól is ugyanazt a közellátást követeli meg, amely-

⁶ *Színműírók és színészek.* 9. l. — V. ö. a *melodráma*-ról mondottakat a Bevezetésben.

ben maga is szenved. Szóval valószerűséget kíván, de ezt sem olyan mértékben, hogy az író a társadalom mély keserűségeit és igazságait merészebben markolja meg és meztelenül tárja elé. Ezen a ponton magával, mint mecénással szemben tapintatot követel, s a saját képmását a művésztől csak olyan feltétellel fogadja el, hogy az élethűség ne merészkedjék az előnyös beállítás rovására érvényesülni.⁷

Ilyen gondolkozású és ilyen ízléskövetelményű polgári osztály nálunk csak a kiegyezés utáni években kezd kialakulni. És mivel *még csak kezd* kialakulni, azért van még jóideig hatása a történeti drámának s ezért fejlődik olyan lassan a társadalmi dráma. De mivel az új osztály *mégis csak kezd már* kialakulni, s az új szellemnek az új drámai formának megteremtésére már minden gazdasági, politikai és társadalmi feltétel megalapozást nyert, a kísérletek már egyre sűrűbben jelentkeznek.⁸

⁷ L. Galamb Sándor: *Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből*. Bp., 1926. 4—6. l.

⁸ A társadalmi dráma lassú fejlődését természetesen a kortársak is észreveszik, s többször kifejezést is adnak megfigyelésüknek. Legérdekesebb Toldy István *Kornéliájának* bemutatójakor a *Figyelő* kritikusának megjegyzése: „Ha a magyar színi irodalmon végigtekintünk, be kell ismernünk, hogy az a társadalmi darabokban a legmeddőbb, vagy ha tetszik: leggyarlóbb. Ennek okát mi azon beteges állapotban keressük, hogy egy osztályt kivéve, alig van társadalmi életünk. Az a társadalmi élet, mely Szigeti *Falusiak* c. vígjátékában olyan hatalmasan lüktet, s olyan vonzó képekben tárul elénk: csaknem kipusztult. A francia, német, angol szokások keveréke lépett helyébe s mutatja ferdeségeit à la saison. Ez a társadalom pedig szigorú conclaveval él, s kevés magyar író részesült eddig még azon szerencsében, hogy e conclaven belül ne csak vendégnek tekintessék...” *Figyelő*, 1874., 595 l.

A kiegyezés évében a polgári színmű területén először Szigligeti Ede lép fel. Nagy hajlékonyságával és a színpadi szükségletek s lehetőségek iránt mindig eleven érzékével megsejtette, hogy a társadalmi dráma olyan műfaj, amelyre nagy jövő vár, s amelynek feltételei — habár halkán is — kezdenek már jelentkezni. A *halottak emléke* c. háromfelvonásos, modern tárgyú darabját a Nemzeti Színház 1867 március 31-én mutatta be.⁹

Rövid tartalma a következő: Kelendi gróf visszatartóan hidegen viselkedik fiával, az elmélyedésre és búskomorságra hajlamos Jenővel szemben. A mellett szigorúan arisztokrata gondolkodású, s a 48-as reformokat — most az alkotmányos élet helyreálltával — szeretné visszafejleszteni. Ezért a képviselőválasztások alkalmával Vizváry grófot pártolja, aki Szenthidy báró családjával együtt kastélyának éppen vendége. Szenthidy Ottilia Vizváry jövődöbelijének van kiszemelve. A leány azonban Jenő grófba szeret bele, s az is heves érzelmre lobban a leány iránt. Jenőnek van egy atyai jóbarátja, Demeter. Ez a derék férfi a szabadságharcban vitézül verekedett, s most erősen demokrata gondolkozásáért a választó polgárok egyrésze őt akarja Vizváry gróffal szemben követnek. Demeter azonban rábírja Jenőt, hogy lépjen fel helyette képviselőjelöltnek. Jenő, akiben a szerelem felébresztette az életkedvet, elfogadja az ajánlatot. Így persze még élesebben szembekerül apjával, aki egy heves jelenet során felfedi az okát, hogy miért olyan hideg hozzá. Megmutat egy levelet, melyet Jenő meghalt anyjának állítólagos kedvese írt az asszonynak,

⁹ Nyomtatásban nem jelent meg. Sógópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

s amelyben egy-két célzást arra lehet magyarázni, hogy Jenő nem Kelendi fia. Jenőt a felfedezés anyyira lesujtja, hogy le akar mondani ambícióiról, szakítani akar szerelmesével és külföldre készül utazni. Demeter azonban, akiről ama levél alapján az a gyanú, hogy ő az apja Jenőnek, felfedi a titkot. Nem édesatyja ő a fiatal grófnak, hanem nagybátyja, Jenő anyjának fivére. S nem Kelendi neje, hanem Demeternek és Kelendi meghalt feleségének édesanyja lett hűtelen férjéhez. Így minden kitudódván, minden jó végre fordul. Jenő és atyja egymásra találnak, Jenő elveszi Ottiliát, s tetejébe elnyeri a képviselőséget.

Amint a meséből látható, a darab társadalmi színmű akar lenni, motívumai azonban még élénken emlékeztetnek a romantikus dráma eszközeire, bár — s itt a stílusdiszsonancia! — modora, dialógusa, a jelenetek elgondolása realitásra törekszik. Az erőltetve kieszelt mese, a kacskaringós előtörténet és a titoknak egészen külsőséges kipattantása ellenére az egésznek felépítésében ügyesség mutatkozik, a fordulatok dúsak, s a történetet nagy színpadi készséggel szorította alig két napnyi időtartamba az író.

Jellemző, hogy társadalmi drámát akarván alkotni Szigligeti, nem a polgári rend köréből veszi szereplőit, hanem a felsőbb osztályokból. Nyilván a magyar polgári rendet még ő sem találta alkalmas anyagnak e fajta színdarab számára. A főrangú környezet persze idegen hangot és levegőt visz a műbe, amit Szigligeti azzal akart ellensúlyozni, hogy politikai vonatkozásokkal telítette, s így a hazai életre jellemző vonással gazdagította.

A politikai mozzanatok terén azonban egyszerű kétszer elsiklott a hazai realitás talajáról a szerző,

s külföldi irodalmi kaptára olyan megjegyzéseket adott szereplői szájába, amelyek nyilván nem a korabeli magyar állapotokat jellemzik, hanem csak anticipálják a jóval később fellépő szociális problémákat. Vizváry gróf pl. így jellemzi Jenő programbeszédét: „... Az ifjú Kelendi oly beszédet tartott hevenyében, melyre csoda, hogy a városházának minden kéménye rögtön le nem omlott, s aki csak egy félujjnyival is nagyobb másnál, rögtön annyit le nem vágat fejéből vagy lábából, hogy mindnyájan egyenlők legyünk; ha nem tudnám, hogy Kelendi gróf, azt hinném, hogy egy megszökött szocialista.“ (II. felv., 3. jel.) Szenthidy pedig ezeket mondja Jenőnek: „... Én is így voltam vele. Az ön korában egetvívó titán voltam, dühös radikális, demokrata, sőt a kommunizmust is tanulmányoztam. Akkor többen kezdtük így a pályát. Az idő a legjobb asztalos, legyalulja a szálkákat; kisímítja s befesti; az eredeti szint elvesztjük, míg végre hasznos, politurozott bútorrá válunk.“ (II. felv., 4. jel.)

Érdekes jelenség, hogy az újromantikus irány vezére, Rákosi Jenő is kísérletezik a társadalmi dráma formájával. *Régi dal régi gyűlölségről* c. darabja *Shylock ma* címmel pályázott az Akadémia Teleki-jutalmára Szász Károlynak *Erős szer hat* c. történelmi és Szigligeti Ede *Kedv és hivatás* című társadalmi vígjátékával együtt. Jelentésében Gyulai Pál a Rákosi-darabról azt mondja, hogy diktáció tekintetében a legkülönb társai között, s hogy kiválik egypár nőalak rajzával. (A díjat mégis Szigligeti kapta.)¹⁰

¹⁰ *Akadémiai Értesítő*, 1867. Nyomtatásban is megjelent ugyanabban az évben.

Bemutatta a Nemzeti Színház, 1867. okt. 13-án.

Mai szemmel nézve, a *Régi dal régi gyűlölségről* érdekes, de elhibázott kísérlet. Itt is egy követválasztás izgalmai okozzák a bonyodalmat. Tardi és Kelendi mint ellenjelöltek állanak egymással szemben. Kelendi fia, Tivadar, szereti Tardi Jolánt, de a családi ellentét útját állja boldogságuknak. Ezért Tivadar elhatározza, hogy a két öreget kiüti a nyeregből. Ő is fellép követnek és ha megválasztják, legalább bebizonyította Tardinak, hogy ember a talpán és megérdemli leánya kezét. Rábeszéli apját, hogy a kortesek és hozzátartozók kedvéért bált rendezzenek. Erre Tardi is bála készül, de mivel fülig el van adósodva, Lévi zsidóhoz fordul pénzért. Ez a „mai Shylock“ haragszik Tardira, mert kortesei egyszer az utcán megverték. Általában gyűlöli a keresztényeket, mert lenézik őt és hallani sem akar leányának, Juditnak szerelméről egy bizonyos Szarkaláb Dénes iránt. Hogy Tardin bosszút álljon, összehásárolja váltóit. A rendezendő bála azonban ad neki pénzt, de csak olyan feltétellel, ha őt is meghívják. A mulatságon a házikisasszony egy táncban Lévi fiát, Somát részesíti előnyben Toldalakkal szemben, ki ezért a fiatalembert párbajra hívja, de mikor névjegyét meglátja, visszalép, mert zsidóval egy gentleman nem párbajozik. Ebből szóváltás kerekedik, melynek hevében Tardi Lévit kiutasítja. A zsidó most már minden reményét a váltókba veti. Azonban fia, aki reménytelenül szerelmes Jolánba, jobbik énjére hallgatva addig kérleli, míg csak el nem áll tervétől. Végül is aztán minden jóra fordul. A politikai ellenselek kibékülnek, Lévi is megbocsát leányának, amiért titokban megesküdött Dénessel. Tivadart megválasztják, s Tardi beleegyezik, hogy leánya hozzámenjen.

A cselekmény szétfut, az egyes fordulatokat nem a valószínűség logikája, hanem az író önkénye vezeti. A szerző mondanivalója, hogy míg a régi nemzedékben a keresztények és zsidók gyűlöltek egymást, a fiatalok között létrejön az egyetértés, nagyon is erőltetve töri keresztül magát. Kellemetlenek a kirívó Shakespeare-reminiscenciák is. Lévi Shylocknak mása — persze csak sápadt mása, — leánya Judit pedig nyilván Jessica példáját követi, amikor keresztényhez megy feleségül. A bosszúvágyó zsidó majdnem szóról-szóra ismétli *Velencei kalmár*beli ősének híres szavait: Hát nincsenek a zsidónak szemei stb., amikor ezeket mondja:

Nem-e

Hasonló inger küld a világba,
Hasonló kéjjel, fájdalommal?
Hasonló kezdet, ugyanaz a vég:
Egy nap, egy levegő, esont, hús és vér!
... Izmod nem lágy hus-e? Velőd nem-e
Törékeny esont veszi körül? — Nem-e
Tüdő — csak omlatag silány szövet —
Tisztítja véredet? Késhatlan-e
E test, amelybe lelked zárkozott?
Hitemre! Olyan csak, mint az enyém...

(V. felv. 1. szín.)

Shakespeare-re mutatnak a gyakori színhelyváltások is, valamint a kezdőjelenetben a vendéglősnek és Péter inasnak beszélgetése, akik teljesen a nagy brit költő szolgálatainak körmönfont eszejárásával szellemeskednek.

Vers és próza váltakoznak a dialógusban, s a dikció költőibb színessége kiáltó disszonanciát mutat a darab modern miliőjével. Erre a felemás modorra alig lehetne jellemzőbb valami, mint az az egyébként je-

lentéktelen vonás, hogy a szerelmesek hol tegeznek, hol magázzák egymást, a szerint, amint párbeszédük líraivá hevül, vagy pedig prózaivá okosodik.

Érdekes, amit Rákosi Jenő késő öregségében e darabjáról mondott: „Nekem, mint drámaírónak becsapgyaim voltak. Én azt gondoltam, én vagyok hivatva arra, hogy Shakespeare reális romantikáját és Racine puritán, pedáns klasszicizmusát összeszövöm egy harmadik fajjára. Én azt hittem, a szárnyas poétai formákat, a verset, lendületet, az általános emberit összekéítem a modern étellel, hogy az nem lesz olyan prózai, amilyennek látjuk és nem lesz olyan távol sem tőlünk, mintha tisztán a légies költészet köntösében járatnók modern hőseinket. Ennek az elmélkedésnek volt próbája a ... *Régi dal régi gyűlölségről*. De ... az Akadémiának volt igaza. Hiszen az Akadémia után a közönség sem adott neki pardont.“¹¹

Ennek a nyilatkozatnak csak az a része illik a darabra, hogy az író a szárnyas poétai formákat össze akarta békíteni a modern étellel. A klasszicizmus felé való törekvés azonban más, még pedig későbbi színműveire sokkal jobban talál, mint éppen erre.

A kiegyezésre következő — 1868-as év csak egyetlen társadalmi drámát hoz a nyilvánosság elé. November 14-én mutatja be a Budai Népszínház J á m b o r Pál (Hiador) papköltőnek *A párbaí* c. háromfelvonásos „társalgási“ színművét.¹²

¹¹ Rákosi Jenő: *Emlékezések*. I. k. 160. l.

¹² Megjelent *Hiador művei* XXVI. füzeteként. Budapest, 1883. A füzet még egy társadalmi színművet tartalmaz: *A féltékeny férjet*. Ez azonban a szerző megjegyzése szerint 1864-ben kerülván színre, kiesik vizsgálódásunk köréből.

Meséje arról szól, hogy egy gazdag leány vonakodik régi szerelmeséhez hozzámenni, mert megtudta, hogy visszautasított egy párbajra való kihívást, s tisztí rangjáról le kényszerült mondani. Széphalmi, így hívják a volt tengerésztisztet, megmagyarázza, hogy egyszer párbajban agyonlőtt egy fiatalembert, s akkor esküvel megfogadta, hogy többet nem verekszik. A társadalmi előítéletektől megszabadulni alig tudó leányt atyja ezekkel a szavakkal akarja jobb belátásra bírni:

A párbaj járvány s pusztít kórja ma,
A hősöknek kell példát adnia. (Így!)
Azt mondod törvény? rég időkbe hisz
Törvény volt az istenítélet is.
Bármerre nézünk, új világ pezseg,
Melynek nem kell eszmény, se szörnyeteg.
A hősiségre ajkad mosolyog,
Pedig a vérfolt irtóztatni fog,
Jobban kérdezd szíved meg.

A leány csak akkor változtatja meg nézetét, amikor meglátja a szerelmesétől leölt fiúnak gyászoló édesanyját.¹³

A sovány meséjű, bágyadt meseszövéssű és minden tekintetében halványan rajzoló mű csak azért érdemes a megemlítésre, mert a magyar társadalmi drámának ebben a gyermekkorában minden megmozdulást észre kell vennünk.

Csak ez a szempont magyarázza, hogy H a m a r

¹³ A *Vasárnapi Ujság* 1868. nov. 22-i száma kiemeli a darab párbajjelenes mondanivalóját, a tartalmát azonban sok tekintetben másképpen mondja el, s azt állítja, hogy a mű négyfelvonásos. Lehetséges, hogy a költő a kiadás számára átdolgozta a darabot.

László, debreceni városi hivatalnoknak *Bíboros hölgy* c. négyfelvonásos darabjára szót vesztegetünk.¹⁴ A Debrecenben 1869. márc. 22-én bemutatott drámának főalakja egy Violetta nevű szökött fegyvenő, aki udvarlói jóvoltából nagyvilági életet él. A mese folyamán egy férjet elcsábít s rábírja, hogy mérgezze meg feleségét. Azután a vele együtt megszökött einkostársát megöli. Leleplezik, újra fegyházba kerül, a bűncseppentett férj pedig lelkiismeretfurdalástól űzve, megöli magát.

A leglehetőlenebb vadromantika indítékai kavarognak ebben a modern környezetbe helyezett darabban. A szerző szerint a történet egy vidéki városban és környékén folyik le, de sem időre, sem helyre jellemző vonás nincsen benne. Alakjai nem igazi emberek, csak az író bábui, akiket azonban még érdekesen rángatni sem tud. Dikcióját mintha Rákosi Jenő romantikus stílusa befolyásolta volna, de nyelvi fordulatai néhol régiesebbek. Rímtelen ötös jambusokban van írva.

Az 1870-ik évből csak egy kétes adat áll a társadalmi dráma történetírójának rendelkezésére. Balás Frigyesnek *Egy rejtett galamb története* c. színműve, amely címéből ítélve, alkalmasint jelenkorból merített dráma lehetett.¹⁵

Az 1871-ik év Jósika Kálmán bárót csalja a modern társadalmi dráma terére. Ennek az esztendőnek kezdetén — január 30-án — mutatja be a Nem-

¹⁴ Megjelent Pest, 1869.

¹⁵ Említi Szinnyei *Magyar Írók*-ja és a *Magyar Színművészeti Lexikon* Balás Frigyes címszó alatt. Több adatom nincs róla.

zeti Színház *A két jóbarát* c. színművét.¹⁶ Ezzel a darabbal kerül a magyar társadalmi dráma döntően a francia technika hatása alá. A francia hatás — különösen a Scribe-é — igaz, már Kövér Lajoson is látszik, de az újabbak, Augier, Dumas, Sardou stb. drámaformájával ekkor jegyzi el magát több mint fél-századra a magyar polgári színmű.

Mik ennek a stílusnak fősajátságai?

Az író valami aktuális kérdést ragad ki a korabeli társadalom problémáiból. A kérdést izgató mese keretébe helyezi, még pedig úgy, hogy egy közép-ponti helyzetű jelenet köré csoportosuljanak a cselekmény mozzanatai. Ez a jelenet rendesen az utolsó-előtti felvonás végén helyezkedik el. Ennek előkészítésére szolgál minden előzmény s ennek pergően gyors lebonyolítására az utolsó felvonás. Jelentősége gyakran annyira nyilvánvaló, hogy néha szinte csak kedvéért látszik megírottnak az egész darab. A drámaírói gyakorlat és az elméleti kritika ezt a középponti helyzetű csomókötést *grande scène*-nek v. *scène à faire*-nek nevezte.¹⁷

Hogy milyen jelentősége volt a franciák szemében ennek a főjelenetnek, mutatja, hogy egész elméletet kovácsoltak róla. A francia polgári drámának legnagyobb hatású kritikusa, Francisque Sarcey érdekesen ismerteti Ernest Legouvé egy konferánszát, amely éppen ezt a kérdést fejtegeti s amellyel Sarcey telje-

¹⁶ Megjelent *Br. Jósika Kálmán színművei* c. kötetben. Budapest, 1873.

¹⁷ Beöthy Zsolt „csinálni való jelenet“-nek fordította. (*Színházi esték.*) Riedl Frigyes — egyetemi előadásában — jobban szerette a „nagy jelenet“ kifejezést.

sen azonosítja magát. „Il'y a dans tout fait-divers propre à être porté à la scène une situation capitale; c'est celle-là qui doit être le point culminant, le noyau, le générateur de la comédie tout entière. C'est autour d'elle que doit, par voie d'agglomération successive, se former le reste de la comédie. C'est donc à elle qu'il faut s'attacher d'abord... Où metrons-nous cette scène qui est comme l'analyse de la pièce future?... M. Legouvé a fort bien remarqué que, dans les pièces en cinq actes, le plus important, je dirais presque le seul, c'est le quatrième. S'il est manqué, le cinquième, si bon qu'il soit, n'efface jamais la mauvaise impression que le public en a reçue. S'il est excellent, le public applaudit le cinquième, si faible qu'il puisse être, par reconnaissance, par entraînement, parce qu'un mouvement d'impulsion, une fois donné, se prolonge encore de lui-même, après que la cause du mouvement c'est arrêtée... L'affaire est dans le sac!... disait un jour Émile Augier, après avoir trouvé une situation superbe de quatrième acte.”¹⁸

Másik jellegzetes vonása ezeknek a daraboknak, hogy aktuális kérdést felvető témájukat bizonyos céltatossággal oldják meg. Nemcsak bemutatják, hanem egyúttal állást is foglalnak vele szemben, egy szóval *tézis-darabok*. S itten tézisen nehogy valami mélyértelmű probléma-feltevést és -megoldást értsünk. Ennek az iránynak drámaírója egyszerűen elesevegi véleményét egy éppen szőnyegen forgó társadalmi téma felől — teszem a válás, a törvénytelen gyermek vagy a bukott nő helyzetének kérdéséről — nem mélyrehatóan, hanem csak úgy, mintha egy estélyen szólna

¹⁸ Sarcéy: *Quarante ans de Théâtre* (Paris, 1901.) IV. kötet: *Une leçon d'art dramatique* c. cikk. (231—239. l.)

hozzá, könnyed társalgó formában az éppen felvetődött kérdéshez.¹⁹

A francia technikának egyik fogása az is, hogy az író rendesen elég nagyszámú epizódszereplőt vonultat fel, akik a történet komorabb, de persze azért kibékítően megoldott bonyodalmában a derűt képviselik. A gall szellemnek nagy művészi ökonómiájával azonban igen vigyáznak, nehogy ezek a mellékszereplők ránőjenek a főtörténetre, hanem megmaradjanak valóban mellék-alakoknak.

Gyakran visszatérő fogásuk az estély-jelenettel való operálás is. Ez a mód t. i. igen alkalmas arra, hogy sok szereplőt lehessen egy színre összehozni. Ha arra van szükség, hogy a főszereplők maguk maradjanak a színpadon, mindig lehet ürügyet találni, hogy a többi kisoroljon a színről. S amikor a protagonisták között a helyzet már csattanóvá érett, a feszültség fokozása kedvéért könnyen vissza lehet őket hozni.

A szereplők között különleges helyzete van a *raisonneur*nek. Ez mindent belátó, jószívű bölcseknek van rajzolva, aki személyeket összehoz és kibékít, old és köt az író akarata és a nyájas közönség szájaíze szerint.

Az előtörténet elmondására is jól bevált módszerük van. Rendesen a darab elején a hősnek valami barátja érkezik meg Indiából vagy Afrikából, ahol éveket töltött, s így a valószerűség sérelme nélkül el lehet neki mondani a távolléte alatt történeteket.

Ezek az írók a maguk nagy kiszámítottságával és a drámai forma eleven megérzésével a fontos moz-

¹⁹ A tézis-darabokról l. Jules Marsan: *Théâtre d'hier et d'aujourd'hui*. Paris, 1926. 66—67. l.

zanatokat, a fordulatok lényeges mozgató elemeit, már a darabnak jó elején, legalább futólag érintik, előkészítik, nehogy — amikor később már múlhatatlannul szükségük van rájuk — erőltetetten előráncigaltaknak hassanak.²⁰

Jósika Kálmánnak *A két jóbarát* c. színműve ezt a francia dráma-mintát követi. Természetesen a mintának követésében még sok ügyetlenség mutatkozik, de az író szándéka ebben az irányban kétségtelen.

A darab két hőse, Belmont Maxime báró és Vevrier Caezar vicomte, testi-lelki jóbarátja egymásnak, de asszonyi intrika éket ver közéjük. A darab folyamán Maxime azt hiszi, hogy Caezar az ő ideáljának udvarol, ezért megsérti barátját. A dologból párba jlesz. Közben azonban Maxime meggyőződik Caezar ártatlanságáról, s mivel egyébként is elhibázottnak érzi életét, önként szalad barátja törébe.

A darab a modern Párisban játszik. Az egyes jelenetek s fordulatok hatással vannak felépítve, a felvonásvégek csattanósak, de a történet több fordulata erőszakolt. A francia technika tanulmányozására mutat a kiélezett helyzetek teremtésére való törekvés, a finom társalgási hang, az estély-jelenet alkalmával kitörő botrány és a nagy jelenet felépítésének szándéka. Az előtörténet elmondatása is a franciák hatására utal (Maxime elbeszéli Caezarnak, hogy mi történt ennek több évi Amerikában léte alatt s az is el-

²⁰ Erre az irányra a legfontosabb munkák: R. Doumic: *De Scribe à Ibsen*, 1893. — F. Sarcéy: *Quarante ans de Théâtre*, 8 kötet, Paris, 1900—1903. — Jules Marsan: *Théâtre d'hier et d'aujourd'hui*, 1926. — V. ö. Lukács György: *A modern dráma fejlődésének története* (Bp., 1912) c. munkájának idevágó fejezetét.

mondja, hogy vele mik estek), de ellentétben a franciák ügyességével, a jelenet igen hosszú és epikus.

Az újabb színpadtechnikának azt a követelményét, hogy egyazon felvonáson belül ne változzék a színhely, még bizonyos nehézséggel és erőltetéssel tudja megvalósítani az író. A dialógus pedig minden kihegyezettsege ellenére is papirosízű marad s a *félre*-szólástól és monológától éppen annyira nem tud megszabadulni Jósika, mint még sokáig valamennyi magyar követője sem.

Jósika második modern tárgyú színdarabja, *Salome* 1873 márc. 26-án került bemutatóra a Nemzeti Színházban.²¹

A mese alapjául egy bűnper, az Ebergényi-Chorinszky eset szolgált.²² Erről a kriminális történetről a következő pár sort találjuk Mangold Lajostól *A Pallas Nagy Lexikona* V. kötetében az Ebergényi címző alatt: „A hatvanas években a család egyik elfajult sarja Chorinszky gróffal együtt, annak nejét megmérgezte, hogy azután ő lehessen a gróf neje. Mindketten élethossziglani fogsággal bünhődtek.“

Ezt a történetet dolgozta színpadra s helyezte francia környezetbe Jósika. Gaston marquis, bűnösnek gyanítva feleségét, Liviát, elüldözi házából. Azután viszonyt kezd egy gazdag kereskedőnek szabadon nevelt szilaj leányával, Salomével. A leány csak akkor tudja meg, hogy Gaston nő, amikor már anyának érzi magát. Elhatározza, hogy elteszi láb alól Liviát. Sikerül is neki az asszonyt megmérgezni. A bűnről Gaston is tud. A tett után a férfi nem meri el-

²¹ Megjelent *A két jóbaráttal* egy kötetben.

²² *Ellenőr*, 1875. márc. 28. — *A Hon*, 1873. márc. 27. — *Reform*, 1873. márc. 28. — *Fővárosi Lapok*, 1873. márc. 28.

venni Salomét, mert ez a lépés a gyanút rájuk terelné. Ekkor Salome fel akarja magát jelenteni. Gaston könyörög, hogy ne tegye, de amikor szándéka hajthatatlan marad, felindulásában agyonlövi volt szerelmesét. A darab azzal végződik, hogy a rendőrök Gastont elfogják.

Ez is nagyon külsőséges hatásokra törekvő munka. A párbeszéd azonban csattanó heveségű és fordulatossá, a felvonásvégek ügyesen kiélezettek, de a nagy jelenet kevésbé van kidolgozva s nem olyan minden szílat egybemarkoló, mint az előbbi darabban. Meseszövése is nyugtalan: új meg új indítékok újra meg újra más irányba terelik a cselekményt. Baj az is, hogy a szenvedélyek és az események fordulatai nem mindig szigorúan kapcsolatosak egymással.²³

Még ugyanebben az évben került — de csak könyvalakban — a közönség elé Jósikának új, ötfelvonásos társadalmi darabja, *Messalina*.²⁴

A dráma első négy felvonása Lembergben történik, az ötödik Bécs környékén. Középpontjában egy erkölestelen asszony, gróf Wolávszky Ágenor neje, Olga áll. Megesalja férjét, udvarlókat tart, kiket aztán egymásután dob el magától. Így gróf Brezovszky Lászlót is elhódítja a szelíd Zseluszky Eszter gróf-kisasszonytól. A férj, aki pedig megveti nejét, párbajra hívja Lászlót, s le is lövi. A gonosz asszony a

²³ A Krisztinavárosi Színkör megpróbálkozott felújításával 1888. jún. 18-án, de ekkor már nagyon avultnak hatott. L. *Pesti Hírlap* 1888. jún. 19. számát, mely ismét felemlíti az Ebergényi—Chorinszky mérgezést.

²⁴ Megjelent Pesten, 1873-ban.

párbaj kimenetelével egyidőben értesül gyermekeinek haláláról. Érezve, hogy ennek is az volt az oka, hogy elhagyta őket, s így a gondatlan nevelésnek áldozatul estek, felindulásában meghal.

Hatásvadászó, de sok ponton hatásos darab. Főbaja, hogy a túlzó romantikába tévedve, már-már a rémdráma benyomását kelti. Érdekes, hogy ninesen benne uralkodó fontosságú „nagy jelenet”: minden felvonás egyforma erejű csattanóval végződik.

A főalakoknál érdekesebbek az epizódfigurák. Csupa színész, író és festő, kiket Olga a divatnak hódolva, szívesen lát szalonjában. Báró Berchten — a darab *raisonneur*-je! — ezért megrója Olgát. Nem a művészeknek az arisztokrata társaságokba való beboresátása ellen van kifogása, hanem az ellen, hogy rendszerint nem a talentumosakat hívják meg közülük, hanem a reklámhősöket, akik még tetejébe neveletlenek is. A szerző olyan tág teret ad ennek a kérdésnek, és ezeknek az epizódalakoknak, hogy azt kell hinni, mintha a magyar állapotokra akart volna célozni.

Darabjaiban Jósika a franciás technikával egy ponton határozottan szembeszegül: nem törekszik békés megoldásra, mint a legtöbb esetben irodalmi példaképei, hanem szinte erőszakolja a tragikus befejezést. Talán azért is hatottak színművei kevésbbé a közönségre, amely ebben a korban már a megnyugtató véget szerette, — mintahogy technikájuknál fogva hatniuk kellett volna.

Az is jellemző rá, hogy egyik társadalmi darabja sem játszik magyar földön. Úgy látszik, a magyar viszonyok között még nem látta meg a feldolgozásra alkalmas anyagot, talán mint Csiky, ő sem látott még

igazi polgári magyar társadalmat, s ezért helyezte tárgyait idegen környezetbe.²⁵

Jósika darabjainál többet emlegeti az irodalomtörténet Toldy István társadalmi színműveit.^{25/a}

Toldynak komoly tárgyú darabjai közül a *Livia* sohasem került színpadra.²⁶ Erősen jezsuitaellenes tendenciával megírt munka ez. Meséje azonban, melynek keretében és amely által ez az irányzatosság megnyilvánul, éppen nem szükségszerű és meggyőző. Ramiac, jezsuita páter gróf Turay birtokán helyet és épületet kér egy nevelőintézet felállítására. Ezért cserébe felajánlja Turaynak, hogy kieszközli számára a szentszéktől házasságának megsemmisítését. A gróf neje, Livia ugyanis gyermektelen, s a férj le van sujtva az ősi család kihalása miatt. A darab meséjének legátadhatóbb pontja ott van, hogy ez az egész komédia fölösleges, hiszen a gróf buzgó katolikus, aki e nélkül is kezére járna a páternek. Az meg valósággal kínos, hogy maga a jezsuita erőszakolja a házasság elválását, sőt hogy ok is legyen az elválásra, bűnös viszonyt szeretne közvetíteni a gróf neje és a gróf öccse közt. A bonyodalom hirtelen és véletlenszerűen oldódik meg: Livia váratlanul anyának érzi magát.

Toldy István ebben a franciás technikájú darabban a maga politikai meggyőződése kedvéért kétségtelenül erősen korrigálta a valóságot. Különösen az

²⁵ Jósika Kálmánról és mellőzöttségének okairól l. Asbóth Jánostól az *Irodalmi és politikai arcképek* c. kötet (Budapest, 1876.) *A fiatal irodalmat* tárgyaló fejezetét. (111—120. l.)

^{25/a} V. ö. Szász Károly: *Toldy István, mint drámaíró.* (Beöthy-Emlékkönyv. Budapest, 1908., 391—407. l.)

²⁶ *Livia.* Színmű. Pest, 1874. Különnyomat a *Kisfaludy-Társaság Évtapjai* új folyamának IX. k.-ból.

akkori magyar élet valóságát. Minálunk ilyenféle házi abbék ismeretlenek voltak, s különben is egy ragyogó elméjű jezsuitát — aminőnek a darabban Ramiac rajzolva van —, csak a legvakabb elfogultság sülyeszthet szerelmi kerítővé.²⁷ Az a történetfilozófiai elmélkedés pedig, amelyet a szerző nyilván ironikus célzattal adott a páter szájába, nagyon könnyen olvasható véresen igaznak is: „... A csapások, melyek ma érik az egyházat, a veszély, mely ma fenyegeti a társadalmat, csak azon vétkes tévedésnek gyümölcsei, melyekbe a szabadelvű eszmék döntötték az emberiséget. Mily vak volt a világ egy század óta! Önkezeléssel döntötte meg legerősebb támaszait!... A kormányokon a tömeg mámora uralkodik, melyet ők közvéleménynek neveznek, s az államférfiak nem látják a veszélyt. Mindenfelé mozognak s egymás után buknak fel a legerősebb trónok, s a királyok vakok maradnak. Egy új világrend őrjöngő apostolai megtámadják a társadalmat, s az úgynevezett értelmiség még Párizs lángjai fényénél (az 1871-es commune-re céloz!) sem látja az örvényt, mely felé rohan. Vakság, tévedés mindenfelé! Itt csak az egyház segíthet. Már egyszer a barbarizmus romlásából megmentette a világot; most a civilizáció romlásából kell megmentenie a társadalmat“. (I. felv. 12. jel.)

Toldy másik társadalmi darabjának, a *Kornélia* c. négyfelvonásos színműnek témája sokkal érdeke-

²⁷ Toldy István katolikus létére többször tett bizonyosságot ehhez hasonló elfogultságairól. V. ö. a köv. műveit: *A jezsuiták Magyarországon és egyebütt.* Bp., 1873. — *Betrachtungen über die kirchliche Reform.* Leipzig, 1868. — *A kat. egyházi autonomia és veszélyei,* 1870. L. még a jelen kötet másik fejezetében tárgyalt *Az apostol* c. darabját.

sebb.²⁸ Hősnője, Kornélia, olasz származású nő. Beleszeret a léha Temesi Gézába. A házasságkötés után a férj nemsokára visszatér előbbi életmódjához. Kornélia erről egy tivornyán — álarc alatt megjelenve — bizonytságot szerez, s mikor férje még jobban megálázza, a derék Dunay Zoltánnal, Temesinek egykori barátjával, külföldre szökik. A hiúságában sértett férj követi őket. Zoltán távollétében találkozik Kornéliával, ki férjét agyonlövi, majd magát a tengerbe veti.

A mű nyilvánvalóan tézisdráma akart lenni. A szerző a francia írók nyomán azt akarta bizonyítani, hogy a nőnek hitvány férj mellett joga van házasságtörést elkövetni, vagy legalább is számot tarthat a részvétre, ha ezt megtette. A darab meséjén Dumas és Feuillet hatása látszik. Kornélia férjének cinizmusában van valami *Alfonz úrból*, a megoldás pedig a *Femme de Claude* végjelenetére emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy a francia színműben a férj lövi le a feleségét. Feuillet *Kísértésének* befolyása is több motívumon érzik.²⁹

Technikai tekintetben itt is igen észrevehető a francia befolyás. Csak az a kár, hogy az író törekvése nem mindig jár sikerrel, s a színpadi hatáskeltés módját néha nagyon is elvéti. Így pl. az első felvonásnak jóval előbb — a 9. jelenettel — kellene végződnie, mert a szálak itt futnak hegybe, és mert itt van a csattanó.

²⁸ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárában*, 64. füzet.

²⁹ L. a darabról Szász Károly idézett értekezését, Ferenczi Zoltán megállapítását (*A magyar irodalom története 1900-ig* 584. l. Műv. Könyvt.), s az egykorú bírálatok közül a következőket: *Ellenőr*, 1874. dec. 8., — *Reform*, 1874. dec. 10., — *Figyelő*, 1874. 595 l.

E helyett a függöny legördültéig még hét hosszú jelenetet kell végighallgatnunk. A párbeszédnek itt is, akár csak a *Líviában*, hibája, hogy a szereplők a gondolatokat és érzéseket drámaiatlan őszinteséggel nyomban kimondják, a helyett, hogy azok önkénytelenül pattannak ki. A magánbeszéddek és félrék gyakoriak, különösen a félreszólások lompos kényelméhez annyira hozzá látszik szokni a magyar dráma, hogy olyankor is alkalmazza, midőn egészen feleslegesek. A *Kornéliának* legjobban megoldott jelenete, amikor a feleség egy mulatságon álarcban kihallgatja férjének léhaskodását. Megemlítésre méltó, hogy az első felvonás leánysorsolási jelenete Dunay és Temesy között (fej vagy írás!) *A dolovai nábob leányának* ismert motívumához adhatott ötletet.

A darab valamivel előbb került nyomtatásban a közönség elé, mint színpadon. A füzetalakban megjelent művet „erkölestelensége“ miatt erősen megtámadta Visi Imre a *Figyelő* 1874. nov. 22. számában. Kifogásolta, hogy az író a színmű alakjai közé „a bordélyházi élet tényezőit“ is felveszi, hogy a hősnőnek háromszor kell a szerző utasítása szerint ruháját a keblén feltárni, hogy egy férfi egy nőt mellen csókol benne, s hogy egy asszony férjének a szobaleánnyal való „édelgését“ kilesi. A megindult vita során *A Hon* is a darab támadói közé állott, a *Fővárosi Lapok* és a *Reform* pedig védelmükbe vették.³⁰ Ilyen előzmények után nagyon érthető, hogy a bemutatón — 1874. dec. 7-én — apró kis botrány zajlott le a Nemzeti Színházban. Fütty és pisszegés hangzott, a taps azonban

³⁰ L. e lapok 1874. november végi és december eleji számait.

elnyomta a nemtetszés zaját.³¹ A belügyminiszter kívánságára, — akihez akkor még a színházi ügyek tartoztak — a Nemzeti hamarosan levette a műsorról a darabot. A tilalom azonban pár nap múlva visszavonatot, és *Kornélia* újra színpadra került.³² A vidéki színházak közül a debreceni társulat tűzte először műsorára, még pedig sikerrel.³³

Toldy társadalmi színművei Jósika darabjaival szemben annyiban mutatnak haladást, hogy a szerző itt már magyar földre teszi a lábát és hazai viszonyokat próbál rajzolni. Azonban polgárságunknak még kialakulatlan társadalmi életére jellemző, hogy míg ugyanennek az írónak vígjátékai³⁴ elég sok magyaros vonást mutatnak, addig komolyabb színművei egy-két apróságot leszámítva, nem tartalmaznak semmi jellegzetesen hazait. Igen érdekes, hogy Toldy német fordítója, Alexander Rosen, éppen ezért csak ezeket a komoly hangú drámákat ültette át. Kötetének előszavában meg is mondja, hogy Toldy darabjaiból „sich die vorliegenden am meisten für ein deutsches Publikum eignen. ...Hauptsächlich weil sie ausser der ganz äusserlichen Hülle kaum etwas specifisch Nationales an sich haben, was sie dem deutschen Publikum unverständlich machen würde.“³⁵

³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1874. 50. sz., — *Ellenőr*, 1874. dec. 8., — *Reform*, 1874. dec. 8.

³² *Vasárnapi Ujság*, 1874. 52. sz., — *Reform*, 1874. dec. 20. és 31.

³³ *Nemzeti Hírlap*, 1875. jan. 3. — Krecsányi Budán 1883. jún. 20-án felelevenítette. L. *Budapesti Hírlap* és *Pesti Hírlap* megfelelő számait.

³⁴ Ugyane fejezetben később tárgyaljuk őket.

³⁵ *Zwei Schauspiele (Livia, Cornelia)* von Dr. Stefan Toldy, übersetzt von Alexander Rosen. 1875.

Az 1875-i esztendőben két új magyar társadalmi dráma kerül színpadra. Az első K a z á r Emilnek *A hátrahagyott család* c. négyfelvonásos színműve.³⁶ Bemutatója a Nemzeti Színházban dec. 1-én volt.

Két ellentétes temperamentumú leányt állít a szerző egymással szembe, kiket tönkrement és öngyilkossá lett apjuk „hagyott hátra“. Róza víg és erős, kedvét leli a munkában, Leontin csüggedt, kedvetlen. A két leány között szerelmi vetélkedés támad, Leontin látva, hogy Tarjáni Gyula Rózát szereti, a Balatonba ugrik. Régi udvarlója Telepi kimentí, s a darab azzal a reménnyel végződik, hogy mindakét leány boldog lesz.

Nem jelentékeny mű, és sem tartalmi tekintetben nem jellemző a magyar társadalomra, sem pedig formailag nem viszi tovább a magyar drámát. Sőt mintha az előző darabokhoz képest visszaesést mutatna: több helyütt nem annyira a drámaíró keze, mint inkább az elbeszélő modorhoz szokott író formáló módja érzik rajta. A franciás technikának csak a szándékát lehet benne észrevenni, de értését alig. A felvonásokon belüli helyegységet is csak bizonyos erőszakkal tudja a szerző megtartani. Hangja sem a modern társadalmi színművek szokott modora: könnyen szentimentálisba lágyul. Egyik motívuma talán Csiky *Nagymamájának* ismert jelenetére volt hatással: Kazárnál Róza a felkötött karral párbajról jövő Tarjáni Gyulával szemben a feletti örömeiben, hogy ez él, egy felkiáltással árulja el szerelmét.³⁷

³⁶ Megjelent, mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 90. füzeté.

³⁷ V. ö. róla Argus bírálatát az *Ellenőr* 1875. dec. 3. sz.-ban.

Még ugyanebben a hónapban — dec. 17-én — került bemutatóra Almási Tihamérnak *Clarisse* c. ötfelvonásos drámája.³⁸ Ez a darab a Nemzeti Színháznak társadalmi színműre hirdetett pályázatát nyerte meg.³⁹ A Nemzeti Színház vezetősége tehát már látni kezdi, hogy a hazai színműirodalomnak lépést kell tartania az általános európai fejlődéssel, s ezt a fejlődést akarja pályadíjjal elősegíteni. Sajnos azonban, a *Clarisse* jutalmazása csak úgy érthető, hogy a bírálóbizottság — Szigligeti Ede elnöke alatt Gyulai Pál, Vadnai Károly, Szigeti József és Feleki Miklós — a műfaj felé való buzdítás kedvéért igen szerény mértékkel mért.

Feltűnő, hogy Almási Tihamér, aki a dalos színművek terén egy-két ügyes alkotással gazdagította a színpadot, mennyire feszesen mozog a szalonibb környezetben. *Clarisse* magyar földön játszik, de semmi magyaros ninesen benne. Meséje bárhol játszódhatnék, és mindenhol — idegenül hatna. Jellemábrázolásán és bonyodalmán esináltság érzik. Főalakja, a kacér *Clarisse*, némikép Kövér Lajos *Szép marquisnő*-jének hatását mutatja. A bonyodalom onnan adódik, hogy *Clarisse*, a szép özvegy szerelmes Félixbe, de férje végrendelete megfosztja vagyonától, ha újra férjhez megy. Az asszony szerelmet színlel Sziklai Tibor ügyvéd iránt, s ráveszi, hogy égesse el a végrendeletet. Az ügyvéd megteszi, de amikor a kacér asszony, mint elhasznált eszközt, el akarja dobni, lelövi s maga is utána vész.

³⁸ *Clarisse*. A Nemzeti Színház által 100 arany pályadíjjal jutalmazott eredeti dráma 5 felvonásban. 1875.

³⁹ A pályázatra vonatkozólag l. *Ellenőr* 1875. ápr. 18., 20., okt. 5. és *Fővárosi Lapok* 1875. ápr. 18., okt. 23. számait.

A franciás technikát is nagyon tökéletlenül követi a szerző. A színpadilag érdekes fordulatok az aránytalanul hosszú és vánszorgó indítás után későn jelentkeznek. Azonkívül felesleges epizódfigurák csetlenek-botlanak benne. A felvonásvégek bizonyos kihagyzettségre törekszenek, de igazi nagy jelenetnek nyoma sincsen benne.

A magyar társadalmi színműnek ez a lassú kialakulása e korban már nemcsak drámairodalmunk változatosság-hiánya tekintetében volt kellemetlen, hanem a Nemzeti Színház számára valósággal életkérdéssé kezdett válni. 1875 őszén ugyanis megnyílt a Népszínház, mely hosszú tárgyalások után a Nemzeti Színház vezetőségének ellenzését legyőzve — magával vitte a népszínműveket, köztük az éppen abban az esztendőben olyan nagy sikert elért *Falu rosszát*. A népszínművekkel a Nemzeti Színház elvesztette műsorának legvonzóbb darabjait, s most már valósággal eredeti műsor nélkül állott. Az újromantikus mesejáték, amely egy-két évig csillogó életet élt, kezdett megfakulni, s a régi műsornak megteremtője és évtizedeken keresztül táplálója, Szigligeti Ede is öregebb volt már ahhoz, hogysem a régi termékenységgel dolgozhatott volna.⁴⁰

Hogy milyen sivár helyzetben volt akkor a Nemzeti Színház, azt hadd világítsa meg egy-két adat. Míg az új vállalkozás, a Népszínház a magyar előadások és az idegen darabok között — jórészt éppen a népszínmű révén — legalább az 50%-os arányszámot meg tudta őrizni, addig a Nemzeti Színház magyar

⁴⁰ L. Galamb Sándor id. m. 11—12. l.

estéinek száma egyre lejjebb olvadt. Az 1875/76-i színházi évadban — akkor a színházi esztendő húsvét-tól húsvétig tartott — a Nemzeti Színház műsorában, leszámítva az operákat, 110 idegen estére még 81 magyar esett. A népszínmű kiválása utáni évben, 1876/77-ben pedig 135 idegen drámai estével már csak 54 magyar előadás állott szemben. Még szomorúbb az 1878/79. évnek képe: 185 drámai előadás közül eredeti mű (29 darab) csak 47 estén szerepelt, vagyis a drámai estéknek csak egy negyedrészen.⁴¹

Ez a műsorprobléma természetesen egyúttal kasz-szapprobléma is volt. Több régi színészünk szóbeszéde fenntartotta azoknak a szomorú estéknek emlékét, amikor a Nemzeti Színház tagjai az előadás megkezdése előtt lehangoltan nézték az előttük elsétáló meszszelátós urakat és hölgyeket, akik dehogy is a Nemzetibe tértek be, hanem mentek tovább a Kerepesi úton az új, fiatal vállalat, a Népszínház pompás épülete felé. S arra, hogy a közönségnek ez az elszokása a Nemzeti Színházról milyen ijesztő gyorsasággal következett a Népszínház megnyitására, (1875. okt. 15-re) jellemző a *Pesti Napló* egyik híradása Kazár *Hátrahagyott család*-jának bemutatójáról, (a première-t követő számban, 1875. dec. 2-án): „A színház az új dráma dacára csak félig telt meg, *pedig nem volt előadás a Népszínházban*. Feljegyezzük mint szomorú ténytet”. (Dec. 1-én t. i. a Népszínház az *Angot asszony leányának* előkészületei miatt nem tartott előadást.)

Ez az égető műsorgond okozta, hogy a Nemzeti

⁴¹ *Nemzeti Hírlap*, 1876. márc. 2., jún. 18., aug. 31., — 1877. márc. 25., okt. 21., dec. 29., — 1878. jan. 3., aug. 18., okt. 15., dec. 22. és 1879. ápr. 12. (esti kiadás).

Színház újra pályázatot hirdetett társadalmi színműre.⁴²

A pályázat eredményéről a következő jelentés tételt közzé: „A Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága a jelenkori műveltebb társadalmi életből merített prózában vagy versben írt szomorújáték- vagy drámapályázatának eredményét illetőleg a következő határozatot mondotta ki egyhangúlag: A pályázatra beadott hat színmű közül *A parvenu* figyelemreméltó, a *Gróf Dormándy Kálmán* pedig a többinél sok tekintetben sikerültebbnek mondható ugyan, de mivel ez is csak lényeges átdolgozás után lenne előadásra ajánlható s jelen alakjában a feltételnek, mely drámai értéket követel, nem felel meg, a pályadíj nem ítéltetett kiadandónak.⁴³

A legjobban kiemelt *Gróf Dormándy Kálmán* szerzője a színház egyik művészeinek, *Bercsényi Bélának* személyében hamarosan jelentkezett, s a kívánt változtatásokat végrehajtotta. Az átdolgozott forma megfelelően a színpadi igényeknek, a bemutató 1877. ápr. 6-án meg is történt.⁴⁴

Ez az ötfelvonásos darab a Csiky előtti időszaknak több tekintetben legjelentékenyebb társadalmi színműve. Meséje elég érdekes. A főszemély *Dormándy Kálmán* elszegényedett gróf. Feleségül veszi egy gazdag

⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1875. 51. sz. és *Ellenőr*, 1875. dec. 19.

⁴³ *Nemzeti Hírlap*, 1876. okt. 19. és *Vasárnapi Ujság*, 1876., 44. sz.

⁴⁴ A darab nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratos példányai — mind az eredeti szöveg, mind az átdolgozás — a Nemzeti Színház könyvtárában.

szénbányatulajdonos leányát. A grófi család, miután arisztokrata göggel ellenezte a házasságot, idegenkedéssel fogadja a polgárasszonyt. Ennek ellenére a házastársak boldogan élnek mindaddig, amíg csak a férj bele nem szeret egy kacér arisztokrata nőbe. Kedvesévé teszi, de lélekben nem szakít feleségével sem. Látnivaló, hogy a bonyodalom nem újszerű, s a férfi habozása az egyszerű szelídség s a pompázó kacér-ság között mind a regény-, mind a drámairodalomban elég feldolgozóra talált már. Bercsényi azonban meglehetősen ügyesen és bizonyos lélektani igazsággal fonja a mesét egészen a férfi katasztrófájáig. Itt azonban kellemetlen hibát követ el. Dormándy Kálmánt párбай áldozatává teszi, amely párбай nem folyik egész szükségyszerűséggel az előzményekből, hanem egy, a darab főtörténetével kapcsolatban nem álló indítékból következik.

Magában a környezetrajzban kétségtelenül sok az erőszakoltság. Ebben a korban a magyar társadalomnak még nem igen voltak olyan gazdag szénbányatulajdonosai, akik grófi családokkal házasodtak össze. Ezt a motívumot a francia írótól vette a szerző. Technikai tekintetben azonban e műfaj területén Csiky előtt ez a legkülönb magyar színpadi mű. Írója a franciás modort már ügyesen kezeli. Az — igaz kissé széles —, környezetrajzban, az epizód szerepeknek egy-egy odavetett erősebb színnel való megalkotásában, az időszzerű kérdések megbeszélésében bizonyos drámaírói készség mutatkozik. A nagyjelenet — amely egyébként nem az utolsó előtti, hanem a harmadik felvonás végén van — igen hatásos, csak az a kár, hogy a szerző a főcsattanóba új motívumokat is kever, holott az előzmények is már elég anyagot adnak az össze-

ütközésre. Az utolsó két felvonáson pedig némi erőszakos nyújtás látszik. A díkeió általában eléggé színpadias, gyakran poentírozott, néha szellemes is; egyetlen hibája, hogy az író hajlamos a bőbeszédűségre. Féltre-szólás kevés van benne, monológ ellenben elég sok és hosszú.

Társadalomtörténeti tekintetben érdekes, hogy a bánya munkásai is szerepelnek, de távolról sem szocialisztikus beállításban. Inkább patriarchális viszonyt mutat be köztük és munkaadójuk közt az író.

Színpadtechnikai szempontból megemlítésreméltó, hogy az ötödik felvonásban a változást még nem tudta kikerülni a szerző, sőt a pályázatra beadott első kidolgozás a harmadik felvonásban is tartalmazott egy színhelyváltozást.

A darabot vidéken is elég sokszor játszották.⁴⁵

Bercsényi Bélának második társadalmi színműve, *Az ezredes leánya* 1878. jan. 11-én került először a Nemzeti Színház színpadára.⁴⁶ Az egyfelvonásos kis mű egy régi történet végét tárja elénk. Helén és Aladár szerették egymást, s a nő anyává lett, még mielőtt feleség lett volna. A véletlen a szerelmes párt elszakította egymástól, s csak évek múlva Párizsban találkoznak ismét, ahová szégyenével a nő menekült, s ahol nyomorba és betegségbe esett. A darab persze kibéküléssel végződik.

Ennek a dramolettnak főként fordulatos, színpadias nyelve a figyelemreméltó. Az egésznek hatását azonban rontja, hogy sok benne az elbeszélő részlet. A ma-

⁴⁵ Pl. Kolozsvárott, de több helyütt is. L. Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színház és színpad története*. 486. l.

⁴⁶ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtára* c. sorozatban. 105. füz.

gyar drámaírás ebben a korban még nem értette annak módját, hogy régmúlt eseményeket ne ilyen primitív módon közöljön a nézővel, hanem akcióvá feszítve pattantson ki. — Igazi magyaros vonás csak az öreg huszár alakjában található, aki meghalt urának, az ezredesnek leányát híven követi a nyomorba is.

A kis darabot a Nemzeti Színház majdnem egy évtized mulva, 1887. febr. 25-én újra elővette.⁴⁷

Beresényi Béla még két társadalmi színművel szerepelt a Nemzeti Színház műsorán. Ezek azonban *A proletárok* utáni időkbe esvén, később kerülnek megbeszélésre.

A Csiky első társadalmi színművét megelőző esztendőben két magyar társadalmi dráma került a közönség elé. Az egyik Várad Antalnak *Az eredendő bűn* c. négyfelvonásos darabja.⁴⁸ Bemutatója 1879 május 2-án volt. Semmi tekintetben sem képvisel haladást a műfaj hazai történetében. Meséje: Egy bankbukás alkalmával a korifeusok egy voltaképpen ártatlan emberre hárítják a hibát, kinek e miatt börtönbüntetést kell szenvednie. Kovács Adorján azután Amerikába megy, ott becsületes munkával meggazdagszik, s mikor már fia felnőtt, hazajön. Itt azután multja miatt neki is, fiának is szenvednie kell, de azután jó végre fordul minden.

A mondanivaló az lenne, hogy a társadalomnak nines joga régi bűnökért, s a régen elszenvedett fogházbüntetés miatt a tette, még kevésbbé annak fiát

⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1887., 10. sz.

⁴⁸ Megjelent, mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 128. füzet.

megvetéssel sujtania. Ezt a tételt azonban a történet meglehetősen félszegül bontja ki előttünk. Hiszen Kovács Adorján nem is bűnös: nem a maga, hanem a mások hibájáért került börtönbe.

Az írón meglátszik, hogy a franciás drámatechnikát akarta követni. Epizódalakok, raisonneur (Pataky orvos), estély-jelenet, tézis — mind-mind francia mintákra mutatnak, de a mintául vett stílust nagyon nehézkesen kezeli az író. Az irányzatot hosszadalmasan fejtegetik, a meseszövéskellemetlenül erőltetett, a bonyodalom menete vánszorgó. Az egész mű Bercsényi Béla színpadismeretének messze mögötte marad, s technikájáról is csak a szoros időegységet lehet dícséretképpen megemlíteni. Igazán magyaros vonás is kevés akad benne. Az amerikai szabadabb és a hazai balítéletes, elmaradt felfogásnak szembeállítását némileg Toldy István *Jó hazafiak* c. vígjátékát (l. később) juttatja az olvasó eszébe.⁴⁹

Az 1879-es esztendőnek másik hazai társadalmi drámáját Győrött hozták színre március 27-én. Címe: *A zárdaszűz*, szerzője a magyar irodalom egyik érdekes régi munkása, Kovács Pál. Az előjátékos és háromfelvonásos „családi dráma“ egy hűtlenül elhagyott s emiatt zárdába vonult leány keresztényi bosszúját mutatja be. A zárdaszűz maga állítja helyre régi udvarlójának házasságát: kibékíti az egymással szakított párt.

A darab a magyar irodalomnak egy régibb korára

⁴⁹ A bíráló mindamellett némi figyelemben részesítette a darabot. A *Fővárosi Lapok* (1879. máj. 4.) megállapítja, hogy az író helyesebb útra lépett, mint amilyen a *Tamóra* megírásakor járt.

mutat vissza. A szerző egy, a negyvenes években írott novelláját dolgozza benne színpadra.⁵⁰

Csiky *Proletárjainak* budapesti bemutatója után hat nappal — 1880. febr. 6-án — került bemutatásra Kemény Endre bárónak *Törvénytelen* c. darabja Kolozsvárott. Hat nappal utána jött, de stílusa jó pár esztendővel a mult felé mutatott. Éppen ezért semmi sem indokolná, hogy a Csiky utáni korszak drámatermése között tárgyaljuk.^{50/a}

Már műfaji megjelölése is régibb ízlésre mutat. Szerzője „regényes“ társadalmi színműnek nevezi. A mese a körül forog, hogy két fiatal azért nem lehet egymásé, mert testvérek. A fiú anyjának t. i. viszonya volt a leány apjával. A leány ezért kolostorba megy. A fiú a fogadalomtételkor elragadja a fiatal apácát a templomból, majd belátva a helyzet tarthatatlanságát, leszúrja magát, mire a leánynak szíve reped meg. Az egykorú bírálókat szerint „merész koncepció, magas látókör, önálló felfogás és ragyogó verselés“ a darab erényei. Fogyatkozása azonban, hogy fokozatosan hanyatlik. Át kellene erősen dolgozni. A dikeciónak csak az a hibája, hogy sok a lírai rész benne, s „ritkán izmosodik drámává“. A darab szereplői a magyar főúri osztály köréből vannak véve. Amint az egykorú bírálathoz követhetett, az egésznek stílusa, felfogása

⁵⁰ Megjelent *A nőkebel bosszúja* címen az *Országgyűlési Almanach* 1843. évf.-ban. L. dr. Koltai Virgil: *Dr. Kovács Pál élete és működése*. (Győr, 1889., 143—145. l.) — A darab nem jelent meg nyomtatásban. A bemutató után még egyszer — ápr. 2-án — játszották. L. *Győri Közlöny* március végi és április elei számaát.

^{50/a} Nyomtatásban nem jelent meg. A darabról l. a *Magyar Polgár* febr. 8. számában Zete bírálatát.

valami rokonságot mutat a korabeli lírai színezésű történeti drámákkal. Témája ugyanaz a szinte anekdótaszerűen visszatérő pletyka, amely vígjátéki alapul szolgált Hermann Bahr, osztrák drámaíró *Kinder c.* darabjához is.

A felsorolt társadalmi drámákon kívül még egy-két olyan színművet említünk meg, amelyeknek a műfaj fejlődésében semmi jelentőségük nem volt, de mivel egyben-másban talán mégis jellemző tünetek, nem volna helyes mellőzni őket.

De á k Farkasnak *Könnyelműség és szerelem c.* társadalmi darabját 1873-ban sokszor hirdette a Nemzeti Színház. Ki volt szerepezve, betanulásra kitűzve,⁵¹ amikor egyszer csak azt közli a nyilvánossággal a színház, hogy előadása „elháríthatatlan akadályok miatt” elmarad.⁵² Mivel azonban nyomtatásban megjelent,⁵³ foglalkoznunk kell vele.

Az ötfelvonásos darabnak rövid tartalma a következő: Gróf Sirokházy Artúr beleszeret Hartay Júliába, s tekintettel a szülők várható tiltakozására, titokban veszi nőül. Az öreg gróf közli fiával, hogy talált számára rangbéli menyasszonyt, s követeli, hogy Artúr vegye el. Ez annál kínosabb a fiúra, mert Júlia anyának érzi magát. Ugyanekkor Hartay is férjhez akarja adni leányát egy köznemeshez. Élesen kikel az arisztokrata ifjúság léha életmódja ellen, akik csak bolondítják az úri leánykákat, de nősülésre komolyan nem gondolnak. Közben Júlia egy pletyka következtében megtudja, hogy Artúr csak házassági

⁵¹ *Ellenőr*, 1872. aug. 13., -- *Reform*, 1873. jún. 12.

⁵² *Reform*, 1873. szept. 24.

⁵³ Pest, 1873.

komédiát játszott vele, s az eskető pap egy reverendába öltöztetett világi ember volt. Kétségbeesik, de aztán minden jóra fordul, mert Artúr közben már komolyan megszerette Júliát. Az események hatása alatt maga az öreg Sirokházy kéri meg fia számára Júlia kezét, s az öreg Hartay is beleegyezik a házasságba.

A darabnak egész bonyodalma voltaképpen felesleges. Artúr már az első felvonásban készen van önmagával, szereti Júliát, s helyre akarja hozni hibáját. Nem is más ez az öt felvonás, mint egy titoknak a közönség előtt való rejtegetése. Egyetlen érdekessége a színműnek, hogy az író a magyar arisztokráciát és a gentry osztályt akarta szembeállítani. Talán ez lehetett az az „elháríthatatlan akadály“, amely miatt a Nemzeti Színház jobbnak látta lemondani a színrehozataláról. Mert azt, hogy a cselekmény hátteréül az író a koronázás napját választotta — a darab meséje 1867. jún. 7. reggelétől 1867. jún. 8. reggeléig tart — nem tarthatjuk az előadás gátjának, hiszen a koronázás aktusáról sokat beszélnek ugyan benne, de minden politikai állásfoglalás nélkül.

Technikai szempontból újszerű a magyar drámairodalomban a hármas egység szigorú megtartása. Ellenben a sűrű és hosszú monológok kedvelése egy már avulófélben levő modorra mutat.

Haray Viktor, a szorgalmas erdélyi író is megpróbálkozott ebben a korban egy társadalmi drámával. A kolozsvári színház 1873. ápr. 15-én mutatta be *Az apa bűne* c. darabját. A gyermekeserével, örüléssel, gyilkossággal bőves dráma csak félig-meddig tartozik vizsgálódásunk alá, mert sem meséje, sem alapeszméje nem eredeti. Haray ugyanis a hatvanas-hetvenes évek népszerű francia regényírójától, Émile Gaboriau-tól

kölesönözte a darab anyagát. Övé csupán a színpadra alkalmazás munkája.⁵⁴

A történeti színműről szóló fejezetben már említett Szinovác Gyulának *Egy szép asszony titka* c. ötfelvonásos társadalmi drámájával szemben megtettük kötelességünket, ha megemlítjük, hogy a székesfehérvári színház 1874. januárjában hozta színre.⁵⁶

A társadalmi színművek kezdő divatja Beresényi Bélán kívül egy másik színészírot is próbálkozásra ösztönöz. A huszonhárom éves Gabányi Árpádtól a kassai színtársulat 1878. január 23-án színrehozza az *Ysole* c. francia földön játszó polgári drámát.⁵⁵ Az egykorú ismertetésekből csak annyit tudunk róla, hogy egy féltékeny férjről volt benne szó, aki vélt vetélytársát gályarabságra juttatja, feleségét pedig addig kínozza, amíg csak az ártatlan asszony bele nem pusztul.

A bonyodalom úgy látszik egy törvénytörési tárgyalási jelenetben jutott esúcspontra. A kassai lapok dícsérik a mű hatásos felépítését.

Még csak két kérdéses társadalmi színműről teszünk említést. Az egyik Kvassay Ede *Szélmalom-harc* c. négyfelvonásos társadalmi darabja, melyet a szerző 1872. augusztusában nyújtott be a Nemzeti Színházhoz. „Olyféle korunk embereit festi, kik jó

⁵⁴ Nem jelent meg. A kéziratot sem ismerem. Az előadásról l. *Kelet*, 1873. ápr. 16.

⁵⁵ L. *Székesfehérvár* c. hetilap 1874. jan. 11. és a *Színpad* 1874. febr. 1. számát. A darab nyomtatásban nem jelent meg.

⁵⁶ Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratát nem ismerjük. L. az előadásról: *Kassa és Vidéke*, 1878. jan. 29. és *Abaúj-Kassai Közlöny*, 1878. jan. 31-i számát.

pénzért mindenkit szolgálnak tollukkal.⁵⁷ A darab a Nemzetiben nem került színre. Hogy máshol játszották-e, nem tudom.

A másik kétséges társadalmi színmű adatai a következők: 1877. esztendő elején a kolozsvári lapok említést tesznek arról, hogy a színház bemutatóra készül. Ifj. Ábrányi Kornéltól egy új társadalmi drámát fogadott el *Szédelgők* címmel. Az újságok hírei szerint a közönség kíváncsian várja a művet, amely március első felében okvetlen színre kerül.⁵⁸ Azután még egy-két hír jelenik meg róla a kolozsvári lapokban, mint előkészületben lévő darabról, majd teljesen nyoma vész.⁵⁹ A kérdéses színmű alkalmasint azonos a Nemzeti Színháznak már tárgyalt 1876-i pályázata tára beküldött *Szédelgők* című pályamunkával.⁶⁰ ez a kétséges darab csak annyiban kívánczik megemlítésre, amennyiben szerzőjének a társadalmi dráma

⁵⁷ *A Hon*, 1872. aug. 15. A színmű nyomtatásban nem jelent meg.

⁵⁸ *Magyar Polgár*, 1877. febr. 6.

⁵⁹ *Kelet* 1877. febr. 6. száma ezeket írja: „Sok dícséretet hallottunk ifj. Ábrányi Kornél *Szédelgők* című új társadalmi drámájáról is, melyet színházunk előadásra elfogadott, s március első felében okvetlenül előad.” U. o. márc. 4.: „Ifj. Ábrányi Kornél *Szédelgők* című szintén sikerült drámája már nagyrészt betanulva, bepróbálva van, s e hó 7-én vagy 8-án mulhatatlanul előadatik.” V. ö. még *Nemzeti Hírlap*, 1877. febr. 11. — Az előadás azonban nem történt meg. Sem egykorú kolozsvári lapokban nem találtam további nyomát, sem Ferenczi Zoltán műve nem tud róla, sem pedig Szaesvay Imre úr, a Nemzeti Színház kiváló nyugdíjas művésze — aki abban az időben a kolozsvári színház tagja volt, s akit személyesen megkérdeztem — nem emlékezik a darabra.

⁶⁰ A pályázó darabok címei felsorolva: *Fővárosi Lapok*, 1876. aug. 20.

fejlődésében — mint e munka II. kötetében látni fogjuk — voltak némi érdemei.^{60/a}

II.

A *társadalmi vígjáték* — amelynek pedig nagyobb multja és hagyománya volt a magyar irodalomban — szintén nem mutat fel dúsabb termést ebben a korszakban, mint a polgári ú. n. középfajú dráma. Oka ennek is a változófélben levő társadalmi viszonyokban keresendő. A régimódi vidéki társadalom már nem tudta friss és újszerű témákra ihletni az írókat, mert ami benne alkalmas vígjátéki elem akadt, azt a régi magyar vígjáték jóformán felhasználta, — az új, nagyvárosi élet pedig a kiegyezés utáni években még csak fejlődőben volt. A főúri körök társas viszonyai pedig csak akkor adhattak volna elég témát vígjátékíróinknak, ha az írók — ismerték volna ezeket a köröket.

Így azután ne csudáljuk, hogy ezek a vígjátékok sem lehelnek igazi életet magukból. Az ember érzi, hogy a szerzőknek pusztán elképzeléseiből, vagy legjobb esetben valami lélektani megfigyeléséből táplálkoznak, de igazi, reális miliőjük nincsen. Tárgyuk,

^{60/a} Hogy vajjon *társadalmi* drámák-e, kétségesek még a vidéki színpadokon bemutatott következő darabok: Báthory (Romancsik) Mihálytól a *Hamburgi bankár* (1873), a *Száműzött leánya* (1874.), a *sorsüldözött* (1874.) és *Kamilla* (1879.). [L. *Magyar Színműv. Lexikon* és Szinnyei: *Magyar írók.*] — Körös István: *A honfi arája*. Győrött mutatták be 1874. dec. 14-én. (L. *Magyar Színműv. Lexikon.*) — Dálnoki (Gaál) Gyula: *Menyasszony a sárga*. 1875., Pécs. (L. *Magyar Színműv. Lexikon.*) — Farkas Bertalan: *A mama tervé* (Sátoraljaújhely, 1875.) és *Fehér Sátán* (u. o. 1875.). [L. *Magyar Színműv. Lexikon* és Szinnyei: *Magyar írók.*]

meséjük csak ritkán jellemző arra a korra, amelyet ábrázolni akarnak.

A kiegyezés után következő idők első társadalmi vígjátékát Molnár György Budai Népszínháza mutatta be. Szerzőjéről, R a j k a i F r i b e i s z Istvánról az alsóbbfajú drámai művek tárgyalásakor esik majd több szó. *Hasznos orvosság a nőülésre, vagy Ő sohasem akar férjhez menni* c. kétfelvonásos vígjátéka 1867. jún 22-én került színre.⁶¹

A darabról Gyulai Pál egyik kritikájából tudunk egyet-mást. Alapeszméje az, „hogya a férjhez menni nem akaró vagy begyes leányokat hidegséggel s más hölgyeknek való udvarlással kell meghódítanunk. E régi gondolatot nem öntötte új formába a szerző. A vígjáték legelhasználtabb fogásait s legstereotypebb alakjait használja. E mellett kelleténél hosszabbra nyújtja; egy felvonásban el lehetett volna végezni az egészet“. Hogy mégsem bukott meg, a színészek játékának köszönhető.⁶²

Kétfelvonásos Éjszaki Károlytól a *Páris almája* c. vígjáték is. Színre került a Budai Népszínházban, 1867-ben. Erdei grófnak vidéken nevelt, kissé vadóc fiával három rokona, a kacér Leóna, a gazdag Olympia és a tudóskodó Sophia hidegen viselkedik. Majd megfordul elhatározásuk s házasságot ajánlanak a fiatalembernek. Ez azonban apja gyámleányát veszi feleségül. Az igénytelen kis darab némi nyomát mutatja Vörösmarty Mihály *A fátjól titkai* c. vígjátékának.^{62/a}

⁶¹ Nyomtatásban nem jelent meg. Kézirata nem ismerős.

⁶² *Dramaturgiai dolgozatok*. Budapest, 1908. II. k. 357. l.

^{62/a} Vértessy M.: *A magyar dráma* és Molnár György i. m. 431. l. Ugyanitt Molnár Éjszakitól még egy vígjátékot említ, a *Néném asszony kora* címűt.

A régi drámaírói gárda vezető egyénisége, Szigligeti Ede három társadalmi vígjátékot ír ebben az időszakban. A *Kedv és hivatás* c. háromfelvonásos darab 1869. november 19-én került a Nemzeti Színház közönsége elé.⁶³ Nagy sikert nem aratott, ami már a vígjátéknak rövidre fogott tartalmából is érthető. A cselekmény Pesten játszik, Szövési Boldizsár házában. Ennek lakói: Szendei Cecilia, gazdag, szimpátikus, de már kissé öregedő leány és Kozák, szélhámos újságíró. Szövésinek az a mániája, hogy kiváló filozófus. Értekezéseit azonban seholsem tudja elhelyezni. Műveit Kozák hajlandó kiadni és reklamirozni, ha elengedi neki a házbért, és ha meginduló lapját, a „Hárpiát“ finanszírozza. De van Szövésinek Kozákon kívül még egy másik keresztje is, gazdasszonya, Pelikánné, aki lopja urát, s tetejébe még el is akarja magát vele vétetni. Ceciliának Szövési rokonszenves, és meg akarja hibáitól és szipolyozóitól szabadítani. Szívesen feleségül is menne hozzá, de egyelőre Szövésinek unokaöccse kéri meg a kezét, nem szerelemből, hanem a pénzéért. Ez a fiatalember, Szövési Dezső meg kiváló költőnek képzei magát, holott csapnivalóan rossz verseket ír, ellenben igen tehetséges a festészet terén. A darab azzal végződik, hogy az öreg Szövési kigyógyul filozofáló mániájából, elkergeti Pelikánnét, meg Kozákot, aztán megkéri Cecilia kezét, amit persze meg is kap, — a fiatal Szövési pedig rájön, hogy nem költő, hanem festő, s elveszi egy gazdag „gyárnok“-nak, Darvainak leányát, Irmát.

A vígjátéknak van egypár mulatságos jelenete, általában azonban Szigligetinek gyengébb természetéből

⁶³ Nyomtatásban nem jelent meg. Kézírtos sűgópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

való. Meséje kusza és erőltetett, s amit az író szándékolt, azt t. i., hogy Cecilia szője-fonja a bonyodalmat, csak részben sikerült keresztül vinnie, mert az események maguktól végzik el munkájukat. Valami jellegzetesen korfestő vonás sincsen benne, az egy Kozák hírlapíró alakján kívül, akinek cinizmusában elég találó karikatúra jut kifejezésre az újságírásnak akkortájt már jelentkezni kezdő kinövései ellen.⁶⁴

Szigligetinek másik, *Ne fújd, ami nem éget* c. háromfelvonásos társadalmi vígjátéka 1870 okt. 29-én került bemutatásra a Nemzeti Színházban.⁶⁵

Tenkei földbirtokos Pesten, ugyanabban a városligeti villában bérel szállást, ahol egy fiatal özvegy, Elvira lakik nagynénjével, Bokros bárónéval együtt. A szép özvegyet Tenkei unokaöccse, Jenő szereti, de a nagybácsi az özvegynek pazarló híre miatt nem adja beleegyezését a házassághoz. Személyesen ismerkedvén meg azonban a szép asszonnyal, maga is beleszeret, s most már ő akarja elvenni, öccsének pedig egy Dombai nevű nyugalalmazott örnagy leányát, Adélt szánja, aki viszont Dombai pártfogoltját, Gusztáv fiatal festőt szereti. A dolgok aztán úgy fordulnak, hogy Dombai

⁶⁴ A darab a Teleki-díjra pályázott. Gyulai Pál jelentése kiemeli a *Shylock* ma és az *Erős szer hat* c. vígjátékokkal együtt, de Szigligeti művét tartja jutalmazandónak, mert ugyan nincsenek különösebb fényoldalai, de árnyoldalai csekélyebbek mint társaie, mert leginkább vígjáték közülük, mert legtöbb színpadi hatást ígér, s végül, mert a jutalmat a szabályok szerint úgyis ki kell adni. (*Akad. Értesítő*, 1867.) — A bemutatóval kapcsolatban a *Vasárnapi Ujság* 1869 dec. 19. száma azt írja, hogy a pályabírálat alapján a darabot a szerző átdolgozta, mielőtt színre került.

⁶⁵ Nyomatásban nem jelent meg. Sógókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

is beleszeret a csinos özvegybe, s most a szép asszonynak egyszerre két öreg csapja a szelet, akiknek valamelyikét viszont — mindegy, hogy melyiket! — a szintén özvegy, de mérsékeltén fiatal Bokros báróné szeretné magának megkaparintani. A bonyodalom abból áll, hogy a fiatalok hogyan szedik rá az öregeket, s hogyan viszik keresztül a maguk akaratát. Tervük persze sikerül: a három öreg hoppon marad, a fiatalok célhoz jutnak.

A fordulatok felépítése teljesen a régi vígjátékok módja szerint készült. A hallgatózásból, kétértelmű levélből és névazonosságból eredő félreértéseket — t. i. Bokrosnénak és unokahúgának egyként Elvira a keresztneve! — egy Kotzebue még lelkiismeretfurdalás nélkül alkalmazhatta, de a XIX. század hetvenes éveiben bizony már művészi anachronizmusnak hatnak. Egyébként az egész mű hideg, szabályosan korrekt, iskolás vígjáték. Rímtelen jambusokban van írva, ami a modern vígjátéki tónussal már magában véve ellentétes. Egyetlen formai erénye a darabnak, hogy aránylag kevés szereplővel próbál fordulatot mesét szőni.

Sokkal sikerültebb alkotás *Az új világ* c. háromfelvonásos vígjáték, melynek 1870. márc. 6-án volt a nemzeti színházi bemutatója.⁶⁶

Szolnoki Tódor és Beneze Sándor miniszteri fogalmazók egymásnak jóbarátai. Tódor nagy bámulója Sándor költői tehetségének, s ezért minden hivatalos munkát önfeláldozóan elvégez helyette, a maga dolgát pedig elhanyagolja. Sőt, hogy Sándor elnyerhesse feleségül Láncki osztálytanácsos leányát, Rózát, a jámbor ifjú magára vállalja Sándor léhaságait is. Így pl. azt, hogy ő járt az Újvilághoz címzett rosszhírű mu-

⁶⁶ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárában*. 42. füzet.

latóhelyen. Tódor egyébként jegyben jár Szentesi jószágigazgató Julcsa nevű leányával, de abbeli buzgóságában, hogy barátját Rózával összehozza, mátkáját is elhanyagolja. Mulatságos bonyodalmak támadnak, amelynek az a vége, hogy Julesa beleszeret Sándorba, Tódor pedig Rózába, s a négy fiatal ebben a változatban lesz egymásé.

Ez a mű is sokat cipel a régies vígjátékok elgondolásából, a mese azonban jól perdül, és dús fordulatok által érdeket tud kelteni. Az alakok rajzában valami szándékolt karrikírozás van, ami a vígjátékot már a bohózat felé hajlítja. Igen mulatságos Brigitta néni alakja. Ez a vénkisasszony Szentesi nővére. Valaha húsz kérője is akadt, de mindegyiknek kosarat adott, mert szerinte egyik sem volt elég komoly és erényes. A jó lélek mindenbe beleártja magát, és szigorú pedantériájával ő kormányozza a házat. A mellett örökösen szorgalmatoskodik, a kötés ki nem esik a kezéből. Hallgatag természetű, csak a szeme jár, „mint a képórákban egy-egy alaké.” Tódornak Sándorért való rajongása és komikus önfeláldozása is sok mulatságos jelenetre ad alkalmat. Igen nevettető a két asszonynak — Szentesinének és Lánczinének — versengése, amikor tekintélyben egymást le akarják tromfolni.

Korfestő vonás ebben a vígjátékban is kevés van. Csak a minisztérium hivatalos helyiségének rajza tartalmaz effélét, meg az Újvilág (*Neue Welt*) mulatóhely emlegetése.⁶⁷

⁶⁷ Ennek társaságában épült később a Vígszínház. — Szigligeti említett darabjairól v. ö. Czeiner Géza: *Szigligeti társadalmi vígjátékai* Budapest, 1932. — A *Kedv és hivatás*ról és a *Ne fáj, ami nem éget*-ről l. Gyulai Pál véleményét: *Szigligeti és újabb színművei, (Dramaturgiai dolgozatok. II. k.)*

A később nyelvészeti működése révén híres Szarvas Gábor is szerepel egy vígjátékkal e korszak írói között. Molnár György Budai Népszínháza 1868. nov. 21-én mutatta be tőle *A galamb-posta vagy A csalhatatlan emberismerő* c. négyfelvonásos vígjátékot, mely „olyan nagy feltűnést keltett, hogy ismételve is szépszámú közönség előtt adatott.”⁶⁸ A darabról nem találtam a fővárosi lapokban ismertetést. A *Győri Közlöny* azonban az 1870. dec. 29-i ottani előadásáról ír egy pár sort az 1871. jan. 1. számában: „Inkább kalap-postának lehetne nevezni, miután a rászedett férj saját kalap-jában viszi nejének a szerelmes leveleket. Különben e vígjáték jól mulattatta a kisszámú közönséget.”⁶⁹ Ez a kalap-motívuma arra enged következtetni, hogy a darabot ismerhette Csiky Gergely is, mert *A nagyra-termett* c. vígjátékában ugyanez az indíték szerepel.

Ugyancsak a Budai Népszínház mutatta be a későbbi zenetörténeti írónak, Bartalus Istvánnak is háromfelvonásos vígjátékát, a *Kávénénikék*-et az 1868. év végén. Beöthy Zsoltnak a Vasárnapi Ujságban β jegy alatt közölt ismertetése alapján körülbelül ennyit tudunk róla: A vígjáték tárgya a nagyvárosi (!) pletykafészek kigúnyolása. Vénasszonyok, akik még hozzá szerelmesek is, féltékenységből mindenfélét kigondolnak egy mátkapárra, s összeveszítik őket. Végre egy csintalan kisfiú őket veszíti össze gúnyolódásával. Egyiknek álhaját kapja le, másiknak gorombaságokat mond. Erre az asszonyok egymásra rontanak, s kivall-

⁶⁸ Molnár György: *Világostól Világosig*. 432. l. A darab nem jelent meg nyomtatásban.

⁶⁹ Szinnyei *Magyar írók*-ja szerint Kassán is játszották 1878 márc. 23-án. Nem találtam róla tudósítást az *Abaúj-Kassai Közlöny*-ben.

ják, hogy pletyka volt, amit a hű párra költöttek. Ez kibékíti a fiatalokat. A darab elég ügyes, de a sok életképi jelenet eltakarja a mesét. A kávénenikék nincsenek egyénítve. Igen jó alak Pechmann bácsi, aki egy személyben nevelő és poéta.⁷⁰

A magyar irodalom termékeny munkása, Berczik Árpád is ír ebben az időszakban társadalmi vígjátékokat. A *kétkedő* c. kétfelvonásos darabja, melyet a Nemzeti Színház 1870. márc. 25-én mutatott be, afféle magasabb fajú vígjáték akar lenni.⁷¹

Ez az előkelőbb stílus azonban sehogyan sem illik olyan írói egyéniséghez, akinek igazi területe a vaskosabb komikum. Bercziknek laza szerkesztő módja és lélekrajzbeli közhelyekre való hajlama is sokkal kellemetlenebbül mutatkozik meg olyan műfajban, amely a költőiség magasabb céljait tűzi maga elé. A darab hőse, Belizár Lajos, akit az író filozofáló és kétkedő embernek tüntet fel, s aki éppen ezért nem hajlandó a szép özvegynek, Adélnak kezét megkérni, s akit végül is féltékenysége juttat a házasság révébe, — egyáltalában nem mutat fel valami eredetiséget, s nem kelt különösebb lélektani érdeket. Éppen olyan kevésbé nem, mint ahogy a másik szerelmes pár: Adél húga, Blanka, meg Zavardy Henrik (erre féltékeny Lajos!) szintén nem különböznek semmiben a vígjátékok megszokott másodszerelmes párjának szereplésétől. Úgy szintén a kedélyes és jószívű nagybácsi, Pallagos, aki

⁷⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1869. 1. sz. — Bartalus később a darabot „víg regénnyé“ dolgozta át. A Nemzeti Múzeum könyvtárában megjelent 1894-es kiadása a negyedik ezerből való. A vígjáték nem jelent meg.

⁷¹ *Berczik Árpád színművei*. I. kötet.

mindenáron azon mesterkedik, hogy Lajost szóra bírja, a korabeli közönség előtt bizonyosan csak Szigeti József kitűnő alakításában volt érdekes.

A darab — mint afféle magasabb stílű vígjátékhoz illik, jambusokban van írva, melyek néhol rímbe esendülnek, azaz esendülnének, ha Berezik rímelésének volna csengése. Maguk a jambusok is meglehetősen zenétlenek. Belső formai tekintetben szintén kiütözik a darabból Berezik száraz józansága, amely még Szigligetinek legalább a meglepő fordulatokban való ügyességét is nélkülözi. Itt minden készülő mozanatról előre tudja a néző, hogy hová fog vezetni.

A cselekvény Pesten folyik le, Adél lakásán, a nélkül, hogy a pesti társas életnek bárminő jellegzetes vonása meg volna örökítve.

A *Házasítók* c. vígjáték hangja és tárgya már jobban talál Berezik tehetségének irányához. A Nemzeti Színház 1875. nov. 19-én mutatta be.⁷² Kisvárosi környezet, fürdőhely, vaskosabb helyzetek és élénkebb színekkel megrajzolt alakok — mindez többet mutat az igazi Berezikből, mint a finomabb jellemvígjáték. Itt a mese a körül forog, hogy özv. Elekesné és Rostáné a szép és kedves Nagylaki Laurát meg akarják házasítani. Csak az a baj, hogy mindkettőnek más fiatalember a jelöltje. Ebből persze nagy vígjátéki bonyodalmak származnak. A leány és az egyik vőlegényjelölt, Ambró, véletlenül megismerkednek, s érdeklődni kezdenek egymás iránt, amit a másik fiatalember pártján álló néni természetesen rossz szemmel néz, s el akarja őket egymástól intrikálni. A vége persze mégis az, hogy a szerelmesek összekerülnek.

⁷² *Berezik Árpád színművei*. II. kötet.

Sok eredetiség ebben a darabban sincsen, de a házastó nénik valóban viselnek magukon az élettől frissen ellesett egy-két vonást. Az epizódalakok rajzában is üdeség és jókedv nyilvánul meg. Jellemző e korbéli társadalmi vígjátékíróinkra, hogy mennyivel jobban tudják a vidéki társaságot ábrázolni, mint a fővárosit. Persze, ehhez nem kellett egyéb, minthogy egy-két vonásért visszanyúljanak a régibb magyar vígjátékhoz (Kisfaludy Károly, Szigligeti, Szigeti) s cselekményük és alakjaik nyomban az élet piros-pozsgás színet öltötték magukra.

A huszonhárom éves Ábrányi Emilnek *Tombola* című vígjátéka, melyet az István-téri Miklósszínház mutatott be 1873. febr. 18-án, némi figyelmet keltett. A darab azokat a hölgyeket akarta nevetségessé tenni, akik mindenféle társas akciókat szerveznek, sorsjegyeket árulnak, s anyagi viszonyaikon felül költenek. Egy vidéki földbirtokos három leányáról szól, akik estélyt rendeznek a pipaeshonosító egylet javára. A leányok vőlegényei megszöknek, mert nem bírják ezzel az élettél járó költekezést. A nők végül észretérnek, s megfogadják, hogy felhagynak a fővárosiak majmolásával. Erre aztán hármas házassággal végződik a darab. A darab nem elég fínóm, hogy vígjáték lehessen, s nem túloz annyira, hogy bohózatnak beválhatna. A kettő elemei össze vannak benne keverve. Egyes mozzanatok jók benne, de a szerző nem tudta kihasználni a kínálkozó helyzeteket.⁷³

A társadalmi vígjáték művelői közt megjelenik

⁷³ A darab nem jelent meg nyomtatásban, sűgőkőnyve sem maradt fenn, csak egykorú híradásból tudunk róla egyet-mást. *Fővárosi Lapok*, 1873. febr. 20., — *Reform*, 1873. febr. 20.

Tóth Kálmán is. A Nemzeti Színházban 1878. március végén nem nagy hatással bemutatott háromfelvonalos darabja, *A kis hóbortos*, sajnos nélkülözi azt az elevenséget, amely a *Nők az alkotmányban* c. politikai vígjátékát olyan kedvessé teszi.⁷⁴

A darab Páliné, özvegy földbirtokosné házába vezet bennünket, ahol Vilmával, az édesleánnyal együtt egy Lenke nevű árvalány is nő fel. Az árvát háttérbe szorítják, és mert környezeténél haladottabb elvei vannak, meg amiért sokat tanul, kis hóbortosnak nevezik. Vilma szeretné magát Tarföldy gimnáziumi tanárral elvétetni, aki igen gazdag, de Lenkéhez vonzódik. Az ellenük fellépő cselszövényen a szerelmesek győznek, s Vilmának meg kell elégednie a fiatal tanár helyett az élemedettebb gimnáziumi igazgatóval. Zalánfi Flóriánnal.

A vígjáték elgondolása elég jó, de megírása nem tud érdeket kelteni. Elismerés illeti meg Tóth Kálmánt, amiért Tarföldy alakjában szakított a megszokott fényeskönyökű és vasalatlan nadrágú tanártípussal, de reformátori hevében kissé túllőtt a célon, amikor a vidéki tanárból valóságos Jókai-hóst faragott. Tarföldy nagyszerűen táncol, vív, hajt és verseket ír. Azonkívül igen gazdag is: 200.000 forint vagyona van. Ez mind persze nagyon szép, de aligha tudott volna az író a maga korának magyar társadalmában valakit is felmutatni, aki ekkora jómód mellett az *ante*, *apud*, *ad*, *adversus*-hoz verte volna a taktust. Lenke alakja is túlságosan eszményített. Ki hinné még a kis *hóbortosról* is, hogy jövődöbelijéhez éppen annak gazdagsága miatt vonakodnék feleségül menni? A vígjáték

⁷⁴ Nyomtatásban nem jelent meg. Sógópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

bonyodalma is csak abból adódik, hogy a szerző egy nagyon könnyen tisztázható félreértést szándékosan megoldatlanul hagy az utolsó felvonásig. Még legérdekesebb benne a gimnáziumi direktor figurája, aki-ben a korra nézve jellemző vonást mutatott be az író. Az igazgató úr a „Hosszú világosság“-ról elnevezett szabadkőműves páholy elnöke. (Talán inkább főmestere?) A szabadkőművesség akkor valóban terjedőben volt Magyarországon. Tóth Kálmán azonban Tarföldy szavain keresztül megrója a világszövetséget, de nem elvei, hanem módszere, a titkolózás miatt. (II. felv. 7. jel.) A direktor úr egyébként kellemetlen ember. Intézetének tanáraival szemben fennhéjázó, azonkívül nagymértékben hiú, sőt nevelési tudásával szemben is kétségeink vannak.⁷⁵

Csiky Gergelynek *A bizalmatlan* c. háromfelvonásos vígjátéka azért érdekes, mert írójának készülő nagy átalakulására mutat.⁷⁶ Csiky a hetvenes évek vége felé már kissé kiábrándult az újromantikus irányból, s akik nagy technikai készséget és tehetségének hajlékonyságát ismerték — mint pl. Podmaniczky intendáns is — azok tőle várták a modern társadalmi színmű megteremtését. Ez a darabja szakít már a romantikus témákkal, de teljesen még nem tud a régi stílustól szabadulni. Az új formakeresés útján azonban ezzel a vígjátékkal már elindult Csiky.

A darabnak hőse, Tibor, mutat valamit Berezik

⁷⁵ A darabról l. Alszeghy Zsolt: *Tóth Kálmán drámaköltészete*. Bp., 1913. 23. l.

⁷⁶ Nyomtatásban nem jelent meg, színpadra sem került. De készültek előadására, mert kéziratós sugópéldánya megvan a Nemzeti Színház könyvtárában.

Kételkedő-jének hatásából. Tibor is szerelmes egy szép özvegybe, Hedvigbe, de bizalmatlan természetével egyre azt fürkészi, hogy a nő eléggé szereti-e őt.⁷⁷ Kételkedésben odáig megy, hogy szerelmesének házába titkosrendőrt csempész be, bizonyos nevezetű Szemfült, egy igen ostoba alakot. A fiatal özvegy többízben nagy türelemmel bizonyítja be szerelmét, de Tibor gyanakvása gyógyíthatatlan. Végül is az asszony kiábrándul a férfiből, s Tibor barátjának nyújtja a kezét. Éppen annak, akire ez annyira féltékeny volt.

A vígjáték komikai alapja kétségtelenül értékes: Tibor maga hajtja szerelmesét annak karjai közé, akitől félti. A főalak karakterrajza is jól indul, csak az a kár, hogy a szerző nyilván általában a bizalmatlanságot akarta ostromozni, de tolla elesúszott, s a bizalmatlanság motívuma a féltékenységre szűkülött össze.

Csiky abban is eltér eddigi stílusától, hogy a Shakespeare—Rákosi-vígjáték hatása után most már a francia irodalom felé fordul.⁷⁸ Egyelőre még nem a modern franciákat veszi mintául, hanem Molière-t. Darabjában egy emberi gyöngeség kómikus rajza (jellemkómikum!) a fő, s a hármas egység szabályát is szigorúan megtartja a szerző. Az egész darab kivitele szabályosan hideg. Verselése a magyar emelkedetebb hangú drámában annyira megszokott ötös- és hatodfeles jambus, amely néha rímbe végződik.

⁷⁷ A csinos özvegyek sűrű szerepeltetése e kor magyar vígjátékaiban színházi okokra mutat. A Nemzeti Színház jeles művésznője, Prielle Kornélia, a finomabb szalonstílusnak, a diszkrét kacérságnak volt kitűnő ábrázolója, s bár ötvenedik életévét átlépte már ekkor, fiatalos özvegyeket még igen jól játszott.

⁷⁸ Ezt Janovics Jenő is észrevette *Csiky Gergely és művei* (Kolozsvár, 1903.) c. munkájában. I. kötet.

Korfestő vonás annyira ninesen benne, hogy a sűgőkönyvbe való bejegyzés tanúsága szerint írója a darabot modern környezetből utólag a Martinovics-összeesküvés korába akarta áthelyezni. De hogy miért éppen oda, nem érthető.

Annál több korfestő vonás akad A c s á d y Ignác *Aranyország* c. háromfelvonásos vígjátékában, mely 1879-ben Csiky *Bizalmatlan*-jával együtt futott a Teleki-díjért. Csak egy szavazaton múlt, hogy nem ezt, hanem Csiky művét nyilvánította a bíráló bizottság a aránylag legjobbnak.⁷⁹

A vígjáték a gazdag zsidóság életét ábrázolja. Ennek a társadalmi rétegnek mindene a pénz. Ez uralkodik a szív felett, s az apák az anyagi összeköttetés előnyeit mérlegelve határozzák el fiaik és leányaik egybekelését. Weisz Jolán azonban fellázad apja ellen, aki a pénzre való tekintetből akarja Beer Samuhoz erőltetni, holott ő a szegény dr. Wald Imre tanárt szereti. Természetesen a szív joga győz, s Jolán a tanár felesége lesz, különösen miután kiderül, hogy ez sem éppen szegény ember. (Milyen gyakoriak voltak abban az időben a gazdag tanárok — a vígjátékokban!)

A szerző nem minden érdekesség nélkül rajzolja a zsidó pénzarisztokrácia életét és gondolkodását. S még hozzá teljesen tárgyilagosan: nem kíméli ostoressapásoktól hitsorsosait. Keresztény szereplője a darabnak csak egy van: Pentelényi Hugó, tiszteletbeli számfeletti segédfogalmazó, az izraelita társaságok afféle díszkereszténye, akinek a zsidó fiatalemberek szívesen írnak váltót alá, ha kegyeskedik brudert inni velük.

⁷⁹ *Akadémiai Értesítő*, 1879. A darab nyomtatásban megjelent. Budapest, 1880.

Színpadi tekintetben igen nagy hibája a darabnak, hogy a szereplők rengeteg szóáradata közben elsikkad a drámai feszültség, s a motívumok untalanul, vagy jobban mondva untatóan ismétlődnek: látszik, hogy az írónak legfeljebb egy felvonásra terjedő mondanivalója volt, de mesterségesen kihúzta a darabot három felvonásra.

Mindenesetre kár, hogy a darab nem került valami jó színházi ember kezébe, aki gyökeres átdolgozással elég hatásos színpadi művet formálhatott volna belőle. Így azonban — előadásra nem kerülván — kiesett a magyar társadalmi vígjáték fejlődéséből.⁸⁰

1879. június 27-én mutatta be a Népszínház C s e p r e g h y Ferencnek *Élhetetlenek* c. modern tárgyú vígjátékát.⁸¹ Tökéletesen elhibázott kísérlete ez ennek az ügyes tollú színdarabírónak. Témája komoly, a történet öngyilkossági szándékok körül forog, de kidolgozásában vígjátéki, sőt bohózati hangulatú. A zavaros darabot a közönség is elutasította: nem ért meg többet öt előadásnál, ami akkoriban már bukás számba ment.⁸²

Az 1879. évben, aug. 2-án, került a közönség elé D e g r é Alajosnak *Akadályverseny* c. négy felvonásos vígjátéka is. A kolozsvári Nemzeti Színház mu-

⁸⁰ A nyomtatásban megjelent darabról l. —s. bírálatát: *Koszorú*, 1880. évf. ban (278—280. l.). Szó van a szerző és a darabot elutasító Nemzeti Színház között folyt vitáról is. Hozzászól a dologhoz Vadnai Károly is, aki az Akadémia jelentését készítette. (U. o. 383—384. l.)

⁸¹ Megjelent *Csepreghy Ferenc összes műveinek* IV. kötetében. 1881.

⁸² *A Hon* 1879. jún. 28. száma azt írja, hogy a bemutaton „egy kéz sem mozdult meg az egész darab alatt“.

taita be Molnár György színre alkalmazásában. Amennyit a darabról tudunk, mind arra mutat, hogy elgondolása, bonyodalma egészen régies volt, s egy letűnt korszak vígjátékaira emlékeztetett. Cserfay Gáspár fiához, Jenőhöz akarja adni gyámleányát, Lizát. Ez azonban Vári Lajost szereti, aki esodaorvosnak adva ki magát, jut be a köszvényben szenvedő, gyanakvó Cserfay házába. Megszökteti szerelmesét, és sok bonyodalom után megesküszik vele. Ezt a bőbeszédű, vánszorgó menettű vígjátékot a kolozsvári sajtó is elég kevés figyelemben részesítette.⁸³

Némiképen külön csoportot alkotnak ez évek vígjátékirodalmában azok a darabok, amelyek a francia bohózati pajzán jókedvét és itt-ott sikamlósabb fordulatait utánózzák. Jellemző rájuk, hogy meséjük irodalmi mintáik szülőhelyén, Franciaországban játszódnak le. Irodalomtörténeti tekintetben pusztán annyi a jelentőségük, hogy színműírásunkban ezek az első jelentkezései annak a bohózati modernnek, amelynek divata a század vége felé erősödik meg, s amelynek elterjedése tette indokolttá a főváros negyedik magyar színházának, a Vígszínháznak megalapítását.

A hetvenes évek irodalmában csak három vígjátékban bontogatja szárnyát ez a bohózati hajló stílus.

Az első közülük F o l l i n u s z Aurélnak Nagyváradon, 1878. aug. 22-én játszott *Házasság hirdetés útján* e. francia környezetbe helyezett háromfelvonásos komédiája. A bonyodalom abból keletkezik, hogy egy apa

⁸³ *Magyar Polgár*, 1879. aug. 5. — A darab nyomtatásban nem jelent meg. Súlykönyvét sem ismerem.

három leányát apróhirdetés útján akarja férjhez adni. Kettőt sikerül is közülük főköttő alá juttatni.⁸⁴

A második G a b á n y i Árpádnak a kolozsvári nyári színházban 1879. júl. 31-én bemutatott *János és János* c. bohózata. Arról szól, hogy egy családos férfiút, Jánost, bizonyos Arabella nevű hölgy felkeresi, akinek lakásán János úr kerek húsz esztendővel ezelőtt hasonló nevű rokonával együtt nagyot mulatott. Nagy bonyodalom kerekedik a kellemetlen látogatásból, végül azonban kiderül, hogy Arabella a másik Jánost keresi, aki azonban tizennyole évvel ezelőtt elhalálozott. Egykorú tudósítások fordultatosnak és ügyesnek mondják a darabot, csak a harmadik felvonásban éreznek hanyatlást.⁸⁵

A harmadik ilyenfajta gall ízlésű bohózatról, K. P a p p Miklósnak *Absolon papa* c. vígjátékáról nem tudjuk, hogy egyáltalában megfordult-e színpadon. Könyvalakban megjelent ugyan,⁸⁶ de hatást nem keltett. Elégnek tartjuk, hogy mint egy későbbben kivirágzó vígjátéki modor egyik első hajtását, pusztán megemlítsük.

Végezetül hadd legyen még felsorolva egy-két társadalmi vígjáték, melyeknek azonban a műfaj fejlődésében jelentőségük nincs.

B e n e d e k Aladár (Náray Iván) nem tudott beletörődni abba, hogy *Szerelemföltő* c. vígjátéka nem nyerte meg az Akadémia Teleki-díját. Keresztülvitte,

⁸⁴ *Nagyvárad*, 1878. aug. 28. — Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratát nem ismerem.

⁸⁵ *Kelet*, 1879. aug. 1. és *Magyar Polgár*, 1879. aug. 2. — Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratát nem ismerem.

⁸⁶ Kolozsvár, 1879.

hogy Latabár társulata a Krisztinavárosi Színkörben 1871. szept. 13-án bemutassa. A siker azonban elmaradt. Másfél év múlva (1873-ban) a szerző könyvalakban jelentette meg munkáját. A sajtóbírálatok lesújtó ítéletet mondtak róla, s igazolták az Akadémia véleményét.⁸⁷ A makaes szerző azonban ekkor sem nyugodott, hanem újra színrehozatta a darabot a Krisztinavárosi Színkörben 1875. júl. 9-én Temesváry Alajos társulával. Hogy a szenzáció nagyobb legyen, a főszerepet, az ok nélkül féltékenykedő Zajtay ügyvédet, ő maga játszotta el. A szenzáció nem is maradt el. A szerző-színész mellett gúnyos tüntetés támadt, mely botrányba fullasztotta az előadást.⁸⁸

A magyar irodalom tiszteletreméltó alakja, Kovács Pál is szerepel egy darabbal a magyar társadalmi vígjáték művelői között. A *kelepce* c. verses vígjátékát 1873. febr. 13-án mutatta be a Győri Színház. Amint az egykorú bírálatokból megállapítható, egy aggregényről volt benne szó, aki gyámleányát akarja feleségül venni, de az végül is egy fiatal rokonnak lesz neje. A vígjátéki furfangban sok része van egy vidéki színikazgatónak. Ennek szájába van adva Hamlet híres monológjának paródiája. „Nősülni, vagy nem nősülni, ez hát a kérdés”.⁸⁹

⁸⁷ V. ö. *Reform*, 1873. ápr. 16

⁸⁸ *Föv. Lapok*, 1875. júl. 11. *Nemzeti Hirlap*, 1875. júl. 11. és 12., *Vasárnapi Ujság*, 1875., 28. és 29. sz.

⁸⁹ *Győri Közlöny*, 1873. febr. 20., *Szabad Polgár*, 1873. febr. 20. A monológ előzetesen közölve a *Győri Közlöny*, 1873. febr. 13-i számában. — Koltai Virgil Kovács Pál-ról írt munkájában (Győr, 1889., 140—143. l.) azt mondja, hogy *A kelepce* a szerző egy régiebb vígjátékának, *Az elbűvöltek*-nek átdolgozása. De nem állapítja meg, hogy mikori az első forma.

Hadd legyen még megemlítve Prém Józsefnek *A boldogító* c. négyfelvonásos vígjátéka.⁹⁰ A Krisztina-városi Aréna kétszer is — 1879 és 1882-ben — kísérletezett vele, vidéken is színre hozták, de sikere nem volt.⁹¹

III.

Ebben a korszakban társadalmi vígjátékainknak legüdébb és legelevenebb fajtája a *politikai vígjáték*.

A kiegyezéssel felszabadult politikai szellem, az országos és megyei korteskedés, hálás anyagot nyújtottak vígjátékíróinknak. A szorosán vett politikai mozgalmakon kívül az új korszaknak új érvényesülési módjai, a pénzgazdaság fellendülése, az új vállalkozási kedv szintén igen alkalmas motívumok voltak vígjátéki feldolgozásra.

Mindamellett érdekes, hogy ez a drámai ág sem túlságosan dúshajtású. Élő ága a magyar vígjátékirodalomnak, de nem lombos ága. Oka ennek a körül-

⁹⁰ L. Ferenczi Zoltán: *A magyar irodalom 1867-től 1900-ig*. 588. (*Műveltség Könyvtára.*) — Szinnyei: *Magyar írók*. — *Budapesti Hírlap*, 1882. júl. 18.

⁹¹ Pusztán cím szerint soroljuk fel ez éveknek még egy-két társadalmi vígjátékát:

Fercsek József *Szerelem és hiúság* c. darabja Kolozsvárott 1874-ben került színre. Nyomtatásban is megjelent ugyanott. (*Magyar Színműv. Lexikon* és Szinnyei: *Magyar Írók*.)

Rónaszéky Gusztávtól *A mama bárót akar* c. vígjátékot Székesfehérvárott 1875-ben mutatták be. (*Magyar Színműv. Lexikon*.)

Benedek Lajos *Mésalliance*-a egyik kolozsvári vígjáték pályázaton dícséretet nyert. (*Magyar Színműv. Lexikon*.)

ménynek talán az, hogy maga a témakör nem nyújt sok változatosságot az író számára. A fő-típusok: a kortes, a becsvágyó képviselő-feleség, a vállalkozási szélhámos stb. igen jó figurák, de hamar elcsépelődnek, s az író könnyen esik ismétlésekbe.

Az első, aki a kiegyezés utáni drámairodalmunkban ezt a műágot művelni kezdi, a fürgetollú Berczik Árpád. A *fertálmágnások* és *A népszerűség* c. vígjátékaihoz írt közös utószóban szinte programszerűen indokolja, hogy miért ír politikai komédiákat. „A reformok és újjászületés korában, minő a mostani, elhagyja a Múza is békés lakását, hol az emberi szív rejtelseit boncolgatá. Ki ilyenkor eszményeken csüggethet, vagy apró bajokon rágódik, az vagy kivételes elme, vagy tehetségében közönyös; ezért írtam hát két *tendenciózus* darabot, holott más körülmények között tán költői vígjátékot írtam volna.”⁹²

A *fertálmágnások* c. négyfelvonásos vígjátékot a Budai Népszínház 1867. okt. 6-án nagy sikerrel mutatta be. Meséje a következő: Frivolszky Oszkár alispán akar lenni, s hogy emelkedjék, nővérét, özv. Frivolszky Aliszt össze akarja házasítani Romváry Aurél gróffal. Romváry azonban özv. Révlakyné sógornőjét, Emmát szereti. Oszkár, hogy a gróft Emmából kiábrándítsa, hitvány tervet eszel ki, amelynek következtében a gróf azt legyen kénytelen hinni, hogy Emma légyottot adott szobájában egy férfinak. Természetesen az ármány kiderül, s Romváry Emmát feleségül veszi, s még a tetejébe Oszkár helyett a gróft választják meg alispánnak is.

A darab legtámadhatóbb pontja az a valószínűt-

⁹² Berczik Árpád *színművei*. I. k., 443. 1.

lenség, hogy Oszkárrol minden léhasága mellett sem tudunk ekkora aljasságot elképzelni. A meseszövése Bercezük szokott módján laza, a jelenetek nem szükségszerűen követik egymást, nyelvének sincsen magvasabb ereje, de az egészben akad egy-két jó epizódalak. Így különösen a bőbeszédű és örökösen közmondásokkal élő kortes, Böresök uram, s a mindent megopponáló kisbirtokos, Kastang. Ezek a figurák valóban az életből vannak kimetszve. Berceziknek az emberábrázolás eme fajtájához — sőt hozzátehetjük, hogy csak ehhez — valóban volt tehetsége.

Az új korszakra jellemző Oszkárnak egy nyilatkozata, amelyet abban az időben alkalmasint nagyon sok Oszkár vallott életelvül: „Emelkednem kell, s ez most csak a közügy által lehetséges. Most mindenki ennek él, ez divat, ragály, vagy betegség, de megvan; s az ember kénytelen neki hódolni“. (I. felv. 5. jel.)

Bár a darab legtöbb vonatkozása kétségtelenül arra mutat, hogy a kiegyezés körüli állapotokat akarta rajzolni az író, mint zavaró motívum, kellemetlenül hat, hogy többször emlegetik a lefolyt *tizenkét* alkotmánytalan esztendőt, vagyis egy-egy pillanatra az a hiedelmünk, hogy az 1861-es rövid politikai fellélegzés időszakába akarta illeszteni vígjátéka témáját a szerző.

A *fertálmágnásokat* a Nemzeti Színház is műsorába vette 1873. máj. 14-én. A *Fővárosi Lapok* bírálója⁹³ megemlíti, hogy a Budai Népszínház harminezszor játszotta, s kiemeli, hogy ez volt az első mű, amely az alkotmányos korszakban a politikai életet színpadra vitte.

Alig pár hónappal *A fertálmágnások* budai be-

⁹³ A máj. 16-i számban.

mutatója után, Molnár György színháza három újabb — ezúttal egyfelvonásos — politikai vígjátékát mutatta be az *Aesop* álnév alá rejtőző Berezik Árpádnak. Az elsőnek címe: *A képviselő és a közösügyek*.⁹⁴

A kis darab középpontja Eláll Menyhért képviselő, aki sehogysem akar felszólalni a Házban: egyrészt, mert lusta, másrészt pedig mert politikai tekintetben nem hajlandó színt vallani. Ellentétben áll vele becsvágyó gondolkozású felesége, aki urát egyre szereplésre nógatja. Legjobb alakja ennek a műnek is egy kortes, bizonyos nevezetű Kátyudi Körtvély Demeter.

Az *Aesop* álnév alá rejtőzködő Bereziknek két másik egyfelvonásos „alkalmi tréfája” egyazon este, 1867. dec. 14-én került színre a Budai Népszínházban. Az egyiknek címe: *Az emancipatio vagy Iczig választ*, a másiké *Az emancipatio után 1900-ban*. Címeikből megtetszik, hogy a zsidók politikai jogai körül forgott a tréfa. Bemutatójukkal kapcsolatban az egyik napilap ezt írja róluk: „Mindkettőnek az emancipatio szolgáltatta a tárgyat. Természetes, hogy az ily tréfák csak egy szempont alá esnek: hogy t. i. mulattatók-e. Ezt *Aesop* tréfáitól nem lehet elvitatni, azért nem akarjuk a tréfát gáncsokkal elrontani”.^{94/a}

A képviselő és a közösügyek a csírája Berezik egy négyfelvonásos vígjátékának, *A népszerűségnek*, melyet a Nemzeti Színház 1868. nov. 27-én vitt színpadra.⁹⁵

Itten Eláll Menyhértet Toklyódy Mihálynak hív-

⁹⁴ „Alkalmi tréfa”. *Berezik Árpád színművei*. I. k. Bemutatta a Budai Népszínház, 1867. nov. 5-én.

^{94/a} *Pesti Napló*, 1867. dec. 15.

⁹⁵ *Berezik Árpád színművei*. I. k.

ják, egyébként ugyanaz a csendes, békeszerető ember. Hogy népszerűségét kockára ne tegye, hogy mindenki egyformán szeresse, nem áll nyíltan egyik párthoz sem. Felesége, Zsuli, nagyravágyó asszony, s arra tözei, hogy élénkebben vegyen részt a politikai életben. Csakhogy a férj, amikor arra kerülne a sor, hogy a Házban színt kell vallania, inkább lemond mandátumáról. Erre megindul az árván maradt kerületben a korteskedés. Toklyódyék elesapott kasznárja, Reznek Máté, karöltve a jóvágású, de szélhámos fickóval, Damokles Artúrral — aki egy darabig magának Toklyódynénak is imponált — mindenféle demokratikus jelzavak segítségével (földosztás, stb.) felizgatja a népet. Damokles közben a szépasszonyoknak is csapja a szelet, egy-két kacérabb úriasszonyt meg is szédít. Mikor azonban a korteseknek és a választóknak fizetni nem tud, elfordulnak tőle, s a szolid, a népszerűség után nem futkosó, komoly Árkevyt választják meg képviselőnek, aki aztán a vígjátékok receptje szerint Toklyódyék leányát is feleségül veszi.

A darab semmivel sem jobb vagy rosszabb *A fertálymágnások*nál. Ugyanaz a lazán kötött jelenetsor, ugyanaz az erőltetett és halmozott bonyodalom, s ugyanaz a prózai józanság, amely néha már a laposságba csap át. Másfelől azonban itt is találunk egy-két jól meglátott és ügyesen vázolt genre-alakot, így például Kátyudy Körtvély Demeter uramat, aki *A képviselő és a közügyek* c. darabbeli elődjének még nevét is megtartotta.

A demokrácia szatírája igen viharos hatást keltett a bemutató közönségében. Már előre tendenciózus híreket terjesztettek a darabról, úgyhogy az előadáson a karzat fütyült, tombolt, a földszinti közönség pedig el-

lentüntetést rendezett. Hatósági rendeletre a première után azonnal le kellett venni a műsorról.⁹⁶

Csak bizonyos fenntartással sorozható Berczik politikai vígjátékai közé *A Bach-huszárok* c. négyfelvonásos darabja, melyet a Budai Népszínház 1867. dec. 28-án hozott színre.⁹⁷ Meséje 1860-ban játszik, s ama mozgalmas esztendő viszonyait mutatja be, némikép tehát a történeti vígjáték körébe tartozik. De mivel mondanivalója van a jelen számára is, itt említjük meg, a politikai vígjátékok között. Szembe akarja benne állítani az író a búsmagyárkodó idősebb nemzedéket a realisabb és a kor feladatait megértő fiatalsággal, közben egy-egy vágást mérve a Bach-huszárok felé. A bonyodalom csomóját az oldja meg, hogy Érfalvy Dániel volt huszárezredes fia elveszi az egyik jóindulatú és magyar-feleséges hivatalnoknak, Fellner Rudolf szolgabírónak leányát. A darab az októberi diploma hírével végződik.

A csevegő tárcának könnyed, elegáns tollú művelője, B u l y o v s z k y Gyula két vígjátékkal szerepel a politikai tárgyú színműíróink között. *Nesze semmi, fogd meg jól* c. ötfelvonásos énekes darabját Molnár György Budai Népszínháza mutatta be 1868. jún. 10-én. Nyomtatásban nem jelent meg, így hát tartalmát és értékét illetőleg, a korabeli tudósításokra va-

⁹⁶ L. az egykorú napilapokat s a köv. értekezéseket: Vértessy Miklós: *A magyar dráma 1867—71*. Budapest, 1932., 37. l. és a szerzővel azonos nevű Berczik Árpádnak *Berczik Árpád*-ját. Budapest, 1932., 24. l. A bemutatón történt botrányról érdekesen ír Paulay Ede is: *Drámairodalmunk a Nemzeti Színház megnyitása óta. (Kisfaludy-Társaság Évtapjai. Új folyam XIX. kötet. 1885.)*

⁹⁷ *Berczik Árpád színművei*. I. k.

gyunk utalva. A bonyodalom hátterét egy megyei tisztújítás szolgáltatta, s állítólag egy igen sikerült kortesjelenet volt benne. Egy pesti bukott fertálmágnás-család vidékre való kirándulása a tárgy. Céljuk, hogy a család egyik fiatal tagja feleségül vegyen egy falusi kisasszonyt, s ennek hozományával rendezhesse vagyoni állapotát. Természetesen felsülés a vége, s a pestiek kudarcra térnek vissza a fővárosba.

A vígjáték nem tarthatta magát színpadon az alakok színtelensége, a bonyodalom erőltetettsége és általában kissé ávult technikája miatt.⁹⁸

Nem járt sokkal jobban Bulyovszky *Fúziója* sem, melyet a Nemzeti Színház 1878. nov. 29-én mutattott be.⁹⁹

A háromfelvonásos vígjáték hőse Adorján Béla nagyhatású liberális képviselő. Egyízben megmenti gróf Garamkereszti leányát, Gabriellát, akinek kocsiját lovak ragadják el. Így a nagy demokrata bekerül a grófi környezetbe, amely politikailag szemben áll vele. Gabriella és Adorján egymásba szeretnek. Adorján párbaft vív Kosztolnay gróffal, aki szintén szereti Gabriellát, de egy estélyen való mellőzöttsége miatt a leányt megbántotta. Gabriella azonban valami félreértés következtében azt hiszi, hogy Adorján egy másik nő miatt verekedett meg. Miközben a helyzet tisztázódik, Adorján miniszter lesz, s az arisztokrata párt fúziót köt vele, ő pedig feleségül veszi Gabriellát, a nélkül, hogy elveiből engedne. Így a darab kettős fúzióval zárul.

Ez a darab annyiban különbözik a korabeli politikai vígjátékoktól, hogy nem pusztán a középosztály

⁹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1868. jún. 21.

⁹⁹ *Nemzeti Színház könyvtára*: 124. füzet.

problémáit öleli fel, hanem az arisztokráciáét is. A magyar politikai életet azonban egy bizonyos fokig stilizálja, amennyiben egy külön arisztokrata parlamenti *pártot* tételez fel, holott ilyen a magyar életben nem volt, legfeljebb arisztokrata *irány*.

Formai tekintetben jellemző rá, hogy a francia drámatechnikát valamennyi vígjátékunk között a leg-hívebben akarja követni. Az epizódalakok felvonultatásának módja, az estély, a nagy jelenet, mind a francia modern drámaépítő módszer buzgó tanulmányozását mutatja. A drámai forma szigorú következetességét és minden ponton való logikusságát azonban nem tanulta el Bulyovszky a franciáktól. Beöthy Zsolt találoán látta meg, hogy Bulyovszky darabján a tárca-író modora érzik, „amelynek formátlansága nem otthonos a dráma szigorú keretein belül”.¹⁰⁰ A darabban valóban sok az indokolatlan jövés-menés, amelyek azonban alkalmat adnak az írónak arra, hogy szellemes társalogtatás céljából összehozza azokat, akiket éppen jónak lát egybegyűjteni. S éppen ebben az ötletes és finom tónusban van egyik értéke a darabnak. Dialógja könnyedebb, fesztelenebb és előkelőbb, mint általában e korbeli vígjátékaink nyelve, s azt lehet mondani, hogy jó pár évvel megelőzte a magyar társadalmi vígjáték dialógvezetését.¹⁰¹

Berezik Árpád politikai vígjátékainak hatása

¹⁰⁰ *Színművrők és színészek*. 47. l.

¹⁰¹ A darabnak kevés hatása volt. A *Fővárosi Lapok* a bemutatóról azt írja, hogy az első felvonás után egy taps sem hangzott fel. A második és a harmadik valamivel jobban tetszett. (1878. nov. 24.) — Felemlítésre méltó még a II. felvonás helyszínrajza: grófi szalon stb. „A függöny felgördültekor kellemes illat terjed a színpadról.”

némiképpen meglátszik Tóth Kálmánon, aki *A nők az alkotmányban* c. darabjával a legjelesebb effajta művet írta meg kiegyezés utáni irodalmunkban.¹⁰² A vígjátékot a Nemzeti Színház 1871. febr. 24-én iktatta műsorába s tette népszerűvé.

Motívumain könnyű felismerni Berezik darabjainak hatását, ámde Tóth Kálmán műve mind a drámai szorosság, mind pedig könnyedség és jellemző erő tekintetében felette áll a Berezik daraboknak.

Hőse, Bánfalvi Bálint földbirtokos, nyugodtan élne odahaza, ha nagyravágyó felesége, Krisztina, akarata ellenére is meg nem választatná képviselőnek. Leányuknak egy Becsey Vilmos nevű gentleman udvarol, aki 48-ban még mint gyermek részt vett a szabadságharcban, most pedig — megértve az idők szavát — munkás emberré lett. A leány viszonzozza érzelmeit, s az apa is mellettük van, de Krisztina ellenzi a házasságot, mert lenézi az olyan embert, aki „Lefler zsidónak házat épített pénzért“. Bánfalviék a választás után Pestre költöznek, ahol a tapasztalatlan vidéki képviselőt egy Szelei nevű szélhámos és egy kopott arisztokrata, báró Szlankeményi, be akarnak ugratni valami kétes anyagi alapon álló vállalatba. Becsey azonban átlát a szitán, és megóvjá a képviselőt az elhamarkodott lépéstől. Közben Bánfalvi belesül első parlamenti beszédébe, Szeleiről pedig kétségtelenül kiderül, hogy svihák. S mivel Becseyt az újonnan alakított honvédségbe őrnagynak nevezik ki, Krisztina is beleegyezik a fiatalok házasságába.

Politikai vígjátékirodalmunknak legsikerültebb terméke ez a darab. Meseszövése érdekes, alakjai jól

¹⁰² Megjelent, mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 5. füzeté.

megfigyelték, korrajza éles és biztos. A kényelmes, jószívű, erélytelen férj — a nagyratörő asszony és Borbócs bácsi a kortes, mind emlékeztetnek Bereczikre, de nagyobb művészettel és könnyedebb kézzel vannak ábrázolva.¹⁰³ Nyelve is — bár a mindennapi, fesztelen beszéd illúzióját kelti —, mégis mutat valamit a költőből.

Korrajzi vonásai is mélyebbre szántanak, mint Bereczik darabjainak hasonló helyei. Szelei megfigyelésében pl. találó szatíráját kapjuk a kiegyezés után felkapott gründolási láznak. A derék úr ezeket mondja: „... mintegy öt éve tartózkodom Magyarországon; akkor jöttem ide, midőn a részvénytársasági mozgalmak olyan lázassággal indultak meg ezen országban, s az emberek ... couponokat reggeliztek, actiákat ebédeltek és dividendákat vacsoráztak“. (II. felv. 1. jel.) De különösen éles a terjedni kezdő protekcióhajhászásnak gúnyolása, és annak kárhoztatása, hogy a szabadpályán levő emberek mind állami alkalmazásban akarnak elhelyezkedni. A képviselővé választott Bánfalvi imígy panaszkodik Bereseynek: „Kedves uramöcsém, valóságos hivatalkeresési tatárjárás van ... Tanulmányaik kezdetén levő ifjak, aztán független emberek, kisebb birtokosok, kereskedők, iparűzők hagyják el eddigi foglalkozásaikat, s mind erőnek erejével államhivatalnokok

¹⁰³ Nem érdektelen megemlíteni, hogy a *Borbócs* szó faji fogalomná vált. A *Pesti Hírlap* 1889. dec. 13-i számában előfordul egy ilyen című apró cikk: *Borbócs a Nemzeti Színházban*. Elmondja, hogy *Széchy Mária* előző esti előadása alkalmával Jászai Mari III. felvonásbeli balladája után az „Éljen a szabadság!“ végszóra a karzaton egy borízú korteshang Éljent kiáltott. A nézők között persze nagy nevetés támadt. Az illető közbekiáltót a cikk „egy zónás Borbócs“-nak nevezi.

akarnak lenni.“ (II. felv. 4. jel.) Maga Krisztina aszszony igen tudatos gyermeke az új időknek: „... egy új alkotmányos korszak nyílt meg a nemzet előtt, melyet nemcsak a férfiaknak, hanem a nőknek is fel kell használni.“ (I. felv. 1. jel.)

A darabnak egészen tekintélyes színpadi története van. A Nemzeti Színház újra meg újra felelevenítette. Pár évvel ezelőtt a Rádió is sikerrel tűzte műsorára. Az üde színdarabot külföldi színpadok is műsorukba vették. A belgrádi szerb Nemzeti Színház 1879. őszén tetszés mellett játszotta. De még ezelőtt az előadás előtt megismerkedett a szerb fordítással egy orosz író, Simanoff, s eltökélte, hogy lefordítja orosz nyelvre.¹⁰⁴ Finn színpadra Jalava Antal átültetésében 1881. dec. 16-án jutott először.¹⁰⁵

Nagyon érthető, hogy olyan mozgékony temperamentum, mint aminő Toldy István volt, a maga erősen liberális politikai nézeteinek nemcsak röpiratokban, hanem vígjátékokban is kifejezést adott. Két műve tartozik ide: *A jó hazafiak*¹⁰⁶, és *Az új emberek*.¹⁰⁷

Az első darab négyfelvonásos vígjáték. A Nemzeti Színház 1872. márc. 35-én mutatta be, elég különösen a szerzőt nem nevezve meg a színlapon. Ez a furcsaság az író kívánsága volt, aki közéleti szereplésével sok elenséget szerzett magának, s nem akarta, hogy darab-

¹⁰⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1872., 2. sz.

¹⁰⁵ L. Rómhányi Gyula: *A magyar politikai vígjáték fejlődése*. Budapest, 1930. (*Irodalomtörténeti Füzetek*, 39. sz.)

¹⁰⁶ *Nemzeti Színház könyvtára*, 35. füzet.

¹⁰⁷ *Nemzeti Színház könyvtára*, 53. füzet.

ját elfogultsággal fogadják.¹⁰⁸ Mindenesetre kár volt magát a szerzőnek titokzatosságba burkolnia, mert ismert íróval szemben, ha egyfelől a támadások erősebbek lettek volna, másfelől a siker is nagyobb lehetett volna. A közönség mindig kényelmetlenül érzi magát az anonymusokkal szemben.¹⁰⁹

A mű voltaképen a korrupció kigúnyolása, mely a magyar közéletben a kiegyezés után rohamosan kezdett jelentkezni. A történet egy vasútvonal építése körül forog. A kormány a szóban forgó vármegyébe Kovács Aladár mérnököt küldi ki, hogy nézze meg, melyik útvonal lenne a legalkalmasabb az építésre. Nosza szervezkedik a vármegye két pártja, a bondavölgyi párt és a tarcaivölgyi párt, s a fiatal mérnököt mind-egyik magának igyekszik megnyerni. Az egyik csoport a szép özvegyet, Gabriellát, a másik pedig egy fiatal leányt, Arankát, mozgósítja ellene. A bonyodalom megoldása az, hogy Aladár beleszeret Arankába, feleségül is veszi, a vasutat pedig egy harmadik, alkalmasabb vonalra építik.

Irányzatát az író meglehetősen ügyesen és elég jellemző erővel tárja elénk. Társalgási hangja fordulatossá. A politikai szatíra is a legtöbb helyen sikerült. A szerelmi történet azonban — amely pedig mozgatója a bonyodalomnak — eredetiség nélkül szűkölködik. Felépítés tekintetében a szerző a modern drámai formák felé törekszik, a kivitelben azonban bizonyos

¹⁰⁸ Persze még a bemutató előtt — nyomban, hogy a bíráló bizottság előadásra elfogadta — megindult a találgatás. Először Tóth Kálmánra gondoltak (*Ellenőr*, 1872. jan. 8.), majd pedig Balázs Sándorra. (U. o. jan. 13.)

¹⁰⁹ Ez Szász Károly véleménye is: *Toldy István mint drámaíró* (Beöthy-Emlékkönyv Bp., 1908. 391—407. l.)

kényszeredettség érzik. A darab szelleme természetesen liberális, a nők politikai jogainak azonban nem híve az író.

Színpadtechnikai szempontból érdekes, hogy az egyazon felvonásbeli színhelyváltozást már kényelmetlennek érezhették abban a korban, mert az első felvonás második képe előtt a szerző csillag alatt a következő megjegyzést teszi: „A rendezőség felkérérik a színváltozást lehetőleg gyorsan eszközölni.“ Érdekes technikai ügyetlenség, hogy a III. felvonás két jelenete — a 11-ik és 12-ik — között teára mennek ki a szereplők, s nyomban vissza is térnek. A teázásra szükséges idő múlását ez a színpadi utasítás jelzi: „A szín üres, besetétedik, a holdvilág egy ablakon besüt. Halk zene. Pár pillanat múlva: 12. jelenet.“ Félre és monológ is bőven fordul elő, a kor szokása szerint.

Alighogy a darab színrekerült, írói körökben sutogás kelt szárnyra, hogy a munka voltaképpen Benedix *Bahn*hof-jának plágiuma. A német vígjáték tagadhatatlanul hatással volt Toldy művére — abban is egy vasútépítés a bonyodalom középpontja —, de utánzatnak nem lehet minősíteni.¹¹⁰

Az új emberek című vígjáték már a szerző neve alatt került színre — 1872 okt. 18-án — a Nemzeti Színházban.

A darab hőse Kövesdy Ervin, bár régi család sarja, az új, munkás szellem híve, s küzd a dologtalan gentry ellen. Az új emberek a darabban Csipkeyek. Az öreg Csipkey azelőtt gabonakereskedő volt és Spitzernek hívták. Fiát, Lajost derék magyarrá nevelte. Csetneky gróf helyett Kövesdy Ervin Csipkeyt sze-

¹¹⁰ *Figyelő*, 1872., 419—420. A cikk védi Toldyt.

retné képviselőnek, bár a gróf nagybátyja neki. Csetneky persze igen haragszik unokaöccsére, főképpen liberális nézetei miatt. A választási harc kimenetele az, hogy a fiatal Csipkey lesz képviselő, miután a húga vagyonára és kezére ácsinkozó Darlay Viktort párbajban megsebesítette. Ezzel a fő történettel párhuzamosan fut Csipkey Metella és Kövesdy Ervin szerelmi története is.

Ennek a vígjátéknak korrajza még szélesebb és még érdekesebb, mint az előbbié, de formai tekintetben amazzal szemben több lényeges fogyatkozása akad. Meseszövése lompos, a darab csak jelenetről-jelenetre él, s a drámai formában annyira fontos szükségszerűségnek alig érezzük nyomát: az a benyomásunk, hogy bármely fordulat megtörténhetnék másképpen is. Ervin és Metella szerelmi küzdelme is csak nagy erőszakkal állhat ki három felvonásra.

Egyébként ezen a darabon is érzik a francia vígjáték hatása, még pedig nemcsak a moderné, hanem a régié is. A félig gyermek Oszkár alakja, aki Metellába ábrándosan szerelmes, nyilván Beaumarchais *Figaro házassága* híres Cherubinjának hatása alatt keletkezett.

A szatíra elég találó és a darab egy-egy alakja jellegzetesen van bemutatva. Különösen sikerült Csipkey figurája. Az öreg gabonakereskedő a hazai kereskedelem előmozdítása körül szerzett érdemeiért nemeséget kapott. Gyáva, kiesinyes, szörnyen büszke a megszerzett címre, de alapjában jószívű ember. A daraból nem derül ki, hogy az író milyen származásának képzelte. Egykori Spitzer nevétől sváb is lehetne.¹¹¹

¹¹¹ Szász Károly id. értekezésében zsidónak tartja, s így játszották a színpadon is. L. *Reform*, 1872. okt. 20. és *Fővárosi Lapok*, 1872. okt. 20.

Bár az író az új nemest is kifigurázza, darabjának igazi éle mégis a régi, henye nemesi osztállyal fordul szembe. Ervin, aki pedig maga is régi nemes ember, egész hévvel szónokol rendjének történeti jogai ellen, s egy-két példát hoz fel a históriából a nemesi adományozások kétes erkölcsi indítékaira. (II. felv. 7. jel.)

A darab politikai tendenciájának teljes megvilágítására hadd álljon itten Darlay és Ervin párbeszédének egy töredéke:

„*Darlay*: Ismered viszonyaimat. Félév előtt exequálták utolsó nagyobb birtokomat, most nincs egyebem, mint 300 holdam Teleken. Hej, pajtás, szomorú világot élünk! Az ország legrégibb családjai elpusztulnak, új emberek jönnek helyünkbe, a németek, meg a zsidók kiszorítanak mindenből. — *Ervin*: Mert élhettelenek vagytok. — *Darlay*: Élhettelenek? Magyar ember csak nem lehet boltos, mesterember, vagy földhasogató? Pedig ezeknek áll a világ. Oda jutottunk, hogy ma már azért üldöznek bennünket, mert magyarok és nemesek vagyunk.“ (I. felv. 1. jel.)

Pár jelenettel később Ervin így bíztatja Csipkeyt, hogy lépjen fel képviselőnek: „Az új kor benn van törvényeinkben, de nincs a lelkekben. Tért kell nyitnunk az új elemek számára a törvényhozásban is. A munka embereire van szükségünk.“ (I. felv. 11. jel.) Ugyanesak Ervin mondja ezt is: „Ennek a fajnak (a gentrynek!) ki kell vesznie, különben a magyarnak nem lesz jövője“. (I. felv. 1. jel.)¹¹²

¹¹² A darabot *Die neue Aera* cím alatt Vészi József fordításában a budapesti német színház is előadta a Hírlapírók Nyugdíjintézete javára 1882. dec. 19-én. Ez alkalommal még a bécsi lapok is elismeréssel írtak a darabról, az előadást azonban nem dícsérték. L. *Vasárnapi Ujság*, 1882., 52. sz. — Itt em-

Ebben az időszakban került színre Miklósy István-
téri Színházában egy négyfelvonásos vígjáték, melynek
címe: *Politika bolondjai vagy Egy választási komé-
dia*.¹¹³ Szerzője álnév alá rejtőzött. A színlapon
Szelíd Viperá-nak volt nevezve. Egy híradás szerint
„ismert íróink egyike”.¹¹⁴ Kétségtelen, hogy az álnév
Kvassay Edét takarta.¹¹⁵

A darab szövegét nem ismerjük, s csak a napi-
lapok bírálataira vagyunk utalva. Hősnője — nyil-
ván Tóth Kálmán hatása alatt — egy „nő az alkot-
mányban“, aki beleavatkozik a követválasztásba, s e
miatt elhanyagolja háziasszonyi teendőit. Végül pórul
jár. A bonyodalom olyan szövevényes, hogy egyszeri
látásra-hallásra alig érthető. Egy sereg ember jön-
megy, beszél benne indokolatlanul.¹¹⁶

lítjük meg, hogy *Toldy István* halálakor egyes lapok hírt adnak
kéziratban maradt darabjairól. Az egyik ötfelvonásos tragédia:
A tetszvágy tragédiája, melynek azonban a szerző ügyesebb cí-
met akart adni, a másik egy háromfelvonásos vígjáték, melynek
előbb *Agancsok*, utóbb *Összeillők* lett a címe. (L. *Fővárosi La-
pok*, 1879. dec. 10. és *Vasárnapi Ujság*, 1879. 50. sz.) — Szász
Károly i. értekezésében három kéziratos darabról tud. (Mind a
háromnak kézírate a Nemzeti Múzeumban.) 1. *A két testvér*.
Regényes népdrama. — 2. *1854 vagy: A keleti háború*. Látványos
darab. — 3. *Összeillenek*. Vígjáték, 1878-ban írta. Szász Károly
szerint sikamlós, házasságtörési komédia francia modorban, de
ügyesen van megírva.

¹¹³ A bemutató 1873. jan. 14-én volt. Jan. 16-án újra
játszották. L. egykorú napilapok színházi műsorát.

¹¹⁴ *Reform*, 1873. jan. 14.

¹¹⁵ L. Szinnyey *Magyar írókjában és a Magyar Színmű-
vészeti Lexikon*-ban a Kvassay Ede címszót. (A Szelíd Viperá
álnevet nem említi, csak a vígjáték címét.)

¹¹⁶ *Reform*, 1873. jan. 16., *Fővárosi Lapok*, 1873. jan. 16.

Szulyovszky Ignác egyfelvonásos *Női diplomáciá*-ja szintén a politizáló asszonynak abban az időben színpadon elég gyakori példányát mutatja be. Az enyhe bonyodalmú darabban inkább csak Keveházy Iván „kormánytagnak” panaszkodása érdekes: „Küzdeni egy százfejű hydrával, egy Jázon aranygyapját őrző sárkánnyal, egy számlálhatatlan karú polypplal, melyet országgyűlési ellenzéknek neveznek, védeni a hatalom sokszor avult igényeit, megtagadni önmagát, rokon- s ellenszenvét, ez öli az életet, s ki-merít. (3. jel.)¹¹⁷ A darab bemutatója 1876. márc. 26-án volt a Nemzeti Színházban.

Nem volna teljes ez a fejezet, ha meg nem említенők még Egerváry Potemkin Ödönnek *Ki lesz a szolgabíró?* c. vidéken játszogatót darabját (1874) és Szigligeti Ede *Kortesnőit*,¹¹⁸ melyet a népszerű drámaíró a Karácsonyi-pályázatra nyújtott be.¹¹⁹ E színpadra sohasem került s nyomtatásban meg nem jelent darab tárgya egy képviselőválasztás, melybe belevegyül az asszonyi intrika is. Szereplői arisztokraták, nemesek és egy zsidó.¹²⁰

¹¹⁷ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtár*-ban, 89. füzet. — Erdemes a megemlítésre Szerény egy kérdése Emmához: „Szabad tudnom tisztelt nagysád, hol élvezte a tegnapi estét? Tán a színházban? Nemde, fölséges Falstaff a mi Szigetink? Azt a könnyelmű, de szeretetreméltó gazkópét jobban személysíteni még külföldön sem láttam.” (7. jel.)

¹¹⁸ Kézirata a Nemz. Múz.-ban 1441. Qu. Hung. LXXIII.

¹¹⁹ Gyulai jelentése. *Akad. Ért.* 1870.

¹²⁰ L. Romhányi Gyula: *A magyar politikai vígjáték fejlődése.* Budapest, 1930. (*Irodalomtörténeti Füzetek*, 39. sz.)

IV.

A hatvanas években és a hetvenes évek első felében feltűnő nagy számmal találunk *egyfelvonásos vígjátékokat*. Az akkori közönség — úgy látszik — kedvelte ezeket az apróságokat, s az írónak is kényelmes volt ez a forma. Nem mintha az egyfelvonásos keret nem kötelezné a szerzőt műgondra, különösen pedig figyelmes szerkezetre, hanem mert ez a rövidebb lélekzetű forma bizonyos kötelezettségek alól mégis felszabadítja az író.

Az egyfelvonásos kis darab közönsége megelégszik, ha a szerző egy egészen apró, szinte csak tárcaelbeszélésszerű történetet ad eléje, s kíméletesebb az ötlet lélektani valószerűségével szemben. Mintha az igénytelen terjedelem igénytelenné tenné a nézőt is. Az írónak egyébként sincsen ideje alapötletét elrontania, s könnyen elhitethet a közönséggel olyan papirosízű bonyodalmat is, amelyet a teljes estét betöltő darabnak szerzője — éppen témájának szélesebb kibontása miatt — nem tudna elhíttetni.

Érdekes, hogy ezek az egyfelvonásosak ebben a korban majdnem kivétel nélkül társadalmi tárgyúak. Sőt feltűnő, hogy egy-két, a korra jellemző vonás nem egyszer határozottabban ütközik ki belőlük, mint teljes estét betöltő társadalmi vígjátékainkból. A társalgó hangnak finomságát is mintha nagyobb sikerrel próbálgatnák ezeknek az apró alkotásoknak szerzői.

A magyar vígjátékok nagytermékenységgű munkása *Berezik Árpád*, még a kiegyezés előtti években írt egy csomó egyfelvonásost részben a Budai Népszínház, részben a Nemzeti Színház számára. A *Nincs mama* (Nemzeti Színház, 1862), az *Amélie*

No. 14, vagy *Nem tudja, hol van* (Népszínház, 1862), az *Ádám és Éva* (Nemzeti, 1862) és az *Egy szellem-dús hölgy* (Nemzeti, 1863) címűek¹²¹ nem sokkal állanak felette Kövér Lajos egyfelvonásosainak, de mivel az újabb társadalmat próbálják rajzolni, mindenestre ösztönző hatással lehettek 1867 után működő íróinkra. A kiegyezésre következő években is sok egyfelvonásos vígjátékot adtak elő színházaink Berecziktől. Ezek: *A muszka emiszárius* (Budai Népszínház, 1867), *Az üldözött cserepár* (u. o. 1867), *A szürke kabát vagy Három szalmaözvegy* (u. o. 1867), *A képviselő és a közösügyek* (u. o. 1867), *Az emancipatio* és *Az emancipatio után* (u. o. 1867), *A közügyek* (Nemzeti, 1871) és *A kék szoba* (Nemzeti, 1878).¹²²

*A muszka emiszárius*t Aesop álnév alá rejtőző szerzője „alkalmi tréfának“ nevezi. Egy megtörtént esetet figuráz ki benne az író. A beregszászi városkapitány újságíró-t fogott el muszka kém gyanánt. Berezik darabjában a színhely Erdély, s újságíró helyett egy jámbor geológus szerepel, a városkapitány helyett pedig községi bíró. A bíró leányát a község-házán őrzött fogoly hozzásegíti ahhoz a fiatalemberhez, akivel szeretik egymást, de akit az apa ellenez.¹²³ — *A közügyekben* a „gründolási“ láz és a szerelem keverednek motívumokként. — *A szürke kabát* három szalmaözvegyasszony idegességét gúnyolja, akiknek férjeik pár hete vadászaton vannak. — *A kék szoba* c. vígjátékban egy vizsgálóbíró elveszi régi szerelmesét,

¹²¹ Valamennyi *Berezik Árpád színműveinek* I. kötetében jelent meg.

¹²² Legtöbbje megjelent *Berezik Árpád színműveinek* I. és II. kötetében.

¹²³ Berezik Árpád: *Berezik Árpád*. Budapest, 1933., 22. l.

aki nála ügye elintézése végett jelentkezik. Az igazi komikus alak azonban a vizsgálóbíró barátja, Kálmán, aki nagyra van egy hódításával mindaddig, míg ki nem derül, hogy csak egy szobaleányt büvölt el, aki úrnője ruhájába öltözködött. — *Az üldözött cserepárról, A képviselő és a közösügyekről*, és a két *Emancipatorról* a politikai vígjátékok közt már szoltottunk.

Rákosi Jenő *Özvegy Pityke*néje a Budai Nép-színházban 1867-ben kerül színre. Ezenkívül egyebet nem tudunk róla.¹²⁴ Rákosinak a Nemzeti Színházban 1868 jan. 8-án játszott *Reggeli előtt* c. egyfelvonásosa sem jelentékeny. Az egész egy erőltetetten bonyolított családi félreértés, mely kezdődik reggeli előtt és békésen befejeződik még reggeli előtt.¹²⁵

Molnár György színtársulata mutatta be — de nem a Lánchíd melletti színházban, hanem a Krisztinavárosi Színkörben — 1868 máj. 23-án *Majthényi Flóra Április elseje* c. egyfelvonásosát is. A rövid darab meséje az április elseji tréfák szokásából indul ki, s e szokás okozta bizalmatlanságból. Alakjai nagyon ismeretes vígjátéki figurák lehettek, de meseszövéseben volt némi leleményesség és egyes helyzetei sikerültek.¹²⁶

Jósika Kálmánnak és Thaly Eleknek a Budai Nép-színházban 1868 nov. végén bemutatott *Ibolya*-

¹²⁴ Molnár György: *Világostól Világosig*. 431. l. A kis darabot Molnár a következő évben a Krisztinavárosi Színkörben újra előadta. Ekkor a címe ez volt: *Özvegy Pityke*né *aszszonyság és leánya*. L. *Pesti Napló*, 1868. jún. 16. és jún. 18.

¹²⁵ Nyomtatásban nem jelent meg. Sógópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

¹²⁶ *Hazánk*, 1868. máj. 26. — Nyomtatásban nem jelent meg. Kézirata nem ismerős.

bokréta c. egyfelvonásosa dícséretet kapott az egykorú bírálóktól. Tárgya a francia társadalomból van merítve. Élénk, ügyes, mulatságos apróság lehetett.¹²⁷

A l m á s i Tihamértól, a későbbi népszínműírótól a Nemzeti Színház 1869 jan. 29-én mutatta be *A miniszterelnök bálja* c. egyfelvonásost, melyet azután vidéken is többször játszottak.¹²⁸

Kovács városi tanácsnok családjának a házmester szórakozottságból csak este hét órakor kézbesíti a miniszterelnök aznapi báljára szóló meghívót. A férfi takarékoságból nem akar elmenni, Eliz, a leány pedig azért nem, mert a házukban lakó Tollagi zsurnalisztát szereti s vele akar találkozni. Lotti, a nagyra-vágyó asszony azonban keresztül viszi akarátát, mire nagy sürgés-forgással az utolsó percben szerzik be a szükséges holmit. Tanácsadóul bekéretik magukhoz Tollagit, aki ilyenekben járatos. Már épen indulni akarnak, amikor kiderül, hogy a meghívó a házban lakó másik Kovácsékat illeti. A nagy zavar elcsendesése után az újságíró megkéri és megkapja Eliz kezét.

Az ötlet maga elég naív, de megírása eleven. A fordulatok gyors iramban követik egymást, s a dialógus is jól perdül. Bizonyos korrajzi érdekessége is van a műnek. Bepillantást enged a kiegyezés után következő éveknek még az öltözködés által is politizáló szenvedélyébe. Kovács így töprenkedik: „... Vajjon, hogy szoktak a miniszterelnök bálján megjelenni? Frakkban vagy atillában? ... Ebben a dualisztikus

¹²⁷ Nyomtatásban nem jelent meg. Kézirata nem ismerős. Az előadásról l. *Hazánk*, 1868. nov. 29., — *Pesti Hírnök*, 1868. nov. 27. és dec. 1.

¹²⁸ Megjelent: Arad, 1869.

világban igazán nem tudja az ember magát mihez tartani“. (7. jel.) A segítségül hívott Tollagi aztán felvilágosítja Kovácsot: „Tudja meg kedves Kovács úr, hogy ő excellentiája bálján csupán az engesztelhetetlenek szoktak atillában feszíteni“. (8. jel.) Engesztelhetetleneken nyilván a negyvennyolcasokat kell érteni.¹²⁹

Szigeti Józsefnek *Mérget ivott* című öt-negyed óráig tartó egyfelvonásosa, 1870 márc. 11-én került színre a Nemzeti Színházban. A bonyodalom onnan származik, hogy Kátainé unokaöccsének s egyben nevelt fiának nem akarja megengedni, hogy elvegye egy aranyműves leányát, Rózát. A fiú erre színleg mérget iszik, s a nagynéni beleegyezik a házasságba. A darab főhibája, hogy a fiú is, meg a nagynéni is tudják, hogy az üvegben nem mérreg van. Így igazi vígjátéki hatás nem keletkezhetik.¹³⁰

A *Justus* álnév alá rejtőzködő Zichy Géza *Phreнолог* c. vígjátéka egy tudományba zavarodott dilettánst tesz meg hőséül, aki mindenkinek koponyáját megvizsgálja. Egy díszes bálon vizsgálataival egyre-másra megsérti az embereket. Az ötlet és a helyzetek elég mulattatóak. Az előadás főérdekesége azonban mégis inkább az volt, hogy a szereplők a kö-

¹²⁹ Almási másik apróságát, az *Adieu*-t mint kevésbé sikerültet csak futólag említjük meg. Házastársi félreértésről van benne szó. Nyomtatásban nem jelent meg. A Nemzeti Színház 1868. máj. 8-án mutatta be. (V. ö. Vértessy Miklós i. m. 39—40. l.)

¹³⁰ L. A *Hon* bírálatát (1870. márc. 12., esti kiadás) és Hoffmann István értekezését: *Szigeti József*. Budapest, 1934., 47. l. — A darab nyomtatásban nem jelent meg. Súlykönyve Perényi József szerint (*Szigeti József: Irodalomtörténet*, 1915. évf.) megvan a kolozsvári Nemzeti Színház könyvtárában.

zönségtől ismert személyiségek maszkjaiban jelentek meg. Ujházy Ede mint görög tudós, Pulszkyt utánozta, Szigeti József ezredese pedig Kuhn báróhoz hasonlított. Első előadása a Nemzetiben 1871 máj. 12-én volt.¹³¹

Balázs Sándor három egyfelvonásossal szerepel a hetvenes évek írói között. 1871 aug. 18-án a Nemzeti Színházban bemutatott kis vígjátéka, a *Miért nem házasodik a sógor?* című, érdekes vegyületét mutatja a régies és az új stílusnak.¹³²

Daru Márton felesége, Ernesztina, váltig azon töri a fejét, hogy sógora, Gergely vajjon miért nem házasodik meg. A feleletet a darab meséje adja meg: Gergely tanúja annak, hogy Ernesztina kis dolgok miatt is hogyan pöröl a férjével. — Ötlete és technikája ennek a kis darabnak egészen régimódi, egy tekintetben azonban mégis új szándékot mutat: az író határozottan arra törekszik, hogy dialógusa elmés causerie benyomását keltse.

Balázs Sándortól a következő évben az István-téri Színház rövid egymásutánban két egyfelvonásost mutatott be. Okt. 30-án *A pesti vízvezeték*-et, s november 6-án *A boldogult*-at.¹³³

A pesti vízvezeték címűben Bányai Gusztáv fővárosi hivatalnokhoz betelepедnek vidéki ismerősei, s házat fenekestül felforgatják, míg végre barátja, egy Szita nevű gyógyszerész, a vízvezeték veszélyeinek

¹³¹ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárának* 10. füzeteként. — V. ö. *Reform*, 1871 máj. 13. és Vértesy Miklós: *A magyar dráma 1867—1871-ig*. Bp., 1932., 40. l.

¹³² Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárában* 10. füzet.

¹³³ Nyomtatásban egyik sem jelent meg. Sógópéldányairól sem tudok.

élénk színezésével elriasztja őket. A darab állítólag tetszett.¹³⁴

A *boldogult*-ban Fehér Gyulát neje, Emma azzal gyötri, hogy első férje mennyivel gyöngédebb volt hozzá, mint ő. Fehér azonban megtalálja felesége naplóját, melyből kiderül, hogy ellenkezőleg, a boldogult igen házsártos ember volt. A hazugsággal a nő csak hatalmába akarta keríteni Gyulát. Persze a bonyodalom kibéküléssel végződik. A *Fővárosi Lapok* bírálója ügyes kis alkotásnak mondja.¹³⁵

Igénytelen, de elég kedves apróság Szépfaludy Örlősy Ferencnek *A regény vége* c. egyfelvonásosa, melyet a szerző Henry Murger *L'étoile* című adomája után dolgozott fel. — A Nemzetiben először 1872 szept. 12-én került színre.¹³⁶ Stefanie, fiatal özvegy szomszédságában, a Svábhegyen lakik Ypszilon fiatal író, aki a Csillag c. lapban folytatásos, regényt közöl. Ebben szép szomszédnőjét rajzolja, persze idegen név alatt. Stefanie bosszankodik, s pert akar indítani a fiatal író ellen. Közben Ypszilon, aki szerelmes belé, meglátogatja, s különféle bonyodalmak után az özvegy is megszereti a fiatalembert, s — mivel közben a lap is megbukik — elhatározzák, hogy befejezik, persze házassággal, a megkezdett regényt.¹³⁷

Némi sikere lehetett Szépfaludy *Szükség törvényt ront* c. vígjátékának, mert vidéken több helyütt

¹³⁴ *Reform*, 1872. okt. 31. és *Fővárosi Lapok*, 1872. nov. 1.

¹³⁵ 1872. nov. 8. szám.

¹³⁶ *Nemzeti Színház könyvtára*, 6. füzet.

¹³⁷ *A Reform* bírálója — 1871. szept. 12. — egészen félreértette a kis darab művészi szándékát, amikor azt kifogásolja, hogy a történet voltaképen ott kezdődik, ahol a szerző végzi.

játszották, azután meg — 1873 máj. 13-án — az Istvánéri Színház is műsorába tűzte. Egy fiatal emberről szól, aki nagybátyja előtt házasnak vallja magát, hogy pénzt csikarjon ki tőle. Végre bevallja, bocsánatot nyer, s valóban megnősül.¹³⁸

Láng Lajos *Nőudvarlás*-át 1871 dec. 20-án mutatta be a Nemzeti Színház. Az egész voltaképen csak egy párbeszéd. Aladár, hogy Herminnek, a fiatal özvegynek kezét megnyerje, nagy ellenszenvet tettet a házassággal szemben. De megjárja, mert Hermin felkelti féltékenységét azzal, hogy már Jenőnek ígérkezett. Aladár most egyszeriben a házasság védőjének csap fel, s a vége, hogy eljegyzik egymást.¹³⁹ Az igénytelen kis darabban egy érdekes jellemző vonás akad a korbéli színházi közönség viselkedésére. Aladár fogadkozik, hogy szerelmese kedvéért mindenre képes: ha úgy kívánja, elfelejt magyarul, vagy versenylovat fog tartani, sőt páholyt bérel, hogy hangos beszélgetésével a földszinti közönséget boszszantsa. E szavaknál az előadáson taps tört ki, jelölve annak, hogy a szerző valódi hibát ostorozott.¹⁴⁰

Ábrányi Emilnek *A váróteremben* c. dramolettje 1872. jún. 3-án került a Nemzeti Színház színpadjára.¹⁴¹ Egy romantikus gróf Afrikába küszülutazni, egy csalódott grófnő pedig zárdába akar vonulni. A váróteremben megismerkednek egymással, beleszeret-

¹³⁸ *Reform*, 1873. máj. 14.

¹³⁹ Megjelent mint a *Nemzeti Színház könyvtárának* 20. füzeté. — V. ö. *Reform*, 1871 dec. 22.

¹⁴⁰ *Fővárosi Lapok*, 1871., 293. sz. és Vértesy Miklós id. m. 8. l.

¹⁴¹ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárának* 37. füzeteként.

nek egymásba, s természetesen nem mennek sem Afrikába, sem a zárdába. A nem nagy igényű vígjátéknak előkelő társalgó modorra való törekvését kell kiemelni.

Ifj. Ábrányi Kornélnak *A légy-ott* c. kis vígjátékát 1873. máj. 28-án mutatta be a Nemzeti Színház.¹⁴² Egy házaspárról van benne szó, Széplaky Róbertről és feleségéről, Lauráról, akik több évvel ezelőtt szerelemből lettek egymáséi. Idő múltán azonban egymásra úntak, s most mindketten álnév alatt megírják a házaselet lelki nehézségeit egy-egy hírlapnak. Elolvassák egymás cikkeit, s mindkettőnek megtetszik a másiké. A szerkesztőségekbe címzett levelek útján légy-ottot kérnek egymástól. Így aztán természetesen kiderül, hogy kik a szerzők, s az is, hogy mindketten szellemes emberek, az unalom tehát el fog múlni, s a házi béke helyreáll.

A bonyodalom, s az alapötlet erőltetett, de Ábrányi Kornélnak a lélektani bonyodalmak iránt való hajlama ebből a kis darabból is meglátszik már. Előre mutat a szerzőnek hosszabb lélekzetű társadalmi darabjaiban majdan jelentkező problémáira.

Sok tekintetben jellemző kis tréfa az az egyfelvonásos bohóság, amelyet 1872 augusztus 13-án a Miklós Gyula vezetése alatt működő Krisztinavárosi Színkör *Az utolsó pesti német* címen színrehozott. A kis darabnak szerzőjét az egykorú bírálatok nem említik, de kétségtelen, hogy Csepreghy Ferenc volt, akinek művei között is előfordul egy ilyen című darab: *Az utolsó pesti német, vagy XXX. évvel a pesti magyar*

¹⁴² Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtár*-ban, 89. füzet.

*népszínház megnyitása után.*¹⁴³ A nyomtatott szövegű vígjáték egyébként két vándorló legényről szól, akik visszatérve a rég látott fővárosba, nem ismernek egykori tartózkodási helyükre: sehol német szót nem hallanak, a házmesterek és a bérkocsisok udvariasak, s a Lánchídon kívül még két híd kapcsolja össze Budát és Pestet.

Kezdő írói éveiből Csepreghynek még egy egyfelvonásosát ismerjük, a *Kitűnő vendég* címűt. Egy Pusztás Bálint nevű vidéki ember a főalakja, aki leányát mindenáron híres emberhez akarja erőltetni, pedig ez a szolgabíró szereti. Most is egy kitűnő vendéget hoz a házhoz, akiről kiderül, hogy szélhámos. Az öreg felsül vendégével, s megengedi, hogy leánya azé legyen, akit szeret. Ebben az ügyes, színpadi ötletekkel teli vígjátékban az a legérdekesebb, hogy a kitűnő vendég nem más, mint egy ál-Petőfi. Csakhogy nem ál-Petőfi Sándor, hanem ál-Petőfi Zoltán. Vagyis, hogy ilyenek is csavarogtak Széles-Magyarországon.^{143/a}

Az 1873-i évből tudomásunk van egy nyomtatásban megjelent, de úgy látszik, elő nem adott egyfelvonásos vígjátékról, amelynek kortörténeti szempontból némi érdekessége van. H a r a y Viktor erdélyi írónak, *A nagyságos urak* c. darabja ez, melyről az egyik kolozsvári lap¹⁴⁴ azt írja, hogy megjelent, s hogy a szerző a darabot a budai színházban akarja színrehozni. „Nálunk a kis füzet keletnek örvend, s a nagy-

¹⁴³ *Összes művei*, II. kötet. — L. az *Új korszak* — új színházak c. fejezetét.

^{143/a} A darab állítólag seholsem került színre. L. Paul Sándor: *Csepreghy Ferenc*, Budapest, 1934., 45. l. — Megjelent az *Összes művek* III. kötetében.

¹⁴⁴ *Magyar Polgár*, 1873 aug. 9.

ságos urak kontójára jókat nevetnek rajta.“ A másik kolozsvári lap pedig arról ad hírt, hogy az első kiadás pár nap alatt elfogyott, s immár a másodikat nyomják.¹⁴⁵ A darab előadásáról — sem a budairól, sem az esetleges kolozsváriról — semmit sem tudunk.¹⁴⁶ Annyi valószínű, hogy a kolozsvári egyetemi tanárok voltak benne kifigurázva, akik abban az időben vívták csatájukat a „nagyságos“ címért. Naív hetvenes évek!

Vidékre vezet bennünket Follinus Aurél *Anyát keres* c. egyfelvonásosa is, melyet 1874 őszén Pécsen mutattak be, s amely állítólag „élénk menetű“ volt.¹⁴⁷

Valamennyi e korban keletkezett egyfelvonásos vígjáték között legtöbb kvalitást érzünk Grubiczy László *Sziget a szárazon* c. darabjában. Fájdalmas érzéssel állapítjuk meg, hogy bizony kár volt ennek a nem közönséges vígjátékírói talentumnak az irodalomtól más munkakörbe terelődnie. Szinnyi József szerint¹⁴⁸ Grubiczy 1837-ben született, közjegyzői állást vállalt, majd Kairóba ment, ahol magas fizetéssel a nemzetközi bíróság tagja lett.

Vígjátékát a Nemzeti Színház 1874 ápr. 14-én mutatta be.¹⁴⁹ Hőse Kurucz Boldizsár, aki a maga úri birtokán teljesen elzárkózik a modern fejlődéstől. Kis vi-

¹⁴⁵ *Kelet*, 1873 aug. 6.

¹⁴⁶ Ferenczi Zoltán *A kolozsvári színészet és színház története* c. nagy munkája sem említi.

¹⁴⁷ *Reform*, 1874. nov. 3. — 1875/76-ban Győrött is játszották. (L. Koltai Virgil: *Győr színészete*. II. 191. l.) — A *Magyar Színműv. Lexikon* és Szinnyi Magyar Írók-ja Follinustól még *Az első zivatar* c. Esztergomban, 1874-ben bemutatott egyfelvonásost is említi.

¹⁴⁸ *Magyar írók élete és munkái*.

¹⁴⁹ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtára*-ban, 50. füzet.

lágát így nevezi: sziget a szárazon. Abba is nehezen egyezett bele, hogy leánya, Mélanie, Pesten nevelő-intézetben töltsön pár esztendő: csak öccse Gáspár, nyugalmazott tanár tudta rábeszélni. Mikor a leány hazajön, már szerelmes egy pesti ügyvédbe, Zsolnayba. Az ügyvéd azzal az ürüggyel állít be Kurucz Boldizsár otthonába, hogy a közlekedési minisztérium őt, mint mérnököt a vasútépítési munkálatok előkészítése végett küldte ide. Az ürügy azonban az öreg úrnak a vasút iránt való ellenszenve miatt már-már kellemetlen következményűvé válnék, ha Zsolnay, hogy Kurucz-nak kedvében járjon, vele együtt nem kezdené szidni a várost és a mai politikai helyzetet. A bonyodalom újabb hullámot vet, amikor az igazi vasútépítő mérnök is megjelenik. Az új vendéget Gáspár rábeszéli, hogy állatorvosként mutatkozzék be az öreg úrnak. Ebből ismét mulatságos félreértések támadnak. Végül is Kurucz Boldizsárt kibékíti egy sürgöny, mely szerint a vasútépítés ügye egyelőre abbamarad. A turpisságok is kiderülnek, és Boldizsár úr beleegyezik leányának és Zsolnaynak házasságába.

Ez a kis darab régies technika szerint készült, ártatlan eselszövényéhez hasonló akárhány régi vígjátékunkban található, de elevensége olyan vidám, menete olyan pergő, s az egészben annyi színpadi élet lüktet, hogy bátran sorozhatjuk egyfelvonásosaink legjava terméséhez. Alakjai közül pompásan sikerült az öreg Kurucz rajza, akiben Grubiczy László a kiegyezésre következő éveknek egy nyilván elég gyakori típusát őrizte meg a feledéstől. Az öreg úr a maga konzervatív nézeteit nagy határozottsággal nyilvánítja: „Ember már nem úr a maga házánál, amióta ez az alkotmányféle beleütött ebbe a szegény országba.

Köszönet jönnek kaparni az ember udvara közepén. Csak úgy parancsolnak az embernek. Aztán meg a százféle minisztérium... Máskor itt volt a konsilium, meg a nemes vármegye! Most még a zsidó is választó; sőt zsidó képviselő is van!...“ (3 jel.) „... Én sem jobboldali, sem baloldali, én arisztokrata vagyok!“ (8 jel.) S e mellett az az érdekes, hogy az öreg úr minden maradi nézete ellenére sincsen ellenszenvesnek rajzolva, nem úgy, mint pl. Toldy István konzervatívjai.

Kovács Pál ötvenéves írói jubileumát 1877-ben kegyelettel ülte meg Győr városa. Ez alkalomból az ott tartózkodó színtársulat bemutatta a szerzőnek új egyfelvonásos vígjátékát, mely ezt a deákos címet viseli: *Propter certum quoniam*. Egy jegyespár között kerekedő félreértésről van benne szó, mely abból fakad, hogy a menyasszony nem érti meg és balul magyarázza vőlegényének latin mondását. A viszály persze végül elsímul.¹⁵⁰

Nincs miért tovább időzni ezeknél a kérészéletű színpadi apróságoknál¹⁵¹ Különösebb újat nem hoztak

¹⁵⁰ A bemutató 1877. dec. 8-án volt. L. *Győri Közlöny*, 1877. dec. 13. és Koltai Virgil: *Kovács Pál*. (133—134. l.)

¹⁵¹ Pusztán címük szerint sorolunk még fel egyet-kettőt.

Fekete Józseftől 1872-ben Kecskeméten mutatták be *A zuhany-kúra* c. egyfelvonásos vígjátékot. (*Magyar Színművészeti Lexikon* és Színnyei: *Magyar Írók*.) Megjelent 1878-ban.

Mocsári Bélától az *Egy éj zavarai* c. kis vígjáték 1873-ban Nagyváradon került színre. (*Magyar Színművészeti Lexikon*.)

Karczag Vilmosnak két apróságát mutatta be a debreceni színtársulat. 1877-ben a *Szent a béke*, 1878-ban az *Ütközben* címűt. (*Magyar Színművészeti Lexikon* és Színnyei: *Magyar Írók*.)

sem formai, sem tárgyi tekintetben drámairodalmunkba, dialógjuk azonban eleven, s egy-két jellemző vonást fenntartottak koruk társadalmi életéből. Ez ok miatt, s mivel a maguk idejében kiterjedt és kedvelt műfajt képviseltek, a magyar vígjáték történetének nem szabad őket hallgatással mellőznie.

H i a d o r (Jámbor) Pálnak 1880—1883-ban megjelent művei között is van hat darab egyfelvonásos vígjáték. Nem lehet róluk megállapítani, hogy vajjon a kiegyezés utáni évekből valók-e.

Szulyovszky Ignác *Női diplomáciája*-ról a politikai vígjátékok közt szóltunk.

A NÉPSZÍNМŰ.

A népszínmű a magyar irodalomtörténetírásnak egyik legérdekesebb problémája. Ez a valaha annyira kedvelt műfaj oly sokszor váltott fejlődése folyamán hangot, oly különböző célok felé törekedett, formáját, stílusát a színházi adottságok olyan erősen befolyásolták, hogy a drámai műfajok közül a magyar színpadon ennek van a legváltozatosabb története.

A mult század harmincas éveinek ezirányú próbálkozásai a bécsi népszínműveknek, az ú. n. *paródiák*-nak hatását mutatják.¹ Ezeknél a kezdeti jelenségeknél azonban sokkal érdekesebbek — legalább ami a műfaj célkitűzését illeti — a negyvenes évek népszínművei. Amikor Bartay Endre 1843-ban a Nemzeti Színházat kibérelte, pályázatot hirdetett látványos és a nagyközönség legszélesebb rétegeit is érdeklő darabokra. A pályázatnak nem ugyan nyertese, de legnagyobb sikerű terméke Szigligeti Ede *Szökött katonája* volt, amely úgy tekinthető, mint egy hatalmas arányú fejlődés megindítója. Maga a *népszínmű* megjelölés akkor még nem annyit jelentett, mint későbbben. A *nép* szó nem tárgykörét akarta a műfajnak jelenteni, hanem szándékolt hatásának szélességét. Nem a népről írott

¹ L. Pukánszky Kádár Jolán: *A magyar népszínmű bécsi gyökerei. (Irodalomtörténeti Füzetek 38. sz. Budapest, 1930.)*

darabot jelölt, hanem a *népnek*, a nagy közönségnek írottat. Egy darabig különben maga az elnevezés is ingadozó volt. Hogy e korszak drámaíróinak nagy része mire törekedett, azt Kovács Pál *Nemesek hadnagya*² című, 1844-ben előadott darabjának műfaji megjelölése mutatja legjobban: szerzője ezt az egyébként nem is népies tárgyú darabot a címlapon *népszerű drámának* nevezi.

Valóban, eredetileg a népszínmr is népszerű dráma akart lenni, a közönség szélesebb köreit érdeklő vásárnap, afféle nemesebb hatásokra törekvő alsóbb drámai műfaj.

Természetes, hogy céljának megfelelően legtöbbször tárgyilag is felölelte a nép alsóbb osztályait, a kor demokratikus eszméihez híven a szereplők között nemcsak úri rendbélieket léptetvén fel, hanem parasztokat is. A későbbi népszínmrvek tiszta népiességét azonban hiába keresnők bennük. A negyvenes-ötvenes évek effajta termékeiben majdnem éppen úgy fellelhetjük a későbbi társadalmi dráma gyökereit, mint — mondjuk — a Csepreghy-féle népszínmr sajátosságait. Szigligeti népszínmrveiben pl. a polgári dráma elemei még elkülönületlen egységben együtt kavarnak a későbbi, teljesen kifejtett népszínmr lényeges ismertető jegyeivel.

Egyébként is ezekben az évtizedekben a népszínmrvet nem gondolták tisztán népies elemekből megalakíthatónak. Íme, mit mond Szigligeti e műfajról még a hetvenes években is, amikor pedig a tiszta népiesség irányába való fordulás már bekövetkezőben volt: „A népszínmrírók a népet eleitől fogva a legtágabb

² Megjelent Kovács Pál *munkái*-nak III. kötetében. Győr, 1846.

értelemben vették, s körébe nem csupán parasztokat, hanem az összes alsó- és középosztályt is belefoglalták, sőt részben, vagy éppen egyik drámai fél gyanánt, a magasabb rangúakat is szerepeltették; nézetem szerint igen helyesen, mert csupa paraszttal, azoknak együgyű észjárása, eszmétlensége, még komikai színezet s naívságuk mellett is, a darab csakhamar egyhangú s unalmas lett volna.“³

De a magyar népszínműnek nemcsak tartalmára, hanem hangjára és stíluselemeire vonatkozólag sem tudott a magyar drámaírói gyakorlat s az elméleti dramaturgia megegyezni. A negyvenes évek népszínműve ú. n. középfajú dráma: benne a komoly részek komikaiakkal vegyültek, s mind a komikus, mind pedig a sötétebb hangú részeket dal és tánc fűszerezte. S ezeket a különféle elemeket nemhogy összehangolni próbálta volna, inkább különbözőségeiket kiélezeni törekedett. Ez a törekvés természetesen következett a műfaj elé tűzött célból. A népszínmű a *nagy*közönségre akart hatni, nem kereshetett hát leszűrt hangulategységet, nem dolgozhatott a magasabb esztétikai követelményeknek megfelelő finom hatásesszközökkel, hanem — hogy mindenki találjon benne valami szája íze szerint valót — mennél tarkább változatosságra kellett törekednie. Sőt figyelembe kellett vennie azt is, hogy az akkori főváros még nagyrészen németajkú volt, amelynek nyelve ha selypítette is már, ha füle kezdte is már érteni az édes honi szót, annyira még nem ju-

³ Szigligeti Ede: *A dráma és válfajai*. Budapest, 1874. — Jellemző Szigligeti felfogására, hogy még a *Czigány*-ban is (1853). amely pedig legközelebb kerül a teljes népiességhez, a drámai csomót úri szereplővel, Várszegi földesúrral oldja meg, s az utolsó felvonásban nagy szerepet juttat neki.

tott, hogy meseszövésbeli, indokolási és hangulatbeli finomságokat magyar nyelven fel tudott volna fogni. Ezért „a népszínműíró a helyzetek és jellemek által erősen kifejezett cselekvényt állított elő,“ ⁴ ami más szóval annyit jelent, hogy rikító színekkel, kiabáló és tarka-barka hatásesszözökökkel dolgozott.

Gyulai Pál világos tekintettel látta, hogy ebben a népszínműben nemcsak tárgy, hanem stílus tekintetében is a legkülönneműbb sajátságok vegyültek, amelyek sem szervesen összeolvadni, sem pedig önállósulni nem tudtak. Szerinte az énekrészekből kifejlődhetett volna a magyar operett, a komikai részekből a bohózat, a komoly cselekményfordulatokból pedig a polgári színmű, vagy a népdráma.⁵

A komoly és víg elemeknek ez a szervesen összevegyülése Salamon Ferencet is annyira bántotta, hogy Szigligetinek 1861-ben bemutatott *Molnár leányáról* írván bírálatot, levonja azt a mindenesetre hibás következtetést, — amelyet aztán a későbbi fejlődés sem igazolt — hogy a népszínműnek vígjátékká kellene válnia, mint ahogy szerinte Francia- és Németországban azzá is vált.⁶

Csakhogy a magyar népszínmű — nem számítva egy-két kísérletet, így főképpen Szigeti Józsefnek pár művét — nem akart vígjátékká lenni, hanem követve a kor ízlését, megmaradt középfajú drámának. Névy László *A drámai középfajok elmélete* című —

⁴ Szigligeti i. m.

⁵ Gyulai Pál: *Szigligeti és újabb népszínművei*. 1873. (*Dramaturgiai dolgozatok*, II. k.) — L. ugyanezt a problémát egy későbbi megvilágításban: *Fővárosi Lapok*, 1886. 102. sz. (Rátkay László *Felhő Klári-jával* kapcsolatban.)

⁶ Salamon Ferenc: *Dramaturgiai dolgozatok*. II. k.

abban az időben meglehetősen népszerű — munkájában meg is állapítja, hogy „a népszínmf nem egyéb polgári drámánál, csak hogy a polgári osztály alsóbb rétegeiből veszi személyeit“.⁷

Hogy azonban a népszínmf stílusegységet kapjon, ennek nem annyira a víg és komoly elemek vegyítése állott útjába, mint inkább a műfaj dalos és táncos jellege.

A muzsika t. i., amelyet éppen a célul kitűzött nagyobb hatás kedvéért nem lett volna tanácsos mellőzni, valamiféle stilizálás felé szorította az író. Az ének és tánc alkalmazása mindig szabadabb teret enged az írónak — még a darab prózai részeiben is — a valóságstól való nagyobb eltérésre, mint a pusztán beszédre alapított drámai művek. Az ének és tánc stilizált művészi megnyilatkozások, természetes tehát, hogy a prózai részeket is könnyen magukkal rántják a valóságstól való nagyobb fokú eltérés irányába. Egyedül ez persze még nem volna baj, ha rendszeren nem lennének okai egy kedvezőtlen következménynek is. Mivel azonban a tánc és dal már magukban is nagy hatással vannak a közönség széles köreire, a szerzőt szinte feljogosítják arra, hogy a beszélt részekre a kelleténél kevesebb műgondot fordítson, hogy a dráma felépítésében lomposabban járjon el, hogy az indokolásban kelleténél nagyobb szabadoóságokat engedjen meg magának. Hiszen a szépen elénekelt dalok, az énekesnő kedvessége, a kar táncá úgyis minden bajból kisegítik a darabot. Kis módosítással ide is találó Beaumarchais Figarójának mondása: *Ce qui ne vaut pas la peine d'être dit, on le chante.*

⁷ Budapest, 1873., 78 l.

Szigligeti világosan látta ezt a vészedelemet. Ezért népszínműveinek nagy részében az énekrészeket nem illesztette szervesen a cselekménybe. Az újabb fejlődéssel szemben a régiről ő maga állapítja meg, hogy „a mi meg nem bukott népszínműveink oly népies drámák dalokkal, milyeneket a legelső drámai műintézetekben is adnak dalok nélkül; komolyabb részök éppoly erős és jellemző játékot kíván, mint a középfaajú drámák”.⁸

Szigligeti tehát a dalokat a maga népszínműveiben csak járulékos valamiknek, afféle betéteknek tekintette. Ezzel a felfogással darabjainak szerkezeti épsége persze csak nyert, amennyiben az író nem bízta magát egyedül az énekesnő hatására, másfelől azonban így meg a dalok estek ki a mű szerkezetéből.

I.

Ilyenféle stílusproblémák és tárgyi kérdések előtt áll a magyar népszínmű a hetvenes évek küszöbén, amikor jó egypár évi pangás után a népszínműírói kedv újra fel kezd lendülni.

Az előző évek meddőségének okai természetesen nem elsősorban esztétikai megfontolások voltak, hanem főként a megfelelő népszínműénekesek hiánya. Hegedüsné Bodenstedt Lina kora ifjúságában meghalt (1857), Füredi Mihály pedig nyugalomba vonult (1863).

Ezért kísérletezik Szigligeti a hatvanas évek elején az énektelen népszínművel (*A molnárleány*), ezért

⁸ *Bírálat Molnár György A Színpad titkai c. művéről.* Kéziratban a Nemzeti Múzeum Szigligeti-kéziratai között. 1444. Quart. Hung.

próbál a népszínműből népdramát alkotni (*A lelenc*). Próbálkozásaira azonban folytatás nem következik, úgyhogy a Nemzeti Színház 1863-tól egészen 1871-ig nem mutat be új népies színművet.

Még a Budai Népszínháznak is, amely működése első korszakában (1861—1864) még mutatott ezen a téren valami újat, fennállása második időszaka (1867—1870) a műfaj fejlődése tekintetében úgyszólván teljesen meddő.

A népszínműírói kedv újabb fellendülése a hetvenes évek elején kezdődik meg, körülbelül párhuzamosan az osztrák népszínmű fénykorával. Ezekre az évekre esik Ludwig Anzengruber fellépése, s első darabjainak, a *Der Pfarrer von Kirchfeld*nek (1870), és a *Der Meineidbauernak* (1871) döntő sikere. Nem lehetetlen, hogy az ő példájának is hatása lehetett a magyar drámaírókra.⁹ De ösztönző hatással lehetett íróinkra ebben az irányban az is, hogy a Nemzeti Színház éppen a hetvenes évek legelején két nagygéretű népszínműtehetséget szerződtetett gárdájába (Tamásyt és Blahánét), s hogy 1871. elején 100 aranyat tűzött ki „a mult, vagy közelmult, vagy a jelen életből merített népszínműre”. A pályadíjat Szigligeti Ede és Balázs Sándor közösen írt műve, *A strike* nyerte

⁹ Külön vizsgálat tárgya lehetne Anzengruber viszonya a magyar népszínműirodalomhoz. A kissé lazán kötött jelenet-sorok, a komoly és víg elem keverésének mértéke tekintetében bizonyosan lehetne is rokonvonásokat felfedezni az osztrák és a magyar népszínmű között. Mindenesetre azonban meg kell állapítani, hogy Anzengruber ábrázolási módja valószerűbb, mint általában magyar kollégáié, s hogy a dalt és táncot — talán éppen a nagygéretű valóságosság kedvéért — nem alkalmazza olyan sűrűn, mint a magyar népszínmű.

meg.¹⁰ A következő évben megismételt azonos feltételű pályázat nyertese Szigligeti *Amerikaija* lett.¹¹

Az 1871. okt. 29-én a Nemzeti Színházban bemutatott *A strike*¹² a munkáskérdést állítja a cselekmény középpontjába. Somvári „gyárnok“ ellen a munkások béremelést követelve, sztrájkba állanak. Az izgága tömeggel tart a derék István bácsi is. Mivel azonban beköszönt hozzájuk a nyomor, s mivel unokája, Gyula, gyárvezető és a gyárosleány, Angyalka, szeretik egymást, békét akar szerezni a szembenálló felek közt. Elmegy a sztrájkpanyára és kéri a munkásokat, hogy fogadják el Somvári ajánlatát, aki a munkabért hajlandó volna mérsékelten felemelni. A sztrájkolók elutasítják az ajánlatot, s közülük egy gavallérforma legény megsérti az öreget, mire ez a hencegőt kalapácpárbajra kényszeríti és le is üti. Mikor István felesége ezt meghallja, szörnyethal, unoka-leánya pedig, aki a nyegle munkást szerette, megőrül, s a mélységbe veti magát. Közben a sztrájkolók felgyújtják a gyárat, s katonaság teremt közöttük rendet. A gyáros feleségét Gyula és az öreg István mentik ki a romok közül. István azonban a mentés közben kapott sérüléseibe belehal. Gyula és Angyalka egymáséi lesznek.

A darab egészen a kalapácpárbajig (II. felv. vége) elég érdekes és jól megszerkesztett, utána azonban a szörnyűségek rémdrámába illő módon halmozódnak. A szerzők a munkáskérdés megítélésében tárgyilagosságok igyekeztek lenni, s bár a sztrájkot nagyon elítélik, a gyáros feleségét és léha fiát is kedvezőtlen színben

¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1871. 3. és 37. sz., *Reform*, 1871. jan. 1., szept. 5.

¹¹ *Vasárnapi Ujság*, 1872. 36. sz.

¹² Megjelent a *Nemzeti Színház Könyvtárában*. (26. f.)

mutatják be. Alakjaik között egy-két frissen meglátott epizódsszereplő akad, a protagonisták közül azonban csak az öreg István van életszerűen megrajzolva.

Az *amerikait* a Nemzeti Színház 1872. nov. 8-án mutatta be.¹³ Tartalma a következő: Kereki szabómes-ternek és feleségének, Rozáliának van egy fogadott leánya, Ilona, aki — nem tudni kitől — időnként pénz-küldeményt kap. A leány Nagy Gábor szabólegénnyel jár jegyben, de nagyravágyó anyja Koltai, gazdag földesúrnak Móric nevű fiához szeretné adni. Móric és Gábor összetűznek, s Móric kívánságára amerikai párbajt vívnak, melyben Gábor lesz a vesztes. Záros határ-idő alatt meg kell magát ölnie. Közben egy Müller nevű idegen úr érkezik a városba, akiről kiderül, hogy Ilonka apja. A Müller csak álnév, amelyet azért vett fel, mert valaha Koltaival amerikai párbajt víván, feketét húzott, de nem volt kedve meghalni. Kiment Amerikába, és meggazdagodott. Koltait itthon azalatt a lelkiismeret furdalja, hogy egy embert a halálba kergetett. Most azonban megtudván, hogy ellenfele él, igen megörül, s ő maga rendezi fia ügyét Gáborral. Végül természetesen Gábor és Ilonka egymáséi lesznek.

A darab nem nélkülözi a hatásos fordulatokat, de az egész mese nagyon is kieszeltnek és erőltetettnek hat. Az alakok is csak éppen hogy körvonalozva vannak. Hiányzik belőlük az árnyalás.

Ez a két pályanyertes mű bizonyos tekintetben még Szigligeti régi népszínműi stílusának folytatása. Régies bennük a különféle társadalmi osztályok keverése, a nép mellett a felsőbb osztályok szerepeltetése, régies a komikus és a komoly elemeknek széteső

¹³ Megjelent a *Nemzeti Színház könyvtárában*: 51. füz.

vegyítése és régies az énekeknek egészen szervesen beillesztése a cselekménybe. Különösen *A strikeon* érzik, hogy a szerzők a dalra való alkalmat valósággal erőltetik, s a kocsmárosnénak a cselekmény szempontjából teljesen felesleges alakja is nyilván csak azért kapott a darabban helyet, hogy az énekesnőt valamilyen ürügy alatt színpadra lehessen hozni. Ami pedig *Az amerikai*ba beszótt dalokat illeti, talán sehol sem ütközik ki annyira a Szigligeti-féle népszínműveknek *félnépies*sége, mint ezekben, ahol a tősgyökeresen népies hangú nóták között ilyenek is előfordulnak:

Égi öröm rózsapiros szárnya,
Ragadj minket fel a mennyországba!
Repülj merészen, szédületesen,
Mutass nekünk tenger gyönyört, báját,
Hej! de elég volt már a keserű bánat.

(I. felv. végső jelenet.)¹⁴

Tartalmi tekintetben azonban újat hoz mind a két népszínmű. Mind a kettő a modern viszonyokat akarja felölelni, mind a kettő szakítani akar a kiegyezés előtti népszínműveknek akkor már avultnak ható motívumával. De e tekintetben túl is lönek a célon. Főindítékaik nem jellemzőek a magyar életre. A munkáskérdés akkor még nem volt olyan feszítő erejű, hogy indokolt lett volna egy darab központjává tenni, az amerikai párbaj pedig szerenésére sohasem vert gyökeret a magyar szokások között.¹⁵

¹⁴ *A Reform*, 1870. nov. 10. száma a bemutatóról írván, leszólja a darabot. Azt is megkérdezi, hogy miért *népszínmű*. *Alla ga* zenéje is erősen eltér a népiestől.

¹⁵ „Az 1871. évben nagy zajt ütöttek Pesten a munkás-izgatások. *Komoly bajokat Magyarországon, hol munkásprole-*

Talán a főmotívumnak ez idegensége miatt vehették át a társszerzők olyan szabadon *A strikeba* Coppée *Kovácsok sztrájkja* c. költeményéből a kalapácspárbajt.

A fiatal irodalom ezúttal sem mulasztotta el az alkalmat, hogy Szigligetit a sebhető pontokon meg ne szúrja. Alig pár héttel *Az amerikai* bemutatója után, 1872. nov. 19-én, Miklóssy Istvántéri-színháza *Amerikai (a másik!)* címen háromfelvonásos paródiát vitt a közönség elé. Szerzője Csipegeti álnév alá rejtőzött¹⁶; a magyar és német dalokból szándékosan összegyavált zenét pedig Káldy Gyula szerezte hozzá. Az egyik lap beszámolója megállapítja, hogy a paródia „jól eltalálja Szigligeti darabjainak gyenge oldalait“.^{16/a}

Az 1872. esztendő különben is termékeny volt a népszínműbemutatók tekintetében. Ekkor kerül színre a Krisztinavárosi Színkörben Tóth Edének egyébként egyáltalában nem jelentékeny darabja, a *Kerekes*

táriátus még nem létezik, ugyan ezideig nem okozhattak, de figyelmeztették a közönséget, miszerint azon nemzetközi konspiráció, melynek nagy része volt Párizsban a commune forradalmában s mely egész Európában egy erőszakos társadalmi forradalom előkészítésén működik, Magyarországot is bevonja izgatási hálójába... „E hazánkra még nem igen fenyegető mozgalom... Öt év története, 1867—1872. 220. l. Név nélkül. (Toldy István munkája.) V. ö. Krecsányi Ignác röpiratát: *Strikeoljunk-e, vagy ne?* Pest, 1872. 13. lap.)

¹⁶ „Egy fiatal írónk álneve“, mondja a *Reform*, 1872. nov. 19.

^{16/a} *Fővárosi Lapok*, 1872. nov. 21. — V. ö. *Vasárnapi Újság*, 1872., 48. sz. — A többször ismételt darab nem jelent meg nyomtatásban, sűgőkönyve sem ismerős.

András és szeretője Piros Panna,¹⁷ ekkor mutatja be a Nemzeti Színház Csepreghy Ferenc szárnypróbálgatását, a *Magyar fiúk Bécsben* c. prózai darabot, az előadás számára megfűszerezve dalokkal,^{17/a} ekkor kerül színpadra Abonyi Lajostól *A betyár kendője*. Érdekes azonban, hogy a magyar színpadoknak ez a sokáig kedvelt darabja nem a Nemzeti Színház deszkáin, sőt nem is fővárosi színpadon jutott először a közönség elé, hanem Győrött.¹⁸

A művet a Nemzeti Színház drámapíráló bizottsága 1871-ben elfogadta ugyan előadásra, de mert Zsófi szenvedélyes szerepe nem talált Blaháné egyéniségéhez, s mert az intendáns a csárdajelenetet „frech“-nek érezte, a színház húzódozott színrehozatalától.¹⁹ A vi-

¹⁷ *Reform*, 1872. szept. 2. A darab szövege a Nemzeti Múzeum kéziratárában. Jelzete: 1663. Quart. Hung. fol. 37. Az alsóbbfajú drámai művek közt szólunk róla többet.

^{17/a} *A Hon*, 1872. jan. 22. és jan. 24., *Vasárnapi Ujság*, 1872. 4. sz., *Ellenőr*, 1872. jan. 23. Ez a darab egyébként már színrekerült a pesti legényegylet színpadán 1865-ben. L. Csepreghy János: *Az én néhai jó Ferenc bátyámról. Csepreghy Ferenc összes művei*. V. k. Budapest, 1881. (Maga a darab is ebben a kiadásban jelent meg.) L. *Alsóbbfajú drámai művek* közt.

¹⁸ A győri bemutató 1872. októberében volt. L. *Színpad*, 1872. okt. 28. és a győri *Szabad Polgár* 1872. októberi számain. — A fővárosi bemutatót ezenkívül megelőzte még a kolozsvári, amely 1873. márc. 26-án és a debreceni, amely 1873. máj. elején zajlott le. L. a *Kelet* és a *Magyar Polgár* 1873. márciusi számain és a *Reform* 1873. máj. 7-i számát.

¹⁹ Demény Mária: *Az újabb magyar népszínmű története*. Budapest, 1929. 7. l., Móricz Pál: *Abcnyi Lajos születésének századik évfordulójához*. (Magyarság, 1932. dec. 18.) A *Fővárosi Lapok* 1873. szept. 26. száma írja a bemutatóval kapcsolatban, hogy a hírláló bizottság másfél évvel ezelőtt elfo-

déki sikerek azonban megtörték a jeget és a darab a Nemzeti Színház deszkáira is felkerült 1873. szept. 24-én.

A művet a szerző a maga azonos című novellájából dolgozta színpadra. A bonyodalom elindítója Bandi, számadó gulyás. Ez, hogy Zsófit, a csaplárosleányt elvehesse, feleségét, Örsét kiviszi az erdőre, s egy kendővel felakasztja az egyik fára. A kendő azonban gyöngye lévén, Bandi távozása után leszakad, a még élő asszony megmenekül, s egy vidéki városban rejti el magát. Asszonyának, özv. Kulesárnénak nem árulja el élete titkát. Kulesárné megszereti, s menyéül szánja. Közben Bandi betyárrá züllött, s társaival és Zsófival éppen akkor tör be Kulesárné házába, amikor Örsze a házasság elől menekülni akar. A háziak észreveszik a rablási szándékot, s a megszaladó betyárok helyett a szegény asszonyt fogják el. Örsire hárul a tett gyanúja. Bandit azonban a felébredt lelkiismeret a bíró elé hajtja, bevallja az igazat, s azután főbelövi magát. Örsze pedig feleségül megy Kulesárné fogadott fiához, Andráshoz.

A *betyár kendője* a benne szereplő személyek rangja szerint még a Szigligeti-féle népszínmű nyomdokain jár: parasztok és magasabb osztályhoz tartozók még keverten lépnek fel benne, sőt ha jelenetről jelenetre számoljuk meg őket, az úribb rend képviselői nagyobb helyet foglalnak el benne, mint a parasztszereplők.

gadta a darabot, de mivel erős drámai mozzanatok vannak benne, nem találta sem Tamásit, sem Blahánét alkalmasnak. Blaháné habozott is vállalni. A bemutató megmutatta, hogy az aggodalom nem volt alaptalan.

Új azonban benne, hogy a szerző szeme előtt egészen határozottan nem a voltaképeni népszínmű, hanem a *népdráma* lebegett. E két műfaj közötti különbséget az dönti el, hogy a népszínműben az énekrészek nagyobb helyet foglalnak el, a valószerűségekre való törekvés pedig kevesebb, mint a népdrámában; emez a dalt csak ott alkalmazza, hol a színpadi helyzet indokoltta teszi, s egész művészi felfogása kerüli a stilizálást, amely a népszínműnek annyira jellegzetes vonása.

A *betyár kendője* hangja és stílusa nagyon megfogta a közönséget. Az egykorú kritika felismeri, hogy itten új törekvésekről van szó, pl. *A Hon* tudósítója nem is nevezi a darabot népszínműnek, hanem majd népies drámának, majd pedig népdrámának.²⁰ De láthatott valami ilyenfélét a *Reform* bírálója is, aki „a népszínmű kevés ismervét“ fedezte fel a darabban.²¹ A realizmusra való nagyobb törekvést megérezte a színház is, s ennek megfelelően állította ki, hangsúlyozván ruhában, bútorzatban egyaránt a darab történet-helyének jellegét.²²

A budapesti bemutatónak nagy közönségsikere volt, amit sajátságainál fogva a darab meg is érdemelt. Fölépítésén ugyan érzik a novellából való átdolgozottság, de jelenetei helyel-közzel annyira drámaiak, alakjainak legtöbbje annyira élő, az egésznek levegője

²⁰ 1873 szept. 25.

²¹ 1873 szept. 25.

²² „Ezúttal a színpadon mind a bútorzatok, mind az öltözetek nem olyan tarka-barka minden jellegnélküliséget mutattak, hanem híven voltak összeválogatva, s az Abony környékbeli népviselet föltüntetője teljesen sikerült.“ *Vasárnapi Ujság*, 1896. 23. sz.

annyira valószerű, hogy hosszú színpadi élete teljesen érthető.²³

Az 1873-ik évben csak egy új népszínmű került színre a fővárosban: Br. Horváth Miklóstól *Anica, a szép oláh leány*. A Miklósy-féle Istvántéri Színházban bemutatott darab nyilván nem volt különösebb értékű, legfeljebb egyik előfutárját sejthetjük benne a későbbi „nemzetiségi” népszínműveknek.²⁴

Annál inkább meg kell állanunk az 1874-i esztendő népszínműtermése előtt. Ezt a termést a Nemzeti Színház 1873-as pályázata táplálta, amelynek feltételei a népszínmű újabb irányára mutatnak. Úgy látszik, élénk volt már mind az írókban, mind pedig a színházi emberekben a vágy, hogy az eddigi félig népies színművek után hadd jöjjön a tiszta népies színmű, mert a pályázati hirdetés a következőket mondja: „Aránylagos becs mellett az oly pályaműnek előny adatik, melyben a népies elem túlsúlyban van”.²⁵

A pályázaton három mű tűnt fel, Bereczik Árpádtól *A székelýföldön*, Kazár Emiltől *A kincskeresők* és Szigeti Józseftől *Mátyás király első kalandja*. A bírálók azonban egyik darabot sem tartották a maguk eredeti formájában díjazásra méltónak, hanem felszólí-

²³ *A betýár kendőjéről* érdekes adatokat közöl Láng Menyhért a *Vasárnapi Ujság* 1896. évf.-nak 10. sz.-ban. Abonyiról l. Vargha Gyula. *Abonyi Lajos emlékezete*. (Kisfaludy-Társaság Évtapjai. Új folyam, XXXIV. k.)

²⁴ *Reform*, 1873. ápr. 29. — Nyomatásban nem jelent meg. Ségőkönyvét sem ismerem. — Lehet, hogy ugyancsak etnográfiai jellegű volt Vedress Gyulának *A szép örmény-asszony* című, 1875. november havában Erzsébetvárosban bemutatott népszínműve is. (*Magyar Színművészeti Lexikon*.)

²⁵ *A Hon*, 1873. jan. 7. (esti kiadás).

tották a szerzőket, hogy dolgozzák át műveiket, s amelyik érdemesebb lesz, az kapja a 100 aranyat.²⁶ Az átdolgozás valóban meg is történt, s a díjat Berczik darabjának adták ki.²⁷

A kiemelt három színmű közül *A székelýföldön* és *A kincskeresők* a népies elemet valóban túlsúlyban mutatják, bár csupa népi szereplőkkel ezek sem dolgoznak; Szigeti József műve azonban egyáltalában nem népies.

A Nemzeti Színház először B e r c z i k Árpádnak *A székelýföldön* című darabját mutatta be 1874. febr. 20-án.²⁸

A darabban több jó színműírói sajátság érvényesül, de inkább csak az epizódjelenetek frissességében és a mellékszereplők rajzában. Maga a főtörténet kuszan, bonyodalmasan és motívumokkal halmozottan szövődik. A második felvonás alig viszi előbbre, amit az első megkezdett, inkább csak ismétlése az elsőnek. A mese központjában Tompos Bálint jegyző áll, aki fogadott lányának, Magdának pénzét elköltötte, s most szeretné a lányt elveszíteni, bár fia szerelmes belé. Az öreg ármánya következtében a fiú Magdát rossznak hiszi és eltávolodik tőle. A bonyodalmat egy oláhországi bojár oldja meg, aki a leányban felismeri meghalt komájának régóta keresett gyermekét. A fiatalok természetesen egymáséi lesznek, Tompost pedig mérgében halálos szélütés éri.²⁹ Vagyis a darab éppen olyan

²⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1873. 39. sz.

²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1873. 48. sz.

²⁸ Megjelent: *Berczik Árpád színművei*. II. k.

²⁹ Kelemen József polgári iskolai tanár úr szerint a darabra talán Mosenthalnak a Nemzeti Színházban is játszott *Rejtélyes árva* c. színműve hatott.

„féltragédia“, mint *A betyár kendője*. A nemesebb-lelkű főalakokra kibékítően végződik, az intrikusra pedig tragikusan.

Ebben a népszínműben a népies elem valóban túlsúlyban van, bár Tompos Bálint és Bucsella bojár nem parasztok, de Tomposnak Béni nevű fia már teljesen el-parasztosodott s a többi szereplő is igazi népi alak. Erős népi jelleget ad a darabnak a sok néprajzi vonatkozás: az erdélyi couleur locale, a székelyes és csángó tájszólás alkalmazása. Technikája meglehetősen régies: monológ, „félre“ bőven van benne, az előtörténetet is egészen kezdetleges módon, monológ útján tudatja a nézővel a szerző.³⁰

Érdekesekek az énekrészek. Ebben a tekintetben — úgy látszik — Berczik némiképpen *A betyár kendője*-nek elvét követte. Feltűnően kevés énekszámot alkalmaz, s ezek sem hatnak betéteknek, hanem mindegyik valószerűen van indokolva. Az ének tehát itten nem pusztán a nagyobb hatáskeresés céljából szerepel, mint az előbbi népszínművekben és nem is stílusjellegű, mint

³⁰ Nyilván a darabnak erős etnográfiai jellegére céloz a *Vasárnapi Ujság* bírálója (1874. 9. sz.), amikor megállapítja, hogy „a pályanyertes mű vonzott, de még inkább vonzott a tárgya, mely egészen új, s ujjmutatás látszik lenni arra a gazdag bányára, melyből a népszínmű-írók a legbecesebb anyagot találhatják.“ Ugyancsak ebből a híradásból tudjuk, hogy milyen gondot fordított a színház is a néprajzi hűségre: székelyföldről hozatta meg az öltözékeket, harisnyát, zekét, a nők szalmakalapjait, a díszletek pedig a bécsi világtúrlati székelyház mintájára készültek. V. ö. Demény Mária: *Az újabb magyar népszínmű története*. 26. l. — Nem tudtam ellenőrizni a *Színpad* 1874. febr. 16-i számának ama hírét, hogy a darabot még a nemzetiszínházi bemutató előtt színrehozták Marosvásárhelyt.

a későbbiekben. *A székelzföldön* voltaképpen népdráma, dalokkal.

Íme egy-két példa, hogy miképpen énekeltek Bercezik. Rákel személyesítője az I. felvonás 11. jelenetében a dal kezdetén ezt az utasítást kapja a szerzőtől: „Elmerengve, a dal első sorát halkan maga elé éneklí, azután belehevül.“ A II. felvonás 12. jelenetében az aratók elvonulásuk közben énekelnek egy dalt, amelybe kívülről kolompolás, ostopattogás, szekérezőrgés és az állatokat hajtók kiabálása hallatszik, erre Rákel a házból kijön s átveszi az aratók dalát, a távolodók éneke pedig kívülről kíséri a színpadi éneklést. A III. felvonásban búcsúsok vonulnak el a háttérben. Utasítás: „A vén asszonyok jól elnyujtják a végét.“ Szóval nem színpadilag szabályozott éneklésre gondol az író, hanem valami önkéntelen, valóságos dalolás képzetét akarja kelteni.

Mielőtt még a pályázat másik, dícséretet nyert darabja színre került, a Nemzeti Színház Rákosi Jenő népszínművét, *A ripacsos Pista dolmányát* illesztette műsorába 1874 május 1-én.³¹

A munka keletkezésének történetét a szerző maga ekképpen beszéli el: „A dolog úgy esett, hogy mióta Blaháné és Tamásy ismét divatba hozták a népszínműveket, fősorakozott az egész népszínmű-repertoár a Nemzeti Színház deszkáin. Én sokat voltam ott s mindig bosszantott, hogy ezek a népszínműi hősök, mihelyst a darab hőfoka a rendesnél föllebb emelkedik, azonnal kiesnek paraszti lelkiségükből és rögtön az Oféliák nyelvébe csapnak át. Meg kellene próbálni,

³¹ A darab nyomtatásban nem jelent meg. Sógópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

nem lehetne-e az indulatok egész skáláján a magok egyszerűbb paraszti nívóján megtartani a népszínmű személyeit is.³²

A darab tehát nyilván azzal a célzattal készült, hogy nem lehetne-e a népszínművet realizistikusabbá tenni. Lássuk, miképpen sikerült ez az írónak. A cselekmény megindítói Bangó Dömötör és felesége, Ágnes. Jómódú parasztemberek ezek, akik egy elhagyott városi leányt fogadtak örökbe, bizonyos Vica nevezetűt. Ebbe, a népszínműi recept szerint, fiuk, Gyurka, beleszeret. Az öreg Bangó azonban a gazdag molnár lányát szánta fiának, mert tartozik Semmise zsidónak, aki — ha nem fizet — elárverezteti a házát. Vicát még egy tolvaj csavargó, a ripacsos képű Pista is szereti. Az öreg Bangó, hogy véget vessen a fiatalok szerelmének, elkergeti házától Vicát, aki elindul szolgálatot keresni. Mialatt ez történik, ripacsos Pista a kukacsi csárdában meglopott egy asszonyságot s a lopott pénzből 400 forintot Bangó kertjében, a körtefa alá elásott. Vica látta őt ottan motoszkálni, de azt hitte, hogy ő utána leskelődik. Kertjében ászogatva, az öreg Bangó megtalálja a pénzt és Isten adományának vélve, megtartja magának, illetőleg mielőtt még háza dobra kerülne, kifizeti vele tartozását. A szolgabíró azonban a bankók bejelentett sorszámai alapján megismeri a lopott pénzt. Az öreg Bangó nagy bajba kerülne, ha Vica fel nem fedezné a bűnöst, aki a pénz egyrészét dolmányába rejtette, hogy majd felváltja. Minden kiderül tehát és jó végre fordul, annál is inkább, mert a kárvallott asszonyság éppen Vicát kereste, aki az ő meghalt barátnőjének törvénytelen

³² Rákosi Jenő: *Emlékezések*. III. k. 54. l.

gyermeke s Vica örökségét jött a lánynak átadni s éppen ezt a pénzt lopták el.

A meséből nyilvánvaló, hogy a negyvenes-ötvenes évek népszínműveinek bűnügyi motívumaiból van még egy s más a darabban, az is látható, hogy a bonyodalom kissé komplikált, de az is kétségtelen, hogy a tiszta népies népszínmű felé már nagy lépés történt általa.

Itt is jellemző a dalok alkalmazása. Rákosi eltér attól a szokástól, hogy a népszínműben jóformán csak a szerelmes pár daloljon. Ő a mellékszereplők szájába is éneket ad. A szép, népies hangú dalok szövegét maga az író szerezte s így a helyzethez jobban illenek, mint ha az eddigi gyakorlatot követve, már meglevő népdalok közül keresett volna ki olyan darabokat, amelyek csak némi erőltetéssel illeszthetők a mese fordulataihcz. Érdekes az is, hogy bár az énekrészek sűrűbbek, mint az eddigi népszínművekben, mindamellett semmi stíluskövetkezményük ninesen. Nem rántják stilizálás felé a darabot, amely megmarad realisztikus alkotásnak.³³

A külsőségekben Shakespeare-t követő Rákosi persze itt sem tagadja meg önmagát: a pandúr alakjában és beszédmódjában a figyelmes olvasónak lehetetlen rá nem ismernie a *Sok hűhó semmiért* Galagonyájára. De éppen úgy kiütközik Rákosi Jenőnek éppen nem shakespeare-i világszemlélete és sorselgondolása is a következő fordulatból: mikor Pista letagadja, hogy az áruló dolmány az övé, megjelenik az anyja, aki a közben történetekről nem tud semmit

³³ A dalok közül egyeseket még a bemutató előtt közölt a *Reform* 1874. ápr. 5. száma. Zenéjüket Erkel Gyula szerezte.

s a dolmányt Pistáénak vallván, maga juttatja fiát börtönbe.

A darabot kritika is, közönség is jelentőségéhez mért figyelemmel fogadta. Még azok a bírálók is, akik több-kevesebb hibáztatni valót találtak benne, érezték, hogy nem közönséges próbálkozással állanak szemben.³⁴

A mű — bár szerzője nem tartotta érdemesnek, hogy felvegye gyűjteményes kiadásába — magán viseli a jeles drámaíró kezenyomát. A mese bonyolultsága ellenére is az egésznek felépítése műgondra mutat, az epizódok nem nőnek a főtörténet nyakára s az alakok ábrázolása élethű és biztos vonalú. Személyeit az író valószerűen tudja beszéltetni s az Ofélianyelvet a szenvedélyek emelkedése közepett is valóban el tudta kerülni. A környezetrajzolás ügyessége kivált az árverés és a vásár jelenetében nyilatkozik.

Ugyanabban a hónapban, amely *A ripacşos Pista dolmányát* a közönséggel megismertette, volt *Az apostol* című népszínmű bemutatója is, de nem a Nemzeti Színházban, hanem előbb Pozsonyban, majd pedig a Krisztinavárosi Színkör deszkáin.³⁵

Ez a mű résztvett a Nemzeti Színháznak 1872-es pályázatán s keltett is némi figyelmet, de tárgyánál fogva nem volt alkalmas arra, hogy állami színházban kerüljön bemutatásra. Szerzői Toldy István és N. N. voltak. A névtelen társszerző kilétét Szinnyei *Magyar írók* lexikona Berezik Árpádban állapítja meg.

³⁴ Érdekesebb bírálatok: *Fővárosi Lapok*, 1874. május 3. és *Reform*, 1874. május 3.

³⁵ 1874. május 27-én. A színtársulat igazgatója akkor Bokody Antal volt. A *Reform* 1874. máj. 22. száma szerint Bokody e darabbal búcsúzott Pozsonytól május 17-én.

A darab nyomtatásban nem jelent meg, sűgőkönyve is elkallódott, mégis érdemes, hogy az irodalomtörténet-írás az egykorú ismertetések alapján megpróbáljon róla képet alkotni.³⁶

A mű cselekménye magán viseli Toldy Istvánnak erősen liberális, sőt egyházellenes felfogását. A mese központjában egy kortes áll, aki a kisváros plébánosát elámítja és a választási harcot felekezeti útra tereli. Megállapítható, hogy ennek a történetnek volt némi valóságos alapja. A megelőző képviselőválasztások alkalmával ugyanis nagy port vert fel egy Rózsa Márton nevű agitátor, aki egyik nagyobb dunamelléki városban okozott felekezeti viszályokat.

A darabnak túlnyomóan úri osztálybeli alakjai mellett nagy szerepet játszottak a piaci kofák is, „az egri választás mintájára.” A darabhoz Káldy Gyula készített zenét s a dalokat is ő szerezte.^{36/a}

Szintén nem teljesen népies alkotás V a h o t Imrének ugyanebben az évadban, ugyancsak a Krisztinavárosi Színkörben bemutatott darabja, mely *Egy magyar iparos vagy az iparosszövetség diadala* hosszú címet viseli. A cím maga is utal rá, hogy nem parasztok között játszik. Az első felvonás meséje egy nagyobb vidéki városban, a többié Budapesten történik. 1874

³⁶ Molnár Pál *Berczik Árpád, a drámaíró* (Budapest, 1932. Irodalomtörténeti füzetek.) c. tanulmányában lehetetlennek tartja, hogy az N. N. jelzésű társszerző Berczik volt. Kéky Lajos kiadása sem említi Berczik szerzőségét.

^{36/a} A műről és az előadásról l. a következő egykorú forrásokat: *Reform*, 1874. máj. 22. és 29. — *Vasárnapi Ujság*, 1874. 22. szám. — *Fővárosi Lapok*, 1874. máj. 29. A darabnak úgy látszik, volt némi sikere.

június 28-án került először színre,³⁷ de nem tudott a színpadon gyökeret verni, s a népszínmű fejlődésére nem is volt hatással, legfeljebb a későbbi iparos-népszínművek előfutárjának tekinthető. Irányzatosságára a második „képlet“ külön címe erősen utal: „Egy iparlovag és egy lovagias iparos.“

A népszínművekben annyira termékeny 1874-es esztendő végre sorra kerítette a Nemzeti Színház előző évi pályázatán megdícsért *Kincskeresőket* is. Szerzője, K a z á r Emil, a Budai Népszínház deszkáiról már ismeretes volt a közönség előtt.³⁸ A bemutató 1874. dec. 11-én folyt le.

A darab meséje a népi babonák körül forog. Ekés Mihály, módos parasztgazda, egyszer az erdőben megölte Unoka Jánost. A hatósági nyomozás a tettest nem bírta kézrekeríteni. Az áldozat fia, Unoka János, beleszeret Ekés Mihály leányába, Esztibe. A tettes kiletére azonban az események forgatagában rájön s kétségbeesetten menekül apja gyilkosának leánya elől. Már éppen ő is végezni készül Ekés Bálinttal, amikor a bűnöst vérbefagyva hozzák: úgy járt, mint Tompa Mihály *Keresztútról* című költeményének hőse. Csak hogy Ekés bele is hal sebébe s most már semmi sem áll útjában a fiatalok boldogságának. Megoldása tehát ennek is féltragikus, mint Abonyi Lajos és Berezik Árpád említett népszínműveinek.

Ebből az összefogott mesekivonatból nem derül ki, hogy a cselekmény mennyire fordulatokkal zsúfolt,

³⁷ *Reform*, 1874. jún. 30. és *Fővárosi Lapok*, 1874. júl. 2. — Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratos példánya a Nemzeti Múzeum kéziratárában. 1658. Quart. Hung.

³⁸ Megjelent a *Nemzeti Színház Könyvtárának* 65. füzeteként.

hogy ez az alapjában egyszerű történet milyen sok ágra bomlik s hogy az epizódok mennyire elnyomják a főselekményt. E szerkesztésbeli súlyos hiba miatt az érdeklődés rendkívül megoszlik. Pedig egyébként a darab nem érdektelen alkotás. Egyes jelenetei eleven-szemű megfigyelőre mutatnak. — A történet egészen népies. De a teljes népiesség szándékával a szerző szinte túl is lő a célon. A népi életnek, különösen a népi babonáknak egyszerre annyi vonatkozását viszi színpadra, hogy a darab néha már néprajzi adalékhalmaز be-nyomását teszi.

Az egykorú kritikát azonban éppen ez a „túlsúly-ban levő népiesség“ kapta meg s egyesek éppen azt tartották legkiemelésreméltóbbnak, hogy a darab „a népszínműirodalomban eddigelé nem igen használt népies elemeivel feltűnést keltett“, ³⁹ hogy „a közönség nagy fogékony-ságot mutatott a népköltészeti elem iránt, mely ez új népszínműben oly terjedett alkalmazást nyert, mint eddig sehol.“ ⁴⁰ Dícsérik a zenét is (Langer Viktor szerzeményét), amely híven a szöveg-hez, szakított az eddigi banális dalokkal. ⁴¹

De egyébként is döntő volt az 1874-es esztendő a magyar népszínmű történetében. A Nemzeti Színház az új pályázatot az év elején ismét azzal a buzdító feltétellel írta ki, hogy „aránylagos becs mellett az oly pályaműnek előny adatik, melyben a népies elem túlsúlyban van.“ ⁴²

S amikor *A székelýföldön, A ripacsos Pista dol-*

³⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1874. 50. és 51. sz.

⁴⁰ *Ellenőr*, 1874. dec. 12.

⁴¹ *Figyelő*, 1874. 608—609. l. A darab további sorsáról l. *Ellenőr*, 1875. jan. 9.

⁴² *Reform*, 1874. jan. 10.

mánya és *A kincskeresők* a maguk újszerűségével feltűnést keltettek, már a pályabírák kezében volt az a mű, amely részben az 1874-es terméssel összhangban, részben vele szembe fordulva, évtizedekre terjedő hatásúvá lett a magyar népszínmű történetében. A szegény vándorkomédiásnak, Tóth Edének műve már elindult hódító vándorútjára, de egyelőre még csak a színházi emberek közt vándorolt kézzől-kézre.

Mielőtt azonban erről a döntő sikerről esik szó, futtában megemlékezünk még a hetvenes évek első felének egyik népszínművéről.

K ö m í v e s Imrének *A zsidóhonvéd* c. darabja az 1868-as esztendő termése.⁴³ B o g y ó Alajosnak egyfelvonásos *A magyar leánykérőjéről* (1870) csak annyit tudunk, hogy „népdalmű“-nek nevezték, s hogy zenéje nem kevesebb, mint ötven népdalból volt összeállítva.⁴⁴ R a j k a i Fribeisz Istvánnak *Miatyánk Istene*, melyet a Budai Népszínház 1869 október 31-én mutatott be s mely vidéki színpadokon is többször megfordult, „idegen eszme után“ készült.^{44/a} Nábrádi K o v á c s István *Rózsa Sándorát* az 1873 április 14-i, kassai bemutató után több vidéki színház játszotta, sőt a Krisztinavárosi Színkör is.⁴⁵

V a r g a Jánosnak *A bíró fia* c. háromfelvonásos népszínműve a szegedi Mansberger-féle pályázaton 20 aranyat nyert, mire Miklósy az István-téri Színházban

⁴³ *Magyar Színművészeti Lexikon.*

⁴⁴ *A Színpad*, 1870. szept. 5. és 1872. szept. 30.

^{44/a} L. kéziratos példányát a Nemzeti Múzeumban: 1666. Quart. Hung. A bemutatóról: *Ellenőr*, 1869. okt. 31. és nov. 3.

⁴⁵ *Magyar Színművészeti Lexikon.* — Szimneyi: *Magyar írók.* — *Reform*, 1874. júl. 12. és júl. 13.

1873 március 13-án színrehozta. Egykori bírálatok meséjét elnyújtottnak és zavarosnak mondják, helyzeteit pedig jól ismerteknek. Gyökeresen magyaros nyelvét azonban dícsérik.⁴⁶

Feresék József aradi tanártól a *Bíró uram gyűrűje* c. népszínművet Aradon hozták színre 1873-ban.⁴⁷ Farkas Bertalannak a *Gyujtogatója* 1874-ben, Sátoraljaújhelyen,⁴⁸ Egervári (Potemkin) Ödönnek az *avashegyi árva* c. népies életképe pedig ugyanabban az évben, Miskolcon^{48/a} került a közönség elé.

Margitay Dezsőnek a nagyváradai színkörben bemutatott és megbukott *Zsidó kortes* c. népszínműve körül a helyi lapok és a budapesti sajtó között bizonyos nézeteltérés támadt.⁴⁹

A népszínmű későbbi történetében némi szerepet játszott Follinus Aurélnak *Sári néni*je 1873-ban Pécsen, a *kutyás embere* pedig 1875-ben Győrött került bemutatásra.⁵⁰

A termékeny Lukácsy Sándornak a *Pók vágy* *A szegedi menyecske* c. népszínművét Szegeden mutatták be 1874 október közepén, majd a Miklósy-féle István-téri Színház tűzte műsorára november 21-én. 1877 nyarán a budapesti Népszínház is kísérletezett vele.

⁴⁶ *Reform*, 1873 márc. 15., — *Fővárosi Lapok*, 1873. márc. 15. — A darab szövegét nem ismerem.

⁴⁷ Váli Béla: *Az aradi színészet története*, Budapest, 1889., 149. l.

⁴⁸ *Magyar Színművészeti Lexikon*.

^{48/a} *Reform*, 1874. márc. 3.

⁴⁹ *Reform*, 1874. aug. 14., — *Nagyvárad*, 1874. aug. 22., — *Bihar*, 1874. aug. 20.

⁵⁰ *Magyar Színművészeti Lexikon* és Színnyei: *Magyar írók*.

Vidéken sokszor adták. Pedig az egykorú bírálók nem írnak róla kedvezően. A mese egy gonosz szegedi asszonyról, Erzsók néniről szólt. Sok szörnyűség történt benne: gyilkosság, gyújtogatás. Végül is Erzsók meghal, s a fiatalok, akiknek útjában állott, egymáséi lesznek. Szóval megoldása a divatossá válni kezdő féltragikus-fordulat. Irodalmi értéke a nullával lehetett egyenlő, de az izgalmas jelenetek egy darabig színpadon tartották.⁵¹

Az 1875-i esztendő elején — január 15-én — került színre a Nemzeti Színházban *A falu rosszsa*.

Az előadást nagy várakozás előzte meg, mert a pályázati jelentés kiadása (1874. szeptember 30-án) s a nyertes pályaműről elterjedt hírek már hónapokkal a bemutató előtt felkeltették az érdeklődést a szegény vándorszínész iránt.

Az 1874-i népszínmű-pályázat bíráló bizottságának elnöke Szigligeti Ede, tagjai Feleki Miklós, Gyulai Pál, Szigeti József és Vadnai Károly voltak. A bizottság „szótöbbséggel a pályadíjat, mint versenytársai közt aránylag legjobbnak“, *A falu rosszának* ítélte oda. „A nyertes népszínművön kívül még előadásra ajánlattak: *Panna asszony* leánya egyhangúlag, a *Cserebogár* szótöbbséggel.“ Az előbbi darab szerzője Abonyi Lajos, az utóbbi Margitay Dezső volt.

Irodalomtörténetírásunk eddig nem vette eléggé figyelembe *A falu rosszsa* pályatársainak ismertetését,

⁵¹ Szövege kéziratban a Nemzeti Múzeumban: 1687. Quart. Hung. L. a. a darabról és az előadásokról: *Reform*, 1874. okt. 23. és nov. 16., — *A Hon*, 1874. nov. 21., — *Fővárosi Lapok*, 1874. nov. 19., — *Színpad*, 1874. dec. 1., — *Vasárnapi Ujság*, 1877., 30. és 31. szám.

pedig a népszínmű történeti vizsgálata szempontjából nem érdektelenek és nincsenek tanulság híján. Mind a két szóba jött pályamű ugyanis élénken visszamutat a népszínmű eddigi formájára. Egyikben sincsen túlsúlyban a népies elem, hanem még a Szigligeti-féle típushoz tartoznak, amely valami középféle volt a társadalmi dráma és a népies színmű között. Éppen ezért nagyon érdekes, hogy Szigligeti a maga döntő igenjével (*A falu rosszúra és a Panna asszonyra* egyformán két-két szavazat esett!) éppen azt a darabot tüntette ki, amelynek legkevesebb köze volt az ő népszínműírói gyakorlatával.

Margitay Dezső *Cserebogara* ötfelvonásos énekes népszínmű.⁵² Meséje 1850-ben játszik. Kornai nyugalmazott huszárörnagy ellensége a lezajlott forradalmi mozgalmaknak. Leánya, Ilona, azonban még a szabadságharc alatt titokban férjhez ment egy honvédtiszthez, br. Székyhez, ki most mint vándorló árus kénytelen faluról-falura kóborolni, nehogy a megszálló hatalom kezébe kerüljön. Így jut abba a faluba, ahol Kornaiék élnek. Ilonának van egy Eszter nevű szobalánya, egy ágrólszakadt, kétes származású leány, akit tréfásan cserebogárnak hívnak. Ez a leány végtelenül hálás Ilonának, amiért jólelkűen bánik vele. A bujdosó Széky csak titokban, este a Kálvária mellett találkozhatik feleségével. Ezt a találkozót a falubeliek leleplezik, Ilona azonban elmenekül s a találkán való megjelenés ódiúmat Eszter vállalja magára. Így persze rossz hírbe kerül, s a bíró fia, akivel szerették egymást, ott-hagyja. A bíróék örülnek a fordulatnak, mert fiuknak

⁵² Megjelent a *Nemzeti Színház Könyvtáának* 81. füzeteként, 1875.

gazdag leányt szántak. Végül azonban minden kiderül, s az öreg Kornai megbékélten öleli magához vejét és leányát. Eszter származásának titka is kipattan: törvénytelen leánya Széký édesapjának! Most már aztán a bírók is örülnek, hogy a leány menyűk lesz.

A darab érdekesen van elgondolva, de kivitele száraz és vértelen. Bár a szerkezet és meseszövés összpontosítottabb, mint akár Abonyi, akár pedig Tóth Ede darabjában, mégsem lehet csodálni, hogy a pályabírák ezt a művet rangsorolták harmadiknak. — Tartalmából nyilvánvaló, hogy messze van a tiszta népieségtől.⁵³

A b o n y i Lajosnak *Panna asszony leánya* című darabját a Nemzeti Színház 1875. ápr. 16-án mutatta be. Hatása nem volt.⁵⁴ Ennek cselekménye is 1847-ben és 1848-ban játszik. Berkeszi Péter földesúr házassága boldogtalan volt. Feleségétől elvált, ez aztán meg is halt. Házába vett egy parasztmenyecske, Pannát, akitől leánya is született, Ciceke. Panna a kastélyban marad s megveti szegény rokonait. A Berkesziékhez járó úri népség számára Panna asszony jelenléte kínos helyzeteket teremt. Az

⁵³ A darabot a Nemzeti Színház be akarta mutatni s Erkel Gyulával íratott hozzá zenét. (L. *Nemzeti Hírlap*, 1875. febr. 24.) De az előadásból nem lett semmi. Vidéken azonban többször színre került. Először Kolozsvárott a nyári színházban 1875. nyarán. (L. *Kelet*, 1875. aug. 3.) Győrtől az 1876—77-es és az 1877—78-as évadban játszották e címmel: *Cserebogár vagy Az idegen árva*. (L. dr. Koltay Virgil: *Győr széneszete*. II. k. 192. és 195. l.) A kolozsvári színház 1877. márc. 4-én újra műsorra tűzte. (L. *Kelet*, 1877. márc. 4.)

⁵⁴ Megjelent a *Nemzeti Színház Könyvtárának* 76. füzeteként. A bemutatóról l. *Nemzeti Hírlap*, ápr. 17. és *Fővárosi Lapok*, ápr. 18.)

öreg úr azonban túri az asszonyt Cicelke kedvéért, aki egyetlen örököse s akinek a környék sok fiatalemberre csapja a szelet. A leányka tetszését némi ingadozás után Berkeszi Zoltán, az öregúr unokaöccse nyeri meg, aki viharos és léha évek után telepszik le a kastélyban, és itt jobb útra tér. A nemesi kúriára bekvartélyozza magát Berkeszi Péter unokahúga, Dolyoni Konstancia is, aki Cicelkét az örökségből ki akarja túrni s ezért egy hamis levéllel rossz hírbe keveri. E miatt való felindulásában az öreg Berkeszit szélütés éri. Cicelke Botskor apónak, szépapjának házába menekül. Végül azonban napvilágra derül a leány ártatlansága, az öreg Berkeszi boldogan adja feleségül Zoltánhoz, Panna asszony pedig visszatér paraszti környezetébe s megelégszik azzal a tudattal, hogy gyermeke boldog lett.

A meséből megtetszik, hogy a mű nem is annyira népszínmű, mint inkább társadalmi dráma. Nemesak hogy az úri szereplők vannak többségben a parasztiak felett, hanem cselekménye is inkább jellemzi a középosztályt, mint a népet. Meséje elég érdekes, de fordulatokkal való zsúfoltsága egy-egy jelenetre homályt vet. A régi magyar társadalom rajza azonban igen eleven, a 48-as átalakulás bemutatása meg éppen jellegzetes.

Érdekes, hogy az az Abonyi Lajos, aki nem ugyan a teljes népiesség, hanem a népdráma felé való törekvésében *A betyár kendőjével* új utak irányába mutatott, ezzel a darabjával visszahajlott a múlt felé, a Szigligeti-féle népszínmű-típushoz.

II.

De ott volt a pályázat nyertes darabja, Tóth Edétől *A falu rossza*, amely lényegesen új fordulatot hozott a népszínmű fejlődésébe. Annaira újat, hogy hatása egy negyedszázadon keresztül érzik a magyar drámairodalomban.

A darab hőse, Göndör Sándor szegény parasztlegény. Szerelmes Feledi Gáspár bíró nevelt leányába, Bátki Tercsibe. Eleinte ennek is tetszik a szemrevaló legény, de amikor Feledi fia, Lajos, a katonaságból hazajön, neki nyújtja kezét. A kézfogó estéjén megjelenik borosan Göndör Sándor is, s hűtlen szerelmesére heves szóváltás után pisztollyal rálő. A falu rossza, akit egyébként egy kacér özvegyaszony, Finum Rózsi, meg Feledinek édes leánya, Boriska is szeret, leüli bűntetését, s egy esztendő múlva hazajön. Szabadulása öröme nagy dáridót csap a kocsmában. Mulatozását meglesi Tercsi is, meg Boriska is. Ebből új baj támad, mert a lesekedés kitudódván, a féltékeny Lajos elkeseredik, Feledi pedig bűnösnek híven Boriskát, elkergeti a háztól. Az érzelmes leányka megvallja szerelmét Sándornak, ez azonban elküldi magától, mire a szerencsétlen teremtés a folyóba ugrik. Sándor kimentti, s visszaviszi apjához. A duhaj, de alapjában jószívű legényt meghatja a leány szerelme, s mivel a bíró hálás neki Boriska megmentéséért, a két fiatal összeházasodhatik. Tercsivel is kibékül a féltékeny Lajos, csak a kacér Finum Rózsi marad hoppon.

Első pillantásra szembeszökő az a sajátsága, hogy teljesen és egyedül népi szereplőkkel bonyolítja darabja meséjét. Ez a tiszta népiesség következetes leartása annak a törekvésnek, amely az írókban és bírálók-

ban már többször megnyilatkozott. Ennyiben tehát *A falu rossza* egy fejlődési irány diadalra jutása.

Másik sajátága még jelentékenyebb. Tóth Edének, ennek a kopott és autodidakta vándorszínésznek darabja a népdrama és népszínmű közötti küzdelmet, amely már-már a népdrama felé kezdett eldőlni, egy csapással a népszínmű javára dönti el.⁵⁵ *A betyár kendőjének* és *A ripacsos Pista dolmányának* stílusát a további fejlődésben megállítja s győzelemre viszi azt a népszínműi formát, amellyel szemben lényegesen és életképesen újat a magyar népies drámairodalom egészen a jelen század elejéig nem tudott kitermelni.

Tóth Ede a népszínmű hangját és levegőjét tudatosan tette stilizálttá. Igaz, hogy darabjainak fősze-replői — ami a körvonalozást illeti — valószerűek. Igaz, hogy ami velük történik, az dióhéjba szorított elmondás, mondjuk tartalomközlés szerint elfogadható volna egy népdramában is. De *ahogyan* ezek az alakok megnyilatkoznak, *ahogyan* fellépnek, *ahogyan* gondolkoz-

⁵⁵ Tóth Ede neve egyébként már nem volt ismeretlen a színházi körökben. Vidéken már játszották *Az oltár előtt vagy Egy lengyel néptanító* (*A Hon*, 1875. jan. 15., Pap Károly: *Tóth Ede élete és művei*, 1894. 105. l), *Az önkéntes tűzoltók* (*Győri Közlöny*, 1872 dec. 8. és 15.) és *A bécsi krach vagy Mindenváró Ádám és Tallérosy Zebulon a bécsi kiállításon* (*A Hon*, 1875. jan. 16.) c. darabjait; a fővárosban a Nagykömlőben Bakonyi daltársulata 1872. május 3-tól 27-ig minden este játszotta Tóth Edétől *Schneider Fáni vagy A piros szoknya három fodorral* c. darabját (l. *A Hon* megfelelő szá-mait), Miklósy a Budai Színkörben pedig 1872. szept. 2-án mutatta be *Kerekes András és szeretője Piros Panna* c. népszín-művét (l. az egykorú lapokat). Mindezek azonban csak primitív kezdeteknek számítanak *A falu rosszához* képest. (*L. Al-sóbb drámai műfajok*. c. fejezetet.)

nak, *ahogyan* beszélnek, abban már van jó adag népiesen felüli valami, bizonyos felfokozottság, mint ahogyan *A nagyidai cigányokban* is van „cigányfeletti érzés valami“. Feledi Boriska alakjának meg nem értően kárhoztatott szentimentalizmusa csak logikus következménye ennek a végeredményben *műnépies*ségnek. Ez a szó nem gáncsoló értelemben került ide, csak arra akar rámutatni, hogy a realiztikus apróságok és a népi környezetnek sok tarka külső valószerűsége valahogy el ne hitessék, hogy realista népábrázolással van dolgunk. Stilizált játék ez, stilizált népélet, — éppen annyira, mint amennyire mult századbéli népdalaink sem igazi népies termékek, nem igazán népies érzésmódot fejeznek ki, hanem minden kedvességük mellett is van bennük valami csináltság, valami felülről rájuk gondolt népieség. Művirágok bizony a Tóth Ede-féle népszínművel együtt, de szép, kecses művirágok, amelyeknek csinált volta csak akkor derül ki, ha száráról szakított rózsát illesztünk melléjük.

Hogy ennek a népszínműi formának olyan átütő sikere és olyan tartós hatása volt, az nem egyedül Tóth Ede írói tehetségének érdeme. Nagy része volt ebben annak is, hogy ez a stílus olyan rokonlelkű színészekre talált, mint Blaha Lujza és Tamásy József. Blaha Lujza egyéniségének éppen valami játszi érzelmesség volt a lényege, amely visszariadt a merészebb drámaiságtól, a sötétebb színektől, a valóságnak „pusztanyers“ ábrázolásától. Beöthy Zsolt állapítja meg róla találóan, hogy „a parasztleány egyszerűségébe nála mindig belevegyül egy kis érdekes mókázó szeszély s valami kedves és leleményes kacérság, mintha már szolgálatban lett volna odabent a városban, vagy legalább

a kastélyban.⁵⁶ S amikor Blaháné munkába menő parasztleányt ábrázolva, sarlóval a kezében vagy gereblyével a vállán, de selyempruszlikban, bársonyviganóban jelent meg a színpadon, egyszerre követte művészi ábrázoló hajlamát és a Tóth Ede-féle népszínmű stílusát.⁵⁷ S amikor Tamásy József, akinek „ajkán zenévé olvadt a próza is“, Göndör Sándort játszotta, voltaképpen nem tett egyebet, mint polgári életében, amikor legénykedő daliás magát az utcán is cifra szűrben, kezében fokossal mutogatta: — játszott, játszott, s a magyar parasztot és önmagát dekorálta.

Sem a színésszel, sem az íróval szemben nem lehet elvi kifogást emelni a népiességnek e formája ellen. Hiszen a pásztorjátékok sem kifogásolhatók azért, hogy legényei jól fészülködnek, ékes rímekben beszélnek, hogy pásztorlányai selyemtopánt viselnek. Elvégre minden műalkotás maga szabja meg magának azt a distanciát, amellyel a való élet ábrázolásakor a való élettől távol akar maradni.

Nem is itt van a hibája ennek a népszínműi stílusnak, hanem ottan, hogy ez a stilizáltság nem következetes. A darab főszereplőinek megfésültségével s a főtörténetnek felfokozott érzelmességével rikító ellentétben van a mellékalakoknak törölmetszett népiessége s az epizódeseeményeknek naturalista igazisága. Egyik oldalon Göndör Sándor, a másik oldalon Gonosz Pista; az egyik oldalon Feledi Boriska és Finum Rózsi, a másik oldalon Csapóné, Sulyokné és Tarisznyásné! S ezen a stílushasadáson, ezen a kétfelé vásó hangon a későbbi

⁵⁶ *Színházi esték*, 113. l.

⁵⁷ V. ö. Hevesi Sándor: *A régi népszínmű és magyar nótá c. értekezését Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések c. kötetben*. Budapest, 1920.

magyar népszínművek sem bírtak évtizedeken keresztül segíteni. Íme a népszínmű, amely Szigligeti idejében méltán vonta magára Gyulai megrovását, hogy a különféle elemeket nem tudta egyesíteni, — most egy más jellegű stílustarkaságba esap át! S több mint egy negyedszázadnak kell eltelnie, amíg Gárdonyi Géza *Bora* a realista elemet, Kacsóh és Bakonyi *János vitéze* pedig a stilizáló elemeket önállósítja ebből a Tóth Ede-féle vegyesábrázolású műfajból.⁵⁸

Természetes következménye ennek a népszínmű stílusnak, hogy a prózában írt dialóguson akárhányszor népdali ritmus lüktet át. Göndör Sándor búcsúzásának versbe lendülő zenéjét többen idézték már. De százszámra lehetne találni a műben mondatokat, amelyeken a magyar népi zene ritmusformái úgy csillognak át, mint valami transzparensen a mögötte égő világosság. Csak pár sor hadd legyen itt verssorokba tördelve Feledi Boriska szavaiból:

Óh de árva vagyok!...

Álljatok meg habok,

Ne siessetek úgy,

Hadd beszélgessem ki

Magamat veletek . . .

(Úgy, úgy) Kavarjatok örvényt...

Mélyet, még mélyebbet!

Ezer fodrot vessen

Minden habkarika,

S oda temessetek

Mélységtek aljára!

Nem olyan-e ez a pár sor, mint valami népballeda-töredék?

⁵⁸ V. ö. Hevesi Sándor i. m.

Azoknál a lélektani hibáknál, amelyeket a kritikusok az egyes alakok rajzában találtak, sokkal súlyosabbak Tóth Ede szerkesztésbeli és drámaépítésbeli botlásai. Sokan megállapították már, hogy *A falu rosszában* ugyanazokkal a szereplőkkel voltaképpen két dráma játszódik le. Az egyik dráma szinte be van már fejezve az első felvonásban s a második felvonással lényegében új cselekmény kezdődik. De még ennél is feltűnőbb, hogy jelenetei mennyire lazakötésűek, mennyire szétnyúlnak, s hogy a szerző egy-egy epizódalak vagy mellékes esemény kedvéért milyen szívesen megállítja a főtörténetet. Mindamellett az egykorú közönségre hatnia kellett ezeknek a jeleneteknek, hiszen annyi frissesség, annyi üdeség és élet van bennük! Persze, ma már, amikor a magyar közönség követelőbb a drámai forma szorossága tekintetében, Tóth Ede darabjainak nincs akkora hatásuk, mint pl. a Csepreghy-népszínművek felújításainak.⁵⁹

⁵⁹ Amint ma mi a drámai szorosság és az indokolás világossága szempontjából Tóth Edében kárhoztatunk, azt az író kora talán még érénynek is tekintette. Hiszen pl. Heinrich Laube is hogyan ír a *Der Pfarrer von Kirchfeld*dzel kapcsolatban: „Das Volksstück, wie es sich nennt, verlangt eigentlich eine grössere Behaglichkeit in der Ausbreitung seiner Teile, so wie das Volk selbst ein breiter, mannigfaltiger Begriff ist.“ (*Gesammelte Werke von Ludwig Anzengruber*. Stuttgart, 1890. — VI. k., 103. l.) *A falu rosszának* legzavarosabb indokolását pedig Deréki Antal *A népszínmű elméletéről* írott tanulmányában (*Harmonia*, 1884. évf., 24. sz.) így próbálja menteni: Kinek jutna eszébe tépelődni, hogy Göndör Sándor vaktöltéssel lö-e, vagy élessel? Első esetben a lövést megelőző, erővel és költészettel megírt jelenet válnék kétes értékűvé, második esetben Göndör Sándor mint közönséges, szándékos gyilkos elveszítene érdeklődésünket, rokonszenvünket. A költő el tudja ezt a kérdést feleltetni.

Nem töltjük az időt *A falu rosszának* — ennek a jól ismert alkotásnak — további fejtegetésével.⁶⁰ Sokkal fontosabb annak megállapítása, hogy bár ez a mű lett a következő évtizedek népszínműveinek stílusmintája, Tóth Ede ennél a típusnál — legalább ami a tárgykört illeti — nem akart megállni. Hajlott Szigligeti Ede

⁶⁰ *A falu rossz*a részletes színpadi történetére nincsen terünk. Csak egy-két fontosabb adatra szorítkozunk. A Nemzeti színházi bemutatója és sikere után még abban az évben átvándorolt az új Népszínházba, amelynek mindvégig állandó műsordarabja lett. — 1876 nyarán Sturm Albert fordításában *Der Dorf lump* címen a Városligeti Színház tűzte műsorára. (*Vasárnapi Ujság*, 1876., 32. sz., — *Nemzeti Hirlap*, 1876. aug. 9.) — A bécsi Ringtheater ugyancbben a fordításban 1879-ben hozta színre. (*Vasárnapi Ujság*, 1879., 48. sz.) — Finn színpadon ugyancbben az évben került színre. (*Vasárnapi Ujság*, 1879., 50. sz.) — 1883. máj. 9-én Zágrábban *Seoska lola* c. alatt játszották Deszkasev István átdolgozásában és fordításában. A Száva partján történik a darab cselekménye. (*Vasárnapi Ujság*, 1883., 20. sz.) — 1890-ben egy szerb társulat Szerajevóban nagy hatással játszotta. (*Pesti Hirlap*, 1890. jún. 11.) — Mint érdekességek álljanak itt: 1. Bártfay Paczona Antaltól 1877 elején Szegeden (1. *Magyar Színművészeti Lexikon*), 1879. febr. 23-án Győrött és vidéken még egybűtt is játszottak egy ilyen című népszínművet: *A falu rossz*a családja 25 év múlva. A darab meséje Tóth Ede művét folytatja, s „Az alma nem esik messze a fájától“ közmondást akarja példázni. Az egykorú bírálatokból ítélve (*Győri Közlöny*, 1879. febr. 27., — *Ellenzék*, 1890. márc. 17.) a Tóth Ede lombjáról levált alma bizony messze eshetett a fájától. (Bártfay Paczona Antaltól vidéken még játszották a következő népszínműveket: *A bakonyi kondás*, *A gyujtogató* és *Csecse Panni*. L. Szinnyei: *Magyar Írók*.) — 2. Bényei István igazgató 1893. májusában Aradon Tóth Ede művét egy felvonásba összevonva játszotta el. Az aradi színügyi bizottság megbotránkozását fejezte ki miatta. (*Pesti Hirlap*, 1893. máj. 24. és 25.) — 3. A világháború és a forradalom utáni években a Nemzeti Színházon kívül a Vigszínház is játszotta Tóth Ede darabját.

tanácsa felé, aki a népszínműről vallott elveihez híven azt tanácsolta neki, hogy ne csak a paraszti élet ábrázolására vesse magát, „mert a nép e rétegének életéből jobbat úgy sem írhat, forduljon egy kissé a középosztály felé”.⁶¹

Tóth Ede *A kintornás családban* — amely a fővárosban már nem a Nemzeti Színház, hanem az újonnan megnyitott Népszínház deszkáin talált bemutatóra (1876. jan. 27.)⁶² — elhagyja a pusztá népiességet és alakjainak egy részét az iparoséletből veszi. A valóság elfinomításához s az érzelmi élet felfokozásához azonban itt is ragaszkodik, amit semmi sem mutat jobban, mint hogy olyanfajta problémát bont ki darabjának eseményével, — a megesett nő rehabilitálását — mint később Dumas a *Deniseben*.⁶³

Bimbó Laci, gazdag molnárfiú, szegényben döntötte a fővárosban Fuvó Máté orgonakészítő leányát, Marit. A „leányasszony” gyerekével és elszegényedett édesapjával vándorverklizéssel keresi kenyerét. A három szerencsétlen éppen akkor jelenik meg Bimbóéknál, amikor Laci egy másik molnár leányával, Pergő Jucival esküvőjét tartja. A bonyodalmat az oldja meg, hogy Marit Laci mostohatestvére, Károly, vasúti bakter elveszi feleségül. Az öreg szemeromlott Fuvóval pedig elhitetik, hogy Károly volt a csábító.

⁶¹ Váradi Antal bevezetése *Tóth Ede válogatott munkái* hoz. (Budapest, 1902. *Képes Remekírók*.)

⁶² A népszínházi bemutatót pár nappal megelőzték a győri előadások. (Jan. 15-én és 16-án.).

⁶³ Ezt a hasonlóságot Ferenczi Zoltán is említi. (*Műveltség Könyvtára: A magyar irodalom története*. 595. l.) — A *Győri Közlöny* az 1876. jan. 20. sz.-ban megállapíthatja, hogy a darab a magyar népszínmű elemeit francia drámai motívumokkal keveri.

A darab egységesebb öntésű, mint *A falurossza*, Kanyargók, szétterülő epizódok itt is bőven akadnak, de a mesének olyanfajta megtörése, mint amannak első felvonása után, itt nem található. Hatása mégis csekélyebb volt, mert a bukott nőnek ilyenfajta rehabilitációja nem tetszett a közönségnek.⁶⁴ Alakjainak beszédmódja nem verhető olyan sokszor verstani kaptára, mint amott, bár azért éppen eléggé ritmikus. Különös erővel tör elő Károly és Mari harmadik felvonásbeli párbeszédében, ahol a férfi majdnem népdalias ütemekben pattogatja a szavakat:

...mint a párja vesztett gerle:

Sírva, ríva, epekedve...

...megtanulod kedvre kelve

Turbékolva;

Hű párodat hűn szeretve.

Mari meg is kérdezi tőle: Hol tanulta ezt a gyönyörű beszédet?

A tolone (bemutatta a Népszínház, már a költő halála után, 1876. május 26-án.) ismét más tárgykörhöz fordul. A tiszta népiességből itt a szerző a kispolgári környezetbe csap át. Első felvonásának cselekménye egy budapesti lakásban folyik le. Kontra Fridolinné megfogadta eselédnek Angyal Liszkát. A szép leány megtetszik Kontrának és legyeskedik körülötte. Kontránénak első férjétől született fia, Miklós mészárosmester pedig komolyan beleszeret. A lakásban lopás történik. Egy Mravesák Johan nevű vándorlólegény a tolvaj, de az asszony Liszkára fogja a tettet, s hazatoloncoltatja falujába. Itt találkozik elzüllött anyjával,

⁶⁴ L. Ferenczi Zoltán i. m.

Ördög Sárával, aki maga issza meg a mérgezett bor nagyobbik részét, amelyet a szerencsétlen leány kevert sajátmagának. Ördög Sára meghal, Liszka felépül, s miután ártatlansága kiderült, Miklós felesége lesz.

A darabnak kissé passzív hősnője nem kelt olyan mértékű drámai érdeket, mint Tóth Ede eddigi népszínműveinek főalakjai. Inkább a mellékszereplők között akadnak elevenebb figurák. Szerkezete ennek a műnek is rendkívül laza. Pl. Ördög Sárának megrázó haldoklása milyen vánszorgó, milyen lomposan felépített jelenetsorozat közé van ékelve! Az is a szerkesztés gyarlóságát mutatja, hogy az írónak a harmadik felvonásra alig maradván mondanivalója, a darab végén a kényszerű és kényszeredett nyújtás jelei látszanak.

A valószínű epizódfigurák és mellékes fordulatok itt is ugyanolyan stílusellentétben állanak a főalakok érzelmi felfokozottságával, akárcsak *A falu rosszában*. A beszéd ritmusában pedig valósággal tobzódik Tóth Ede. Különösen érdekes Liszka monológja a harmadik felvonásban, amikor prózai sorokba rejtve, különféle ütemekre lüktető mondatokat ad szájába az író:

Mi is vagyok én most? — Keresem, kutatom —
 A nagy kutatásba — belefájdul fejem —
 S örökkön örökké — csak azt tapasztalom —
 Hogy engemet — elfelejtett — Isten! (Magát biztatva)
 Ne is bánkódj te már — ne is sírj te többet —
 Hisz mióta — rád tört a baj — sírtál te eleget!
 Sírva mondtad rá az átkot —
 Sírva jártad a világot —
 Sírva kérted az Istent —
 Hogy azt a rád szakadt átkot —
 Azt a nehéz bűbánatot —
 Tétesse sírba veled!

Amint azonban *A falu rossza* után a nép körét és fogalmát ki akarta bővíteni Tóth Ede, — belevonva a nép fogalmába az alsóbb polgári osztályokat — éppen úgy foglalkoztatta a népdráma gondolata is. *A tolonc* bírálati ideje alatt mondogatta barátainak: „A most pályázaton levő darabom volt utolsó népszínművem, ezentúl népdramát írok, már hozzá is fogtam egyhez.”⁶⁵

A korai halál azonban megakadályozta Tóth Edét abban, hogy tervezett népdramáját megalkossa. helyébe olyan kiváló tehetségű népszínműíró lépett, mint Csepreghy Ferenc, aki nagyhatású darabjaival a Tóth Edétől diadalra vitt népszínmű-stílust évtizedekre megrögzítette.

A sárga csikó 1877. dec. 14-én, *A piros bugyelláris* pedig 1878. nov. 22-én került először színre a Népszínházban. Még a szerző életében amaz 73, emez 58 előadást ért.⁶⁶

Mindkét darab lényegében ugyanazt a stílust mutatja, csak abban van közöttük különbség, hogy míg *A sárga csikó* határozottan közép fajú dráma, addig *A piros bugyelláris* hajlik a vígjáték felé, sőt egy erősen bohózos jelenet is akad benne.⁶⁷

A sárga csikó cselekménye azzal indul meg, hogy egy régen történt gyilkosság miatt elítélt Csorba Márton nevű parasztgazda kiszabadul a tizenötévi rabságból. Fia, Laci jegyben jár Bakaj Erzsivel, éppen azzal

⁶⁵ Pap Károly i. m. 190. l.

⁶⁶ L. Rákosi Jenő kimutatását a *Csepreghy Ferenc összes művei* V. kötetében. 1881.

⁶⁷ A zsákolás jelene, amely a *Les trois bossus* régi francia meséből való alkalmazás. L. Beöthy Zsolt: *Színműírók és színészek*-ben közölt bírálatát Csepreghy darbjáról.

a leánnyal, akinek apja volt a gyilkosság elkövetője. A menyasszonyt a viharos Tiszából a hazaérkező Csorba Márton menti ki egy idegenből szerzett sárga csikó segítségével. Az öreg kiszabadult fegyene lóeltulajdonítás miatt újra bajba kerülne, hogyha fia magára nem vállalná a lopást. A fiú az üldöző pandurok elől elmenekül, s betyárok közé áll. Erzsi azonban megmenti mátkáját a rossz társaságból. Csorba Márton közben rájön, hogy Bakaj András volt a gyilkosság elkövetője, de amikor meghallja, hogy Erzsi megmentette a fiát a betyárélettől, nem fedezi fel az igazi tettest, aki helyett ő szenvedte el a hosszú fogságot. A fiatalok egymáséi lesznek. — A *piros bugyelláris* hőse Csillag Pali huszárörrmester, akit éppen abba a faluba kvártélyoznak be, ahol régi szeretője, Zsófi, bíróné lett. Az őrmester elvesztette a szakasz pénzét, amely egy piros bugyellárisban volt. Török Mihály bíró, akinek hirtelen a másik faluba kell távoznia, felajánlja a huszárnak a pénzt, azzal a kéréssel, hogy vigyázzon feleségére, amíg ő odalesz. Amikor azonban Csillag Pali megtudja, hogy a bíróné éppen az ő volt kedvese, visszadobja az összeget. Azután a bírónéval együtt vacsorázva, szemrehányást tesz neki. A hazaérkező Török Mihály gyanúba fogja az ártatlan aszonyt, s elkergeti a háztól. Megérkezik azonban Kondor Julis, a nevelt leányával, Mencivel együtt. Kiderül, hogy a leány a bíró gyermeke, s hogy a piros bugyelláris éppen ő nála veszett el. A bíró persze most már nem mer a feleségével szemben erélyesen fellépni, hanem kibékül vele. Menci pedig férjhez megy Csillag Palihoz, aki már úgysis házasságot ígért neki.

Csepreghy nevéhez ezeken kívül még három nép-

színmű fűződik. Egyik a *Két menyegző*, melyet a Népszínház 1876. dec. 2-án mutatott be. A darab nem nagyon jellemző Csepreghyre, mert a témát Jókai után dolgozta, s legfeljebb annyi érdekessége van a műfaj történetében, hogy a történeti népszínműveknek nem éppen gazdag csoportjához tartozik. A másíknak, *A szép aszony kocsisának* meséjéhez egy szélhámos szolgáltatta az ötletet, a kolozsvári Manasses, aki szibériai rabságával és Petőfi ismeretségével tette érdekessé magát. Ezt a darabot azonban Csepreghy nem fejezte be, s csak Rákosi Jenő kiegészítésével került színre az író halála után 1881. szept. 24-én a Népszínházban. Igazában nem is lehet Csepreghy művének tekinteni, mert Rákosi a hiányzó III. fejezetbe olyan motívumokat vitt bele, amelyek egyáltalában nem jellemzőek Csepreghyre.⁶⁸

Harmadik ebben a sorban *Az állhatatlan* c. háromfelvonásos népszínmű, mely azonban vázlatossága miatt úgy látszik, mintha befejezetlen volna. Iparosok szerepelnek benne. Hőse egy Balog László nevű állhatatlan cipész, akiről egy darabig azt hiszik, s ő maga is úgy véli, hogy Dezső grófnak a fia. A mese bonyolítása ügyes, s a főalakban valami jellemkomikumfélét kísérelt meg az író. Úgy látszik, hogy a darab egyáltalában nem került színre.⁶⁹

Csepreghy Ferenc jelentősége, hogy Tóth Ede

⁶⁸ Beöthy Zsolt i. m. — Demény Mária: *Az újabb magyar népszínmű története*. 41. l.

⁶⁹ Rákosi Jenő *Csepreghy Ferenc összes művei* c. ötkötetes kiadásában (1881. Bp.) nem sorolja fel az előadott darabok összeállításában. — V. ö.: Paul Sándor: *Csepreghy Ferenc*. Bp., 1934.

hatását megerősítette. Nem olyan őseredeti tehetség, mint amaz, de megfontoltabb, esiszoltabb és nagyobb műgonddal dolgozik. Nála nincsenek homályban hagyott fordulatok, henye epizódalakok, vánszorgó jele-
netek, minden erősen indokolt, minden bele van szerkesztve a főtörténetbe, s biztos közönség- és színpad-
ismerettel hatásossá téve. Darabjaiban a mozgalom, az
érdekkeltetés egy pillanatra sem lankad. Ama bizonyos
stilizáltság pedig, amely Tóth Edénél olyan feltűnően
szembeötlő, nála finoman leplezett. Fordulatait annyira
valószerűeknek tudja feltűntetni, alakjainak külső
megnyilvánulása annyira valószerűen népies, nyelve
annyira tele van töről metszetten magyaros fordula-
tokkal, hogy csak nagy figyelemmel vehető észre, hogy
bizony a legdöntőbb motívumokat ő is elstilizálja, hogy
ő is egy felfokozott, egy magasabb légkörbe emelt népi
élet képét festi. Mert Csorba Lacinak (*A sárga csikó*)
a becsület iránt való érzékenysége és nemes lovagias-
sága egy romantikus drámahősnek is becsületére vál-
nék. Csillag Pál és Török bíró pedig (*A piros bugyel-
lárís*) minden külső rusztikusságuk ellenére is annyi
finomsággal vannak felruházva, mintha a korabeli
francia társadalmi drámák jóviseletű vicomte-jaihoz
jártak volna iskolába. Amikor pl. Csillag Pali vissza-
dobja a Török bírótól kapott 500 pengőt — amivel
pedig négyesztendei várfogságtól szabadulna meg —
csak azért, mert rájött, hogy a bíró az ő régi szeretőjét
vette feleségül, nagyon közel jár Armand Duval öné-
zetéhez. Török bíró uram is, ha igazán falusi bíró, s ha
igazán félti otthon hagyott feleségét Csillag Palitól,
bizony feladja ő a hivatalos pénzt elvesztett őrmestert
a kapitánynál. És így tovább!... Csepreghy alakjait

is rajta kaphatjuk, hogy a népinél magasabb érzelme-
ket rajzolt tulajdonukul az író.⁷⁰

De mindez nem volt meglehetően a közönségre
nézve, mert a darabok felfogásából következetesen
folyt, s mert a fő történet eszményítettsége s a mellék-
alakok realizmusa közötti stílushasadékot szemfény-
vesztő ügyességgel tudta eltakarni a szerző.

Ezzel a stilizáltsággal összhangzatos az a numeró-
zus, ritmikus beszéd, amelyben Csepreghy ismét tanít-
ványa Tóth Edének, de ismét bizonyos önállósággal.
Ennek a nyelvnek ritmusa nem oly szabályossággal
ütemszerű, mint Tóth Ede nyelve: a belső hullámlás,
a tagoltság valami művészibb rejtettséggel lüktet a sze-
replők mondataiban. S éppen ezért nem is hat olyan
keresettnek, mint néha Tóth Ede dikciója. Hadd álljon
itt egy példa, hogy Csepreghy nyelve mely határig
megy el a ritmikusságban. Amikor *A piros bugyelláris*-
ban Csillag Pali vacsorán van a bírónénál, egyszer csak
azt kérdi tőle Zsófi: Hozzám beszélget így? Mire Csil-

⁷⁰ Íme hogyan beszélt Laci *A sárga csikó*-ban, amikor a
betyárok hívó fütyét hallja, s miután már tudja, hogy apja a
csikóra nem lopás céljából pattant fel: „Csárdás gazda! Édes
apám! — nem tartanának kelmetek hitvány embernek, ha már
cimboraságban álltam, ittam, mulattam velük, — ők rejtettek
el a pandúrok elől, mikor üldöztek, és most, mikor ők számita-
nak reám, megszökném tőlük? — Nem volna ez cudarabb a
rablásnál is?” (III. felv. 5. jel.) — Vagy milyen finoman fél-
tékeny Török bíró *A piros bugyelláris*-ban a feleségére: „Arra
vigyázhatok, hogy távol legyen tőled; de arról nem tehetek,
hogy rá ne gondolj, mikor az én oldalamon ülsz, hogy az ő
egészségére ne kívánd, mikor én hajtom föl a poharat. Én hiába
üzöm ki a faluból fokossal, ha te megsiratod; ha a szíved
utána búsul; mégis csak én leszek a megrontott ember.” (II.
felv. 2. jel.)

lag Pali így felel: „Egyszer hozzád — szép menyecske, — akivel mulatok, — másszor meg a — régi Zsófikámhoz, — akit siratok.“ A ritmikusságnak ezen a mértékén Csepreghy nem igen megy túl.

Csepreghy Ferenc hibáit és erényeit az egykorú kritika és a későbbi irodalomtörténeti bírálat nagyjában helyesen értékelte. Megállapította, hogy néha kelletténél is többet gondol a színszerűséggel, hogy a hatás kedvéért néha feláldozza a hatás becsét,⁷¹ de nem tagadhatta meg tőle azt az elismerést, hogy eszközei legtöbbször művésziek, hogy drámaépítő ügyessége kiváló, hogy színész-, színpad- és közönségismerete a magyar alsóbbfajú drámai irodalom legkülönb jelenőségévé avatja. Igaz, hogy minden szerep megalkotásában előtte áll az a színész vagy színésznő, aki játsszani fogja, szóval a szerepeket valósággal testre szabja, de jellemábrázolása azért mégsem kelti az erőszakolt-ság vagy kényszeredettség benyomását.⁷²

⁷¹ Legfeltűnőbb ilyesfajta hiba *A piros bugyellárásban* fordul elő, ahol Csillag Pali búslakodása a hűtlen szép bíróné miatt voltaképpen a közönség becsapása, hiszen az utolsó felvonásban kiderül, hogy a huszár már másnak ígért házasságot. (V. ö. Beöthy Zsolt véleményét a *Színművészek és színészek* c. kötetben.)

⁷² *A piros bugyellárás* és *A sárga csikó* színpadi történetéről csak annyi legyen megemlítve, hogy az előbbit a bécsi Raimund-színház nagy sikerrel hozta színre Rosen Sándor fordításában 1897. febr. 13-án (*Vasárnapi Ujság*, 1897., 8. sz.), de még előbb a Theater an der Wien operettet formáltatott belőle Schnitzer Ignáccal, s így mutatta be 1894. márc. 10-én. (L. Perényi József: *Csepreghy Ferenc*. Szt. István-Akadémia Értesítője, 1918.) — *A sárga csikó* is megjelent német fordításban. (*Magyar Irodalmi Lexikon*.) — Nem érdektelen megemlíteni, hogy *A sárga csikó* meséjét egyesek Besze János *Asz életűnt betyár* c. elbeszélésével hozzák kapcsolatba. (L. Kéký

III.

Az 1875-től 1880-ig terjedő évciklusban Tóth Ede és Csepreghy hatása alatt egy sereg népszínmű keletkezik, amelyek azonban sem el nem érik mintáik értékét, sem pedig tovább fejleszteni nem tudják.

Természetes, hogy a népszínműírás újabb lendületének befolyása alatt a fürgetollú *Lukácsy Sándor* is e műfaj munkásai közé szegődik, hiszen eddigi darabjaiban is (*A zsidó apáca és József császár, — Egy magyar plébános és egy muszkavezető* stb.)⁷³ sok volt a népszínműi elem.

Lukácsy teljesen Tóth Ede modorához csatlakozik, de a mester hibái — a mester erényei nélkül — nála szinte túlzott fokban jelentkeznek. Amanak szerkesztésbeli lazaságát az igazi tehetség enyhítette. Itt tehetségről a szó mélyebb értelmében alig lehet beszélni, legfeljebb bizonyos színpadi ügyességről, mely azonban a legritkább esetben művészi. Lomposan egymásra hányt jelenetek, rikító jellemzési mód, a pillanatnyi hatásnak mindenáron való vadászata jellemzik Lukácsyt, akitől mindamellett nem lehet megtagadni, hogy egy-két friss tekintettel megfigyelt alakja mégis akad, s hogy megfigyeléseit színpadilag néha jól értékesíti.⁷⁴

Lajos cikkét az *Irodalomtörténet* 1915. évf.-ban. 253. l.) — A háború és a forradalmak után *A piros bugyellárist* a Vígszínház, *A sárga csikót* a Nemzeti Színház újította fel.

⁷³ L. *Alsóbbfajú drámai művek* c. fejezetet.

⁷⁴ Vidéken megesett Lukácsyval, hogy színtársulata számára valami aktuális témáról képes volt darabot úgy összekalapálni, hogy először a színlapot írta meg, kihordatta, s magához a darabhoz csak azután fogott, s megírta, betanította két-három nap alatt. (Rákosi Jenő: *Emlékezések*. II. k. 70—74. l.)

A Tóth Ede-típushoz tartozó népszínművei között adatás sorrendjében, de érték szempontjából is első *A vereshajú.*⁷⁵ Bemutatta a Népszínház 1877. jún. 2-án.

Ha valahol, akkor ebben a darabban mutatkozik meg, hogy mennyire stilizáltan lehetett abban az időben s ama kor irodalmi divatja szerint a népet rajzolni. Hősnője, Szilaj Kata, valóságos önérzet-túltengésben szenved. Szerelmesének anyja nem látja szívesen, hogy fia őt akarja elvenni, egyrészt azért nem, mert szegény, másrészt pedig azért nem, mert veres a haja. Meg is sérti a leányt, mire az lemond szerelméről, s eltököli, hogy csak akkor megy Ferkéhez, ha anyjával együtt kéri meg. Egy szegény parasztleány, íme, milyen mereven fínomlelkű! A helyett, hogy — ami természetes volna — két kézzel kapna a jó partin, végigjátszat leendő férjével és anyósával egy bonyolalmas komédiát, amíg végül is teljesül kívánsága. De még felfokozottabb lény Boglár Ágnes, aki majd két évtizeden keresztül utasítja vissza Sajgó Andrást (pedig törvénytelen leánya is született tőle), csak azért, mert a legény valaha kételkedni merészelt a becsületében, s mert nyilvánosan meg is alázta. Milyen hosszú kérlelés, mennyi fordulat kell hozzá, amíg Boglár Ágnes nagykegyesen beleegyezik, hogy leánya és Andrással való viszonya törvényesíttessék!

A főalakoknál érdekesebbek az epizódfigurák. Különösen a kakaskodó Keszeg Mihálynak és peckes mostohafiának, de még inkább Veréb Jankónak alakja. Jankóban egy elvadult paraszttehetséget, egy ösztönös falusi poétatípust az író ügyesen rajzolt meg.

Lukácsy írói figyelmetlenségére jellemző, hogy a

⁷⁵ Megjelent mint a *Népszínház Műsorának* 1. füzeté.

határozottan és említetten tiszamenti darabban a hősnővel a *Hullámzó Balatont* énekelte. Egyébként a darab a maga széteső szerkesztési módja ellenére is még mindig jobban van megépítve, mint Lukácsy többi szerzeményei.

Lukácsy *Kósza Jutka* c. népszínműve sötétebb színeket használ.⁷⁶

Tárgya egy ártatlanul elítélt ember ártatlanságának kiderítése. Kósza Jutkát kerüli mindenki, mert apját gyilkosság miatt felakasztották. Sok viszontagság után a leány felfedezi az igazi tetteseket s megmenti apja és a maga hírnevét. Férjhez megy egy derék kovácsmesterhez, a két gyilkos pedig összevész s veszedélis közben mindketten a folyóba esnek.

Ebben a kanyargós szövésű és nem sokat érő darabban is akad egypár jól megrajzolt epizódalak. Érdekes jelenség, hogy a hősnőnek nincsen énekszámja. Ne akarjunk azonban ebből a körülményből a népdráma felé való törekvésre következtetést vonni. Eyszerűen színház-személyzeti oka volt a dolognak. A szerep ugyanis komorabb, semhogy Blahánénak „feküdt” volna, ezért Rákosi Szidivel kellett eljátszatni, neki pedig nem volt énekhangja.⁷⁷

Semmivel sem értékesebb, de tárgyánál és irodalmi kapcsolatánál fogva több megbeszélést igényel az *Ágnes*

⁷⁶ *Kósza Jutka* vagy *Az akasztott árvája* cím alatt már 1876. május 28-án színre került a Krisztinavárosi Színkörben. (L. *Fővárosi Lapok*, 1876. máj. 31.) Átdolgozott formában — s mi ezt a formát ismerjük — a Népszínház 1878. júl. 21-én mutatta be. Megjelent a *Népszínház Műsorának* 4. füzeteként.

⁷⁷ Hogy a Krisztinavárosi Színkörben előadott darabban volt-e Kósza Jutkának énekszámja, nem lehet tudni.

asszony c. népszínmű, melyet a Népszínház 1879 febr. 21-én mutatott be.⁷⁸

Hogy a darab viszonyát Arany remekművéhez az olvasó megítélhesse, íme a mese vázlata: Forgó Pál módos parasztgazdának két leánya van: Zsófi és Ágnes, meg egy unokája, Ilon. Zsófi, Cséri Mihály felesége, az özvegy nótáriussal csalja az urát. A férj ezt tudja és már-már italossá lesz bánatában. Ágnes vadóc leány. Meggondolatlanul egy Vérese nevű jószívű, de csúnya, kopasz és himlőhelyes s már nem fiatal parasztembernek nyújtja kezét. Beleszeret azonban Csillancs Pistába, egy jólelkű, derék parasztfiúba, aki meg Ilont szereti. Ágnes felkínálja magát Pistának, de ez visszautasítja. Vérese megtudja felesége bűnös szándékát s (most jönnek az Arany-reminiscenciák!) kést fog magára. Ágnes azt hiszi, hogy meghalt, pedig csak megsebesült. Eszelősségében magát vádolja a gyilkossággal: össze-vissza szaladgál a vérfoltos kendővel, amelyből nem akar kijönni a vér. Beleugrik a vízbe is, de ki mentik. A lelki rázkódtatás visszaadja elméje épségét. Visszatér urához. Mihály is sarkára áll a feleségével szemben, Ilon pedig férjhez megy Csillancs Pistához.

Ez a tökéletlen alkotás, amint e rövid kivonatból is látszik, többszálú történetet hoz a néző elé. Igazi központja nincsen s csak az fogja annyira-amennyire az egyes szálakat össze, hogy a szereplők egymással rokonságban vannak.

Rendkívül bántó a nők érzéki vadulása a férfiak után. A női főszereplők férfimániájának mintegy kísérő aláhúzása akar lenni Terka eselédnek obszcén

⁷⁸ Megjelent mint a *Népszínház Műsorának* 3. füzete.

szaladása az álmos Menyus után, amiről Beöthy Zsolt találóan jegyezte meg, hogy túlmegy „a színpadi tisztesség végső határán is”.⁷⁹

Amit azonban a szerző Arany János remekével elkövetni merészel, az meg az irodalmi tisztesség határán megy túl. A ballada motívumai hihetetlenül kicsavart formában kerülnek színpadra. A vérfoltos kendő — teljesen suta lélektani elhelyeződésben — szinte bosszantó már. Hát még a költemény tragikus megoldásának vizenyős happy endbe való nyomorítása! Az meg a ballada reminiscenciáinak s a Tóth Ede-féle beszéltetési módnak együttes következménye, hogy az eszelős Ágnes rimes ősi nyolcasokat ropogtat, s szabadon idézi a ballada refrainjét.

Lukácsy Sándor Balla Kálmánnal együtt is írt egy népszínművet. Címe: *A zsandár*, színrekerült a Népszínházban 1877 augusztus végén.⁸⁰

Ez a darab a maga szertefutó eselekményével és léha hangjával semmi tekintetben sem jelentékeny munka. Annyi jegyzendő meg róla, hogy mint valami alaphang vonul végig rajta a zsandárság gúnyolása, de nem derül ki világosan, hogy milyen kort akartak a szerzők rajzolni: vajjon az abszolutizmus éveit-e, vagy pedig a rákövetkező korszakot. A népdalok között egy kuplé is akad benne, vagyis megkezdődik a népszínmű gyűlése az operettel.

Sokkal előkelőbb név a magyar népszínműirodalomban Győry Vilmos neve. 1879 november 29-én a Népszínházban bemutatott *Nótás Kata* c. darabja fel-

⁷⁹ *Színműírók és színészek*. 145. l.

⁸⁰ Nyomtatásban nem jelent meg. Sógókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

tűnést keltett nemesebb, irodalmibb törekvésével s méltán érdemelte ki Beöthy Zsolt dícsérő bírálatát.⁸¹

Kincses Varga Tamás nagygazdának fia, Sándor, szereti Boros András csász leányát, Katát. A gazdag paraszt nehezen egyezik bele, hogy fia szegény leányt vegyen feleségül. A házasság mégis létrejönne, ha közbe nem csapna az a gyanú, hogy Katának már gyermeke van. A galibát okozó csöppség azonban nem Katáé, hanem Kincses Varga Tamásnak Julesa leányáé, aki titokban férjhez ment Darvas Péterhez s ez még nem tért haza Boszniából. A további események folyamán azonban ez is megtörténik s mind a két fiatal pár sorsa boldogra fordul.

A darab legnagyobb erénye a benne megnyilvánuló műgond és tiszta irodalmiság, ami az egykorú népszínművekkel szemben — nem számítva természetesen Tóth Ede és Csepreghy műveit — előnyösen különbözteti meg. Baj azonban, hogy a finom ízlésű szerző nem ismeri eléggé a színpadot s a hatás titkait. Vannak megragadó jelenetei, de sűrűek a lassúbb menetű mozzanatok, a kikanyargó indítékok és akadnak egészen félbe-szerbe hagyott fordulatok is. Így pl. a kukoricatörők sztrájkba lépnek Varga Tamás ellen (maga a sztrájk szó nincs említve) s a gazdag paraszt a törvény közbelépésével fenyegeti meg őket, de aztán sem a munkamegszüntetésről, sem a karhatalomról nem esik több szó.

Nyelve emelkedett, a nélkül, hogy eltávolodnék a nép rendes szóhasználatától. Akárhányszor ritmusba is lendül s ebben a tekintetben Győry Vilmos a legjobb

⁸¹ *Színműírók és színészek.* — A darab mint a *Népszínház Műsorának* 7. füzeté jelent meg.

Tóth Ede-tanítványnak mutatkozik. Íme két példa (a prózai sorok versekké tördelve):

Julcsa: Váltig vígasztaltam, — váltig nyugtatgattam! —
Csak a fejét rázta...

...Hajh, nincs ahhoz erő — nincs arra bátorság!
Hagytam menni — a napokat,
Csak sírtam meg — imádkoztam.
Egyet kértem — az egektől,
Temessenek oda — édesanyám mellé.

(I. felv. 11. jel.)

Varga Tamás: Virágos ereszem, — koszorús tornácom!
Szedjétek le — jó legények,
Mit [a] házamra — fűztetek.
Zöld levelek helyett, — virágfüzér helyett,
Fekete gyászfátyolt — borítsatok rája.
Halott van itt, halott; — megölt becsületem.

(III. felv. 6. jel.)

Györy Vilmos második népszínműve, *Az öreg béres*, 1881 december 16-án került színre, szóval kiesik abból az évkörből, amelyet vizsgálunk, annyi azonban legyen itt róla megemlítve, hogy nagyjában ugyanazokat a jelességeket és hibákat mutatja, mint a *Nótás Kata*. Az érzelmesebb helyeken ütemekre tördelhető beszéd e darabnak is említésreméltó sajátsága.⁸²

Ennek az évkörnek van még egy sereg népszínműve, amely többé-kevésbé *A falu rossza* típushoz tartozik. Azt a mértéket azonban nem üt meg, hogy részletesebben foglalkozunk velük.

O d r y. Leheltől 1875 július 4-én hozta színre a

⁸² *Az öreg béres* nyomtatásban megjelent a *Népszínház Műsora* 11. füzeteként.

Krisztinavárosi Színkör *A fehér pávát*.⁸³ Hősnője, a megőrült és azután kigyógyult Ilona, Szigligeti Cigányabeli Rózsának hatását mutatja. A darabot Odry 1877-ben *Piros Panna* címen átdolgozta.⁸⁴ Ugyancsak Odry Leheltől a Krisztinavárosi Színkör 1877 jún. 7-én színrehozta a *Virágasszony leánya* c. népszínművet.

M á t r a y B. Bélának a székely népeletből merített *Koncsag Lajkója* a Népszínház deszkáin 1876 aug. 25-én akkorát bukott, hogy csak még egyetlenegyszer lehetett ismételni.⁸⁵ Ugyane szerző *Kis ördöge* a kolozsvári 1000 forintos pályázaton 1876-ban elismerést nyert.⁸⁶

Az 1876-os kolozsvári pályázaton futott, de díjat nem nyert H a r a y Viktor *Kígyó Katija* is. Mindamellet a kolozsvári színház színrehozta még ugyanazon esztendőben, dec. 10-én.⁸⁷

E c s e d y Kálmán zűrzavaros meséjű *A csárda romja* c. népszínműve 1877 nov. 9-én bukott meg a Népszínházban.⁸⁸ Egyetlen említésreméltó saját-sága, hogy nyelvében ugyanaz a ritmikus dikióra való törekvés mutatkozik, mint *A falu rosszában*.⁸⁹

⁸³ *Vasárnapi Ujság*, 1875., 28. sz. Megjelent a szerzőnek *Az életből és a színpadról* c. kétkötetes munkájában.

⁸⁴ Megjelent a *Népszínház Műsorának* 8. füzeteként.

⁸⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1876., 36. sz., — *Nemzeti Hírlap*, 1876. aug. 26., — *Fővárosi Lapok*, 1876. aug. 27.

⁸⁶ *Magyar Színművészeti Lexikon*.

⁸⁷ *Kelet*, 1876. dec. 10. és dec. 12., — *Magyar Polgár*, 1876. dec. 10. és dec. 12.

⁸⁸ Nyomtatásban nem jelent meg. Sűgőkönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

⁸⁹ Pl. Trézsi: „Nem marasztalóra | szól a szava hozzám.
De hiszen a helyre | hova kívánkoznám; | ölelő keblére, | sze-

Csodálatos, hogy ezt a nagyon gyöngé művet a Népszínház pályázatán Tóth Ede *Tolonca* mellett dícsérettel emelte ki a bíráló-bizottság jelentése.⁹⁰

Az 1877-es év termése még Vay Sándor gróf *Virág Sándora* is. Bemutatta Krecsányi Ignác társulata 1877-ben Miskolcon.⁹¹ — S ugyanebben az évadban játszották több vidéki társulatban Bethlenfalvy Istvántól az *Aranyos Pista, a puszták királya* című népszínművet.⁹²

Palotás Fausztintól, a szegedi népelet eleven szemű megfigyelőjétől 1877-ben Szeged és Győr bemutatja a kolozsvári népszínműpályázaton elismerésre méltatott *Tálto* c. népszínművet. A darab egyik szereplője, a Tóni gyerek nagyon hasonlít *A kintornás család* molnárinasához.⁹³

Az 1878-as esztendő igen termékeny népszínművekben. Ekkor került vidéken színpadra Follinusz Aurélnak a Népszínház pályázatán dícsérettel

rető ölébe | csókos ajkára | hasztalan is hívna. | Az a hely már másé, | más tart arra számot, | az én osztályrészem | a keserű bánat“. (III. felv., 3. jel.)

⁹⁰ *Nemzeti Hirlap*, 1875. dec. 1.

⁹¹ Krecsányi Ignác: *Régi dolgok régi színészekről*. Temesvár, 1914. (*Visszaemlékezés egy nyugalmazott színművészre* c. fejezetben.)

⁹² Koltai Virgil: *Győr színészete*. II. rész. 192. l. Győr, 1890.

⁹³ *Győri Közlöny*, 1877. dec. 28., — Koltai Virgil i. m. II. rész, 195. l. — A darabot a Krisztinavárosi Színkör is játszotta a köv. évben. — Palotás Fausztintól ezekben az években még két népszínművet mutattak be: *A falu legszebb legényét* (Szeged, 1878. L. *Szegedi Híradó*, 1878., jan. 28.) és *A csősz unokáját* (Szeged, 1879. L. Színyei: *Magyar írók*.).

kapott *A svihákja*,⁹⁴ ekkor keletkezett Molnár Gyula *Babos kendője*,⁹⁵ ekkor mutatta be a kassai színház L ad o m é r s z k y Gyulától *A véres pénzt*⁹⁶ s ekkor került színpadra Palotás Fausztin már említett darabja: *A falu legszebb legénye*.

Balog Imre *Pelbárt Julcsája* némi kavarodást okozott Debrecen városában. Az ottani színtársulat már készült előadni, amikor a polgármester megtiltotta az előadást azzal az indokolással, hogy debreceni polgáresaládok nevei szerepelnek benne. Lehet, hogy valóban ez volt a hivatalos tilalom oka, de lehet az is, hogy a politikai célzások (Tisza Kálmán stb.) nem tették kívánatosá az előadást.⁹⁷ Ránk nézve a színműnek az az érdekessége, hogy a szerző híven utánozza benne a debreceni nyelvjárást s hogy párbeszédeiben olyan merész parasztosságokig megy el, ameddig egyetlen másik e korbéli magyar író sem.

A tájszerűség terjedni kezdő szokására jellemző W. Cs a t h Somának *A „Jött-ment”* c. Kolozsvár környékén játszódó népszínműve is.⁹⁸

1879 febr. 9-én mutatta be a Népszínház V a r g a Jánosnak *A bácskai rezervisták* c. népszínművét.⁹⁹

⁹⁴ *Magyar Színművészeti Lexikon* és Szinnyei: *Magyar írók*.

⁹⁵ *Magyar Színművészeti Lexikon* és Szinnyei *Magyar írókja*.

⁹⁶ Január 10-én. Zenéjét ifj. Bokor József szerezte. L. *Magyar Színművészeti Lexikon* és Szinnyei József: *Magyar írók*.

⁹⁷ L. a nyomtatásban (Debrecen, 1878.) megjelent darab bevezetését.

⁹⁸ Megjelent Kolozsvárt 1878-ban.

⁹⁹ Nyomtatásban nem jelent meg. Sógókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában. — V. ö. *Vasárnapi Ujság*, 1879., 6. sz.

Cselekménye az éppen lefolyt boszniai okkupációs hadjárat idején játszik. Népdaok mellett van benne kupléénekzés is.

Az 1879-es esztendő népszínmf-terméséből még ide tartozik két, vidéken bemutatott darab. Az egyik Palotay Andortól *A pletyka-pad*,¹⁰⁰ a másik Bényei Istvántól a Kolozsvárott pályázott és díszetert nyert *Nonka*.¹⁰¹

E mellett a már tipikussá váló népszínmf-forma mellett akadnak ennek a pár évnék népszínmf-i termésében olyan jelenségek is, amelyek vagy a mutratnak még, vagy pedig némi változatosságot akarnak vinni a mf-fajba Tóth Ede és Csepreghy mintáival szemben.

Hogy a parasztokkal vegyes úri személyzetű, vagyis a *félíg népies népszínmf* nem vész ki egyszerre, az természetes, ha megondoljuk, hogy Szigligeti Ede még él és működik. Tőle hozza színre a Népszínház 1877 január 4-én a *Kényes Bertókot*.¹⁰²

Ez a háromfelvonásos népszínmf Szigligetinek kevésbé emlegetett munkái közé tartozik. Hőse Hontvári Bertók, egy elszegényedett „közbirtokos“ fia, aki, hogy megélhessen és hogy szülein segíthessen, beáll lakatoslegénynek. Egy darabig Bécsben dolgozik, s egy

¹⁰⁰ A kolozsvári előadásról: *Kelet*, 1879. nov. 1. és 1880. febr. 15., — a győri előadásról: Koltai Virgil i. m. II. r. 199. l.

¹⁰¹ Játszották 1879. nov. 16. Kecskeméten. L. *Magyar Színmfvészeti Lexikon* és Szinnyei József: *Magyar írók*, 31. l.

¹⁰² Nyomatásban nem jelent meg. Sógópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

sztrájk alkalmával a munkások bosszújától megmenti magyar származású kenyéradóját. Ezért a gyáros leánya, Mari, akit Bertók személyesen nem ismer, a fiú után Magyarországra jön, hogy felesége legyen. Jövendőbelijét azonban ki akarja próbálni, s szobalányát adja ki a gyáros leányának, magát pedig szobalánynak. Bertóknak — a régi vígjáték-recept szerint — persze Mari tetszik meg. A leányt ez boldoggá teszi, azonban fordulat áll be: Bertókot magyar rokonai — csupa elszegényedett, hétszilvafás nemes — mesterember volta miatt nem akarják megismerni. Bertókban feltámad a gőg, s hogy csak azért is megint gazdaggá legyen, a gyáros leányának vélt szobalány kezét kéri meg. A szobalány igent mond, s készülnek az esküvőre. Bertókot hirtelen elkapja a gazdagság mámora, szórni kezdi a pénzt, míg Mari tapintata és ügyessége észre nem téríti; szíve is megszólal, s visszatér a szegénynek vélt Marihoz, aki persze boldogan lesz a felesége.

A darab ötletes és, mint Szigligeti alkotásai rendszert, igen fordultatos. Bertók hirtelen való megbolondulása azonban nincsen eléggé indokolva. Általában az egésznek szövésében van valami operettszerű s nem lehetetlen, hogy Szigligeti ebben a darabjában kereste is az operettformát.¹⁰³

Kortörténeti szempontból érdekes, hogy erős éle van a magyar köznemesi osztály ellen, amely elszegényedett, de azért uraskodni akar s a munkától irtózik. Maróan gúnyos az a jelenete, amikor az öreg Hontvári megveszi barátjának, Borsodinak házát és az ősök

¹⁰³ Az előadás számára feltűnő sok népdalt és vaudeville-szerű énekszámot tettek bele. (*Fővárosi Lapok*, 1877. jan. 6.)

képeiért is árat kínál, mert adó és vevő egymásnak távoli rokonai lévén, azok a Hontvári-családnak is ősei. Borsodi jól felszámítja a képek árát, pedig nincs is közülük a familiához: Egerben vette őket egy árverésen.¹⁰⁴

Ezt a félig népies jelleget mutatja ifj. Ábrányi Kornél népszínműve is, amely *A kis gróf szerelme* címmel a Népszínházban 1877. augusztus 10-én került bemutatásra.¹⁰⁵

A darab bonyodalma a körül forog, hogy egy

¹⁰⁴ Ime a jelenet:

Borsodi: Jó reggelt! Mit csinál, bátyám? — *Hontvári*: A családi képeket raggatjuk fel, a padláson találtam. — *Borsodi*: De azok nem járnak ám a házzal. — *Hontvári*: Már öcsém, mi azt mondjuk: hogy adod? megvesszük; vagyis visszaváltjuk tőled ezt az ősi kastélyt mindenestől. Nem úgy volt-e az alku? — *Borsodi*: De még a ház sincs kifizetve. — *Hontvári*: Egy hét múlva megkapod; a lakodalom után fizetünk. — *Borsodi*: Aztán ezek az én őseim. — *Hontvári*: De minthogy távoli rokonok vagyunk, a miénk is. — *Borsodi* (félre): Egerben vettem egy árverésen. — *Hontvári*: (A képeken jártatva szemeit) Istenem, Istenem, milyen jól esik, hogy így együtt látjuk az egész familiát. — *Borsodi*: Már engedjen meg, bátyám, nálam minden eladó, de őseimet nem adom, — mindjárt le is szedetem (indul). — *Hontvári* (megfogja): Ne szelelj! Hogy adod? — *Borsodi*: Öszvesen vagy egyenként? — *Hontvári*: Kerekszámban. — *Borsodi*: Fejenként tíz forint, öszvesen kétszáz forint. — *Hontvári*: Te bolond, hiszen mindössze tizenkét darab. — *Borsodi*: Igen, de fejenként ezt az egyet sem adom kétszázon alul, ezzel a kipedrett bajusszal... ez a legelső Hontvári; ez előtt már csak Ádám apánk van. — *Hontvári* (mélyen meghajtja magát a kép előtt): Nem is tudtam! Megadjuk a kétszáz forintot. (II. felvonás 1. jelenet.)

¹⁰⁵ Nyomtatásban nem jelent meg. Sógókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

fiatal gróf egy parasztember feleségének udvarol. El szeretné csavarni a fejét, majd pedig, mikor a férj hirtelen meghal, el akarja venni feleségül. Az asszony azonban régi szeretőjéé, Balog Bandié lesz.

Ebben a népszínműben vannak motívumok, amelyek a *Csikósra*, s vannak, amelyek *A falu rosszára* emlékeztetnek. Amikor az elhagyott szerelmes legény megzavarja a kézfogót, Tóth Ede darabjának I. felvonása jut eszünkbe. Hamis Kata meg mintha Finum Rózsának lenne — egy fokkal műveltebb — párja. („Itthagynom ezt a pletykafészket és beállok a theátrumhoz.“ II. felv. 10. jel.) Az úri rendbéli szereplők legyeskedése a parasztasszony körül pedig nyilván a *Csikós* hatására megy vissza.

Technikája egészen más, mint Tóth Edéé. Itt alig van felesleges jelenet, de az egész nagyon is „sachlich“ ahhoz, hogy olyan életszerű benyomást kelthetne, mint Tóth Ede darabjai.

A szociális eszméknek színpadra kívánczására jellemző az a jelenet, amikor a nekibúsult Bandit a kocsmban szegénylegények biztatják, hogy álljon közejük.¹⁰⁶

Technikai szempontból megemlítésre méltó, hogy

¹⁰⁶ *Kajsza Páló*: Csapj fel közénk, Bandi, a sors is azt akarja.

Bandi: Közétek? akasztófavirágnak?

Kajsza: Nem jól mondom ezt Bandi. A mi célunk nagy és szent! Istápolni a szegényeket, elpusztítani a földről a rab-szolgaságot, behozni az egyenlőséget... ha minden szegény ördög összeállna, akkor nem vón ezen a világon több szegénység! De egymás ellen áskálódunk valamennyien, azért győznek rajtunk a gazdagok. (II. felv., 5. jelenet.)

a szerző alig él az abban a korban olyan nagyon alkalmazott monológ- és félreszólás eszközével.¹⁰⁷

Külön csoportot alkotnak azok a népszínművek, amelyek nem a paraszti osztály köréből merítik tárgyukat, hanem az iparososztályból. Mivel nem is falun játszódnak, hanem valamelyik kisebb vagy nagyobb városban, nevezhetjük őket *városi népszínműveknek*.

Mindjárt *A falu rossza* évében, 1875 októberének második felében,¹⁰⁸ került a Népszínház színpadára Tóth Kálmántól *Az ördög párnája*.

Schwarz asztalosmester és Weiss szíjártómester egy portán laknak. Mindegyiknek van egy-egy fia és egy-egy leánya. Ezek persze szerelmesek egymásba. A család egy darabig munkás, dolgoz életet él. Közéjük vetődik azonban Siczki Lojzi, valami henye úrféles megkötyagósítja őket az uras élet csábjainak kiszínezésével. Felhagynak hát a mesterséggel. De az öregek a semmittevéstől hamar megunatkoznak, a fiúk pedig a dorbézolások következtében mindenféle kellemetlenségbe bonyolódnak a hatóságokkal. Végül is visszatérnek a munkásélethez és búcsút mondanak a henyeségnek, az ördög párnájának. A két pár természetesen összekeverül.

A darab — bár szerzője határozottan népszínműnek nevezi — egyetlen parasztszereplőt sem hoz színre. A történet helye is egy vidéki város.

¹⁰⁷ Ezek közé a félig népies népszínművek közé sorozható még Vahot Imrének régies nyelvű és technikájú darabja is: *A falu szépe vagy Egy magyar zsidó család*. [1878.] (Nemzeti Múzeum kéziratára: 1956. Quart. Hung.) Nincs róla adat, hogy színpadra került-e.

¹⁰⁸ Megjelent a *Népszínház Műsorának* 5. füzeteként.

Technikai tekintetben érdekes, hogy a két szerelmes párnak és a két öregnek minden tette és mondása szinte mértani párhuzamba van egymással állítva. Ez eleinte nagyon kedves, sőt kecses, de később unalmassá válik. A naív és egyszerű történet egyébként elég frissen gördül.

Az énekek között említésre érdemes a következő:

Csók, csók, csók,	Kar, kar, kar!
Jaj de édes csók!	Jaj de édes kar!
Jaj de édes, mikor pattan!	Jaj de édes az ölelés,
Jaj de édes, mikor csattan,	Soká tart, de mégis kevés,
Csók, csók, csók!	Kar, kar, kar,
Jaj de édes csók!	Jaj de édes kar!

Szív, szív, szív,
 Jaj de édes szív!
 Jaj de édes, mikor dobog,
 Dibeg-dobog, csak úgy lobog,
 Szív, szív, szív,
 Jaj de édes szív! (I. felv. 2. jel.)

Ez a dal nyilván Vörösmarty *Haj, száj, szem*, című bájos költeményének hatása alatt keletkezett.

Lukácsy Sándornak *A csirkefogója* már nem is városi, hanem fővárosi népszínmű.¹⁰⁹ A darab cselekménye egy külvárosi ház udvarában játszódik. Szereplői a főváros kültelki iparosságából állanak ki. Szeretehulló szerkezetű, mint általában Lukácsy da-

¹⁰⁹ Bemutatta a Népszínház 1878. febr. 1-én. (*Nemzeti Hírlap*, 1878. febr. 2., *Vasárnapi Ujság*, 1878. 6. sz.) Nyomtatásban nem jelent meg. Sógópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában. Két előadás után letűnt a színpadról. — 1888. júl. 19-én a Krisztinavárosi Színkör újra kísérletezett vele, de siker nélkül. (*Pesti Hírlap*, 1888. júl. 18. és 20.)

rabjai. Egy-egy jelenete ninesen élet híján, de a sokféle motívum fárasztóvá teszi. Érdekes, hogy bár egyetlen népies szereplője sem akad, a szereplők csupa népdalféle nótát énekelnek: véletlenül sem kerül az ajkukra városi dal.

Palinak, a derék csirkefogónak alakja, mintha afféle városi Veréb Jankó akarna lenni, azzal a különbséggel, hogy Pali végül is szerelmeséhez jut.

A népszínmf külön csoportját alkotják a *történeti népszínmfűvek*. A kiegyezés előtti korszakban is volt ilyesfajta kísérlet. Tóth Kálmán *Dobó Katicájának* (1861) és Szigligeti Ede *Háromszéki leányainak* (1862) többszöri felújítása ösztönözhetette az újabb népszínmfírók egyikét-másikát, hogy dalos-táncos eseményüket történeti környezetbe helyezték.

Szigeti Józsefnek az 1873-as népszínmf-pályázaton feltűnt darabja, *Mátyás király első kalandja*, 1875 május 14-én — pár hónappal *A falurossza* nagy sikere után — került bemutatásra a Nemzeti Színházban. A darab nyomtatásban nem jelent meg, sűgőkönyve sem található sehol, ezért, hogy annyira-amenynyire fogalmat alkothassunk róla, az egykorú bírálatokra vagyunk utalva. A *Vasárnapi Ujság* szerint egyes valami: egyik része népszínmf, a második része történeti vígjáték, a harmadik meg bohózat. Szépfaludy Ö. F. a *Reformban* azt mondja róla: „Az új népszínmf népszínmfűnek is csak annyiban az, amennyiben énekelnek benne, hol okkal, hol ok nélkül.“ A *Hon* kritikusa megállapítja, hogy a mf darabos, kidolgozása gondatlan. Szerinte inkább történeti vígjátéknek lehetne minősíteni, mert az még nem tesz darabot népszínmfűvé, hogy dalolnak benne. Az *Ellenőr* szerint

„nem emelkedik a szerző legjobb műveinek színvonalára, de a népies dráma így is megbecsülendő gyarapodást nyer benne“. Ez a lap azt is elmondja, hogy Mátyás királynak és Szilágyi Mihálynak összekülönbözéséről, a világozi fogságról és szabadulásról szól.¹¹⁰

A darab tehát a népszínműnek kevés ismertetőjegyét viselhette magán, mégis foglalkoznunk kellett vele, mert népszínmű-pályázaton tűnt fel, s arra mutat, hogy még ebben az időben is akadtak egyesek, akik hajoltak a népszínmű megjelölésnek ama bizonyos régibb értelmezése felé, amikor ez a szó *népszerű* drámát akart jelenteni.

A bonyi Lajos Ambruzs bácsijának meséje a Bach-korszakban játszik, egy felföldi város szélén.¹¹¹ Sukiné, jómódú özvegy, nagy családjával együtt régóta várja haza a honvéd szolgálata miatt szökésben levő legidősebb fiát, Ambruzst. Éppen szüret van, amikor egy ilyen nevű vándorló legény keveredik közéjük, kiről bizonyos egyező adatok alapján azt hiszik, hogy ő a várva-várt fiú. Ambruzs nem cáfolja meg ezt a hiedelmüket, mert a család legfiatalabb tagjába, Jucikába beleszeretett és ott akar maradni. Csalási szándéka azonban ninesen, mert éppen az ő útitársa az igazi Ambruzs, aki hosszú bujdosás után szintén hazatért. A bonyodalmat az okozza, hogy Treszák Vendel, főnökségi tollnok is szerelmes Juciba és feleségül

¹¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1875. 21. sz. — *Reform*, 1875. máj. 16. — *A Hon*, 1875. máj. 15. — *Ellenőr*, 1875. máj. 15. — V. ö. Perényi József: *Szigeti József*. Irodalomtörténet. 0000. évf. — Hoffmann István: *Szigeti József*. Bp., 1934., 47—48. l.

¹¹¹ Bemutatta a Népszínház 1878. márc. 1-én. (*Vasárnapi Ujság*, 1878. 10. sz.) Nyomtatásban nem jelent meg. Sógókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

akarja venni. A leánynak persze nem ő kell, hanem Ambruzs. Közben megérkezik az igazi Ambruzs is, az ál-Ambruzs pedig bevallja, hogy miért adta ki magát az igazinak. Közben Jucika visszautasítja Treszákot, mire ez bosszúból a hazaérkezett fiút letartóztatja. Igen ám, de az igazi helyett az ál-Ambruzs fogatja el magát, amit bátorsággal tehet, mert ő szabadságolt katona. A végfordulatot aztán az okozza, hogy az igazi Ambruzssal egy Hana nevű cseh asszony is érkezett, még pedig hat gyermekével együtt s kisül, hogy a nő Treszáknek felesége, akitől a jómadár megszökött s most, íme, második házasságot akar kötni. Persze, minden jóvégre fordul: Jucika az ál-Ambruzs felesége lesz, Treszák pedig megsejyenyülten tér vissza hites feleségéhez.

A darab elég ötletesen indul, de azután a korabeli színpadi művek gyakori hibájába esik: fordulatokkal kelleténél tömöttebbé válik. S még hozzá ezek a fordulatok részben erőszakoltak, részben feleslegesek. Személyeit, hangját illetőleg teljesen népies.

Ugyancsak az 1878-i évben mutatott be a Népszínház egy másik történeti népszínművet is V a r g a J á n o s tól: *A malom alatt* címűt.¹¹²

Meséje az 1831-i nagy kolera-lázadás idején játszik a Dunántúl. Úri és paraszt szereplők vegyesen fordulnak elő benne. A történet menetét homályossá teszi a sok zavaros motívum keveréke. Egy-két népies alakja azonban elég jól van rajzolva.

Ennek a kornak történeti népszínművei közé tar-

¹¹² Szept. 13-án. L. *Pesti Napló*, 1878. szept. 14. és *A Hon*, 1878. szept. 14. Nyomtatásban nem jelent meg. Sógókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

toznak még Margitay Dezső *Cserebogara*, Abonyi Lajostól *Panna asszony leánya* és Csepreghy Ferenecnek Jókai után dolgozott *Két menyegzője*. Ezekről a darabokról már más helyütt szólottunk.

A később annyira divatosá váló nemzetiségi népszínművek ebben az évkörben előfutárja: Moldován Gergely *Szép Ilánáját*. Bemutatta a kolozsvári színház 1879. szeptember 14-én. Célzata a magyar-román testvériség propagálása volt.¹¹³

A darabról a kolozsvári *Kelet* 1879. szept. 16-i száma megállapítja, hogy a szerző nem ismeri a színpadi hatás titkait. A jelenetek lazán fűződnek egymáshoz. Motívumai mind megvannak eddigi magyar tárgyú népszínműveinkben is. Érdeme az írónak, hogy új elemet vitt a magyar népszínműbe, a nemzetiséget. Eddig csak egy-egy idegen alak fordult elő népszínműveinkben. Érdeme a nemes irányzat is: olyan falut mutat be, ahol magyar és román vegyest együtt lakik. A darabot Molnár György igen jól rendezte.

Van azonban ezekből az évekből egy-két *népdráma*-kísérletünk is, amelyek úgy tekinthetők, mint halkhangú folytatásai *A falu rosszával* háttérbe szorított effajta próbálkozásoknak.

K. Papp Miklós erdélyi író két darabot is ír e nemben. *Judith asszonyát* a kolozsvári Nemzeti Szín-

¹¹³ *Magyar Polgár*, 1879. szept. 15. — Szász Károly: *Molnár György Kolozsvárott*. Budapesti Szemle, 1930. dec. — A darabot szerzője később átdolgozta. Nyomtatásban azonban nem jelent meg. Sógókönyvét sem ismerem.

ház 1876. február 23-án mutatta be. A színlap így jelzi műfaját: népdráma dalokkal.¹¹⁴

A darabról csak az egykorú bírálatokból tudunk magunknak némi fogalmat alkotni. Úgy látszik, hogy *A betyár kendője* típusához tartozott: népdráma akart lenni, de a dalt még alkalmazta. Főszereplője egy házasságtörő asszony volt, aki tiltott szenvedélye által bűnre ragadtatja magát: meg akarja gyilkolni férjét, de helyette a szeretőjét lövi le. E miatt börtönbe kerül, leüli a kiszabott tíz esztendőt, aztán visszatér az őt megbocsátóan keblére ölelő férjéhez.¹¹⁵

K. Papp Miklós másik darabját, *Az ördög bibliáját*, a Népszínház mutatta be 1879. január 24-én. Hatása nem volt: két előadás után lekerült a műsorról.¹¹⁶

A darab jó módú iparos-környezetben játszik s egyetlen parasztszereplője sincsen. Főalakja egy kártyás asztaloslegény, aki szenvedélyével tönkreteszi családját, elzúllik, majd, hogy felesége boldogságának útjába ne álljon, főbelövi magát, az asszony pedig férjéhez megy egy derék emberhez, aki már régóta szereti.

A darab felfogása nyilván a naturalista drámák

¹¹⁴ Hogy megjelent-e nyomtatásban, nem tudom. Színyyei csak ennyit mond róla: ma is repertoár-darabja a vidéki színpadoknak. Egyetlen könyvtárban sem találtam, pedig K. Papp Miklós másik darabjának, *Az ördög bibliájának* borítéklapja mint megjelent művet hirdeti, s műfaját így határozza meg: népszínmű dalokkal.

¹¹⁵ L. Hegedüs Loránt bírálatát a *Magyar Polgár*, 1878. febr. 26. számában, s a *Kelet*, 1878. febr. 22. és 26. számait,

¹¹⁶ Megjelent Kolozsvárott 1879-ben. Műfaját így határozza meg a szerző: népdráma dalokkal. Egy példánya megvan a Nemzeti Színház könyvtárában. — A népszínházi előadásról l. többek közt a *Vasárnapi Ujság*, 1879. évf. 5. számát.

hatását mutatja, annak ellenére, hogy öles monológok és sűrű félrék fordulnak elő benne. Az is a korabeli naturalista színdarabok befolyására mutat, hogy az előadott történet hosszú időt ölel fel: az első és második felvonás között hat, a harmadik és negyedik felvonás között pedig egy esztendő telik el. A hetvenes-nyolevanas évek naturalista írói szerették ezt az epikus előadásra emlékeztető nagy időátfogást átvinni a színpadra is. (Zola színművei.) Dalt a szerző csak egyet közöl, de több énekalkalmat jelez. A korabeli népszínműveknek többször jelentkező sajátága, hogy egy-két helyen a színpadi történést a zenekar muzsikájával festi alá. Meséje sovány. Valamelyes környezetrajz csak a III. felvonásban fordul elő, amikor a hamis kártyások kávéházát mutatja be a szerző. Úgy látszik, a színpadi gyakorlatlanságok okozták, hogy a közönségre nem tett hatást, jobban mondva az író szándékával ellenkezőt: inkább nevettek rajta, semmint a szomorú fordulatokon megilletődést éreztek volna.¹¹⁷

Ezek közé a próbálkozások közé sorolható G a b á n y i Árpádnak *Munkácsi rabok* c. négyfelvonásos színműve is, melyben bár szintén fordultak elő dalok, mégis hangjának komorsága s kivált utolsó felvonásainak megrázó fordulatai miatt közel eshetett a népdrámához. A kolozsvári nyári színház mutatta be 1879. aug. 31-én.¹¹⁸

Népdráma-kísérlet S z i g e t i Józsefnek *A nagyralátója* is. A Nemzeti Színház 1879. november 9-én

¹¹⁷ *Pesti Napló*, 1879. jan. 25. — *Fővárosi Lapok*, 1879. jan. 26.

¹¹⁸ Nyomtatásban nem jelent meg. Az előadásról l. *Magyar Polgár*, 1879. aug. 30., 31., szept. 2.

mutatta be, majd átdolgozott formában újra színrehozta 1881 tavaszán.¹¹⁹

Ennek a négyfelvonásos „népies színmű”-nek hőse, Kádas Mihály módos parasztember, nagy vagyont örököl prépost nagybátyja után. Elkapja a gazdagság mámora s nagyúri módon akar élni. Hiába inti felesége, Klára és régi hű mindenese, Ferenc, ő két szélhámos úrfira, Ferire és Bélára hallgat, akik kihasználják a maguk céljaira. Felcsalják Pestre s ráveszik, hogy leányát, Julesát, ne adja fogadott fiához, Bandihoz. Kádas megígéri, hogy a leány Béláé lesz. Az öreg nagy családi háborúság után elhagyja feleségét s leányával, Julissal, a fővárosba költözik. A két úrfi pazarló mulatságokba vonja Kádast, majd pedig ellopja egész vagyonát. Kádas megtörve megy haza, ahol felesége megbocsát neki, s miután a rendőrség a két gazembert elcsípi s a pénz egynéhány forint híján megtérül, az öreg visszatér régi életéhez s lánya Bandi felesége lesz.

A darab meglehetősen elnyújtott, de sok alkalmat ad az előadóknak a hatásos játékra. A színész Szigeti általában igen jó szerepeket tudott írni. Kádas alakját magára szabta.¹²⁰ Ferencben, a hű, szókimondó mindenesben (Ujházy játszotta) és Kóbi kiesit hóbertos, de jószívű zsidógyerek-alakjában, (Vízvári-szerep)

¹¹⁹ *A Hon*, 1879. nov. 10. — *Vasárnapi Ujság*, 1879. 13. és 46. sz. — Nyomtatásban nem jelent meg. Sógókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

¹²⁰ Annál különösebben hat Beöthy Zsolt megjegyzése: „Kádas Mihály egész valója ellenkezik a magyar paraszt természetével...” *Színműírók és színészek*. — A darabot Bayer József nagyon leszólja: *Szigeti József drámái*. (Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. Bevezetés.)

mintha Csiky Gergely egyes szereptípusainak előképei mutatkoznának.

A darabot a szerző népies színműnek nevezi, megkülönböztetésül a népszínművel szemben. Még jobban nevezhetne volna népdramának. Hiszen egészen határozottan és következetesen reális hangot üt meg benne, az összeütközések erősek s az éneket és táncot mellözi.¹²¹

Teljesen különálló helyet foglal el ennek a kornak népszínművei között Nyirő Sándornak *Fütyty* című verses népszínműve. 1877-ben jelent meg Nagybányán, de a Népszínház csak 1883 tavaszán mutatta be.¹²²

A négyfelvonásos népszínmű Arany János *Fülemiléjének* színpadra való átdolgozása. A haragos szomszédoknak, Bús Pálnak és Víg Péternek gyermekei szerelmések egymásba s a végén összekerülnek. A történet egybe van kapcsolva a 48-as átalakulással. A negyedik felvonásban a jobbágy-felszabadítás hírért hozzák.

Ez a gyarló munka Arany üde elbeszélését az unalomig elnyújtja. Technikája képtelenül primitív: a legtöbb fontos dolgot monológból tudjuk meg.

Dikeiója — amennyiben itt dikeióról lehet beszélni — verses. A sorok jambikusak és néhol rímben végződnek. De a verselés és rímelés egyként nagyon gyöngé.

¹²¹ Kolozsvárott Bánffy György báró muzsikájával játszották. (L. *Kolozsvár*, 1890. ápr. 2.)

Ványi Ferenc *Magyar Irodalmi Lexikona* említi még Agyagási Károlynak *A néma* c., Marosvásárhelyt többször játszott „zenés parasztdramáját“. (Év?) — Révai Károly vidéken adogatott népszínműveiről Szinnyi és Ványi könyve tesz említést, de címüket egyik sem közli.

¹²² *Vasárnapi Ujság*, 1883., 35. sz. — Dengi János bírálata a *Fővárosi Lapok* 1883. évf. 116. sz.-ban.

Az meg határozottan nevetséges, hogy a szereplők néha szó szerint idéznek Arany költeményéből, Petőfi *Apostol*ából, sőt Aristophanes darabjaiból is. Az átvett verssorokat a szerző filológiai gondossággal jegyzetben mindig megjelöli.

Amint ebből az összeállításból kitetszik, a hetvenes évek második felében is — még Tóth Ede és Csepreghy fellépte után is — akadtak népszínműírók, akik a diadalra jutott népszínműformával szemben más törekvéseket képviselnek. Próbálkozásaikat azonban kevés siker követte. A népszínmű problémája legalább egy időre eldőlt. Eldöntötte Tóth Ede és Csepreghy Ferenc működése.

ALSÓBBFAJÚ DRÁMAI MŰVEK.

Ez a fejezet azokról a színdarabokról akar szólni, amelyeket a poétika alsóbbfajú drámai műveknek nevez, s amelyeknek modern irodalmunkban való történetét az eddigi tudományos vizsgálat igen mostohán részesítette figyelemben.

Pedig a drámai költészet effajta ágai éppen nem mellőzhető jelenségei a fejlődésnek. A ponyvaregényekre vagy a futó népszerűségű fűzfaversekre tekintethet a tudomány bizonyos arisztokrata kicsinyléssel, de a színpadra került, s ott rövidebb-hosszabb életet élt alsóbbfajú műveket okvetlenül észre kell vennie, mert a többi irodalmi ágak alsóbb fajainál ezek sokkal szorosabban kapcsolódnak bele a költészet történeti folytonosságába. Már maga az a körülmény, hogy színpadról, vagyis ugyanarról a helyről, ugyanannak a tömegintézménynek dobogójáról szólanak a közönséghez, ahonnan a drámai költészetnek magasabb megnyilatkozásai, már maga ez is szorosabb kapcsolatot teremthet színdarab és színdarab között, mint aminő egyéb költői fajtáknak alsóbb és felsőbb megnyilatkozásai között fellelhető. A komoly irodalmi szándékú színmű és a pusztán szórakoztatásra készült látványosság nem tudnak egymástól annyira elszigetelődni, mint például a lélektani regény vagy a ponyvaregény. A színpadi termékek között a kölcsönhatás könnyebb

is, gyakoribb is, mint a költészet többi ágainak felsőbb és alsóbb fajai között.

Az efféle színpadi műveknek igazi otthonai természetesen a *nép-színházak*. Itt élnek le több-kevesebb hatással — az utókor ítéletével mitsem törődve — életüket. Legtöbbjüknek szövege sem maradt fenn, s tárgyukat csak egykorú feljegyzésekből tudjuk megállapítani.

I.

Mindjárt a kiegyezés évében — július 28-án — nagy sikert ért el Molnár György Budai Népszínháza a magától az igazgatótól készített *Zrínyi, a költő* című látványossággal. A darab keletkezésére vonatkozólag Rákosi Jenő a következőket beszéli el: „Egy este beállít Molnár (a Kávéforrásba!) azzal, hogy egy nagy-szerű kiállítási darabja van a Krisztinavárosi aréna számára. (Nyaranként t. i. ott játszott a Népszínház társulata!) Óriási látványosság, hatalmas tablók, pompás jelenetek, Bakody — a híres homeopata orvos muzsikusköcske — zenéje stb., stb. Csak egy kis hibája van a darabnak, amin segíteni kellene. Egy az, hogy nincsen benne semmi szerelem, azután az, hogy nincsen benne semmi komikum. Egyébként tökéletes. Világos, hogy mi rögtön vállalkoztunk szerelemre és komikumra egyaránt. Dóczy Lajos vállalta a szerelmet, én vállaltam egy pár komikus jelenet beszövezését.”¹

A darab írói között Kéky Lajos még Bereczik Árpádot is felsorolja,² így hát a Kávéforrás gárdájának legvezetőbb tagjai voltak a szerzők. A Pesti Napló

¹ *Emlékezések*. I. kötet, 17. l.

² *Bereczik Árpád színművei*. V. k. 497. l.

még egy ötödik nevet is említ, Greguss Ágostét, aki a Deli Vid haláláról szóló, s a *Zrinyiász* után készült balladabetétet adta a darabhoz.³ Az előfüggönyt pedig nem kisebb ember festette hozzá, mint a pályája kezdetén álló Munkácsy Mihály.⁴

Tartalmáról nem tudunk többet, mint amit Molnár György mond róla, hogy t. i. a *Zrinyiász* meséjéből ő maga rótta össze, s hogy az egészből a szerb-magyar testvériség politikai célzata csendült ki.⁵ Értéke — Kávéforrás ide, Kávéforrás oda! — nem lehetett semmivel sem több, mint az ilyenféle politikai ízű látványosságoké. Rendezését és kiállítását az egykorú lapok igen dicsérik: „... A csatajelenet nagyszerűsége mindent felülmúl, mit eddig színpadon láttunk. Végtelen hegyek tetején látjuk a harcосok sorát vörös fénnyben küzdeni; a színpadon felállított falak ágyúdörgés közben omlanak le, s a romokon a szerb amazonok jelennek meg, míg másfelől diadalmas szerb és magyar egyesült sereg paizson hozza Zrinyi Miklóst.”⁶

A Budai Népszínháznak következő évi látványossága még *Zrinyit* is felülmúlta. Molnár György nem hiába volt a párizsi Chatelet-színház igazgatójának, Roqueplannak tanítványa, aki pl. *Peking ostromának* előadásakor a Szajna hullámain vezette a színpadra s egész hajórajt vonultatott el a bámuló közönség szeme előtt.⁷ Ő is valami ehhez hasonló szen-

³ *Pesti Napló*, 1867. július 30.

⁴ Molnár György: *Világostól Világosig*. 434. l.

⁵ Molnár György i. m. 433. l.

⁶ *Pesti Napló*, 1867. július 30.

⁷ Árgus: *Heti tárca*. (Roqueplan halálakor.) *Pesti Napló*, 1870. márc. 8.

zációt akart rendezni Budán, de természetesen magyar tárgyú színdarabban. Még pedig mivel a honvédek igen divatosak voltak a kiegyezés táján, — tehát okvetlenül Magyarország függetlenségi harcából kellett a témát meríteni.⁸ Hogy éppen ilyenfajta darab, amely Molnár igényeinek megfelelt volna, nem volt kéznél, azon az élelmes színidirektor nem akadt fenn. Ott volt Roqueplan-nak a Chatelet-színházban 1859-ben bemutatott *Marengo*-ja, mely a maga nagyszerű kiállításával egész Párizst lázba ejtette s melyhez a pénzt — hogy a császárság intézményét népszerűvé tegye — maga III. Napoleon bocsátotta rendelkezésül. Ott volt ez a *Marengo*, amelyet csak hozzá kellett igazítani a magyar szabadságharc történetéhez és személyeihez s minden jó lesz!

Átdolgozóul Molnár György R a j k a i (Fribeisz) Istvánt, ezt a fürge színházi ügynököt választotta, aki derekasan meg is felelt a rábízott feladatnak. Címe ez lett a darabnak: *Bem hadjárata az oroszok ellen és a honvéd hadsereg*. Nemzeti harszánték 4 felvonás-

⁸ Nem volna értelme felsorolni a sok honvéddarabot. Értéktelen fércelmények, amelyeknek semmi hatásuk sem volt a későbbi fejlődésre. Még a legkedvesebb köztük, bár szintén igen naív, V a h o t Imrének *A magyar honvéd vagy Budavár bevétele 1849-ben* c. színműve. (Megjelent, Pest, 1870.) Érdekesebb, hogy a harmadik felvonásban Gyulai Pál *Hadnagy uram* c. kis balladája dramatizált formában fordul elő. — Pusztán cím szerint legyen még megemlítve E g e r v á r i (Potemkin) Ödönnek a Krisztinavárosi Színkörben bemutatott és vidéken is több helyütt játszott *Petőfi*-je (I. *Magyar Színművészeti Lexikon*, Szinnyei: *Magyar írók*, — *Abaúj-Kassai Közlöny*, 1874. jan. 1.), D á l n o k y (Gaál) Gyulának *Itt van Kossuth* c. színműve (1874. — *Magy. Színműv. Lexikon*) és K ö m i v e s Imre Zsidó honvédja (1868. *Magyar Színművészeti Lexikon*).

ban, 13 képben. Írta R. F. I., a Népszínház számára eszményítette és szabadon szcenírozta Molnár.⁹

Ennél nagyobb látványosságban még nem volt része magyar közönségnek. 1868. aug. 24-én került először színre — ismét nem a Lánchíd melletti Népszínházban, hanem a Krisztinavárosi Színkörben. A bámuló publikumot nemcsak a színpadi díszletezés pazarsága lepte meg, hanem Molnárnak az az ötlete is, hogy Szeben bevételekor kinyitotta a színpad hátterét, úgy hogy el lehetett látni egészen a Gellérthegyre, ahol az ágyúzás folyt. Fokozta az érdeklődést, hogy a rengeteg honvédkomparzéria valóságos egykori honvédekből állott, akiket Molnár erre az estére a nagyobb hatás kedvéért szerződtetett.

A darab tartalmáról nem sokat tudunk. Szövege nem maradt fenn. Az egyes képek címét azonban ismerjük: I. kép: A csucsai szoros megvívása. Tél. — II. kép: Szeben bevétele. Éjjel. — III. kép: Bem bevonulása Marosvásárhelyre. Petőfi. — IV. kép: Vö-

⁹ *A Hon*, 1868. aug. 26. — Az előadásról a *Pesti Napló* 1868. aug. 26. számában többek közt ezeket olvassuk: „Láttuk Bemet az életből szakasztva, alakjával, beszédmodorával a derék Várhidi által; láttunk a zsinórpadlásról lehulló hó közt indulni véget érni, nem akaró honvédesapatokat, Világosnak napja óta először ismét vörös zsinóros atillát. Ki csodálná, hogy kigyulladt sok szem, tündökölt sok arc s a színpadról jövő éljenzés harsány visszhangot talált a nézőtérén? Ütegek robogtak át a színpadon, sebes tempóban veszték el a sötét háttérben merész nyargoneok; csatát láttunk oly kézzelfogható hűséggel, mi teljesen igazolja azt a szóbeszédet, hogy sokan, akik itt most comoediáztak, harcoltak egykor a házáért.” — Az előadásról maga Molnár is részletesen ír. I. m. 436—442. l. — Az első héten 14,378 ember nézte meg a darabot. (L. *Magy. Színműv. Lexikon*-ban a *Bem-hadjárata* címszót.)

rőstoronyi ütközet. — Befejezésül: Apotheozis, fellegek között a magyar koronával.¹⁰ Szerepeltek benne az erdélyrészi magyar nemzetiségek is (Jászai Mari egy szász posztószövő leányát játszotta), s természetesen az elmaradhatatlan hazafias zsidó is Spitzig Izsák név alatt.

A darabot Molnár Bécsbe is elvitte; ott 1868. májusában a Lerchenfeldi Thalia-színkörben mutatták be. Az osztrák közönség kedvéért a bécsi halálfejes légiót is szerepeltették a színpadon. Bizonyos ízetlenkedések miatt azonban a császárvárosban nem lehetett a darabot sokszor játszani.¹¹

Egészen más tárgyú és hangulatú darab, de a drámai alsóbb fajú művek közé kell számítanunk Jósika Kálmánnak és Thaly Eleknek *A pesti demimonde* c. háromfelvonásos „társadalmi freskó”-ját. Ezt is a Budai Népszínház mutatta be 1868. március 21-én.¹²

¹⁰ Színlapja a Fővárosi Könyvtárban. A szerző neve itt — nyilván tévesen — R. F. G.-vel jelezve.

¹¹ Molnár i. m. 440—442. l. — Megjegyzendő még, hogy Rajkai darabjával teljesen azonos című látványosságot Benkő Kálmán is írt. Többek közt Győrött került színre az 1868/69. évadban. (L. Benkő Kálmán: *Magyar színvilág*. Budapest, 1873. 43. l. és Koltai Virgil: *Győr színészete*. II. r. 180. l. Győr, 1890.) Az alsóbb drámai műfajok körébe tartozott Rajkai F. Istvánnak még a *Jéggalota* c. színműve is. A Budai Népszínház 1867 folyamán mutatta be. (Molnár i. m. 432. l.). — R—i (Rákosi?) a *Pesti Napló* 1869. nov. 21. sz. ban és Molnár (i. m. 431. s. kv. II.) még egypár hasonlófajú darab címét említi a Budai Népszínház műsorából. A két felborolás nem egyezik meg mindenben, s kritikával használandó.

¹² Nyomtatásban nem jelent meg. Súlykönyve sem maradt fenn.

A demimonde szó éppen úgy, mint Dumas híres darabjában, itt sem félvilági nőt jelent, hanem a társadalomnak azt a bizonyos rétegét, amely az igazán úri és comme il faut társaságokba nem tud bejutni, csak a társas életnek kerületén mozog. Mint a francia demimonde-ról Dumas mondja: „úszó szigetként lebeg Párizs óceánján“.

Jósika és Thaly műve több tekintetben a bécsi Localstückök hatását — Berg és Langer műveinek befolyását mutatja. Errefelé utal a külvárosi élet rajza s az a szerkezeti sajátság, hogy a dráma nem felvonásokra, hanem lazábban szövött képekre tagolódik.

Tartalmát az egyik lap a következőképen mondja el: „Hamarosné, egy menekült honvédezredes hátrahagyott felesége, régi viszonyban él Grollstein uzorással. De e mellett hűtlenkedik is. Grollstein ezen felbosszankodik s követeli tőle, hogy egy idő lefolyta alatt 10.000 forintot fizessen ki, különben bizonyos levél által a fenyítő törvényszék kezébe juttatja. Hamarosné más úton nem tud magának oly összeget szerezni, minthogy leányát egy Rücski nevű „gavallér“ kezére játssza, ki a szép nő kedvéért minden áldozatra kész. S hogyan adja kezébe! Jellemtelen, haszontalan fickók és filkók mulatnak együtt a zöldben s az anya odaviszi a dorbézoló tömeg közé a lányát. A lány azonban a Dunába ugrik. Kimentik s ezalatt a véletlen meghozta atyját is Kaliforniából. Ő közbelép s a függöny legördül, miután az erényes leány — mint természetes — főkötőt kap koronául.“¹³

Az írók mozgalmas képet rajzoltak a pesti kioskleletről, a nasivasi játékról, a biztosító társaságok mű-

¹³ *Fővárosi Lapok*, 1868. márc. 24. — V. ö. még *Hazánk*, 1868. márc. 24., *Pesti Napló*, 1868. márc. 24.

ködéséről stb. Ecsetjüket azonban „az utca sarába” mártották s alakjaiknak legnagyobb részét gazemberek közül válogatták össze. Az egyik alapos kritikus megszámolta, hogy a huszonhét szereplő közül csak három becsületes.

A darabnak jelentősége a magyar dráma történetében részben ott keresendő, hogy ez kezdi m nálunk a bécsi Localstückök modorát, melyet azután Lukácsy Sándor és Margitay Dezső folytattak, másfelől pedig abban, hogy egynémely motívum hatással lehetett *A proletárok*-ra. Hogy azonban miképpen jutott el befolyása ennek a nyomtatásban meg nem jelent darabnak Csikyhez, az egyelőre tisztázatlan kérdés.¹⁴

A Budai Népszínház alsóbbfajú darabjai közül még csak egy párat említünk meg. Az egyiket Éjszaki Károly írta. Címe volt: *A jezsuita páter vagy Egy éj a Bastilleban*. Bemutatásra került 1868. dec. 5-én. Címe szerint ítélve valami rémdrámára

¹⁴ Itt az ideje, hogy Jósika Kálmánnak többször emlegetett társszerzőjéről, Thaly Elekről egy pár szót szóljunk. Az irodalmi lexikonok nem tudnak róla, az irodalomtörténeti kézikönyvek természetesen még kevésbé. Thaly Elek 1839. novemberében született, meghalt 1907. nyarán. Az Azienda biztosító társaságnak volt tisztviselője. Élete utolsó tizenöt évében birtokán, Abonyban gazdálkodott. Felesége Ercsey Ida, Arany Jánosné unokahúga volt. Jósika Kálmánnal gyermek-kora óta barátkozott. Együtt szöktek meg érettségijük után Olaszországba. Egy darabig senki sem tudta hollétüket. Thaly Elek fia, Thaly Gábor, jelenleg ügyvéd Abonyban. Atyjának és Jósika Kálmánnak levelezése birtokában van. (Ezeket az adatokat 1931. decemberében Thaly Ida úrnőtől szereztem, aki Szegeden az Apponyi-kollégiumi tanfolyamon hallgatónőm volt. Ő édesatyjától levélben tudakozódott Thaly Elekről. Mindkettejüknek ezúton is köszönetet mondok.)

gondolnánk, de a következő évi felújításáról szóló beszámolók arról értesítenek, hogy a közönség tetszésel nézte végig „a mulattató darabot”.¹⁵ Nyilván egyházellenes irányzata volt a darabnak.

A Budai Népszínház szerzői között szerepel *Lauka* Gusztáv is, de nem a maga nevén, hanem Don Gunárosz álnév alatt. Ez a spanyolos név stílszerű volt, mert a vastag tréfákkal bőves darab az akkor viharzó spanyol forradalmi eseményeket parodizálta. Címe: *Bella Iza és Péter Klarinét vagy Dupla mars*. Először 1869. jan. 16-án került színre. Szövegét ennek sem ismerjük. Amennyit témájáról az egykorú híradások alapján tudunk, abból kétségtelen, hogy erősen pap-ellenes iránya volt. Ez a célzatosság jellemző azon korszak „liberális” szellemére.¹⁶

A Népszínház effajta termékei közül még meg kell említeni *Lukácsy* Sándornak *Zsidó honvédjét*. Ezt a színművet azonban már nem Molnár igazgatása alatt mutatta be a Budai Népszínház, hanem Kőműves színtársulata hozta színre a Krisztinavárosi Színkörben. Első előadása 1869. aug. 24-én volt.¹⁷ A darabot később Miklósy Gyula társulata is műsorába vette, sőt vidéken is többször játszhatták, legalább is erre mutat a színházi ügynökség hirdetése.¹⁸

¹⁵ *Pesti Napló*, 1869. okt. 5. — R—i tárcája (*Pesti Napló*, 1869. nov. 21) Molnár i. m. (431. l.) és Vértessy Miklós i. m. (43. l.) említik még Éjszakinak a Budai Népszínházban játszott köv. darabját is: *A 48-i honvéd táborozás vagy Egy márciusi táblabíró*.

¹⁶ L. a darabról: *Vasárnapi Ujság*, 1869., 4. sz. és *Pesti Napló*, 1869. jan. 19.

¹⁷ Így hirdeti a *Pesti Napló* 1869. aug. 23-i száma.

¹⁸ *Reform*, 1870. márc. 7. — *Színpad*, 1870. okt. 31. — V. ö. még *Pesti Hírlap*, 1889. júl. 6.

A darabról budai bemutatójával kapcsolatban nem ismerünk kritikát. Szerzőjére jellemző az a pár mondat, amit a Miklósy-színházban való felújításkor a *Reform* írt: „Ez... Lukácsi Sándor aradi színész első darabja, mely a fővárosi közönség elé kerül, s mely igen szívesen állítja ki neki azt a bizonyítványt, hogy egy szikrával sem gyöngébb, mint a híres O. F. Berg számtalan, kivált Bécsben nagy hatást aratott művei.¹⁹ Ez a megállapítás, hogy t. i. Lukácsy a bécsi Bergnek tanítványa, sokszor ismétlődik a későbbi évek magyar színibírálataiban.

Ezzel a darabbal kezdődik budapesti pályafutása a fürgetollú, de legtöbb művében csekély esztétikai értékű írónak. Hogy olykor milyen sebtében és mennyire műgond nélkül dolgozott, arról Rákosi Jenő a maga *Emlékezéseiben* nagyon érdekes dolgokat mond.²⁰

Miklósy színtársulatának az István-téren is, a budai arénában is gyakran játszott szerzője volt Lukácsy. Kérészeletű, de a színházi pénztárat megtöltő darabjai közül hadd legyenek felemlítve a következők: *Ubryk Borbála vagy A zárda titka* (1869. Kömives társulata játszotta a Városligetben),²¹ —

¹⁹ 1870. márc. 7.

²⁰ L. *Népszínművekről* szóló fejezetet.

²¹ Benkő Kálmán is írt egy *Ubryk Borbálát*, I. Magyar Színvilág-ját. (Bp. 1873. Kézirata a Nemzeti Múzeumban. 1647. Quart. Hung.) — Itt említjük meg Benkő Kálmánnak a hetvenes években vidéken sokat játszott másik darabját: *Bukow, a székelylek hóhéra*. (Kéziratos példánya a Nemzeti Múzeumban: 1689. Quart. Hung. A szerző itt *Székelylefő*-nak van nevezve.)

A zsidó apáca és József császár (1870. Kézirata a Nemz. Múzeumban. 1635. Quart. Hung.), *Egy magyar plébános és egy muszkavezető* (1872. júl. 30. Krisztinavárosi Színkör. Kézirata a Nemz. Múzeumban. 1880. Quart. Hung.), — *A kurtaszoknyás leány* (1870, Arad), — *Divatos menyecskék* (1870.), — *Párizs romjai vagy Császárság, köztársaság, commune* (1871. júl. 3., Krisztinavárosi Színkör), — *A karácsonyi angyal.* (70-es évek. Kézirata a Nemz. Múz.-ban. 1629. Quart. Hung.), — *Lengyel száműzöttek* (70-es évek, 1. Színnyei: *Magyar írók*). Mind a közönség szenzáció-éhségét szolgálták, s a színházaknak csak napi szükségletét elégítették ki. Róluk a korabeli sajtó kritikai rovata a legtöbbször elnézően hallgat, s az irodalomtörténetírás is megteszi velük szemben kötelességét, ha egyszerűen tudomásul veszi őket. Ez éveknek ilyenfajta tendenciájú és tárgyú darabjaira — persze nemcsak a Lukácsy tollából eredőkre — vonatkozik Bulyovszky Gyula epigrammája:

Egykor hősi világ, eszmény, költői ragyogvány,
Most — pap, apáca, zsidó, s megvan a cassadarab!²²

Ezekben az időkben — mint az alsóbb drámai műfajok művelője — indul el színműírói pályájára, a Lukácsynál sokkal nagyobb tehetségű Tóth Ede is.

A szegény vándorszínész neve vidéken bukkant fel. *Az oltár előtt. vagy Egy lengyel néptanító c. da-*

²² Közölve van a *Színpad* c. színházi újságban: 1870., 24. sz. — Lukácsynak még több alsóbbfajú drámai termékéről is szó van egy-két híradásban. Nem sorolom fel címük szerint sem, mert nem tudom megállapítani, vajjon a hatvanhét utáni évekből valók-e,

rabjával.²³ A fővárosban mint szerző, tudomásunk szerint legelőször a Nagy-komlóhoz címzett mulatóhelyen tűnt fel Bakonyi daltársulatánál, amely 1872. május 3-tól május 27-ig játszotta a *Schneider Fáni vagy A piros szoknya 3 foddal* c. darabját.²⁴ Értéke ennek a színpadi terméknek egyáltalában nincsen, csak a beszótt dalok s a még akkor élő címszereplőjének szerepeltetése indokolja sikerét. A Kőbányai Színkör még a következő évben is színrehozta.²⁵

Valamivel többet árul el a későbbi Tóth Edéből a *Kerekes András és szeretője Piros Panna* c. népszínműféle darab, melyet Miklósy a Krisztinavárosi Színkörben 1872. szept. 2-án mutatott be.²⁶ Tartalmára már a szakaszok külön címei is utalnak. I.: A koldusvezető. II.: Hajh, de míg ő küzdött, vérzett, Panni szíve más-ként érzett. III.: A sláger. — Meséje egy ócska motívum körül forog: Amíg Kerekes András katonáskodik, az intrika Panna iránt való hűtlenségének költi hírét, s erre a leány másnak nyújtja a kezét. Ámde éppen az esküvő napján megérkezik András, s kiderül-vén az igazság, egymáséi lesznek.²⁷

²³ Említi *A Hon* 1875. jan. 15-i száma *A falu rossza* bírálatában. Pap Károly szerint az elkallódott darabban fellelhető *A kintornás család* csírája. (*Tóth Ede élete és művei*. Kolozsvár, 1894. 104. l.)

²⁴ *A Hon* hirdeti a jelzett időben mindennap. Benkő Kálmán *Magyar Színvilág*-a a darab hősnőjéről is tud: „Bukott híres szépség; Bécsben és Pesten vendégszerepel.“ — A darab kéziratos példánya megvan a Nemzeti Múzeum kéziratárában. Jelzése: 1662. Quart. Hung. Itt Schneider Fáni fiatal özvegy, vendéglősné. A végén férjhez megy.

²⁵ *Reform*, 1873. jún. 22.

²⁶ A Nemzeti Múzeum kéziratárában. Jelzése: 1663. Quart. Hung.

²⁷ Részletes tartalmát l. Pap Károly i. m. 105—109. l.

Az egykorú bírálatok közül a Reform nagyon leszólja a darabot, a Győri Közlöny pedig, a következő évi győri előadással kapcsolatban, a szerző eddigi legjobb munkájának tartja.²⁸ Véleményünk szerint ugyan gyöngé alkotás, de Tóth Ede későbbi népszínmű-stílusának mégis legalább némi nyomát érezni benne.

A *falu rossza* előtti időből még kedvelt darabja volt a vidéki színházaknak *Az önkénytes tűzoltók* c. alkalmi színmű, melyet először a győri színtársulat hozott színre. Tóth Ede abból az alkalomból írta, hogy 1872. dec. 12-én Győrött az önkéntes tűzoltó-egylet javára sorsolás volt.²⁹

A háromfelvonásos zenés, énekes színmű látványosságra is törekedett, amennyire ez az akkori vidéki színpadokon lehetséges volt. Zenéjét valami Wappenstein Rudolf nevű karnagy állította össze. Meséje egy fiatal tűzoltóparancsnokról szól, aki szeret egy leányt, de az apa nem adja hozzá. Egyszer csak tűz üt ki, a tűzoltó megszabadítja a leányt is, az apát is, mire a zordszívű férfiú meglágyul, s nem állja immár útját a fiatalok boldogságának. Vannak benne rémdráma-szerű fordulatok is.

Ezt a darabot, mely nem értéke, hanem csak szerzőjének személye miatt érdekelheti az irodalomtörténetírást, a győri előadás után mindenhol játszották, ahol önkéntes tűzoltó egyletek alakultak. A hős tűzoltó Győrött győri illetőségű volt, Veszprémben veszprémi

²⁸ *Reform*, 1872. szept. 2. — *Győri Közlöny*, 1873. febr. 20.

²⁹ *Győri Közlöny*, 1872. dec. 8. és 15. számai. — A darab nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratos példánya a Nemzeti Múzeum kézirtárában. Jelzése: 1797. Quart. Hung.

lakos lett belőle. Gyöngyösön pedig gyöngyösi polgárrá változott.³⁰

Tóth Edének még egy alkalmi darabjáról van ez időből tudomásunk. A bécsi börzeválság idején írta. Címét eddig így idézték: *A bécsi krach*. Egy híradás azonban a teljes megjelölést is közli. Belőle némileg a mese magjára is következtethetünk: *A bécsi krach vagy Mindenváró Ádám és Tallérossy Zebulon a bécsi kiállításon*.³¹ Érdemleges méltatást nem találunk róla az egykorú lapokban.

Miklósy színháza megszólaltatta a több éve hallgató Éjszaki Károlyt is, akitől a magyar színpadi irodalom olyan sokat várt, s aránylag olyan keveset kapott. 1873. aug. 25-én mutatott be az István-téri színház tőle egy háromfelvonásos bohózatot e különös cím alatt: *A szomszédság delejzete*.³² Gyöngye mű, de vannak mulatságos fordulatai. Két fiatalember, bátya és öccs szerelmes két fiatal hölgybe. A leányok apjostul „világtárlatra“, a fővárosba utaznak. A fiatal emberek imádottjaik melletti szobába költöznek. A fiatalabbik férfi beáll szobaleánynak a hölgyekhez. Az öregúr ostromolni kezdi, mire ez nyilatkozatot kényszerít ki tőle, hogy bele fog egyezni házasságába. Végül sok bonyodalom után a két pár egymásé lesz.³³

Ugyancsak a Miklósy-féle István-téri színház mutatta be a következő évben Follinus Aurélnak,

³⁰ Scossa Dezső: *Tóth Ede (Figyelő, XIII., 251. l.)*

³¹ *A Hon*, 1875. jan. 16.

³² Nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratban a Nemzeti Múzeumban. Jelzése: 1745. Quart. Hung.

³³ *Fővárosi Lapok*, 1873. aug. 28., — *Reform*, 1873. aug. 28. Ez utóbbi nagyon leszólja.

a későbbi jőnévű népszínműírónak darabját, a *Buda-pest húsz év múlva* című bohózatot. A színlap „eredeti életképnek” minősítette „egy elő- és egy utójátékcal”. Első előadása 1874. jún. 27-én volt. Tartalmáról csak annyit tudunk, hogy két jogászgyerekről volt benne szó, akik egy szobaleányt és egy szakácsnét „repülő kocsin” akarnak megszöktetni Afrikába.³⁴

Ezeknél a felsorolt alkotásoknál becsesebb alsóbb-fajú darabokat hozott a közönség elé az 1875-ben megnyílt s egy darabig Rákositól vezetett pesti Népszínház.

Pedig a megnyitón adott *Jeremiás siralmai* c. kis darabnak ízléstelensége³⁵ rossz ómennek hatott, sőt a következő évben — 1876. ápr. 29-én — színrehozott *Nyomorúság a korsóban* c. bohózat íróitól sem volt valami dícséretreméltó lelemény a különben érdekes népmesei ötletet a keserűvíz hatásával kombinálni.³⁶

Sokkal sikerültebb bohózat volt az 1876. dec. 1-én, a török-szerb háború alkalmából színrehozott *A harc-térről* c. darab. Szerzője a Tinódy Lajos álnév alá rejtezett Berczik Árpád. A darab énekes, táncos, látványos bohóság négy felvonásban.³⁷

³⁴ *Reform*, 1874. jún. 27. és jún. 30.

³⁵ L. az *Új korszak* — új színházak c. fejezetet.

³⁶ Az első darab szerzője, mint már említettük, Rákosi Jenő volt, a másodikat Rákosi Jenő és *Csepreghy* János (nem Ferenc) együtt írták Törteli Tihamér közös álnév alatt. (L. *Vasárnapi Ujság*, 1876., 19. sz., *Nemzeti Hírlap*, ápr. 30., *Fővárosi Lapok* máj. 2.) — Nyomtatásban nem jelent meg. Sógópéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

³⁷ Megjelent *Berczik Árpád színművei*-nek II. kötetében.

Berczik vaskos tehetségéhez sokkal jobban talál az alsóbbfajta komikum, mint a finomabb humor, vagy mint a magasabb művészi célkitűzésű társadalmi rajz. Itt kitombolhatja jókedvét, szerkesztésbeli lomposságai sem hatnak kínosan, a valószerűséggel való összeütközéseit sem veszi rossz néven a közönség. A Népszínház publikuma jól mulatott ezen az időszerű bohóságon is, és derűltséggel vegyes aggódással kísérte egy magyar fiatalembernek, Szenesnek kalandjait a dunai hajón és a szerb harc tér viszontagságai között, amíg csak meg nem kapja feleségül szíve bálványát, a szép rác leányt, Ottiliát.

A pesti Népszínház adott teret az alsóbbfajú drámák legkitünőbb magyar művelőjének, Csepreghy Ferencnek is. Ez az asztalos legényből íróvá fejlődött tehetség a katolikus legényegylet színpadáról indult el a drámairodalom felé. Öccse, Csepreghy János beszéli, hogy Szabóky Adolf piarista tanártól alapított katolikus legényegylet műkedvelő előadásain akkortájt még nem léphettek fel nők, s így — akárcsak Shakespeare idejében — fiatal férfiak játszották a női szerepeket is. Csepreghy Ferencnek leányos arca volt, így hát ő adta *A csikósban* Rózsit, *A vén bakancsosban* meg Lidit. Itt kapott kedvet és ösztönzést a színdarabíráshoz is. A *Magyar fiúk Bécsben* c. darabjának, mely azután felkerült a Nemzeti Színház színpadára is, a legényegyletben volt a bemutató előadása, 1865-ben.³⁸

Csepreghy tehetsége a Népszínház színpadán bontakozott ki. Rákosi Jenő felismerte képességének

³⁸ Csepreghy János: *Az én néhai jó Ferenc bátyámról*. Csepreghy Ferenc összes művei V. kötet. Budapest, 1881.

igazi jellegét, s ebben az irányban foglalkoztatta. Íme, hogyan mondja el Rákosi az *Utazás a föld körül* c. látványosságnak, Csepreghy első nagysikerű darabjának keletkezését: „Én a kiállítás (értsd: díszletek!) tulajdonosaival szerződést kötöttem a kiállításra nézve s miután a szerződés a zsebemben volt, fordultam csak a színdarab tulajdonosához az előadás jogáért. Itt azt a választ kaptam, hogy e mű előadási jogát minden nyelvre nézve már megvette Szvoboda Albin úr, a budapesti német színház akkori bérelője, s e szerint német kollégámnak volt kész darabja kiállítás nélkül, nekem volt kész kiállításom darab nélkül. Mit tettünk mind a ketten? A német vette darabját, s elment néhai Lehmann Mórhoz, megrendelni a kiállítást, én fogtam kiállításom lisztáját és mentem néhai Csepreghy Ferenchez, megrendelni a darabot. A személyek nagyrészt Jules Verne regénye, a dekorációk a bécsi festők által adva voltak. Ennyi képből, ilyen meg ilyen dekorációk keretében kell lefolyni a darabnak. A budapesti színházjáró közönség tudja, mily sikerrel oldotta meg Csepreghy Ferenc a nehéz feladatot. Ez volt első darabja a Népszínház deszkáin. Sikere olyan volt, hogy Szvoboda úr lemondott arról, hogy a maga darabját versenyre bocsássa vele.”³⁹

Nem időztünk volna ennél a színházi bonyodalomnál ennyi ideig, ha nem lenne jellemző arra, hogy az alsóbbfajú drámai művek írójának gyakran milyen nehézségekkel és kötöttségekkel kell megküzdenie. Nagyobb költői szándékú író aligha vállalkoznék ilyen feladatra, de a napi szükségleteket szemmel tartó drámaírónak meg kell alkudnia az efféle körülmé-

³⁹ Csepreghy Ferenc összes művei, V. kötet. 181—182. 1.

nyekkel. Csepreghy a nehézségek ellenére is olyan darabot tudott Verne regényéből írni, amely bár magasabb irodalmi mértékkel nem mérhető, de megállapítható, hogy a rokonnemben dolgozó magyar szerzők darabjai között ez és Csepreghy effajta művei járnak a legközelebb ahhoz, amit irodalomnak lehet nevezni.

Az *Utazás a föld körül* 1875. dec. 27-én került először színre, s írója életében 28 előadást ért meg. A sikeren felbuzdulva Csepreghy egyszerre két Verne-regényt dramatizál, de összevonja őket. A darab címe: *Utazás a holdba és a tenger alatt*. Bemutatója 1876. jún. 7-én volt, s 23 előadást ért meg. Erre Csepreghy tollából egy még nagyobb sikerű Verne-átdolgozás következett: *Sztrogoff Mihály utazása Moszkvától Irkuckig*. Bemutatója 1877. március 16-án volt, s 53 előadásig vitte fel. Majd kimerítve a Verne-témák vonzó erejét, a leleményes szerző megírja a *Kolumbusz Kristófot*. Ez is a Népszínház deszkáin került színre, 1878. május 3-án, s rövidesen 30 előadást ért meg.⁴⁰

A Csepreghy-féle látványosságok sikere nem szorítkozott Magyarországra. *Sztrogoff Mihályt* bemutatták Bécsben, s Németország és Ausztria több színpadán.⁴¹

⁴⁰ Valamennyi megjelent *Csepreghy Ferenc összes művei* között.

⁴¹ Rákosi Jenő: *Csepreghy Ferenc összes művei*. V. k. 183. l. és Verő György: *A Népszínház Budapest színi életében*. 135. l. — Kőmíves Imre paródiát is írt a Sztrogoffról *Szurom Mihály utazása* címen. Szegeden mutatták be 1877. dec. 4-én. (*Magyar Színházi Lexikon: Kőmíves Imre címszó*). — A Csepreghy—Verne darabok sikerének hatása alatt a Népszínház azután színrehozta D'Ennery átdolgozásában a *Grant kapitány gyermekeit* is. (1879. dec. 19.)

Mi volt az, ami ezekben a darabokban a közönséget vonzotta?

Legelső feltűnő vonásuk, hogy alig érezni meg rajtuk regényből való átdolgozottságukat. Csepreghy felhasználja a regény indítékait, de olyan önállóan alakítja őket át a színpad céljaira, hogy a néző számára mint színpadra gondolt, s mint színpadra termelt művek jelennek meg. Ami a regénytémának természetszerű epikusságát illeti, azon úgy segít, hogy legalább az egyes képeket hegyezi drámaiakká, s ha az egész epikusan hat is, az egyes részek megkapnak színszerűségükkel. A darabok nyelve, párbeszéde pedig mindig rácsattanóan mozgalmas és ötletes.

Csepreghy természetesen kihasználja mindazt a lehetőséget, amit a modern színpadi gépezetek látványosság tekintetében nyújtanak neki. Van ezekben a darabokban a tenger fenekét mutató „néma képlet“ (*Utazás a holdba és a tenger alatt*), van a színpadon robogó vonat (*Utazás a föld körül*), van hajórobbanás és süllyedés (u. o.), van vándordíszlet, amely a szereplők útját mutatja Bajkáltól Irkuckig (*Sztrogoff Mihály*), van földrengéstől összeomló királyi palota (*Kolumbusz Kristóf*), s több efféle szemet-szájat tátató csudálatosság. Sőt, hogy a szenzáció még nagyobb legyen, a szereplők között állatok is akadnak: a *Kolumbuszban* majom, *Sztrogoff Mihályban* medve.

De a szöveg tekintetében is él mindazzal a szabadsággal Csepreghy, amit a közönség nevető vágya és alkalmosszerűségekre éhes hangulata megengednek neki. Nem riad vissza az anachronizmusoktól, vagy földrajzi képtelenségektől sem, hiszen tudja, hogy közönsége, mely elsősorban szórakozni jött a színházba, mindezt szívesen megboesátja neki. Az *Utazás*

a *holdba* c. darabnak Quimbo nevű szereplője magyar vonatkozású kuplét énekel, az *Utazás a föld körül*-ben az indus főnök tótosan beszél és a magyarországi nemzetiségi kérdéshez szól hozzá. Ugyanitt a kígyó-sziget asszonyai magyar népdalokat énekelnek. Mind ez a merész játékosság azonban sohasem fajul ízléstelenséggé, és sehol sem megy túl azon a határon, ameddig egy alsóbb fajú drámai mű szerzőjének el szabad mennie. Olykor meg épen irodalmi ízű és színvonalú indítékokkal találkozunk. Így pl. *Sztrogoff Mihály*ban Csepreghy valósággal megkorrigálja a regénynek egyik motívumát. A darabban Blunt, az angol újságíró kényszerül hóhérrel lenni, s így nem pusztán véletlen, hogy csak éppen elvonja a kardot Sztrogoff szemei előtt. Verne művében ez a jelenet igen erőltetett: Igazi hóhér csap le Sztrogoff szemei előtt, s az áldozatnak úgy marad meg a szeme világa, hogy könnyei eloltják az izzó kard tűzét. Hadd legyen még megemlítve, hogy az *Utazás a holdba és a tenger alatt* c. darabban a Nautilus kormányosa egy szép dalt énekel, amely mintha *A bolygó hollandira* emlékeztetne:

Zászlót, vitorlát nem lobogtat a tengeri szél,
Víz alatt járunk, ritkán lát minket a szabad ég.
Mi partra nem szállunk,
Mi várost nem látunk,
Nincs kedvesünk, nincs asszonyunk!
A Nautilus a mi menyasszonyunk!
Hoi hó! Hoi hó! Hoi hó!

(VI. kép.)

Van Csepreghynek még egy igen látványos darabja, *A szép Meluzina* (1877. júl. 5., Népszínház). Ezt német eredetiből dolgozta át. Rákosi Jenő szerint „a

németé a mese, Csepreghyé azonban az anyag drámaibb elrendezése és a motívumok és pedig a becesebb motívumok egy része. Vannak egyes helyek benne, melyek fordításai a németnek, más helyeken a gondolat van megtartva, ismét más helyeken minden eredeti: gondolat és szó egyaránt⁴². Hogy a német irodalom több *Szép Meluziná*-ja közül melyik szolgált Csepreghynek forrásul, azt Paul Sándor derítette ki. Szerinte a szerző Treumann, a zenét pedig Leonhardt írta hozzá.⁴³ Csepreghy eme leglátványosabb darabjának hangjából és stílusából annyit kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy hatott reá az operett-modor és a magyar újromantika.

A többi ebben a korban színpadra került alsóbb fajú művek közül pusztán pár szóval említjük meg a következőket:

Árpád Jenőnek *Póruł járt fináncokiszárius* c. énekes játéka a Budai Népszínházban került bemutatásra 1868. február 15-én. A muzsikát Németh János szerezte hozzá. Sok aktuális dologra való ki szólás fordult elő a darabban.⁴⁴

Deréki Antaltól a Szegeden 1869-ben bemutatott *Miksa császár halála*, *Bártfai Paczóna* Antalnak *Orosz-török háborúja* és *Dálnoki* (Gaál) Gyulának vidéken játszott *Oroszok Bulgáriában* (1878.) c. darabja olyanféle rikító hatásokkal dolgozó, s a közönség világpolitikai érdeklődésére számító színpadi csinálmányok lehettek, mint Lukácsy Sándor

⁴² Csepreghy összes művei. V. k. 189. l. Maga a darab a III. kötetben.

⁴³ Paul Sándor: *Csepreghy Ferenc*. Bp., 1934., 37. l.

⁴⁴ *Pesti Napló*, 1868. febr. 13.

művei.⁴⁵ Dálnoki *Spanyol inkvizíció*-jának (1873.) pedig bizonyosan egyházellenes tendenciája volt.

A török-magyar barátkozás adott alkalmat egy Ősz Ferenc álnevű szerzőnek *A szofták Budapestén* c. dalos, táncos bohózat megírására. Bemutatta a Krisztinavárosi Színkörben 1877. június 2-án Gerőfi társulata.⁴⁶ Szoftákon ama török ifjúsági különdtség tagjait kell érteni, akik 1877. tavaszán vendégképpen több napot töltöttek Budapesten.⁴⁷ A darab a török utasoknak és a fogadtatásnál szerepelteknek viselt dolgait mutatja be. Meséje alig volt, inkább csak laza képekből állott. Valamelyes mulattató hatása mindamellett lehetett.

E g e r v á r y (Potemkin) Ödön effajta darabjainak is csak némi irodalomtörténeti érdekességük van, *Szodoma és Gomorrha pusztulása* (1873. a fővárosban és vidéken) látványos színmű volt,⁴⁸ *Az avashegyi árva* (Miskolc, 1874.) életkép,⁴⁹ *Az üstökös hóhortjai* (1874.) pedig bohóság.⁵⁰ Tárgyánál fogva még legérdekesebb köztük a *Bernáth Gázi vagy A szerelmes*

⁴⁵ L. a *Magyar Színművészeti Lexikon*-nak és Szinnyei *Magyar Írók*-jának megfelelő címszavait. Hogy Bártfai Paczona Antal Orosz-török háborúja melyik évben keletkezett, nem jöttem rá, de kétségtelen, hogy a hetvenes években.

⁴⁶ *Vasárnapi Ujság*: 1877., 23. sz., — *Nemzeti Hírlap*: 1877. jún. 3., — *Fővárosi Lapok*: 1877. jún. 5., — *A Színpad*: 1877. jún. 15. Nyomtatásban ez sem jelent meg. Kéziratát sem ismerem. — Ugyancsak ebben az évben (máj. 18.) mutatott be a Népszínház is a török-orosz háború eseményeibe kapcsolódó darabot *Csók Julis a keleten* c. alatt. Szerzője nem nevezte meg magát. V. ö. *Vasárnapi Ujság*, 1877., 21. sz.

⁴⁷ *Nemzeti Hírlap*: 1877. ápr. 29. és köv. számai.

⁴⁸ *Magyar Színműv. Lexikon*.

⁴⁹ *Reform*, 1874. márc. 3.

⁵⁰ *Fővárosi Lapok*, 1874. júl. 15.

báró c. dalos, víg életkép (Krisztinavárosi Színkör, 1875. júl. 27.), amelyben a magyar irodalom híres tréfacsinálója, mint ellenséges családok kibékítője és mint házasságszerző van feltüntetve. Zenéjét Káldy Gyula szerezte.⁵¹

Láng Móriának *A szerelem vadrózsái* c. bohóságát Győrött 1873. január 13-án mutatták be. A győri sajtó nagy lenézéssel ír róla.⁵² A közönségre mindamellett lehetett bizonyos vonzóereje, mert Miklósy színháza ugyanazon év októberében és novemberében Budapesten is többször játszotta.⁵³ A meglehetősen zavaros darabban a szerző a vidéki színészetet gúnyolta.

Szóba jöhetnének még ebben a színdarabcsoportban Berzsenyi Károly színésznek (1819—1877.), Berzsenyi Dániel rokonának vidéken játszott darabjai. Mivel azonban első adatásuk ideje bizonytalan, s még az sem állapítható meg, hogy melyikük keletkezett a kiegyezés előtti s melyikük a kiegyezésre következő években, legyen elég csupán utalni írójuk működésére.⁵⁴

A vidéken bemutatott alsóbb fajú darabok között még a legkülönb lehetett Balázs Sándornak először 1876. okt. 29-én Debrecenben szín-

⁵¹ *Fővárosi Lapok*, 1875. júl. 29., *A Színpad*, 1875. júl. 16.

⁵² *Győri Közlöny*, 1873. jan. 19.

⁵³ *A Színpad*, 1873. okt. 27. és nov. 17. Nyemtatásban nem jelent meg. Kézírtos szövege a Nemz. Múzeum kézirat-tárában. Jelzése: 1691. Quart. Hung.

⁵⁴ *Magyar Színművészeti Lexikon: Berzsenyi Károly* címszó. — Berzsenyinek *Két huszár és egy bakancsos* c., vidéken sokszor játszott darabja nem eredeti mű, hanem átdolgozás. L. *Magyar Polgár*, 1879. dec. 21. (Kézirata: Nemz. Múz. 1645. Quart. Hung.) és Benkő Kálmán: *Magyar Színvilág*.

rekerült 3 felvonásos bohózata, mely a szélsőségig vitt nőemancipációt gúnyolja. Címe: *200 év múlva vagy A női emancipáció fénykora*. A parodisztikus darab Amerikában játszik a mesze jövőben, még pedig oly államban, ahol a nők viszik azt a szerepet, amit ma a férfiak. A férfiak női ruhában járnak, a nők férfimódra öltözködnek. A nő udvarol, a férfi szemérmesen lesüti szemét. A darab végén a hősnőt a szerelem hatalma visszavezeti eredeti asszonyi hivatásához. Elég mulatságos lehetett. Erre mutat, hogy 1878. szept. 11-én Nagyváradon Szathmáry Árpád jutalomjátékul választotta, s „mint szende nő-férfi szolgáltatva a legnagyobb kontingenst a kacagáshoz”.⁵⁵

II.

A drámai alsóbb fajoknak egyik legérdekesebb és legnépszerűbb ága az *operett*. Magyar földön ez a műfaj a kiegyezés előtt alig egy-pár évvel született meg, ezért legyen szabad vizsgálódásunk korhatárának átlépésével 1867. előtti fejlődését is megrajzolni.

A modern magyar operett megszületése a múlt század hatvanas éveire esik s majdnem évszámnyi pontossággal vág egybe a főváros második állandó magyar színházának, a Budai Népszínháznak megalapításával. Operett azelőtt is volt, de ez az újabb kor-

⁵⁵ A darab nem jelent meg. Sógópéldányát sem ismerem. L. róla: *Fővárosi Lapok*, 1876. máj. 4. és *Debrecen*, 1876. okt. 30. és *Nagyvárad*, 1878. szept. 12. számait. A bohózat Budapestre csak 1889. augusztus 17-én került, mikor is a Krisztinavárosi Színkör játszotta el. L. *Pesti Hírlap*, 1889. aug. 14. és 17.

szak e megjelölésen lényegesen mást kezd érteni, mint a megelőző. Régebben operettnek a vígoperákat vagy a kisebb igényű és terjedelmű operákat vagy pedig az olyanféle dalműveket nevezték, melyekben az ének-részeket megszakított a beszélt szöveg.⁵⁶ Ennek a formának ágazásai voltak a francia vaudevillek, a német Singspielek, az énekes Possék, a tündéries, látványos, dalos vígjátékok.⁵⁷

A modern operett azonban műfaji lényegbe vágó átalakuláson megy keresztül Offenbach működése által. Az ő csúfondáros és parodizáló zenéjéhez a szöveget olyan kiváló tehetségű librettisták szolgáltattak, mint Meilhac, Halévy, Crémieux, Decour és Morand. Ők teszik e drámai formának fősaját-ságává a torzot és a burleszket. E pajzán alkotások a komikumot a karrikatúráig esigázzák, kedvvel rángatják le a fenségest a köznapiság sarába, élénken kedvelik a sikamlósat, szétzilálják a dráma fesze-sebb formáját és indokolásukban nem törekszenek szükségszerűségre, hanem megelégszenek az eset-legessel, sőt nem egyszer a valószínűtlenségig is mérészkednek s a dráma zárt kereteiből szívesen öltögetik ki nyelvüket a legfrissebb újságokra.⁵⁸

⁵⁶ Az operettnek ez a régi értelme járhatott azoknak a magyaroknak eszében, akik az új műfajt „kölyök-dalmű”-nek nevezték (L. Magyar Színműv. Lexikon. — Pesti Napló. 1862. okt. 5.)

⁵⁷ Az operettnek régi formáit igen tanulságosan tárgyalja Otto Keller a műfajnak egész fejlődését felölelő nagy munkájában: *Die Operette in ihrer geschichtlichen Entwicklung. (Musik, Libretto, Darstellung.)* Leipzig, 1926. — V. ö. K. Westermayer: *Die Operette im Wandel des Zeitgeistes.* 1930.

⁵⁸ I. Nagyon érdekes, hogy hogyan fogta fel az operettet Sarcey. Meilhac és Halévyról írván, ezeket mondja: „Meilhac

Ezeknek a szeszélyes röpkésegeknek a XIX. század közönségében nagyon is megvannak a maguk érzelmi alapjai, s éppen ezért élénken visszhangzik a feléje kiáltott hangokra. E kiábrándult korszak embere a maga világnézeti és érzelmi bomlottságában örömmel vág fintort a legtiszteletreméltóbb elvek és hagyományok felé, a pajzán műfaj kegyeletlenségei funkciós gyönyöröket hívnak életre benne és a maga kusza lelkének művészi megfelelőjét látja e formarobbantó műfajnak formai szabadosságaiban. A mulatni vágyásnak minden korban meglevő ösztöne mellett e század közönsége a komikumtól még azt is követeli, amit a modern operett nyújt neki: minden eddigi pozitívet relatívnak látó szelleme és elvekbe fáradt lelke örömét leli a „torzképű összevisszá“-ban. Hogy azonban e torz mellett, hogy e burleszk és tiszteletlen karikatúra mellett sok poétikus és művészien kedves könyvedség, sőt bizonyos enyhe érzelmesség is meg-

a imaginé un scénario d'opérette, qui est resté un modèle si parfaitement inimitable qu'il n'a jamais été reproduit. C'est un art de mettre au théâtre une action si lâche et flexible, où l'on puisse ménager tantôt de larges espaces pour la musique, et ses ensembles tantôt des scènes *ad libitum*, où se donne carrière la verve des artistes devenus improvisateurs.“ (*Quarantes ans de Théâtre*, VI., kötet, 175—176. l.) A Szép Helénáról azt mondja Sarcey, hogy nagy hatását nem főképpen a muzsikának köszöni, hanem a szövegnek, amely ismét azért jó, mert rögtönzésre ad alkalmat a színésznek, bármily hibás is legyen egyébként a komikai helyzet. Egyesek azt hiszik, hogy a nagy hatást a parodisztikus vicceknek köszöni. Ez — Sarcey szerint — tévedés. — Ez a műfaj voltaképpen az olasz *commedia dell'artenak* változata. Innen magyarázható, hogy első előadásainak nem volt olyan nagy sikere, mint a későbbieknek, amikor már a színészek teljesen otthonosan érezték magukat. (U. o. VI. kötet, 177—188. l.)

fér, azt éppen ennek a formának összhangtalan formátlansága magyarázza.

Mindeme sajátosságok azonban Offenbachnak sem nyilatkoznak meg mindjárt első operettjeiben. Van néhány egyfelvonásos dalműve, melyek alig mutatnak különbséget a régi vaudevillekkel szemben. Ám e kezdetek után csakhamar megjelenik az új szellemű, az igazi offenbachi operett, mely szerzőjének világhírességet, magának pedig immár háromnegyed százados életet teremtett.

Az első, aki az operettet magyar színpadra szerette volna vezetni, Bulyovszky Gyula, a népszerű tárcáíró volt. Abból az alkalomból, hogy a Nemzeti Színház 1859-ben Pedrottinak *Tutti in maschera* című könnyed operáját bemutatta, ezeket írja: „Ha az előadáson tapasztaltam volna, hogy énekművészeink Pedrotti úr víg daljátékát érthetőbben szavalják és kevésbbé nehézkesen éneklük, ajánlottam volna, hogy Offenbach kecses operettjeit, melyek most mindenütt oly meleg fogadtatásban részesülnek, szerezzük meg, de ezekben igen sok a *parlando*, egyszerű a melódia és sok játék és kedély kell előadásuk sikeréhez”.⁵⁹

Bulyovszky ötletét először a kolozsvári színház valósította meg. Havi Mihály társulata 1859. december 27-én színrehozta Offenbachnak *Eljegyzés lámpafénynél* c. egyfelvonásos operettjét.⁶⁰ De nemsokára a

⁵⁹ *Nefelejts*, 1859. 10. sz.

⁶⁰ Dr. Jónás Alfréd: *Az operett első 15 éve Budapesten*. (Színpad, 1936. 5—6. sz.) Emez első magyarnyelvű operett-előadást azonban megelőzte a Pester Stadttheater, amely 1859. máj. 24-én német nyelven bemutatta Offenbachnak ezt a kedves kis darabját. (L. u. o.)

Nemzeti Színház is kénytelen volt foglalkozni az operett-előadások gondolatával, mert akkortájt súlyos anyagi gondjai voltak és olyan darabokról kellett gondoskodni, amelyek tartósan tudnak közönséget vonzani. E tekintetben a népszínművek is megtették volna kötelességeiket, ámde a színház élén Nyéky Mihály udvari tanácsos főigazgató állott, aki gyűlölte a népies színműveket, mondván: „Gatyás darab nem úri embernek való!” Elhatározta tehát, hogy színpadra vezeti az operettet.⁶¹

Az első operettelőadás a Nemzeti Színház színpadán 1860 november 21-én ment végbe. Színrekerült Offenbach egyfelvonásosa, az *Eljegyzés lámpafénynél*, Feleki Miklós fordításában. A kezdetet 1861-ben több más egyfelvonásos Offenbach-operett követte, így *A férj az ajtó előtt*, *A varázshegedű* és *Az elizondói leány*, majd 1862-ben *Fortunio dala* és Treumann és Suppétól *A nőnevelde*.⁶²

Valamennyinek nagy sikere volt és mindegyik

⁶¹ L. *Az operettkultusz kezdete*. (Fővárosi Lapok, 1888. aug. 7. A cikk szerzője nincs megnevezve.)

⁶² Az első operettelőadásról l. *Vasárnapi Ujság* beszámolóját nyomban az előadás után, a továbbiakról pedig l. *Sürgöny*, 1860. dec. 13. és 19.; *Hölgyfutár*, 1861. febr. 12.; márc. 14.; okt. 5.; *Nefeletts*, 1862. febr. 1. és május 18. számait. Későbbi hivatkozások az előadásokra: a *Fővárosi Lapok* már idézett 1888. aug. 7-i cikke s ugyane lapnak az 1890. évf. dec. 13. számában egy pársoros emlékezése abból az alkalomból, hogy a M. kir. Operaház is színrehozta az *Eljegyzést*. *V. ö. még *Pesti Hírlap*, 1880. jan. 15-i számában y-y (Hubay Károly) cikkét: *Magyar operettek*. E különben értékes cikk azonban téved, amikor a Nemzeti Színház első offenhachi operettjéül *A férj az ajtó előtt* címűt jelöli meg. — L. Galamb Sándor: *A magyar operett első évtizedei*. Budapesti Szemle, 1926. dec.

műsoron tartotta magát. Nem vált valóra Bulyovszky aggodalma, hogy a Nemzeti Színház tagjai súlyosabb zeneművekhez lévén szokva, a könnyed műfajban nem tudnak otthonosan mozogni. Szerencsére akadt néhány színész, kiknek egyénisége igen alkalmas volt az új hang megszólaltatására. A férfiak közül Szerdahelyi Kálmán, a nők közül Markovits Ilka, Huber Ida és Bognár Vilma nyomban kitűnően eltalálták az operetti hangot.⁶³

Az új műfajjal egyidejűleg természetszerűen beköszönt a Nemzeti Színházba egy új divat, az aktuális dolgokra a színpadról való kiszólás divata is. E tekintetben kivált Szerdahelyi Kálmán merészségét kell megemlíteni. S e merészséget szószerint — nemcsak művészi, hanem bűnügyi vonatkozásban is — kell érteni. Az *Eljegyzés* a maga diadalát jórészen Szerdahelyi politikai kupléinak köszönheti. Az 1861-i év forró atmoszféráját az ötletes színész igen alkalmasnak találta arra, hogy elméssége villámaint beleszikráztassa. Az operettben előforduló bordalt a közönség tomboló lelkesedése mellett időszerű versszakokkal toldotta meg. Volt ezekben célzás Garibaldira, a franciákra, a Drezdában elfogott Teleki Lászlóra, a politikai feszültségre és Deák Ferencre. A betéteket a rendőrség végre is annyira megsokalta, hogy a színpalak mögé készültséget vezényelt, melynek az lett volna a feladata, hogy ha Szerdahelyi élesebben elszólja magát, nyomban ott az előadás alatt tartóztassa le. Az ügyes színész azonban azzal felelt, hogy magát a karhatalmat is kiverselte: egyik kupléjában arra kérte a közönséget, hogy ne újrátassák már

⁶³ L.*Hölgyfutár*, 1860. dec. 5. és az előbbi jegyzetben id. lapokat.

annyit, mert jobb ha ő zárja be a dalt, mintha őt zárják be. Egyik ilyen betoldása hadd álljon itt, mint a magyar kuplééneklés egyik első példája. E versszakot 1861 augusztus 10-én énekelte, abból az alkalmából, hogy Deák Ferenc két nappal előbb felolvasta a második felirati javaslatot. Poharát felemelve, Szerdahelyi így dalolt:

Azért, kinek köszönhetjük,
Hogy egy lett az akarat,
Augusztus nyolcadikának
Hőiséért e poharat!⁶⁴

De az operettnek a magyar színpadon való népszerűsítése érdekében még egyebet is tett a Nemzeti Színház. Elküldte Szerdahelyit Bécsbe, hogy az éppen ott vendégszereplő Offenbach-társaság előadásait megnézzék s ha lehet, hozza Pestre őket. A megegyezés csakugyan létrejött hat estére, oly feltételek mellett, hogy a Nemzeti Színház kétszeresen felemelt helyárrakkal tűzi ki az előadásokat s a bevétel háromnyolcadrésze Offenbaché.⁶⁵

A vendégszereplés júliusban folyt le: 12., 13., 14., 16., 17. és 18-ikán. A francia társulat nagy sikerrel többek közt *Fortunio dalát*, *Orpheust* és *A kőfák*-at játszotta.⁶⁶

A Budai Népszínház első korszakának érdeme,

⁶⁴ Szerdahelyi kupléira vonatkozólag l. *Hölgyfutár*, 1861. jan. 19., ápr. 9., jún. 7., aug. 12. és Hubay Károlynak már említett emlékezését a *Pesti Hírlap*, 1880. jan. 15. számában.

⁶⁵ *Hölgyfutár*, 1861. évf. 70. és 75. sz. és *Sürgöny* 1861. jún. 16.

⁶⁶ Az egyes előadásokról l. a *Sürgöny* megfelelő számait.

hogy színrehozta az első magyar operettet. A Nemzeti Színházban játszott külföldi operettek hatása alatt egyszerre többen kezdtek foglalkozni azzal a gondolattal, hogy az új műfajt magyar művekkel is gazdagítsák. A zeneszerzők közül Erkel, Doppler, Huber Károly keresnek megfelelő szövegírókat,⁶⁷ ám a magyar operett megteremtése mégsem az ő nevükhöz fűződik. Az első effajta kísérletekről csak egy nagyon homályos hírünk maradt. A *Sürgöny* 1861 december 6-án ezeket írja: „A *Jogász-csárdás* szerzője Veszter Imre egy operettet írt, melyhez a csinos költeményeiről ismert fiatal költő Madarassy Pál készített szöveget. Címe: *A vőlegény álarcban*. Ez az első magyar operett.” Ez a Madarassy Pál később Tarnay Pál álnév alatt a Budai Népszínháznak több operettet fordított s mint később látni fogjuk, maga is írt operett-szöveget. A hír tehát nem valószínűtlen. Az itt említett művet azonban, úgylátszik seholsem játszották és nyomtatásban sem jelent meg.

A legelső magyar operett, amelyet el is játszottak, Bényei István budai népszínházi színész műve: *A szerelmes kántor*. Az egyfelvonásos kis darabhoz a zenét Allaga Géza, a Budai Népszínház karmestere szerezte. Bemutatta Molnár György társulata 1862. ápr. 21-én, húsvét hétfőjén.⁶⁸

Hőse, Szaniszló kántortanító, szerelmes Panna özvegy korcsmárosnénak Mariska nevezetű nevelt leányába. Mariska azonban Jancsi bérest szereti, Szaniszlóval csak Panna özvegy szeretné magát elvétni. A bonyodalmat fokozza, hogy a kántor leánya,

⁶⁷ *Nefelejts*, 1862. évf. jan. 26.

⁶⁸ *Sürgöny*, 1862., ápr. 22. — Nyomtatásban nem jelent meg. Kézirata a Nemzeti Múzeumban. 2083. Quart. Hung.

Juliska, Zsérczi Béla gazdasági irtokot szereti, akihez apja nem akarja hozzáadni. A furfangos Mariska addig kedveskedik Szaniszlónak, amíg ez beleegyezik leányának szíve szerint való házasságába, Mariska kedvéért. Panna asszony meg, látva a kántor legyeskedését fogadott leánya körül, Mariskát hamar eljegyzi a béressel. A darab így kettős kézfogóval és azzal a kilátással zárul, hogy Panna és a felsült Szaniszló is egymáséi lesznek.

Ez az elég eleven kis bolondság mai szemmel nézve inkább dalos vígjáték, mint operett, de Szaniszló alakjában van már valami a későbbi operett túlzásai-ból. Nyelve az érzelmesebb helyeken kissé feszesen áradozó, a vígabb fordulatokon azonban az operetti szócsavarások is megjelennek. Offenbach egyfelvonásosainak hatása kétségtelenül érzik a darabon.

Az előadásnak, úgylátszik, volt közönségsikere.⁶⁹ A következő években is elővették, sőt a Budai Nép-színház második időszakában is többször felelevenítették.⁷⁰ Hogy a benne előforduló dalok igen népszerűek lettek, azt egykorú híradásokon kívül⁷¹ az a jelenség is mutatja, hogy egyik énekét itt-ott még ma is hallani. Ez a *Szeretlek én egyetlenegy virágom*... kezdetű dal.⁷²

A sikeren felbuzdulva, ugyane társszerzők még ez évben új egyfelvonásos operettet írnak. Címe:

⁶⁹ *Nefelejts*, 1862. ápr. 27.

⁷⁰ *Pesti Napló*, 1867. jún. 22.; 1868. márc. 16.

⁷¹ *Pl. Reform*, 1872. nov. 3.

⁷² *A szerelmes kántor* dalaiból a Nemz. Múzeum könyvtára őriz egy-két kottát. (*Mus. pr.* 4681. sz.) — A darabról I. Molnár György i. művét (340. l.) és cikkét a *Budapesti Hírlap* 1884. évf. szept. 23. és 24. sz.-ban,

A zeneszerző. Először játszották a Budai Népszínházban, 1862 szeptember 14-én, a megnyitás első évfordulójára.⁷³ Hatása azonban nem versenyzett az elsővel. Szövegkönyve elveszett.

Érdekes, hogy alig kezdi szárnyát bontogatani ez új műfaj, már is felfigyel rá a magyar színpadnak akkor legnagyobb mestere, Szigligeti Ede s maga is közeledik felé. Úgylátszik, hogy Szigligetit vaudeville-jeinek sikere bátorította ez irányban. Első operettszerű próbálkozása *A fogadott leány* (zenéje Bognár Józseftől) 1862. nov. 16-án került színre a Nemzeti Színházban.⁷⁴ De sem ez a kísérlete, sem a másik, *A debreceni bíró* (zenéje Böhm Gusztávtól), nem sikerült.⁷⁵ Amaz népies vaudeville, emez pedig a víg opera felé hajlik.

A műfaj fejlődésében további lépés, hogy 1863-ban már feltűnik az egyfelvonásosnál hosszabb, de még egész estét be nem töltő, operett is. Szövegének és zenéjének szerzője V e n c e l Tivadar. Címe: *A fekete vőlegény.* Ezt is a Budai Népszínház mutatta be. Terjedelme két felvonásnyi volt. Szövegkönyve ennek is elkallódott, nyomtatásban sem jelent meg, szóval csak hozzátételekre vagyunk utalva.⁷⁶ Az egykorú ismertetés elég ügyesnek mondja, de megállapítja, hogy szerzője sem zenében, sem szövegben még nem kellőképpen kiforrott. Történethelye a „Hiddeg” csárda volt, szereplői Körösdiné asszonyság, en-

⁷³ *Nefelejts* 1862. évf. szept. 4., szept. 21.

⁷⁴ *Sürgöny* 1862. évf. nov. 17. — *Nefelejts* 1862. évf. 315. l.

⁷⁵ *Koszorú* 1863. II. 524—526. l. — Mindkettőnek kéziratoss példánya a Nemz. Múzeum kéziratárában.

⁷⁶ *Színházi Látcső* 1863. évf. szept. 11., 17., 19.; okt. 24,

nek leánya és szolgálója, két jogászifjú, bérese, parasztok, „népzenészek“. Mindössze háromszor játszották: szeptember 17., 19. és október 24-én.

Ez évben a Nemzeti Színház színpadán is megjelenik egy eredeti egyfelvonásos operett. A szöveget Némethy György, a színház színésze írta, a zenét Huber Károly szerezte hozzá. Címe: *A víg cimborák*. E színpadon csak négyszer játszották,⁷⁷ de eljutott vidékre is: Kassán 1868-ban adták s 1871-ben Latabár társulata a Krisztinavárosi Színkörben kétszer játszotta.⁷⁸

Az egyfelvonásos kis mű azért nevezetes, mert a magyar operett gyermekkorából ez az egyetlen, mely nyomtatásban is megjelent. Mostani felfogásunk még nem érzi operettnek: hiányzik belőle az a formai és tartalmi szabadosság, ami e műfajnak jellemző saját-sága. Inkább énekes bohózatnak nevezhetnénk. Kora azonban operettnek tartotta és hirdette s ezért illő, hogy a műfaj fejlődésében helyet juttassunk neki. Érdekes különben, hogy technikai és tartalmi tekintetben némiképp a *Liliomfi* hatása érzik rajta.

Ugyanez év még egy magyar operettet dob felszínre, de nem Budapesten, hanem Kolozsvárott. Szövegét H a r a y Viktor, zenéjét Pongráé József szerezte. Címe: *Tűz van!* Ez is egyfelvonásos volt. Szövegkönyve nem maradt fenn.⁷⁹

⁷⁷ 1863. dec. 3., 8., 31 ér és 1864. jan. 3-án, L, a *Színházi Látszó* megfelelő számaít.

⁷⁸ L. Szinnyei József *Magyar Írókjában* a Némethy György címszót s a *Reform* 1871. évf. júl. 26. és aug. 4. számaít.

⁷⁹ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. 433. l.

A következő, 1864. év azután meghozza az első, teljes estét betöltő magyar operettet, még pedig ismét a Budai Népszínház deszkáin. Ennek az operettnak nagyon érdekes és jellemző előzményei vannak. Molnár György 1863-ban vitte színpadra színházának legnagyobb sikerét, Offenbachtól a *Dunanan apó és fia utazása* című háromfelvonásos operettet. A darabot szövegén és zenéjén kívül nálunk főképpen az tette olyan szenzációs újdonsággá, hogy a darab végére betétként egy kánkánt illesztettek s a kissé merészebb lábemelgetések nagyon meglepték az akkor még ilyenféléhez nem szokott magyar közönséget. Az első előadásokon rendőrért kiabáltak s általában Pest-Buda közönsége szörnyen megbotránkozott. Csakhogy az volt a baj, hogy kissé tartósan botránkozott meg. Összesen száznyolcszor botránkozott meg. (Ezt a sikert a következő évben bemutatott *Ördög pilulái* sem érték utól.) A szenzáció Deák Ferencet is elesalta a színházba. A *Dunanan* oly kapós lett, hogy zenéjéből négyest szerkesztettek, a kánkán pedig olyan vonzóvá vált, hogy Winter, az erzsébettéri német színház igazgatója is kénytelen volt előadásaiba kánkánt illeszteni: ez azonban a budai színház táncánál is sokkal sikamlósabb lévén, a tapssal a füttyszó is erősen versenyzett.⁸⁰

Ehhez a botránnal határos nagy sikerhez kapcsolódik az első teljes estét betöltő magyar operett. T. i. a szenzáció hatása alatt írta meg R a j k a i (Fribeisz)

⁸⁰ E híres budai bankárra vonatkozólag ld.: Koszorú I. 189—190. — *Sürgöny 1863. évf. jan. 28., márc. 12., 13.* — *Színházi Látszó* egész 1863. évfolyama. — Toldy István: *Népszínház és cancan.* — *Hölgyfutár* 1864. I. 42. — Molnár György id. m. 349—352. l. — Verő György id. m. 62. l.

István *Cancan a törvényszék előtt* c. háromfelvonásos operettjét. Zenéjét Jakóbi Jakab, a színház karmestere szerezte. A darab 1864 áprilisában került színre Budán. Ez operettnek sem maradt ránk a szövege, tartalmát azonban az egykorú tudósítások megőrizték. Egy mosóné leánya áll a darab középpontjában, kit anyja nem akar szerelmeséhez, egy fiatal írnokhoz adni. A jó táncos leány pénzt keresendő, beáll a Budai Népszínházhoz, melynek ballerínája éppen beteg lett. Föllépése azonban botrányos véget ér: anyja t. i., aki jelen van a nézőtéren, felismeri s elájul. A kánkán maga is heves ellenzőkre talál, az egyik párt tapsol, a másik püsszeg. Utoljára a rendőrség is közbeveti magát és a komédiának a komédiában végét szakasztja. A rendező kilép a közönség elé s jelenti, hogy az előadást folytatni nem lehet, mivel az egész táncszemélyzet le van tartóztatva. Felszólítja azonban a nézőket, hogy ha tetszik, legyenek tanúi a színpadon azonnal folyamatba teendő törvényszéki tárgyalásnak. A harmadik felvonásban a törvényszék hivatalból eltáncoltatja a letartóztatott népséggel a kánkánt. A produkeió a bírákat is elragadja, ők is a táncolók közé vegyülnek és egész dühvel járvák. Azután a színészeket felmentik az illemsértés vádja alól. Az elájult mama szintén megjelenik s mivel a fiatal írnokvéletlenül örökséghez jut, a házasságot nem ellenzi tovább s a két fiatal egymásé lehet.

A rendezés a nagyobb hatás kedvéért ügyes fogásokat alkalmazott. A mosóné egy kísérőjével a közönség közt ülve nézte végig a táncot s rajtuk kívül a nézőtér tele volt műpüsszegőkkel, kik miatt — mivel a naívabbak a nem-tetszés e nyilvánítását komolynak vették — parázs kis botrány keletkezett. A tenyeres-

talpas mosónét, özvegy Teknyősinét, férfiszínész, Vinceze János játszotta.⁸¹

A rendezés fogásai és a mulatságos mese ellenére sem volt a darabnak tartós sikere. Mindössze hétszer-nyolcszor játszották. A sikertelenség főoka az volt, hogy elkéstek vele. A Dunanan-féle kánkán-botrány tetőpontján lett volna időszerű. Igaz, hogy akkor meg azért nem játszhatta a színház, mert a maga nagy sikerének csinált volna vele versenyt. Számunkra azonban érdekes a darab, mert alsóbb fajtájú komikumában is ötletesnek látszik és mert ez volt az első, teljes estét betöltő magyar operett.⁸²

A következő operettek, melyekről tudomásunk van, a Budai Népszínház működésének második korszakára esnek. Ezt az operettsort is B é n y e i és Allaga társszerzők nyitják meg *A szakállas farkassal*, mely már 1864-ben elkészült,⁸³ de csak 1868. január 5-én került először színre. Sokat e darabról sem tudunk, csak annyit, hogy egyfelvonásos volt, hogy meseje az erdélyi havasokban történt és hogy alapjául valami oláh monda szolgált s éppen ezért zenéjében

⁸¹ E darabra vonatkozólag l. *Sürgöny* 1864. évf. ápr. 19. és *Fővárosi Lapok* 1864. évf. 88. és 89. l.

⁸² Nyilván ennek a darabnak ötlete éledt újjá a pesti Népszínház egyik víg balletjében 1878. márc. 8-án. Címe: *Farsangi kaland vagy Kánkán a törvény előtt*. A két képből álló ismeretlen szerzőjű ballet tartalmát elmondja a Fővárosi Lapoknak a bemutató után megjelent bírálata. Egy álarcos bálon, bár a hatóság megtiltotta, kánkánt táncolnak. Jön a rendőrség s beviszi a mulatókat. A második képben az egész társaság a törvényszék előtt áll s eltáncolja a kánkánt. A produkció anynyira megtetszik a bírácoknak, hogy ők is belevegyülnek a táncba.

⁸³ *Nefeletts* 1864. évf. 515. l.

oláh motívumok fordultak elő s végül, hogy körülbelül nyolcszor játszották.⁸⁴

Ezután megint egy egyfelvonásos operett következik, ugyancsak Molnár Györgynél, de nem a Népszínházban, hanem a Krisztinavárosi Színkörben, ahol a társulat nyaranként játszott. Címe: *A furfangos prókátor és a kupaktanács*. Színrekerült 1868 júliusában. Írta T. P. Zeneszerzőjét nem tudjuk. Ez a T. P. kétségtávol az előbb említett Madarassy Pál, álnevéen Tarnay Pál, ki Molnár György társulatával mint fordító, szoros összeköttetésben állott.⁸⁵

A Budai Népszínház működésének második korszakából még csak egy eredeti operettről van hézagos tudomásunk, de ennek nemesak szövegkönyvét nem bírjuk, hanem szerzőjét sem ismerjük. Csak annyit tudunk, hogy címe *Hornyicsek Vendel és Hanzli diák* volt, hogy három felvonásra terjedt s hogy Jókai egyik novellájából készült. Először 1869 ápr. 1-én játszották s azután s többször színre került.⁸⁶

A Budai Népszínháznak a magyar operett fejlesztésére irányuló törekvését a nyomába lépő népszínházi kísérletek követik.

Említettük már, hogy Aradi Gerő vidéki színigazgató 1879 húsvétjától decemberéig a Krisztinában, illetőleg a Várszínházban játszott. A társulat a fővárosban való e rövid időzése alatt is egy érdekes operettet mutatott be. Ez, a már Aradon 1868-ban színrekerült *Zuávok* c. háromfelvonásos darab volt, melynek szö-

⁸⁴ *Sürgöny* 1860. évf. jan. 5., *Pesti Napló* 1868. jan. 5., 25., 30.; febr. 4., 28.; márcus 5., május 1., 26.

⁸⁵ *Nefelejts* 1868. évf. 323., 334., 360. l.

⁸⁶ *Pesti Napló* 1869. márc. 14., ápr. 1. s köv. számok.

vegét Follinus Emil, zenéjét pedig Káldy Gyula szerezte. A darab elveszett, de egykorú ismertetésekből körülbelül képet alkothatunk a meséjéről. Középpontjában egy nyugalomba vonult francia kereskedő áll, ki leányát nem akarja ügynökéhez adni, kibe a leány szerelmes, hanem egy zuáv tiszthez. A társaságnak Algírba való utazása alkalmával azonban jóságú barátok fortélyának sikerül a szerelmeseket összeházasítani. Ez operettnek 1870. okt. 31-én volt a várszínházi bemutatója s utána is még többször játszották vidéken.⁸⁷ Egy későbbi megemlékezés még azt az érdekes adatot is fenntartotta róla, hogy *Die Reise nach Algier* címen németre is lefordították és Ausztriában többször színre került.⁸⁸ Ez osztrák előadásokról azonban, sajnos, semmi közelebbi adatunk nincsen.

Miklós्य vállalkozásának, az István-téri színháznak nagy hézaga, hogy — bár a külföldi operettirodalmat erősen kultiválta — a magyar operettnek nem tudott lökést adni. Igaz, hogy ez megfelelő szerzőkön is mult, de egy népies színház igazgatójának mindenesetre lehetett volna valamelyes ösztönző hatása. Van ugyan egy hirlapi közlemény arról, hogy Miklós्य egy eredeti operettet szándékozik előadatni, melynek szövegét gróf Teleky Géza, zenéjét pedig Langer Viktor szerezte, hogy ez operett háromfelvonásos és cselekménye a tengeren játszik, miért is címe *Tengeren*.⁸⁹ De az akkor még hiányosan közölt műsorhírek-

⁸⁷ E darabra vonatkozóan l. *Reform* 1870. okt. 28.; nov. 1.; 1871. júl. 8.

⁸⁸ —y —y: *Magyar operettek*. (*Pesti Hirlap*, 1880. jan. 15. E cikk mondja azt is, hogy Aradon már 1868-ban bemutatták. V. ö. Szinnye *Magyar Írók*-jában a Follinus-cikket.

⁸⁹ *Reform*, 1873. május 24.

ből nem lehet megállapítani, hogy vajjon játszották-e.⁹⁰

A Rákosi Jenő igazgatása alatt megnyíló pesti Népszínház a megnyitó előadáson az operett fejlesztésének kötelezettségével is eljegyezte magát. Az ünnepélyes megnyitáskor 1875. okt. 15-én egy új magyar operettet hozott színpadra, *Berczik Árpád* egyfelvonásos kis művét. *A király csókját*, melyhez Huber Károly szerzett zenét.⁹¹ E bájos apróság Mátyás király korában játszik s hősnője a szép juhászné. A csinos menyecskét a király egyszer megcsókolta s ezzel az udvari urak között divatba hozta, kik most azon versengenek, hogy a király után ők is kapjanak csókot a szép asszonytól. A bonyodalom a csók megnyerése és a szép özvegy vőlegényének féltékenysége körül forog. A meseszövés ügyes és a versek nagyon kedvesek.

⁹⁰ A pesti Népszínház megnyitása előtti időkből van még egy pár operetről egy-két kétséges hírünk: 1. *Az öreg orvos betegek*. Szerzője ismeretlen. L. *Reform*, 1872. jan. 6. — 2. *Fólinus* Emil: *A hétfejű sárkány*, 3 felv. Zenéje Káldy Gyulától. Miklósy készült előadni a Budai Színkörben. Hogy előadta-e, nem tudom. L. *Reform*, 1872. szept. 2. — 3. Ifj. Geiger Mór: *A trójai háború*, 3 felv. (*A Szép Heléna* folytatása.) Aradi Gerő készült játszani Szabadkán. L. *Reform*, 1874. jan. 17. — 4., *A furfangos* (v. *ábrándos?*) *borbély* c. háromfelvonásos operett, melynek szövegét még régebben Felekyné Munkácsi Flóra írta s zenét Huber Károly szerzett volna hozzá. L. *Fővárosi Lapok*. 1865. I. 132., *Vasárnapi Ujság*, 1867. 6. sz., *Nemzeti Hírlap*, 1875. szept. 23. — 5. *Rándó és Ilonka*. Szövege Farkas Lajostól. Zenéje Farkas Ödöntől. L. *Nemzeti Hírlap*, 1875. dec. 11. — 6. Szinnyei és a *Magyar Színművészeti Lexikon* említi Bényei Istvántól még a *Fonóház* és a *Don Quijote* c. operetteket.

⁹¹ Megjelent: *Berczik Árpád színművei* II. kötetében.

E kezdetből ítélve azt hinné az ember, hogy az új Népszínház a népszínmű mellett egész erejével hozzálát a magyar operett fellendítéséhez is. E helyett azonban működésének első öt esztendejében csak idegen operetteket látunk a műsorán. Az *Angot asszony leányának*, a *Cornevillei harangoknak* és a *Boccaccionak* nagy sikerei ez évekhez kapcsolódnak, hazai szerző operettje azonban alig kerül színre e színpadon.

Mi lehet e feltűnő meddőség oka? Nyilván az, hogy az első öt esztendő legnagyobb hatású népies drámaírójában, Csepreghy Ferencben kevés hajlandóság volt az operett iránt. A *piros bugyelláris* és A *sárga csikó* népszínművein kívül nagy hatást ér el látványos darabjaival: az *Utazás a föld körül*lel, a *Sztrogoff Mihálylyal* és a *Kolumbusz Kristóffal*. Operettet azonban csak egyet írt, a Jókai után dolgozott *Perózzest*, de ez már csak halála után került színre.⁹²

A Népszínház működésének ez első s a magyar operett fejlődése tekintetében meddő, öt esztendejében csak vidéki színpadok hoznak hazai szerzőtől effajta műveket. Az egyiket Arad, a másikat Nagyvárad, de ezek közül is az utóbbi csak félig számítható magyar operettnek.

Az aradi előadásról Jókai Mór és Förs Kálmán *Életképei* is hírt adnak 1876-ban.⁹³ A darab címe: *A kivándorlók* volt, terjedelme három felvonás, zenéjét Bauer Henrik, aradi liceumi tanár, szövegét Rainer József, aradi ügyvéd szerezte. A darabot 1876. dec. 21-én mutatták be. A szöveg nem jelent meg nyomtatásban, csak egykorú híradásokból következtethetünk a mesére. Középpontjában egy gazdag

⁹² 1881. május 15-én, szóval e kötetben vizsgált évek után.

⁹³ 236—237. és 1493. l.

fiatal magyar ember áll, ki a kommunista eszméket akarván megvalósítani, Indiában birtokot vásárol és jobbágyaival kivándorolva, minta-államot szervez. A kísérlet azonban balul üt ki s a kivándorolt társaság visszatér Magyarországra.⁹⁴

A darab Aradon nem sok előadást ért, mindamellett később Budapesten is megfordult: a Krisztina-városi Színkörben 1877 jún. 24-én Geröfy társulata bemutatta. Szövegét azonban ez előadás számára Bényei István, a legelső magyar operett szerzője átdolgozta.⁹⁵ Több adatunk e darabról nincsen.

A másik vidéki bemutatót szintén észrevették a fővárosi újságok. A *Nemzeti Hírlap* megemlékezett róla, hogy 1878. aug. 29-én a nagyvárad-i társulat színrehozta *A vadászok* című egyfelvonásos operettet, s tréfálkozva hozzátette, hogy szövegét K o n t i József írta, zenéjét Konti József szerezte, dirigálta Konti József és előadták Konti József karnagy javára.⁹⁶ A valóság azonban az volt, hogy csak zenéjét szerezte a társulat karmester Konti, szövege a német Kömmle műve, s Lászy Vilmos fordította magyarra. Az egykorú tudósítások dicsérik zenéjét.⁹⁷

A magyar operettnek eddigi kezdetei után, már nagyon is égető volt a szükség, hogy ez az annyira népszerűvé váló műfaj tehetséges magyar művelőkre is találjon, mert féltő volt, hogy közönségünk teljesen idegen szellemű termékek hatása alá kerül. Hogy e

⁹⁴ *Alföld*, 1876. évf. dec. 23.

⁹⁵ *Nemzeti Hírlap*, 1877. jún. 24., 26. — Szinnyei: *Magyar Írókjaiban: Rajner és Bauer* címszók.

⁹⁶ *Nemzeti Hírlap*, 1878. aug. 30.

⁹⁷ *Nagyvárad*, 1878. évf. aug. 29. és szept. 1.

szükséget a magyar irodalmi élet legkiválóbbjai is mennyire érezték, arra példa Gyulai Pálnak a Kisfaludy-Társaság 1879. febr. 10-i ülésén Szigligeti Ede fölött tartott emlékbeszéde, melyben megemlíti, hogy a magyar drámának e szorgalmas munkása *A debreceni bíróban* az operettre is tett kísérletet. „Ha tovább él — mondja Gyulai — és talál zeneszerzőt, talán megalapítja, amit kezdett: a magyar operettet. Ó, ha úgy háttérbe szoríthatta volna a francia operettet, mint egykor a német bohózatot s egy új fejlődést indíthat vala meg!”⁹⁸

Ami azonban soká késett, a magyar operettnek a gyermekesorból való kibontakozása s az eddig széthulló törekvéseknek egységesebb és fegyelmezettebb fejlődése, azt végre meghozta az 1880. esztendő.

Ebben az évben kerül színre az a két mű, amelyeknek színpadon való megjelenésével a magyar operett teljes kifejlődése állapítható meg. Mindkettő egyidőben készült el és egy hónapnyi különbséggel kerültek a Népszínház deszkáira a közönség elé. Az egyik Lukácsy Sándor *Székelly Katalinja*, a másik Rákosi Jenő *Titilla hadnagya*.

Ezzel a két művel kezdődik a magyar operett virágzása, és külföldi színpadokra is elható dicsőséges pályafutása.

⁹⁸ Gyulai P.: *Emlékbeszédek*, 3. kiadás. 1914. I. k, 156. l,

Útunk kisebbik felét megjártuk.

Talán különösnek tűnik fel, hogy az irodalmi fejlődésnek egy aránylag kicsiny szakát két még kisebb időszakra bontottuk, de ezt követelte nemesak a megbeszélt színdarabok sokaságából folyó gyakorlati szempont, hanem a történeti valóság is.

Mint a kötet elején megállapítottuk, az 1880-i esztendővel a magyar dráma bizonyos tekintetekben új jelenségeket kezd mutatni, — olyanokat, amelyek ugyan nem annyira jelentőségesek, mint a kiegyezés tájékán egész irodalmunkban megnyilvánuló változás, mindamellett elég határozottsággal érvényesülnek ahhoz, hogy a vizsgált anyag felosztásában kifejezésre jussanak.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ AZ I. KÖTETHEZ

- A Bach-huszárok* l. Bereczik Árpád
- A bajusz* l. Szigligeti Ede és Verő György
- A bakonyi kondás* l. Bártfay Paczona Antal
- A bácskai rezervisták*
l. Varga János
- A betyár kendője* l. Abonyi Lajos
- A bécsi krach.* l. Tóth Ede
- A bíró fia* l. Varga János
- A bizalmatlan* l. Csiky Gergely
- A boldogító* l. Prém József
- A boldogult* l. Balázs Sándor
- Abonyi Lajos: *A betyár kendője* 249—252, 254, 260, 266, 304 — *Ambruzs bácsi* 301—302 — *Panna asszony leánya* 264, 265, 266—267, 303
- A bor* l. Gárdonyi Géza
- Absolon papa* l. K. Papp Miklós
- Acsádi Ignác: *Aranyország* 202-203
- A csárda romja* l. Eesedi Kálmán
- A csirkefogó* l. Lukácsy Sándor
- A csősz unokája* l. Palotás Fausztin
- A cydoni alma* l. Éjszaki Károly
- A debreceni bíró* l. Szigligeti Ede
- Adieu* l. Almási Tihamér
- A dolovai nábob leánya*
l. Herczeg Ferenc
- Aesop l. Bereczik Árpád
- Aesopus* l. Rákosi Jenő
- A falu legszebb legénye*
l. Palotás Fausztin
- A falu rossza* l. Tóth Ede
- A falu rossza családja 25 év múlva* l. Bártfay Paczona Antal
- A falu szépe* l. Vahot Imre
- A fehér páva* l. Odry Lehel
- A fekete vőlegény* l. Venczel Tivadar
- A fertálmágnások* l. Bereczik Árpád
- A féltékeny férj* l. Hiador
- A fény árnyai* l. Szigligeti Ede
- A fogadott leány* l. Szigligeti Ede

- A furfangos borbély* l. Munkácsy Flóra
A furfangos prókátor és a kupaktandés l. Madarassy Pál
A fülemile (Arany János) 307
A galamb-posta l. Szarvas Gábor
 Agyagási Károly: *A néma* 307
A gyujtogató l. Bártfay Paczona Antal és Farkas Bertalan
A halottak emléke l. Szigligeti Ede
A haretérről l. Berezik Árpád
A hátrahagyott család l. Kazár Emil
A hétfejű sárkány l. Follinus Emil
A jávorfáról (Tompai Mihály) 124
A jezsuita páter l. Éjszaki Károly
A jó hazafiak l. Toldy István
A jóslat l. Csiky Gergely
Akadályverseny l. Degré Alajos
A karácsonyi angyal l. Lukácsy Sándor
A kassai diák l. Vidor Pál
Akbár szultán l. Csepregy Ferenc
A kelepce l. Kovács Pál
A kék szoba l. Berezik Árpád
A képviselő és a közös ügyek l. Berezik Árpád
A két jó barát l. Jósika Kálmán
A kétkedő l. Berezik Árpád
A két kulacsos l. Kazár Emil
A két testvér l. Toldy István
A kincskeresők l. Kazár Emil
A kintornás család l. Tóth Ede
A király csókja l. Berezik Árpád
A király házasodik l. Tóth Kálmán
A kis gróf szerelme l. Ábrányi Kornél
A kívándorlók l. Rajner József
A kis hóbortos l. Tóth Kálmán
A koszorú l. Hiador
A közügyek l. Berezik Árpád
A krakói barátok l. Rákosi Jenő
A kurtaszoknyás leány l. Lukácsy Sándor
A kuttyás ember l. Follinus Aurél
A legszebb l. Bartók Lajos
A telenc l. Szász Károly és Szigligeti Ede
A légyott l. Ábrányi Kornél
 Allaga Géza: 339, 340, 345
Alleluja l. Rozvány György

- Almási Tihamér: *Adieu* 228
 — *A minisiterelnök bálja* 227—228 — *Clarisse* 176
 Alsdorf, német színigazgató 17
 Alsóbbfajú drámai művek 5, 21 és l. még Tartalom-jegyzék
A magyar honvéd l. Vahot Imre
A magyar leánykérő l. Bogyó Alajos
A malom alatt l. Varga János
A mama bárót akar l. Rónaszéky Gusztáv
A mágusz l. Csiky Gergely
 Ambruzs bácsi l. Abonyi Lajos
Amelie No. 14. l. Berczik Árpád
A minisiterelnök bálja l. Almási Tihamér
A molnár leánya l. Szigligeti Ede
A muszka emiszárius l. Berczik Árpád
A nagyidai cigányok (Arany János) 270
A nagymama l. Csiky Gergely
A nagyralátó l. Szigeti József
A nagyrafermett l. Csiky Gergely
A nagyságos urak l. Haray Viktor
 Anakronizmus 135, 142
 Andrassy Tivadar gr. 33
A néma l. Agyagási Károly
A népszerűség l. Berczik Árpád
Anica, a szép oláh leány l. Horváth Miklós
A nők az alkotmányban l. Tóth Kálmán
Anyát keres l. Follinusz Aurél
 Anzengruber, Ludwig 244, 273: *Der Meineidbauer* 244, *Der Pfarrer von Kirchfeld* 244, 273
A parvenu 179
A párbaj l. Hiador
A pesti demimonde l. Jósika Kálmán és Thaly Elek
A pesti vízvezeték l. Balázs Sándor
A pipacsősz király l. Sziklay János
A piros bugyelláris l. Csepreghy Ferenc
A pletyka-pad l. Palotay Andor
A proletárok l. Csiky Gergely
 Aradi Gerő 21, 22, 346, 348
 Aradi színészet 88, 90, 111, 263, 274, 319, 346, 349
 Arany János 2, 18, 64, 97, 270, 287, 288, 307, 308
 Arany László 84, 86
Aranyország l. Acsády Ignác
Aranyos Pista, a puszták királya l. Bethlenfalvy István
A regény vége l. Szépfaludy Ö. Ferenc

- A ripacsos Pista dolmánya*
 1. Rákosi Jenő
Aristophanes 308
A rövidlátók 1. Ábrányi Kornél
A sárga csikó 1. Csepreghy Ferenc
A spanyol inkvizíció 1. Dálnoki Gaál Gyula
A strike 1. Balázs Sándor és Szigligeti Ede
A svihák 1. Follinusz Aurél
A szakállas farkas 1. Bényei István
A szent korona 1. Bereczik Árpád és Szigligeti Ede
A szent korona varázsa 1. Rákosi Jenő
A szerelem harca 1. Zichy Géza
A szerelem iskolája 1. Rákosi Jenő
A szerelem vadrózsái 1. Láng Mór
A szerelmes kántor 1. Bényei István
A székelőföldön 1. Bereczik Árpád
A szép asszony kocsisa 1. Csepreghy Ferenc
A szép marquisé 1. Kövér Lajos
A szép Meluzina 1. Csepreghy Ferenc
A szép örményasszony 1. Vedress Gyula
A szigetvári vértanúk 1. Jókai Mór
A szofták Budapestén 1. Ösz Ferenc
A szomszédság delejzete 1. Éjszaki Károly
A szürke kabát 1. Bereczik Árpád
A tenger fiai 1. Kemény Endre
A tetszvágy tragédiája 1. Toldy István
Athenaeum 25
A tolone 1. Tóth Ede
A trójai háború 1. Ifj. Geiger Mór
A trónkereső 1. Szigligeti Ede
A túlvilág komédiája 1. Koroda Pál
Augier, Emile 116, 163, 164: *Cigüe* 116
A vadászok 1. Konti József
A vampyr szerelme 1. Gabányi Árpád
A váróteremben 1. Ábrányi Emil
A vereshajú 1. Lukácsy Sándor
A véletlen 1. Varga János
A véres pénz 1. Ladomerszky Gyula
A vőlegény álarcbán 1. Madarassy Pál
Az amerikai 1. Szigligeti Ede
Az amerikai (a másik!) 1. Csipegeti
Az apa büne 1. Haray Viktor

- Az apostol* (Petőfi Sándor) 308
Az apostol l. Toldy István
Az aranypróba l. Irmei Ferenc
Az avashegyi árva l. Eger-váry P. Ödön
Az állhatatlan l. Csepreghy Ferenc
A zárdaszűz l. Kovács Pál
Az áruló l. Vértesi Arnold
Az elbűvöltek l. Kovács Pál
Az eleven ördög l. Deréki Antal
Az ellenállhatatlan l. Csiky Gergely
Az első zivatar l. Follinuszt Aurél
Az emancipatio l. Bereczik Árpád
Az ember tragédiája l. Madách Imre
A zeneszerző l. Bényei István
Az eredendő bűn l. Váradi Antal
Az ezredes leánya l. Beresényi Béla
Az életúnt betyár l. Besze János
Az oltár előtt l. Tóth Ede
Az önkénytes tűzoltók l. Tóth Ede
Az ördög bibliája l. K. Papp Miklós
Az ördög párnája l. Tóth Kálmán
Az öreg béres l. Győry Vilmos
Az öreg orvos betegek 348
Az udvari bolond l. Szigligeti Ede
A zuhany-kúra l. Fekete József
Az új emberek l. Toldy István
Az új világ l. Szigligeti Ede
Az utolsó pesti német l. Csepreghy Ferenc
Az utolsó próféta l. Dóczi Lajos
Az üldözött cserepár l. Bereczik Árpád
Az üldözött honvéd l. Szigligeti Ede
Az üstökös hóhortjai l. Egerváry P. Ödön
A zsandár l. Balla Kálmán és Lukácsy Sándor
A zsidó apáca és József császár l. Lukácsy Sándor
A zsidó honvéd l. Kőmives Imre
 Ábrányi Emil: *A váróteremben* 231—232 — *Tombola*: 198
 Ifj. Ábrányi Kornél 232:
A kis gróf szerelme 296 —
A légy-ott 232 — *A rövidlátók* 134 — *Doktor Percival* 134—135 — *Szédelgők* 188—189
 Ádám és Éva l. Bereczik Árpád
 Ágai Adolf 26
 Ágnes asszony (Arany János) 287, 288
 Ágnes asszony l. Lukácsy Sándor

- Április elseje* l. Majthényi Flóra
 Árpád Jenő: *Pórnuljárt finánckomiszárius* 329
Babos kendő l. Molnár Gyula
 Bahr, Hermann: *Kinder* 185
Bajor Ottó l. Szinováczy Gyula
 Balzac: *La duchesse de Langeais* 151
 Bakody 310
 Bakonyi daltársulata 320
 Bakonyi Károly: *János vitéz* 272
 Balás Frigyes: *Egy rejtett galamb története* 162
 Balázs Sándor 218: *A boldogult* 229, 230 — *A pesti vízvezeték* 24, 229—230 — *A strike* 244—266 — *200 év múlva v. A női emancipáció fénykora* 331—332 — *Miért nem házasodik a sógor?* 229
 Balla Kálmán: *A zsandár* 288
 Balog Imre: *Pelbárt Julcsa* 293
 Barili 111
 Bartalus István: *Kávénénikék* 195—196
 Bartay Endre 238
 Bartók Lajos 33: *A legszébb* 141—143
 Bauer Henrik 349
 Bayer József 306
 Bánffy Dénes l. Molnár Gyula
Bánk bán l. Katona József
 Bártfay Paczona Antal: *A bakonyi kondás* 274 — *A falu rossza családja* 25 év múlva 274 — *A gyűjtőgató* 274 — *Csecse Panni* 274 — *Orosz-török háború* 329
 Báthory Gábor utolsó szerelme l. Jósika Kálmán
 Beaumarchais 242: *A szevillai borbély* 135 — *Figaro házassága* 220
 Beer, Michael 51
 Beksics Gusztáv: *Nem látott férfit* 140—141
 Beleznai-kert 36
 Bella Iza és Péter Klarinét l. Lauka Gusztáv
 Bem hadjárata l. Rajkai Fribeisz István
 Benedek Aladár l. Náray Iván
 Benedek Lajos: *Catilina* 91 — *Mesalliance* 207
 Benedix, Roderich: *Bahnhof* 219
 Benkő Kálmán: *Bem hadjárata* 314 — *Bukow, a székeltek hóhéra* 318 — *Ubryk Borbála* 318
 Beöthy Zsolt 25, 76, 77, 104, 117, 142, 144, 153, 163, 195, 214, 270, 278, 283, 288, 289, 306
 Beresényi Béla 136, 182, 183: *Az ezredes leánya* 181 — 182 — *Gróf Dormándy Kálmán* 179—181.

- Berezik Árpád 10, 26, 214, 216, 258, 259, 310: *A Bach huszárok* 212 — *A fertálmágnások* 208—209, 211 — *A harctérről* (Tinódy Lajos álnév alatt) 323—324 — *A kék szoba* 225 — *A képviselő és a közös ügyek* 210, 211, 225, 226 — *A kétkező* 196—197, 201 — *A király csókja* 27, 348 — *A közügyek* 225 — *Amelie No 14. vagy Nem tudja, hol van* 224—225 — *A muszka emizárius* (Aesop álnév alatt) 225 — *A népszerűség* 208, 210—212 — *A szent korona* 69 — *A székelőföldön* 252, 253—255, 260, 261 — *A szürke kabát vagy Három szalmaözeveg* 225 — *Az emancipatio után 1900-ban* 210, 225, 226 és *Az emancipatio vagy Iezig választ* (Aesop álnév alatt) 210, 225, 226 — *Az üldözött cserepár* (Zugligeti álnév alatt) 57—58, 225, 226 — *Ádám és Éva* 225 — *Egy szelleműs hölgy* 225 — *Házasítók* 197—198 — *Kanut dániai gróf* 68—69 — *Nincs mama* 224
- Berg, O. F. 315, 318
- Berlini színészet 131
- Bernát Gazsi l. Egerváry P. Ödön
- Berzeviczy Albert 33
- Berzsenyi Károly 331: *Két huszár és egy bakancsos* 331
- Besze János: *Az életúnt betyár* 283
- Bethlenfalvy István: *Aranys Pista, a puszták királya* 292
- IV. Béla l. Szigligeti Ede
- Bényei István 274, 350: *A szakállas farkas* 345—346 — *A szerelmes kántor* 339 — 340 — *A zeneszerző* 341 — *Don Quijote* 348 — *Fonóház* 348 — *Ilonka* 294
- Bíboros hölgy l. Hamar László
- Bíró uram gyűrűje l. Fercesek József
- Blaha Lujza 20, 22, 27, 29, 30, 244, 249, 255, 270, 271, 286
- Bodenstedt Lina, Hegedüsne 243
- Bognár József 341
- Bognár Vilma 337
- Bogyó Alajos: *A magyar leánykérő* 262 — *Leánykérés* 24
- Bohózat 7, 12, 32, 33, 34, 35, 204—205
- Bokodi Antal 24, 75, 91
- „Borbócs” 216
- Borics és Prezlava (Tompai Mihály) 45
- Böhm Gusztáv 341
- Brabek Ferenc 122

- Budai Népszínház 18, 20, 21, 23, 67, 68, 70, 209, 244, 310, 316, 317, 332, 339, 340, 344, 346 — Bemutatók a Budai Népszínházban: 69, 72, 74, 75, 87, 91, 99, 104, 118, 160, 190, 195, 208, 210, 212, 224—225, 226, 260, 262, 313, 314, 316, 329, 341—342, 346
- Budapest húsz év múlva* 1. Follinusz Aurél
- Budapesti Hírlap* 34
- Bulyovszky Gyula 319, 335, 337: *Fuzió* 213—214 — *Nesze semmi, fogd meg jól* 212—213
- Burg-színház 42, 49, 131
- Byron 92
- Calderon 116, 127: *Az élet álom* 127
- Camoens l. Hiador
- Can-can a törvényszék előtt* 1. Rajkai Fribeisz István
- Carl-Theater (Bécs) 102
- Carré-cirkusz 24
- Castro, Guillem de: *El Narciso en su opinion* 140
- Catilina* l. Benedek Lajos
- Celestina* l. Kövér Lajos
- Chatelet-színház (Párizs) 311, 312
- Clarisse l. Almási Tihamér
- Commedia dell'arte* 334
- Coppée: *A kovácsok sztrájkja* 248
- Corneille szerelme l. Gabányi Árpád
- Crémieux 333
- Csaba tragédiája* l. Hollósy István
- Csatay Zsófi 27
- W. Csath Soma: „*Jött, ment*“ 293
- Császár Elemér 126, 127
- Csecse Panni* l. Bártfay Pazona Antal
- Csepreghy Ferenc 5, 12, 16, 40, 239, 273, 281, 282, 283, 284, 289, 294, 308, 324, 327, 349: *Akbár szultán*: 82—84 — *A piros bugyelláris* 278—284, 349 — *A sárga csikó* 278—284, 349 — *A szép asszony kocsisa* 280 — *A szép Meluzina* 328—329 — *Az állhatatlan* 280 — *Az utolsó pesti német v. XXX. évvel a pesti magyar népszínház megnyitása után* 15, 16, 232—233 — *Élhetetlenek* 203 — *Két menyegző* 280, 303 — *Kitűnő vendég* 233 — *Kolumbusz Kristóf* 326—327, 349 — *Magyar fiúk Bécsben* 249, 324 — *Perózes* 349 — *Saul király* 82—84 — *Sze-relem a harcban* 113 — *Sztrogoff Mihály utazása Moszkvától Irkuckig* 326—328, 349 — *Utazás a föld körül* 325—328, 349 — *Utazás a holdba és a tenger alatt* 326—328 — *Víz-özön* 132—134

- Csepreghy János: *Nyomorúság a koporsóban* 324
Cserebogár 1. Margitay
 Dezső
Csikós 1. Szigligeti Ede
 Csiky Gergely 7, 12, 65, 149, 150, 169, 307, 316: *A bizalmatlan* 140, 200—202 — *A jóslat* 135—138, 149 — *A mágusz* 67 — *A nagymama* 175 — *A nagyatermett* 195 — *A proletárok* 12, 150, 182, 184, 316 — *Az ellenállhatatlan* 138—140, 149 — *Jánu*s 65—67, 149
 Csinálni való jelenet 163 v. ö. *Scène à faire*
 Csipegeti (álnév): *Amerikai (a másik!)* 248
Csongor és Tünde 1. Vörösmarty Mihály
 Csók 1. Dóczy Lajos
Csók Julis a keleten 330
 Czakó Zsigmond 43, 150
Czigány 1. Szigligeti Ede
- Daltársulatok 36
 Dante 92
 Darwin 135
 Dálnoki Galál Gyula: *A spanyol inkvizíció* 330 — *Honfoglalás* 91 — *Itt van Kossuth!* 312 — *Oroszok Bulgáriában* 329
 Deák Farkas: *Könnyelműség és szerelem* 185—186
 Deák Ferenc 97, 337, 343
 Debreceni színészet 86, 162, 174, 249, 293, 331
 Decour 333
 Degré Alajos: *Akadályverseny* 203—204
 Demimonde 315
 D'Ennery: *Grant kapitány gyermekei* 326
 Deréki Antal 273: *Az eleven ördög* 29 — *Miksa császár halála* 329
 Despréaux, Allan 116
 Deszkasev István 274
 Dialógus 8, 9, 10, 167
 Dingelstedt, Franz von 49
 Ditrói Mór 35
Divatos menyecskék 1. Lukácsy Sándor
 Dísztet, színpadi 10
Dobó Katka 1. Tóth Kálmán
 Dobsa Lajos: *Szent István, első magyar király* 20—21
Doctor Percival 1. Ábrányi Kornél
 Don Gunárosz 1. Lauka Gusztáv
Don Quijote 1. Bényei István
 Doppler Ferenc 62, 339: *Erzsébet* 62
 Dóczy Lajos 26, 59, 72, 130, 131, 310: *Az utolsó próféta v. Jeruzsálem pusztulása* 72—74 — *Csók* 128—131 (*Csók* paródiája: *Das Busserl* 131)
 Drámai alsóbb fajok 1. Alsóbb fajú drámák
 Drámai költemények 1. Tartalomjegyzék

- Dumas, Alexandre 163, 172,
315: *A kaméliás hölgy* 281
— *Alfonz úr* 172 — *Denise*
275 — *Femme de Claude*
172
Dux Lajos 1. Dóczy Lajos
- Ebergényi-Chorinszky bűn-
eset 167
- Ecsedy Kálmán: *A csárda*
romja 291—292
- Egerváry Potemkin Ödön:
Az avashegyi árva 263,
330 — *Az üstökös hőbortjai*
330 — *Bernát Gazsi v. A*
szerelmes báró 330—331 —
Ki lesz a szolgabíró? 223
— *Petőfi* 312 — *Szodoma*
és Gomorrha pusztulása
330 — *Thurzó János* 77
—78
Egy éj zavarai 1. Moesári
Béla
Egy király kedvese 1. Szino-
váczy Gyula
Egy királynő szerelme 1.
Horváth Miklós és Farkas
Albert
Egy lengyel követ Budán 1.
Éjszaki Károly
Egy magyar iparos 1. Vahot
Imre
Egy magyar nábob 1. Jókai
Mór és Lukácsy Sándor
Egy magyar plébános és egy
muszkavezető 1. Lukácsy
Sándor
Egy réjtett galamb története
1. Balás Frigyes
- Egy szellemdús hölgy* 1.
Berczik Árpád
Egy szép asszony titka 1.
Szinováczy Gyula
Elbert Imre 147
Eötvös József 43
Erkel Elek 104
Erkel Ferenc 28, 339
Erkel Gyula 266
Erődi Béla 24
Erős szer hat 1. Szász Károly
Erzsébet 1. Doppler Ferenc
Erzsébet-téri (Új-téri) szín-
ház 16, 21, 343
Erzsébetvárosi színpézt 252
Eufuizmus 142
Esterházy Miklós József gr.
38—39
Evva Lajos 27, 29
1854 vagy A keleti háború
1. Toldy István
Éjszaki Károly: *A cydoni*
alma 118—120 — *A je-*
zsuita páter v. Egy éj a
Bastilleban 316—317 — *A*
szomszédság delejzete 322
— *Egy lengyel követ Bu-*
dán 99—100 — *Nénemasz-*
szony kora 190 — *Páris*
almája 190
Élhetetlenek 1. Csepreghy
Ferenc
Falusiak 1. Szigeti József
Farkas Albert: *Egy királynő*
szerelme 79—80 (Virág
Benő álnév alatt)
Farkas Bertalan: *A gyujto-*
gató 263

- Farkas Lajos: *Rándó és Ilonka* 348
 Farkas Ödön 348
Farsangi kaland v. Kánkán a törvény előtt 345
 Fekete József 32: *A zuhany-kúra* 236
 Felbermann Lajos 61
 Feld Zsigmond 31
 Feleki Miklós 29, 30, 136, 176, 264 — Feleki Miklós színháza 29—30
 Fellner és Helmer 26
 Fercsek József: *Bíró uram gyűrűje* 263 — *Szerelm és hiúság* 207
 Ferencz József 27
 Festetics Andor gr. 38
 Feuillet, Octave: *Kísértés* 172
 Félig népies népszínművek 238—243, 294—300
 Félre-szólás a színpadon 8—10, 80, 81, 167, 173, 181, 219, 254, 298, 305
 Finn színészet 217, 274
 Flavius Josephus 73
 Flóra I. Szász Károly
 Follinus Emil: *A hétfejű sárkány* 348 — *Zuávok* 346—347
 Follinus Aurél: *A kutyás ember* 263 — *Anyát keres* 234 — *A svihák* 292—293 — *Az első zivatar* 234 — *Budapest húsz év múlva* 323 — *Házasság hirdetés útján* 204 — *Sári néni* 263
 Fonóház I. Bényei István
 Formai sajátosságok az újabb drámában 7—10
Fráter György I. Szász Károly
 Freskó („Társadalmi freskó”) 314
Fuzió I. Bulyovszky Gyula
Fülöp I. Hiador
 Füredi Mihály 243
 Fürst-színház (Hermina-tér) 23, 28
 Fütty I. Nyíró Sándor
 Gabányi Árpád: *A vampyr szerelme* 88—89 — *Cornelle szerelme* 89 — *János és János* 205 — *Munkácsi rabok* 305 — *Ysole* 187
 Gaboriau, Émile 186
 Garay János 43
 Garibaldi 337
Gazdagság és szegénység I. Kövér Lajos
 Gárdonyi Géza 272: *A bor* 272
 Ifj. Geiger Mór: *A trójai háború* 348
 Gerőfi 350
 Girardi 138
 Goethe 92, 97: *Faust* 94, 96
 Görög dráma 109
 Grande scène I. Scène à faire
 Greif, Martin 117
 Greguss Ágost 311
 Grillparzer, Franz 117, 127, 128, 130: *Der Traum ein Leben* 127 — *Die Jüdin von Toledo* 130

- Gróf Dormándy Kálmán 1.
 Beresényi Béla
 Grubiczy László: *Sziget a szárazon* 234—236
 Gyalokay Mózes: *Struensee* 51
 Gyapjú-utcai színház 21, 29, 31
 Gyermekszínház 24
 Győri színészet 68, 183, 189, 206, 249, 263, 266, 274, 275, 292, 314
 Győry Vilmos: *Az öreg béres* 290 — *Nótás Kata* 288—290
 Gyulai Pál 3, 6, 18, 45, 46, 62, 71, 73, 79, 97, 98, 103, 110, 118, 143, 157, 176, 190, 192, 241, 264, 272, 312, 351
Hadnagy uram (Gyulai Pál) 312
Haj, száj, szem (Vörös-marty Mihály) 299
 Halévy 333
 Halm, Friedrich 117
Halottak emléke l. *A halottak emléke* (Szigligeti Ede)
 Hamar László: *Bíboros hölgy* 161—162
 Haray Viktor: *A nagyságos urak* 233—234 — *Az apa bűne* 186—187 — *Kígyó Kati* 291 — *Makó György, a székelők vezére* 88 — *Tűz van!* 342
 Harmath Emma, Bényeiné 25
Hasznos orvosság a nőszülésre l. Rajkai Fribeisz István
 Havi Mihály 335
 Hazafiság a nemzetiségnek! 18
 Hármasság 135, 186, 201
Háromszéki leányok l. Szigligeti Ede
Házastók l. Bereczik Árpád
Házasság hirdetés útján l. Follinus Aurél
 Hegedüs István 148
 Hegedüs Sándor 33
 Hegyi Aranka 27
 Heine, Heinrich 130
 Helmesberger 138
 Hely-egység 175
 Herezeg Ferenc: *A dolovai nábob leánya* 173
 Hermina-téri színház l. Fürst-színház
 Hermina-tér 28
Heródes l. Szász Károly
 Hevesi Sándor 271
 Hiador (Jámbor Pál) 237:
A féltékeny férj 160 — *A koszorú* 112 — *A párba* 88, 160—161 — *Camoens* 87 — *Fülöp* 87 — *Nagy Lajos özvegye* 87 — *Nagy Sándor* 87
 Hieronimy Károly 33
 Hirsch, színházigazgató 21
 Hollós István: *A jövő költészetének reformjai* 97 — *Csaba tragédiája* 96—97

- Honfoglalás* l. Dálnoki Gaál Gyula
Hornycsek Vendel és Hanzli diák 346
Horovitz Lipót: Két magyar király 90 — *Sophonisbe* 90
Horváth Miklós br.: Anica, a szép oláh leány 252 — *Egy királynő szerelme* (Virágh Benő álnév alatt) 79—80 — *Régi urak* 79
Hős Pálffy l. Jókai Mór
Huber Ida 337
Huber Károly 339, 342, 347, 348
Hugó Károly 43, 150
Hullámzó Balaton... 286
Ibolyabokréta l. Jósika Kálmán és Thaly Elek
Ibsen, Henrik: Bund der Jugend 9
Idő-egység 139, 183
Ilda l. Láng Lajos
Ilonka l. Bényei István
Irmei Ferenc: Az arany-próba 112—113
Iskarióth l. Váradi Antal
Istvánvárosi Színház 24—25, 318, 331, 347. — *Bemutatók az Istvánvárosi Színházban* 88, 198, 222, 229, 231, 252, 262, 263, 322
Itt van Kossuth l. Dálnoki Gaál Gyula
Ítélet napja l. Kaas Ivor
Jakóbi Jakab 344
Jalava Antal 217
Jámbor Pál l. Hiador
Janovics Jenő 140
János és János l. Gabányi Árpád
János vitéz l. Bakonyi Károly és Kaesóh Pongráé
János l. Csiky Gergely
Jászai Mari 20, 74, 314
Jeremiás siralmai l. Rákosi Jenő
Jókai Mór 18, 33, 58, 88, 97, 114, 125, 280, 303, 346, 349: *A szívetvári vértanúk* 24 — *Hős Pálffy* 62—63 — *Milton* 59—61 — *Szép Mikhál* 61—62
Jósika Kálmán br. 74, 162, 316: *A két jó barát* 163, 166—167 — *A pesti demimonde* 314—316 — *Báthory Gábor utolsó szerelme* 75—76, 77 — *Ibolyabokréta* 226—227 — *Kátay Mihály, Bocskay fejedelem korlát-noka* 75 — *Márenyá* 76—77 — *Messalina* 168—170 — *Rákóczi Júlia* 74 — *Salome* 167—168
„Jött-ment“ l. W. Csath Soma
Judith asszony l. K. Papp Miklós
Julián, a hitehagyott l. Torkos László
Justh Zsigmond 39
Justus l. Zichy Géza
Kaas Ivor br. 26: *Ítélet napja* 84, 92—95

- Kacsóh Pongrác: *János vitéz* 272
- Kanuth dániai gróf l. Bercezík Árpád
- Karácsonyi-pályázat 71, 84, 86, 90, 92, 105, 107, 122, 138, 149, 223
- Karezag Vilmos: *Szent a béke* 236 — *Útközben* 236
- Kassai színészet 50, 88, 90, 262, 293, 342
- Kassai Vidor 20, 25, 27
- Katolikus legényegyletek 40, 324
- Katona József 43, 69: *Bánk bán* 69
- Kazár Emil: *A hátrahagyott család* 175, 178 — *A két kulacsos* 104—105 — *A kincskeresők* 252, 253, 260 — 261, 262
- Káldy Gyula 248, 259, 331, 347, 348
- Kánkán 343, 345
- Károlyi Tibor gr. 33
- Kátay Mihály l. Jósika Kálmán
- Kávéforrás-társaság 26, 67, 92, 310
- Kávénénikék l. Bartalus István
- Kecskeméti színészet 294
- Kedv és hívatás* l. Szigligeti Ede
- Keglevich István gr. 32, 33, 35
- Kegyenc* l. Teleki László
- Keim, Franz 117
- Kelemen József 253
- Kelemen László 17, 31
- Kemény Endre br.: *A tenger fia* 147—148 — *Törvénytelen* 184—185
- Kemény Zsigmond br. 37, 97
- Kerekes András és szeretője *Piros Panna* l. Tóth Ede
- Keresztútról (Tompai Mihály) 260
- Kék Lajos 283, 310
- Kényes Bertók* l. Szigligeti Ede
- Két huszár és egy bakancsos* l. Berzsényi Károly
- Két magyar király* l. Horovitz Lipót
- Két menyegző* l. Csepreghy Ferenc
- 200 év múlva* l. Balázs Sándor
- Ki lesz a szolgabíró?* l. Egerváry P. Ödön
- Kisfaludy Károly 43, 72, 98, 198, 351
- Kisfaludy Társaság 72
- Kis ördög* l. Mátray B. Béla
- Kitűnő vendég* l. Csepreghy Ferenc
- Kigyó Kati* l. Haray Viktor
- Kocsisovszky Borecsa, Molnárné 20
- Kolozsvári színészet 82, 86, 88, 89, 90, 111, 140, 147, 184, 186, 203, 205, 207, 249, 266, 291, 303, 305, 307, 335, 342

- Kolumbusz Kristóf* I. Csepreghy Ferenc
Komló mulatóhely 36
Koncsag Lajkó I. Mátray B. Béla
Konti József 29, 350: *A vadászok* 350
Kornélia I. Toldy István
Koroda Pál: *A túlvilág komédiája* 95
Kortesnők I. Szigligeti Ede
Kosmopolita költészet (Arany János) 2
Kossuth Lajos 97
Koszorú 18
Kotzebue 193
E. Kovács Gyula 82, 84
Kovács István, nábrádi: *Rózsa Sándor* 262
Kovács Pál 150: *A kelepce* 206 — *A zárdaszűz* 183 — 184 — *Az elbűvöltek* 206 — *Nemesek hadnagya* 239 — *Nem szabad a királlyal tréfálni* 107 — *Propter certum quoniam* 236
Kósza Jutka I. Lukácsy Sándor
 „Kölyök dalmű” 333
Kömmle 350
Könnyelműség és szerelem I. Deák Farkas
Kövér Lajos 114, 150, 163, 225: *A szép marquisné* 150, 151, 176 — *Celestina* 150 — *Gazdagság és szegénység* 151
Középfajú dráma 5, 153
Kőbányai Színkör 320
Kőműves Imre 22: *A zsidó honvéd* 262, 312 — *Szurok Mihály utazása* 326
Kőszeghy Géza 131
Kresányi Ignác 36, 131, 292, v. ö. *Krisztinavárosi Színkör*
Kresányi Sarolta 20
Krisztinavárosi Színkör 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 29, 36, 65, 90, 258, 262, 292, 299, 342, 346 — *Bemutatók a Krisztinavárosi Színkörben*: 75, 131, 206, 207, 226, 232, 248, 286, 291, 312, 313, 317, 320, 330, 331, 350 — V. ö. *Budai Népszínház*
Kuplé 288, 294, 337, 338
Külvárosi színházak 36—37
Kvassay Ede: *Politika boldjai v. Egy választási komédia* (Szelíd Vipera álnev alatt) 222 — *Szélmalomharc* 187—188.
Laborfalvy Róza 24
Ladomerszky Gyula: *A véres pénz* 293
Langer Viktor 261, 315, 347
Latabár Endre 23, 50 — *Latabár társulata v. ö. Krisztinavárosi Színkör és Kassai színészet*
Laube, Henrik 51, 80, 128, 273: *Essex gróf* 80

- Lauka Gusztáv 317: *Bella Iza és Páter Klarinét v. Dupla mars* (Don Gunárosz álnév alatt) 317
- Lánczy Leó 33
- Láng Lajos: *Ilda* 91 — *Nőudvarlás* 231
- Láng Móric: *A szerelem vadrózsái* 331
- V. László I. Rákosi Jenő
- Lászy Vilmos 350
- Látványosság 15. V. ö. Tartalomjegyzék
- Leánykérés I. Bogyó Alajos
- Lecocqu: *Angot asszony leánya* 178, 349
- Lecouvreur Adrienne I. Scribe és Legouvé
- Legényegyleti előadások 40, 249, 324
- Legouvé, Ernest 81, 163, 164: *Lecouvreur Adrienne* 81
- Lehmann M  r 325
- Lengyel sz  m  z  ttek I. Lukácsy Sándor
- Leonhardt 329
- Lerchenfeldi Thalia Színkör 314
- Lesser Szaniszló 29, 35
- Les trois bossus* 278
- Liliomfi* I. Szigligeti Ede
- Livia* I. Toldy István
- Localst  ck 315, 316
- Londoni előadás 61
- Lukácsy Sándor 284, 316, 318, 319, 329: *A csirkefogó* 299—300 — *A kar  csosny   angyal* 319 — *A kurtaszoknyás leány* 319 — *A vereshajú* 285—286 — *A zsandár* 288 — *A zsidó apáca és József császár* 284, 319 — *Ágnes asszony* 286—288 — *Divatos menyecskék* 319 — *Egy magyar nábob* 88 — *Egy magyar plébános és egy muszkavezető* 284, 319 — *Kósza Jutka* 286 — *Lengyel sz  m  z  ttek* 319 — *Párizs romjai v. Császárság, köztársaság és commune* 319 — *P  k v. A szegedi menyecske* 263 — *S  kely Katalin* 351 — *Ubryk Borbála v. A zárda titka* 318 — *Zsidó honvéd* 317—318
- Lukánusz I. P. Szathmáry Károly
- Madarassy Pál: *A furfangos prókátor és a kupak-tanács* 346 — *A v  leg  ny álarcban* 339
- Madách Imre 39, 92, 97: *Az ember tragédiája* 39
- Magyar kir. Operaház 14, 15, 28, 37, 147, 336
- Magyar Színház 102
- Magyar V  g Színház Egylet 32
- Mailáth György 17
- Majthényi Flóra: *  prilis elseje* 226
- Magyar fi  k Bécsben I. Csepreghy Ferenc

- Makó György, a székelylek vezére* l. Haray Viktor
 Mansberger-pályázat 262
 Marengo 312
 Margitay Dezső 316: *Cserebogár* 264, 265—266, 303 — *Zsidó kortes* 263
 Markovits Ilka 337
 Marosvásárhelyi színészet 307
 Martos Ferenc 107
Márenyá l. Jósika Kálmán
 Mária Valéria 72
 Mátray B. Béla: *Kis ördög* 291 — *Koncsag Lajkó* 291
Mátyás király első kalandja l. Szigeti József
 Mednyánszky Alajos br.: *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* 107
 Meilhac, Henri 333
 Meiningeni színtársulat és meiningeni stílus 11, 59
 Melodráma 6, 153
Mésalliance l. Benedek Lajos
Messalina l. Jósika Kálmán
 Meyerbeer 51
Mérget ivott l. Szigeti József
Miatyánk Isten l. Rajkai F. István
Miért nem házasodik a sógor? l. Balázs Sándor
 Miklóssy (v. Miklósy) Gyula 15, 16, 23, 28 — Miklóssy Színház l. Istvántéri Színház
Miksa császár halála l. Deréki Antal
 Millenniumi ünnepségek 35
Milton l. Jókai Mór
 Miskolci színészet 263, 292
 Moesári Béla: *Egy éj zavarai* 236
 Moldován Gergely: *Szép Iliána* 303
 Molière 39, 134, 135, 140, 201: — *A nők iskolája* 135
 Molnár György 17, 19, 26, 27, 67, 69, 87, 118, 204, 210, 212, 226, 303, 311, 343, 346: — *Zrinyi, a költő* 310-311 — V. ö. Budai Népszínház
 Molnár Gyula: *Babos kendő* 293 — *Bánffy Dénes* 91
 Monológ 8, 9, 80, 81, 167, 173, 181, 219, 254, 298, 305
 Morand 333
 Moreto 127, 140, 141: *Donna Diana* 127, 141 — *El lindo Diego* 140
 Mosenthal 42: *Rejtélyes árva* 253
 Mosing, Konrad 117
Mózes, a Jehova követő l. Váradi Antal
 Mulatóhelyek 36
Munkácsi rabok l. Gabányi Árpád
 Munkácsy Flóra, Felekiné: *A furfangos borbély* 348
 Munkácsy Mihály 311
 Murad Effendi 117
 Murget, Henry: *L'Étoile* 230

- Musset, Alfred 116, 140: 102, 105, 107, 111, 122,
A quoi rêvent les jeunes 130, 136, 138, 141, 144,
filles 140 151, 154, 155, 158, 162,
 Műkedvelő színészet 39-40 163, 167, 173, 175, 176,
 178, 179, 181, 182, 191,
 Nagy jelenet 163 v. ö. 192, 193, 196, 197, 199,
Scène à faire 213, 215, 217, 219, 223,
 Nagy Komló 320 224, 225, 226, 227, 228,
Nagy Lajos özvegye 229, 230, 231, 232, 234,
 I. Hiador 245, 246, 250, 253, 255,
Nagy Sándor I. Hiador 264, 266, 300, 305, 335,
 Nagyvárad színház 204, 341, 342
 263, 332, 349, 350
 III. Napoleon 312
 Naturalista dráma 304
 Nádasdy-pályázat 55
 Náray Iván (Benedek Aladár): *Szerelemföltő* 205—206
Ne fujd, ami nem éget
 I. Szigligeti Ede
Nemesek hadnagya I. Kovács Pál
Nem látott férfit I. Beksics Gusztáv
*Nem szabad a királlyal tré-
 fálni* I. Kovács Pál
 Nemzetiségi népszínművek 252, 303. V. ö. Tartalomjegyzék
 Nemzeti Színház 14, 16, 22, 26, 27, 28, 29, 37, 51, 77, 99, 118, 136, 177, 178, 179, 182, 185, 187, 188, 209, 210, 238, 244, 249, 337, 338, 339 — Bemutatók a Nemzeti Színházban 45, 49, 51—52, 55, 61, 62, 63, 64, 67, 76, 77, 78, 79, 80, 101, 102, 105, 107, 111, 122, 130, 136, 138, 141, 144, 151, 154, 155, 158, 162, 163, 167, 173, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 191, 192, 193, 196, 197, 199, 213, 215, 217, 219, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 245, 246, 250, 253, 255, 264, 266, 300, 305, 335, 341, 342
Nesze semmi fogd meg jól
 I. Bulyovszky Gyula
 „Neue Welt“ 35
 Németh János 329
 Németh József 27
 Némethy György: *A víg cimborák* 342
 Német színészet a fővárosban 16, 20, 21, 24, 30—31, 35—36, 335
Néném asszony kora I. Éjszaki Károly
 Népdalok 6
 Népdráma 39, 249—259, 269, 278, 302—307. V. ö. Tartalomjegyzék
 Népszínház (pesti) 25, 26, 27, 29, 30, 33, 177, 178, 263, 274, 323, 324, 348, 349 — Bemutatók a Népszínházban 72, 104, 132, 203, 263, 274, 275, 276, 280, 285, 286, 288, 291, 293, 296, 299, 302, 304, 307, 323, 345, 348
 Népszínházak 15, 16, 28, 30

- Népszínházi eszme 14—15, 21—23
 Népszínházi törekvések 27
 Népszínmű 5, 12, 15, 27, 37, 177, 178, 288. V. ö. Tartalomjegyzék
 Népszínmű elmélete 241
 Népszínmű pályázatok I. Pályázatok
 Név László 241, 242
Nibelung-ének 135
Nincs mama I. Berczik Árpád
 Nissel, Franz: 42, 107: *Ein Nachtlager Corvins* 107
Nótás Kata I. Győry Vilmos
Női diplomácia I. Szulyovszky Ignác
Nőudvarlás I. Láng Lajos
 Nyéky Mihály 335
 Nyirő Sándor: *Fütyty* 307
 Nyitott díszlet 10
Nyomorúság a korszóban I. Rákosi Jenő
 Obernyik Károly 43, 150
 Ó-budai Színkör 37
 Odry Lehel: *A fehér páva* 290—291 — *Piros Panna* 291 — *Virág asszony leánya* 291
 Offenbach 133, 333, 335, 336, 338, 340, 343: *A férj az ajtó előtt* 336 — *A kofák* 338 — *A varázshegedű* 336 — *Az elizondói leány* 336 — *Dunanan apó és fia utazása* 343, 345 — *Eljegyzés lámpafénynél* 335, 336, 337 — *Fortunio dala* 336, 338 — *Orpheus a pokolban* 338 — *Ördög pirulái* 343 — *Szép Heléna* 334, 348
 Opera I. M. kir. Operaház
 Operett 7, 12, 15, 19, 27, 37, 288, 295. — V. ö. Tartalomjegyzék
 Orézy Bódog 28, 37
Oroszok Bulgáriában I. Dálnoki Gaál Gyula
Orosz-török háború I. Bártfay Paczona Antal
 Osztrák népszínmű 244, 273
Összeillenek I. Toldy István
Özvegy Pitykeiné I. Rákosi Jenő
 Ósz Ferenc (álnév): *A szofták Budapesten* 330
 Palotay Andor: *A pletyka-pad* 294
 Palotás Fausztin: *A csősz unokája* 292 — *A falu legszebb legénye* 292, 293 — *Táltos* 292
 Panna asszony leánya I. Abonyi Lajos
 Pap Károly 320
 K. Papp Miklós: *Absolon papa* 205. — *Az ördög bibliája* 304—305 — *Judith asszony* 303—304
 Paraszt-színház, pusztaszent-tornyai 38, 39
 Paródia 57, 248, 326
 Paulay Ede 11, 15, 23, 33, 37

- Paul Sándor 329
 Pálmay Ilka 27
 Pályázatok, népszínműre
 244, 252, 258, 260, 261,
 262, 264, 291, 292, 294,
 300 — Pályázatok, társadalmi
 színműre 176, 178—
 179 — V. ö. Karácsonyi-
 és Teleki-díj
Páris almája l. Éjszaki
 Károly
Párizs romjai l. Lukács
 Sándor
 Pásztorjátékok 271
 Pedrotti: *Tutti in maschera*
 335
Peking ostroma 311
Pelbárt Julcsa l. Balog Imre
Perényiné l. Szigligeti Ede
Perózes l. Csepreghy Ferenc
Pester Lloyd 15, 30, 32
Pester Stadttheater 335
Petőfi l. Egerváry P. Ödön
Petőfi Sándor 45, 233, 280,
 308
Petőfi Zoltán 233
Pécsi színészet 234
Péterfy Jenő 66, 139, 146
Phrenolog l. Zichy Géza
Piros Panna l. Odry Lehel
Planquette: Corneillei ha-
rangok 349
Plautus 39: *Aulularia* 143
Podmaniczky Frigyes 37,
 149, 200
Politika bolondjai l. Kvas-
 say Ede
Politikai vígjáték l. Tar-
 talomjegyzék
Polónyi Géza 33
Pongrácz József 342
Pók v. A szegedi menyecske
 l. Lukács Sándor
Posse 333
Pozsonyi színészet 258
Póruł járt finánekomszáríus
 l. Árpád Jenő
Prágai színészet 122
Prém József: A boldogító
 207
Prielle Kornélia 201
Propter certum quoniam
 l. Kovács Pál
Pulszky Ferenc 136, 229
Pünkösdi királynő l. Szig-
 ligeti Ede
Racine 160
Radnótfalvy Sámuel 37
Raimund, Ferdinand 117
Raimund-színház 283
Rainer József: A kíván-
dorlók 349—350
Raisonneur 169, 183
Rajkai Fribeisz István 312:
Bem hadjárata az oroszok
ellen és a honvéd hadsereg
312—314 — Cancan a tör-
vényszékek előtt 343—345 —
Hasznos orvosság a nősü-
lésre v. Ő sohasem akar
férjhez menni 190. — *Mi-*
atyánk Isten 262
Rakodczay Pál 37
Rádió 139, 217
II. Rákóczi Ferenc fogsága
 l. Szigligeti Ede

II. Rákóczi György I. Űr-
ményi Lajos

Rákóczi Júlia I. Jósika
Kálmán

Rákosi Jenő 6, 16, 25, 26,
27, 29, 34, 47, 59, 67, 69,
94—95, 108, 114, 120, 121,
128, 129, 133, 134, 137,
157, 162, 201, 280, 310,
318, 324, 325, 328, 348,
351: *Aesopus* 104, 120—122,
137, 141, 143 — *A krak-
kói barátok* 107—110 — *A
ripacos Pista dolmánya*
255—258, 261, 269 — *A
szent korona varázsa* 70—71
— *A szerelem iskolája* 122—
128, 141 — *Jeremiás si-
ralmai* (Vidra Sipka ál-
név alatt) 27, 323 — V.
László 70 — *Nyomorúság
a korsóban* (Törtelli Tiha-
mér álnév alatt) 323 —
Özveggy Pitykeiné 226 —
Rege a fattyú gyermekről
71—72 — *Reggeli előtt* 226
— *Régi dal régi gyűlölség-
ről* (másik címe: *Shylock
ma*) 110, 157—160, 192 —
Szép Ilonka 72 — *Színre
színt* 105—107, 110 — *Ti-
tilla hadnagy* 12, 351 —
Rákosi Jenő sorselgondolása
108—110, 257—258

Rákosi Szidi 286

Rándó és Ilonka I. Farkas
Lajos

Reform 25, 26

Rege a fattyú gyermekről
I. Rákosi Jenő

Reggeli előtt I. Rákosi Jenő
Renz-lovarda 25

Reviczky Gyula 3

Régi dal régi gyűlölségről
I. Rákosi Jenő

Régi urak I. Horváth Miklós

Réthey Lajos 29

Révay Károly 307

Riedl Frigyes 163

Ring-Theater 274

Roqueplan 311, 312

Rosen Sándor 174, 283

Rozvány György: *Alleluja*
91

Rónaszéky Gusztáv: *A mama
bárót akar* 207

Rózsa Sándor I. Kovács Ist-
ván, nábrádi

Rudolf trónörökös 27, 72

Salamon Ferenc 18, 241

Salome I. Jósika Kálmán

Sarcey, Francisque 116, 163,
333, 334

Sardou, Victorien 163

Saul király I. Csepreghy
Ferenc

Sári néni I. Follinusz Aürél
Sátoraljaújhelyi színész
189, 263

Scène à faire 58, 77, 80,
163, 164, 166, 169, 180, 214

Schauffert, Hyppolit:

Schach dem König 130

Schiller, Friedrich 46, 47, 81:

Demetrius 46, 47 — *Kabale
und Liebe* 81

- Schneider Fáni* l. Tóth Ede
Schnitzer, Ignaz 138, 283
Scribe, Eugène 163: *Bertrand és Raton* 51 — *Adrienne Lecouvreur* 81
Shakespeare, William 11, 39, 43, 48, 50, 54, 70, 73, 109, 117, 121, 126, 128, 130, 134, 159, 160, 201, 257: *A makrancos hölgy* 127 — *A szentivánéji álom* 70 — *A velencei kalimár* 109, 126 159 — *Cymbeline* 127 — *Felsült szerelmesek* 128, 130 — *Hamlet* 48, 50, 65, 206 — *IV. Henrik* 70, 121, — *Királydrámák* 43 — *Othello* 50 — *III. Richárd* 71 — *Sok hűhó semmiért* 257 — *Szeged szeggel* 130 — *Téli rege* 127
Shaw, Bernhard 98
Shylock ma l. Rákosi Jenő
Silberstein Ötvös Adolf 32
Singspiel 333
Simanoff 217
Sittenberger, Hans 131
Solymosi Elek 20, 24, 25, 27
Sophonisbe l. Horovitz Lipót
Stefánia fhgnő 72
Steiger Gyula 26
Struensee l. Gyalokay Mózes és Szigligeti Ede
Sturm Albert 274
Sturm und Drang 73
Suppé: A nőnevelde 336 — *Boccaccio* 349
Szabadkai színészet 87, 90, 348
Szabóky Adolf 40, 324
Szarvas Gábor: A galambposta v. A csalhatatlan emberismerő 195
Szathmáry Árpád 332
P. Szathmáry Kárcy: Lukánusz 78—79
Szász Károly 84, 136: *Erős szer hat* (másik címe: *Mátyás király*) 107, 110—111, 157, 192 — *Flóra* 151 — *Fráter György* 63—64 — *Heródes* 151 — *Lelenc* 151
Szegedi színészet 90, 263, 274, 292
Szekfü Gyula 116
Szelid Vipera l. Kvassay Ede
Szent a béke l. Karczag Vilmos
Szentgyörgyi István 20
Szent István, első magyar király l. Dobsa Lajos
Szerajevói színészet 274
Szerb Antal 120, 130, 140
Szerdahelyi Kálmán 337, 338
Szerelem a harcban l. Csepreghy Ferenc
Szerelem és hiúság l. Ferencsek József
Szerelemföltő l. Náray Iván
Szerencsés Imre l. Szigligeti Ede
Szeretlek, én egyetlenegy virágom... 340
Szédelgők l. Ábrányi Kornél

- Székelyfi I. Benkő Kálmán 151 — *A fogadott leány*
Székely Katalin I. Lukácsy 341 — *A halottak emléke*
 Sándor 155—156 — *A lelenc* 151,
 Székelyudvarhelyi színészet 244 — *A molnárleány* 241,
 88 243 — *A strike* 244—246,
 Székesfehérvári színészet 247, 248 — *A szent korona*
 91, 187, 207 45 — *A trónkereső* 45—48
 Széll Kálmán 33 *Az amerikai* 245, 246—248
Szélmalomharc I. Kvassay — *Az udvari bolond* 102—
 Ede 104 — *Az új világ* 193—
 Szépfaludy Örlösy Ferenc 194 — *Az üldözött hon-*
 300: *A regény vége* 230 — *véd* 56—58 — IV. Béla
Szükség törvényt bont 53—54 — Csikós 297 —
 230—231 *Czigány* 240, 291 — *Há-*
Szép Iliána I. Moldován romszéki leányok 300 —
 Gergely *Kedv és hivatás* 110, 157,
Szép Ilonka (Vörösmarty 191—192 — *Kényes Ber-*
 Mihály) 72 *tők* 294—296 — *Kortesnők*
Szép Ilonka I. Rákosi Jenő 223 — *Liliomfi* 342 — *Ne*
Szépirodalmi Figyelő 18 *fújd, ami nem éget* 192—193
Szép Mikhál I. Jókai Mór — *Perényiné, költői elbeszé-*
Sziget a szárazon I. Gru- lés 55 — *Perényiné, színmű*
 biczy László 55—56 — *Pünkösdi ki-*
Szigeti József 154, 176, 197, *rállynő* 17 — II. Rákóczi
 198, 229, 241, 264, 306: *Ferenc fogsága* 74 — *Stru-*
Nagyalátó 305—306 — *Fa-* *ensee* 51 — *Szerencsés Imre*
lusiak 154 — *Mátyás ki-* 45 — *Szökött katona* 10,
rály első kalandja 252, 253, 238 — *Török János* 49—50
 300—301 — *Mérget ivott* — *Valéria* 51—53
 228 — *Toldi Miklós* 64—65
Szigligeti Ede 3, 4, 5, 7, 10, Sziklai János: *A pipacsöz*
 14, 28, 37, 43—44, 65, 84, *király* 131
 98, 114, 136, 155, 157, 176, Szinovác Gyula: *Bajor*
 177, 197, 198, 238, 239, *Ottó* 91 — *Egy király ked-*
 240, 243, 248, 250, 264, *vése* 91 — *Egy szép asz-*
 265, 267, 272, 274, 295, *szony titka* 187
 341, 351: *A bajusz* 101— Szirmai Imre 29
 102 — *A debreceni bíró* Szinnyei József 234, 258
 341, 351 — *A fény árnyai* Színpadai technika 10—12
Szinre színt I. Rákosi Jenő

- Szodoma és Gomorrha pusztulása* l. Egerváry P. Ödön
Szökött katona l. Szigligeti Ede
Sztrogoff Mihály utazása Moszkvától Irkuckig l. Csepreghy Ferenc
 Szulyovszky Ignác: *Női diplomácia* 223, 237
Szurok Mihály utazása l. Kőmíves Imre
Szükség törvényt bont l. Szépfaludy Ö. Ferenc
 Szvoboda Albin 325

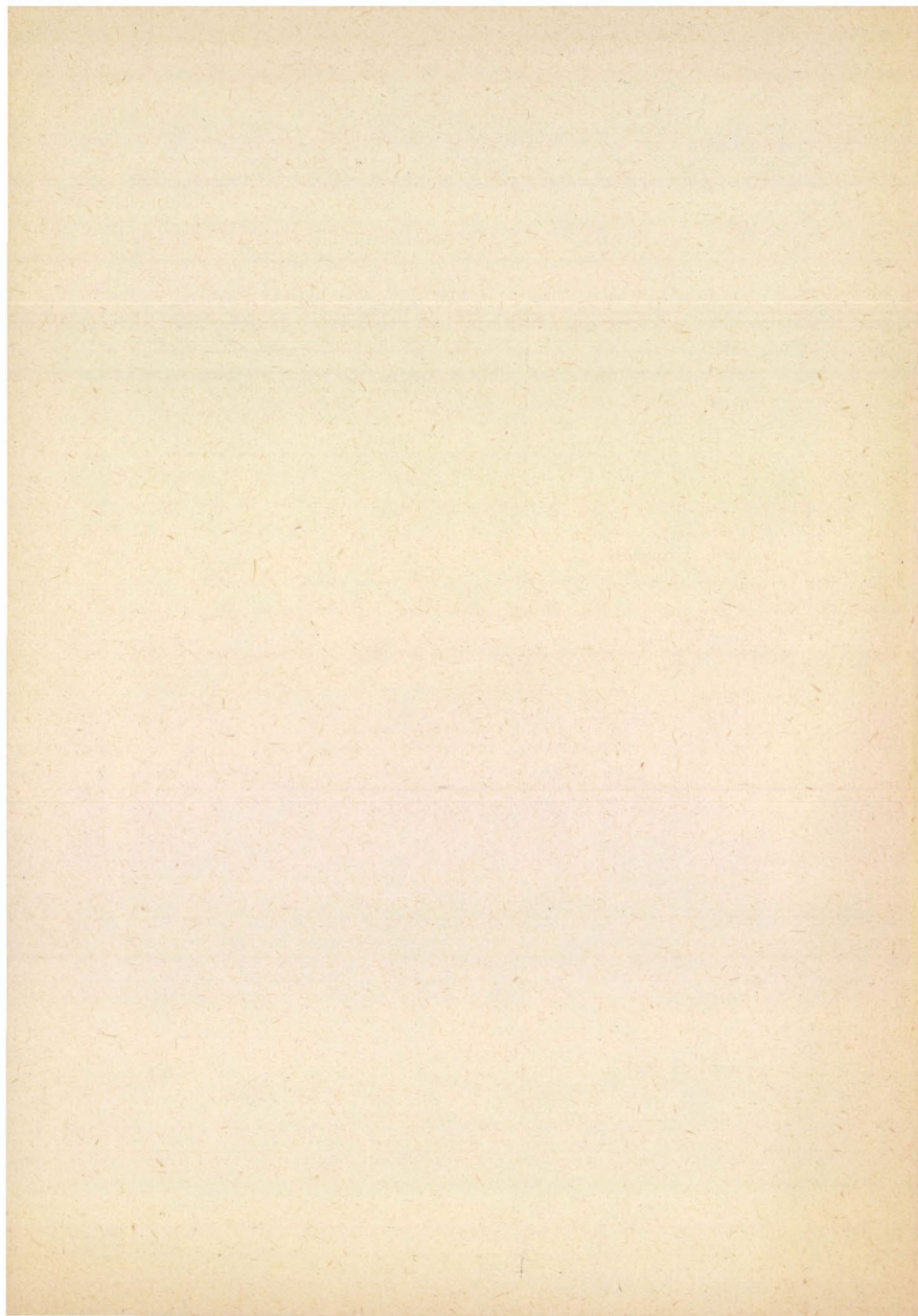
 Tamássy József 22, 27, 244, 255, 270, 271
Tamóra l. Várad Antal
 Tarnay Pál l. Madarassy Pál
 Tatai grófi színház v. Tatai Várszínház 38—39
Táltos l. Palotás Fausztin
 Társadalmi dráma 4, 12.
 V. ö. Tartalomjegyzék
 Társadalmi drámapályázatok l. Pályázatok
 Társadalmi vígjáték l. Tartalomjegyzék
 Teleki-díj 52, 53, 63, 65, 79, 101, 110, 134, 135, 144, 149, 157, 192, 202, 205
 Teleki Géza gr: *Tengeren* 347—348
 Teleki László 43, 337: *Kegyenc* 44, 52
 Temesváry Alajos 206
Tengeren l. Teleki Géza

 Tézis-darabok 164, 165, 172, 183
 Thalia, német nyári színház (Király-utca) 16, 22
 Thaly Elek: *A pesti demi-monde* 314—316 — *Ibolya-bokréta* 226—227 — *Kátay Mihály, Bocskai fejedelem korlátnoka* 75 — Thaly Elek élete 316
 Thaly Gábor 316
 Thaly Ida 316
 Thaly Kálmán 33
 Theater an der Wien 138, 283
Thurzó János l. Egerváry P. Ödön
Tigris és hiéna (Petőfi Sándor) 45
 Tinódy Lajos 323 v. ö. Bercezik Árpád
 Tisza Kálmán 293
Titilla hadnagy l. Rákosi Jenő
Toldi (Arany János) 64
Toldi szerelme (Arany János) 65
Toldi trilógia (Arany János) 64
Toldi Miklós l. Szigeti József
 Toldy István 11, 26, 174, 217, 222, 248: *A jó hazafiak* 11, 183, 217—219 — *A két testvér* 222 — *A tetszvágy tragédiája* 222 — *Az apostol* (N. N.-nel együtt) 258—259 — *Az új emberek* 217, 219—221 — 1854

- v. *A keleti háború* 222 —
Kornélia 154, 171—174 —
Livia 170—172, 173 —
Összeillenek 222
Tombola l. Ábrányi Emil
Tompá Mihály 45, 124, 260
Torkos László: Julián, a
hitehagyott 91
Tóth Ede 5, 12, 177, 262,
 266, 269, 271, 274, 277,
 278, 280, 284, 285, 288,
 289, 290, 294, 297, 308,
 319, 321: *A bécsi krach v.*
Mindenródro Ádám és Tallé-
rosy Zebulon a bécsi kiállítá-
táson 269, 322 — *A falu*
rossza 264, 265, 268—269,
 271, 272—273, 274, 277,
 278, 290, 291, 297, 298,
 300, 303, 321 — *A kintor-*
nás család 275—276, 292,
 320 — *A tolong* 276—278,
 292 — *Az oltár előtt v.*
Egy lengyel néptanító 269,
 319—320 — *Az önkénytes*
tűzoltók 269, 321—322 —
Kerekes András és szeretője
Piros Panna 248—249, 320
 —321 — *Schneider Fáni*
v. A piros szoknya három
fodorral 269, 320
Tóth Kálmán 47, 84, 98,
 136, 218, 222: *A király*
házasodik 98 — *A kis hó-*
bortos 199—200 — *A nők*
az alkotmányban 125, 199,
 215—217 — *Az ördög pár-*
nája 298—299 — *Dobó*
Katica 300
Törkö Jancsi 50, v. ö. Szig-
 ligeti: *Török János*
Török János l. Szigligeti Ede
Törtelli Tihamér 324 l. Rá-
 kosi Jenő és Csepreghy
 János
Történeti dráma 4, 12, v. ö.
Tartalomjegyzék
Történeti népszínmű 280,
 300—303, V. ö. *Tartalom-*
jegyzék
Történeti vígjáték l. *Tarta-*
lomjegyzék
Törvénytelen l. Kemény
 Endre
Treumann és Suppé 329:
A nőnevelde 336
Tündérlak Magyarhonban 22
Tündérvölgy (Vörösmarty
 Mihály) 96
Tűz van! l. Haray Viktor
Ubryk Borbála l. Lukácsy
 Sándor és Benkő Kálmán
Utazás a föld körül l. Csep-
 reghy Ferenc
Utazás a holdba és a tenger
alatt l. Csepreghy Ferenc
Újházi Ede 229
Újromantikus színmű 3, 12,
 99, 105, 177, V. ö. *Tarta-*
lomjegyzék
Új-téri Színház l. Erzsébet-
 téri Színház
 „Új Világ“ 35, 193, 194
Útközben l. Karczag Vilmos
Ürményi Lajos: II. Rákóczi
György 91

- Vadnai Károly 176, 203, 264
 Vahot Imre: *A falu szépe v. Egy magyar zsidó család* 298 — *A magyar honvéd v. Budavár bevétele 1849-ben* 312 — *Egy magyar iparos v. Az iparos szövetség diadala* 259—260
 Vajda János 122
 Valéria l. Szigligeti Ede
 Varga, János: *A bácskai rezervisták* 293—294 — *A bíró fia* 262—263 — *A malom alatt* 302—303 — *A véletlen* 111—112
 Vaudeville 333, 341
 Vay Sándor gr.: *Virág Sándor* 292
 Változás, színpadi 10, 11, 159, 181, 219
 Váradi Antal 84, 87: *Az eredendő bűn* 182—183 — *Iskarióth* 84—86, 92 — *Mózes, a Jehova követe* 84, 86—87, 90 — *Tamóra* 84, 87, 144—147, 183
 Várhídy Sándor 20, 313
 Városi népszínművek l. Tartalomjegyzék
 Városligeti Színkör 31, 37, 318
 Várszínház 16, 21, 22, 28—29, 346, 347
 Vedress Gyula: *A szép örményasszony* 252
 Vegyes nyelvű (magyar-német) színház 31, 32
 Venczel Tivadar: *A fekete völegény* 341, 342
 Verne Gyula 325, 326
 Verő György: *A bajusz* 102
 Verses népszínmű 307—308
 Veszter Imre 339
 Végzetvígjáték 110
 Vértesi Arnold: *Az áruló* 89—90
 Vészi József 221
 Vidéki színészet 38
 Vidor Pál 27: *A kassai diák* 104
 Vidra Sipka l. Rákosi Jenő: *Nyomorúság a korsóban* 27
 Vígjáték 32, V. ö. Tartalomjegyzék
 Vígszínház 31, 35, 204, 274, 284 — Vígszínház alapítása l. Tartalomjegyzék
 Vincze János 345
 Virág asszony leánya l. Odry Lehel
 Virág Benő 80, l. Horváth Miklós és Farkas Albert
 Virág Sándor l. Vay Sándor
 Visi Imre 173
 Vízözön l. Csepreghy Ferenc
 Vízvári Gyula 20, 25, 306
 Vörösmarty Mihály 43, 59, 72, 97, 114, 125, 299: *Csongor és Tünde* 96
 Wagner, Richard: *A bolygó hollandi* 328
 Wappenstein Rudolf 321
 Warteneck, Wilhelm 117
 Weilen 42
 Weilenbeck 59
 Wilbrandt, Adolf 42, 117

- Winter 343
 Wolter, Charlotte 42 — Das
 Woiterdráma 42
 Ysole l. Gabányi Árpád
 Zágrábi színészet 274
 Zárt színpad v. zárt díszlet
 10
 Zichy Antal 84
 Zichy Géza gr.: *A szerelem*
harca 80—81 — *Phrenolog*
 228, 229 (Justus álnév
 alatt)
 Zola, Emile 305
Zord idő (Kemény Zsig-
 mond) 37
Zrínyi, a költő l. Molnár
 György
Zrínyiász 311
Zuávok l. Follinusz Emil
 Zugligeti 57 l. Berezik Ár-
 pád: *Az üldözött cserepár*
Zsidó honvéd l. Lukácsy
 Sándor
Zsidó kortes l. Margitay
 Dezső

TARTALOMJEGYZÉK

	Lap
BEVEZETÉS	1—13
A magyar irodalom új iránya a kiegyezés után: 1—3. l. — A drámai műfajok általános jellege a kiegyezés utáni irodalmunkban: 3—7. l. — Az újabb színműírás formai sajátosságai (szer- kezet, dialógus, monológ, <i>félre</i>): 7—10. l. — Az újabb színpadi technika: 10—12. l. — Az 1880-as év mint választóvonal: 12—13. l.	
ÚJ KORSZAK — ÚJ SZÍNHÁZAK	14—40
A fővárosi színészet differenciálódása: 14—15. l. — Népszínházi eszme: 14—15. l. — Molnár György Budai Népszínháza: 16—20. l. — Nép- színházi kísérletek Molnár György után: 21— 23. l. — Miklósy Gyula Istvántéri Színháza: 23—25. l. — A pesti Népszínház: 26—28. l. — Az opera kiválása a Nemzeti Színházból: 28. l. — Feleki Miklós színházi vállalkozása: 28—30. l. — A fővárosi német színészet megszűnése: 30—31. l. — A Vígszínház megalapítása: 31— 35. l. — A német színészet újra próbálkozik: 35—36. l. — Mulatóhelyek: 36 l. — Külvárosi színházak: 36—37. l. — A Nemzeti Színház ve- zetése 1867—1896: 37—38. l. — Vidéki színé- szet: 38—39. l. — Műkedvelők: 39—40. l.	
A TÖRTÉNETI DRÁMA	41—113
I. A történeti komoly dráma	41—91
A történeti dráma az új korszakban: 41—43. l. — Szigligeti Ede: 43—58. l. — Jókai Mór: 58—63. l. — Szász Károly, Szigeti József: 63— 65. l. — Csiky Gergely: 65—68. l. — Berczik Árpád: 68—69. l. — Rákosi Jenő: 69—72. l. — Dóczi Lajos: 72—73. l. — Jósika Kálmán br.: 74—77. l. — Egerváry P. Ödön, P. Szath-	

máry Károly, Horváth Miklós br., Farkas Albert, Zichy Géza gr.: 77—82. l. — Csepreghy Ferenc: 81—84. l. — Váradi Antal: 84—87. l. — Kisebb jelentőségű történeti drámaírók: 87—91. l.

II. Drámai költemények (Kaas Ivor br., Koroda Pál, Hollósy István)

92—97

III. A történeti vígjáték

97—113

A történelem és a vígjáték viszonya: 97—99. l. — Éjszaki Károly: 99—100. l. — Szigligeti Ede: 101—104. l. — Kazár Emil: 104—105. l. — Rákosi Jenő: 105—110. l. — Kisebb jelentőségű történeti vígjátékok: 110—112. l.

AZ ÚJROMANTIKUS SZÍNMF

114—148

Az újromantika feltűnése a magyar drámairodalomban: 114—118. l. — Éjszaki Károly: 118—120. l. — Rákosi Jenő: 120—128. l. — Dóczy Lajos: 128—132. l. — Csepreghy Ferenc: 132—134. l. — Ifj. Ábrányi Kornél: 134—135. l. — Csiky Gergely: 135—140. l. — Beksics Gusztáv: 140—141. l. — Bartók Lajos: 141—143. l. — Váradi Antal: 144—147. l. — Kemény Endre br.: 147—148. l.

A TÁRSADALMI DRÁMA

140—235

I. A társadalmi komoly dráma

140—189

A magyar társadalmi dráma lassú fejlődésének okai és régibb művelői: 140—154. l. — Szigligeti Ede: 155—157. l. — Rákosi Jenő: 157—160. l. — Társadalmi drámák 1868—1870: 160—162. l. — A francia társadalmi dráma sajátosságai és hatásuk a magyar irodalomra: 163—166. l. — Jósika Kálmán br.: 166—170. l. — Toldy István: 170—175. l. — Kazár Emil, Almási Tihamér: 175—177. l. — Pályázat társadalmi színművekre: 177—179. l. — Bercsényi Béla: 179—182. l. — Váradi Antal, Kovács Pál, Kemény Endre br.: 181—185. l. — Kisebb jelentőségű társadalmi drámák: 185—189. l.

II. A társadalmi vígjáték

189—207

Rajkai Fribeisz István, Éjszaki Károly: 190. l. — Szigligeti Ede: 191—194. l. — Szarvas Gá.

bor, Bartalus István: 195—196. l. — Berczik Árpád: 196—198. l. — Ábrányi Emil: 198. l. — Tóth Kálmán: 199—200. l. — Csiky Gergely: 200—202. l. — Acsády Ignác, Csepreghy Ferenc, Degré Alajos: 202—204. l. — Bohózatba hajló vígjátékok: 204—205. l. — Kisebb jelentőségű vígjátékok: 205—207. l.

III. Politikai vígjátékok 207—223

Berczik Árpád: 208—212. l. — Bulyovszky Gyula: 212—214. l. — Tóth Kálmán: 215—217. l. — Toldy István: 217—222. l. — Kisebb jelentőségű politikai vígjátékok: 222—223. l.

IV. Egyfelvonásos vígjátékok 224—238

A NÉPSZÍNMŰ 238—308

A magyar népszínmű a kiegyezés előtt 238—243

I. 1867-től A falu rosszáiig 243—267

A népszínműírói kedv fellendülése a hetvenes évek elején: 243—244. l. — Szigligeti Ede és Balázs Sándor: 244—248. l. — Kísérletek a népdráma irányában (Abonyi Lajos, Berczik Árpád, Rákosi Jenő, Toldy István): 249—259. l. — Vahot Imre, Kazár Emil: 259—262. l. — Kisebb jelentőségű népszínművek *A falu rosszai* előtt: 262—264. l. — *A falu rosszai* pályatársai (Margitay Dezső, Abonyi Lajos népszínműve): 264—267. l.

II. Tóth Ede és Csepreghy Ferenc 268—283

Tóth Ede jelentősége a műfaj fejlődésében 268—278

Csepreghy Ferenc népszínművei 278—283

III. A magyar népszínmű Tóth Ede és Csepreghy után 284—308

Tóth E. és Csepreghy hatása alatt dolgozó írók: Lukácsy Sándor, Győry Vilmos és egyes kisebb jelentőségű írók: 284—294. l. — A félig népies népszínmű művelői (Szigligeti Ede, ifj. Ábrányi Kornél, Tóth Kálmán, Lukácsy Sándor): 294—300. l. — Történeti népszínművek írói (Szigeti József, Abonyi Lajos, Varga János): 300—303. l. — A nemzetiségi népszínmű: 303. l. — Népdramával kísérletezők Tóth Ede

után (K. Papp Miklós, Gabányi Árpád, Szigeti József): 302—307. l. — Verses népszínmű: 307—308. l.

ALSÓBBFAJÚ DRÁMAI MŰVEK 309—351

Az alsóbb fajok jelentősége a drámairodalomban 309—310

I. Látványosságok, életképek, bohóságok, aktualitások 310—322

A Budai Népszínház e nemű darabjai: 310—318. l. — Az Istvántéri Színház e nemű darabjai: 323—329. l. — A pesti Népszínház e nemű darabjai (Csepreghy Ferenc): 323—329. l. — Kisebb jelentőségű írók és művek: 329—332. l.

II. Az operett 332—351

Az operett keletkezése és műfaji lényege: 332—335. l. — Az operett megjelenése magyar földön: 335—338. l. — Az első magyar operettek: 338—349. l. — Vidéken játszott operettek: 349—350. l.

ZÁRSZÓ AZ I. KÖTETHEZ 352

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ AZ I. KÖTETHEZ 353—379

